

Björn Lundberg

Naturliga medborgare

Friluftsliv och
medborgarfostran
i scoutrörelsen och
Unga Örnar
1925–1960

NATURLIGA MEDBORGARE

Björn Lundberg

Naturliga medborgare

Friluftsliv och medborgarfostran
i scoutrörelsen och Unga Örnar
1925–1960

Arkiv förlag

Arkiv förlag
Box 1559
221 01 Lund
BESÖK L Gråbrödersg 3 c, ipg
TEL 046-13 39 20
arkiv@arkiv.nu
www.arkiv.nu

Utgiven med stöd av
Stockholms Arbetareinstitutsförening
Per Anders och Maibrit Westrins stiftelse
Fil.dr Uno Otterstedts fond

Den här e-boken från Arkiv förlag distribueras fritt över internet genom *open access*.
Titeln finns också tillgänglig i tryckt utgåva med ISBN: 978 91 7924 306 7.

Verket är upphovsskyddat enligt en upphovsrättslicens från Creative Commons:
Erkännande-Ickekommersiell-IngaBearbetningar, som medger ickekommersiell
användning och spridning i oförändrat skick så länge källan anges.

© Björn Lundberg/Arkiv förlag 2018
Omslagsillustration: Ragni Svensson
Omslagsdesign: David Lindberg

Citaten på nästa sida kommer från ”Truth, power, self: an interview with Michel Foucault” (av Rux Martin 25 oktober 1982), i *Technologies of the self. A seminar with Michel Foucault* (red. Luther H. Martin, Huck Gutman & Patrick H. Hutton), Amherst: University of Massachusetts Press 1988, s. 9; och Henry David Thoreau, *Dagboksanteckningar. 1837–1861* (red. Peter Handberg), Stockholm: Natur & Kultur 2017, s. 377, 30 augusti 1856.

E-boksutgåva (PDF) 2018
Beständig länk, DOI: <https://doi.org/10.13068/9789179243074>
ISBN: 978 91 7924 307 4

Tror du att du skulle ha mod att skriva en bok om du redan när du började skriva den visste vad du skulle säga i slutet? Det som är sant om skrivande och kärlek är också sant om livet. Spelet är bara givande såvida vi inte känner till slutet.

Michel Foucault

Det är fåfängt att drömma om det vilda som något avlägset från oss själva.

Henry David Thoreau

Innehåll

1. Inledning	9
Introduktion	9
Forskningsläge	12
Syfte och problemformulering	27
Teoretiska utgångspunkter	29
Metod och material	42
2. Scoutrörelsen före 1939	55
Scoutrörelsens uppkomst och spridning	55
Scoutrörelsens andra genombrott 1925–1939	72
Nationellt medborgarskap och internationellt fredsprojekt	91
Sammanfattning	97
3. Unga Örnar före 1939	101
Introduktion	101
Unga Örnars medborgarfostran	108
Lägret: ”Ett samhälle i miniatyr”	121
Sammanfattning	142
4. Lägerliv och beredskapsarbete 1939–1945	145
Introduktion	145
Organisationernas lägerliv under beredskapsåren	151
Annat beredskapsarbete	164
”Vi oförtjänt skonade” – tacksamhet och internationell hjälp	172
Sammanfattning	176
5. Unga Örnar 1945–1960	181
Introduktion	181
Att lära sig demokrati	187
Asymmetrisk internationalism	203
Förändrat friluftsliv?	211
Sammanfattning	213

6. Scoutrörelsen 1945–1960	217
Introduktion	217
Lägerliv: kontinuitet och förändring	218
Samhällsfostran och vildmarksromantik	230
Internationella ideal och sociala insatser	244
Vägen till samgående	258
Sammanfattning	265
7. Medborgarfostran i naturen – en avslutande diskussion	267
Att fostra aktiva medborgare	267
Utblickar mot samtiden	277
Noter	283
BILAGA. Klassprov för pojk- och flickscouter (1928 och 1930)	337
SUMMARY. Natural citizens	341
Tack!	347
Källor och litteratur	349
Plats- och namnregister	367

I. Inledning

Introduktion

Under Almedalsveckan 2016 publicerade organisationen Scouterna en helsidesannons i *Dagens Nyheter*. Intill parollen ”Upptäck en annan värld” sågs tre ungdomar och en tv-spelsfigur vandra utmed en brusande fors.¹ Budskapet var tydligt: bortom populärkultur och teknik finns en autentisk tillvaro i naturen för barn och ungdomar att upptäcka. Kanske riktade sig annonsen inte i första hand till beslutsfattare på Gotland utan ängsliga föräldrar som fruktade att deras barn skulle tillbringa sommarlovet framför bildskärmar i stället för att leta kottar, meta abborre eller vad de nu själva mindes från sina barndomssomrar. Att friluftsliv ska kunna bidra till att lösa problem som förknippas med barns och ungdomars uppväxtmiljö är en idé som visat påtaglig bärkraft under det gångna seklet. När journalisten Andreas Ekström 2008 tog upp frågan om ungdomars internetvanor ur ett historiskt perspektiv använde han uttrycket ”hopp och lek ute”. Med glimten i ögat illustrerade han att varje decennium haft sina farhågor om ungdomen: från 1940-talets Bigglesböcker till 1980-talets hårdrock. De vuxnas lösning på problemen hade alltid varit *hopp och lek ute*.²

Förhoppningar och förväntningar om att friluftsliv ska skänka unga en meningsfull fritid och i förlängningen bidra till ett bättre samhälle står också i fokus för denna undersökning. Många av de hot och löften som formulerats i relation till de uppväxande generationerna knöts nämligen till fritiden. Politiker, idrottsrörelse och andra intressegrupper har engagerat sig för att erbjuda fritidsaktiviteter som ska vara till nytta både för barnen själva och samhället.³

Scoutrörelsen blev en av de organisationer som tydligast kommit att förknippas med fritidens barn- och ungdomsfostran. Den har kallats 1900-talets största idéburna barn- och ungdomsrörelse, med

verksamhet i fler än 200 länder och territorier. Sedan starten har uppskattningsvis en halv miljard barn och ungdomar vid något tillfälle varit verksamma inom scouting, vilket får betraktas som en anmärkningsvärd siffra. Scouting har följaktligen beskrivits som ett av det gångna seklets mest utmärkande sociala fenomen för barn och ungdomar.⁴ Dessutom uppstod under 1900-talet åtskilliga andra organisationer och verksamheter med scoutliknande program. En av dessa var den svenska arbetarrörelsens Unga Örnar. Enbart i Sverige har de organisationer som undersöks i denna avhandling, i synnerhet scoutrörelsen, lockat hundratusentals medlemmar.

Vad gjorde att scoutrörelsen, ursprungligen en rörelse för pojkar grundad 1907–1908 av en engelsk general, inom loppet av några år samlade över 100 000 medlemmar i Storbritannien, spred sig spontant till ett stort antal länder och dessutom lockade tusentals flickor – trots att det egentligen var tänkt som en skola i manlighet? Under de senaste decennierna har ett litet men stadigt växande internationellt forskningsfält intresserat sig för scoutrörelsen som historiskt fenomen. Klart är att scouting kombinerade lekar och romantiskt lägerliv med ett mer allvarsamt program för fostran i medborgarskap. Därmed utövade den lockelse både på barn som sökte äventyr samt föräldrar och andra vuxna som såg ungdomens fritid som ett potentiellt problemområde.

Vuxnas farhågor och förväntningar på barndomen kan ses som en nyckel för att förstå de samhällsproblem och lösningar som formulerats under olika epoker. På grund av sin starka normativa ställning som hälsobringande har naturen framträtt som en betydelsefull plats för fostran av unga.⁵ Under de senaste decennierna har naturens och friluftslivets fostrande potential i allt större utsträckning kommit att förknippas med kunskaper *om naturen*, exempelvis frågor om hållbarhet, miljö och klimatförändringar. Men det organiserade friluftslivet för barn och ungdomar har också innefattat idén att friluftsliv ska kunna bidra till att forma goda medborgare i mer generella termer. Två av de rörelser som föresatte sig att bedriva medborgarfostran genom friluftsliv var scoutrörelsen och Unga Örnar. Den första handboken för scouter, *Scouting for boys* (från 1908), författad av Robert Baden-Powell, bar undertiteln *A handbook for instruction in good citizenship*.⁶ Även organisationen Unga Örnar, grundad 1931, antog ett program där ”hårdande, måttfullt friluftsliv” skulle bidra till formandet av goda medborgare.⁷

Unga Örnar och scoutrörelsen var inte de enda organisationerna som bedrev friluftsliv för barn och ungdomar i Sverige, men de utmärkte sig genom att införliva friluftsverksamheten i ett program knutet till medborgarskap eller medborgaranda. Även i lägerverksamheten, den mest omhuldade och omskrivna formen av friluftsliv, uttrycktes dessa idéer. Hur denna medborgarfostran bedrevs, vad det goda medborgarskapet ansågs innefatta, varför naturen ansågs vara en lämplig plats för medborgarfostran samt hur lägren togs i bruk som platser för medborgarfostran är några av de frågor som undersökningen kommer söka besvara.

En utgångspunkt för undersökningen, som kommer utvecklas i ett senare avsnitt, är att demokratier skapar och skapas av demokratiska medborgare. Ur det perspektivet framstår formandet och fostran av medborgare som en process av stor politisk och social betydelse. Om denna undersökning vid första anblicken verkar ta sig an en uppsättning ämnen som ibland betraktats som perifera inom historievetenskapen – barndom, fritid, natur – vill jag alltså argumentera för motsatsen. Även om den form av medborgarfostran som här kommer att undersökas ägde rum på fritiden – bland tält och badplatser, i solsken och regn, fjärran från den traditionella maktens korridorer – så berör den frågor som leder oss om inte till hjärtat så åtminstone ut i det moderna samhällets och demokratins kapillärnät.

Medan undertiteln till denna bok förhoppningsvis är tydlig nog bör något kanske sägas om titeln *Naturliga medborgare*. Den tar sin utgångspunkt i den juridiska termen för förvärvande av medborgarskap: naturalisation. Eftersom undersökningen belyser medborgarskap i tillblivelse, mer specifikt genom fostran *i naturen*, försöker titeln fånga dessa båda innebörder. Däremot är det inte min avsikt att framställa medborgarskap som en naturgiven företeelse. Tvärtom är det skapandet av det goda medborgarskapet och därmed dess föränderlighet som kommer att lyftas fram.

Tidsperioden som står i blickfånget är 1925–1960. Denna period av svensk mellan- och efterkrigshistoria kallas ibland folkhemsepoken, även om begreppet som periodisering har mött kritik.⁸ Likväl går det att argumentera för att decennierna efter den parlamentariska demokratins genombrott i Sverige utgjorde en formativ period. Det var, som förordet i Norstedts flerbandsverk om Sveriges historia lite tillspetsat

konstaterar, under denna period det moderna Sverige skapades.⁹ Men det handlar inte bara om den svenska modellen, funktisarkitektur och försvarets hudsalva. Demokratins genombrott gav dessutom upphov till en livlig diskussion om medborgarskapets möjligheter, skyldigheter och begränsningar vars återklang kan spåras även i dagens politiska debatt.¹⁰

Demokratiseringen lämnade också avtryck i svenskt friluftsliv. Tidigare forskning har betonat naturens roll som plats för rekreation i takt med att möjligheterna till fritid och betald semester ökade. Friluftsliv och camping blev en del av en framväxande svensk semesterkultur, som etablerades i takt med att lagstiftad semester infördes i slutet av 1930-talet och sedan utökades under efterkrigstiden.¹¹ I den här avhandlingen analyseras dock inte den demokratiska aspekten av friluftslivet i första hand som en rättighet som tillgängliggjordes, utan som en plats där demokrati och andra medborgerliga ideal förmedlades till barn och ungdomar.

De organisationer som undersöks i avhandlingen utmärkte sig alltså genom att bedriva medborgarfostran genom friluftsliv. Dock är det viktigt att betona att detta inte i första hand är en avhandling som söker skildra scoutrörelsens eller Unga Örnars historia. Organisationerna var heller inte renodlade friluftsverksamheter, särskilt inte Unga Örnar. Andra aktiviteter som studiecirklar och hobbyverksamhet fick också stort utrymme.

Det här är i stället en undersökning av medborgarfostran i två svenska barn- och ungdomsrörelser, scoutrörelsen och Unga Örnar, under decennierna efter den parlamentariska demokratins genombrott i Sverige 1925–1960, genom studiet av hur medborgerliga ideal iscensattes och förmedlades genom friluftsliv- och lägerliv.

Forskningsläge

Min undersökning av medborgarfostran genom friluftsliv tillhör ett växande barn- och ungdomshistoriskt forskningsfält som berör barns förhållande till naturen i modern tid. För tydlighetens skull kan forskningsläget delas in i tre delar. Jag kommer inledningsvis presentera forskning om friluftsliv i en barn- och ungdomshistorisk kontext för att sedan mer specifikt beröra historisk forskning om scoutrörelsen i

Sverige och utomlands, samt avslutningsvis forskning om Unga Örnar och jämförbara organisationer.

Forskning om barndom och friluftsliv

Historisk forskning om människans förhållande till naturen har under de senaste decennierna vuxit till ett omfattande fält. Samtidigt som den moderna miljörörelsen tog form på 1960-talet började forskare ställa nya frågor om naturens kulturella roll i historien.¹² Framväxten av miljöhistoria som forskningsområde sammanföll med en breddning av historievetenskapens problemställningar. Ungefär samtidigt lades grunden till studiet av barn- och ungdomshistoria. En föregångare var Philippe Ariès som i *Barndomens historia* (1960) framlade den uppmärksammade tesen att det europeiska medeltida samhället inte hade haft en distinkt idé om barndom. Först under tidigmodern tid började enligt Ariès barndom och vuxen tillvaro uppfattas som väsensskilda erfarenheter. Ariès tillvägagångssätt har kritiserats på en rad punkter, men hans grundläggande iakttagelse – att förståelsen av den ”naturliga” barndomen i det moderna samhället är resultatet av historiska förändringsprocesser – har legat till grund för studier inom fältet sedan dess.¹³

Flera forskare har också berört de starka kulturella kopplingarna mellan barndom och natur. För att förstå varför naturen haft en så stark dragningskraft i verksamhet riktad till barn och unga underlättar det att placera friluftslivet i en internationell kulturhistorisk kontext. Även om människor i alla tider vistats i det vi i dagligt tal kallar naturen uppstod friluftsliv som särskild aktivitet och fritidssysselsättning först under 1800-talets andra hälft. Begreppet *friluftsliv* är visserligen utpräglat skandinaviskt, men de praktiker det kommit att innefatta – det vill säga vandringar, läger och andra utfärder i skog och mark – vann popularitet i ett betydligt större område. Under den intensiva period av industrialisering och urbanisering som tog fart i Europa och Nordamerika på 1800-talet uppstod i många länder rörelser, föreningar och initiativ som försökte reparera vad som ansågs vara den moderna människans förlorade naturkontakt. Badhotell, alpinistföreningar, sommarlovskolonier för barn, nationalparker och trädgårdsstäder är några av de företeelser som kommit att förknippas med denna tillbaka-till-naturen-strömning. Sverige var inget undantag. År 1885 grundades Svenska

Turistföreningen, som tidigt riktade in sig på friluftsturism i fjällmiljö. Föreningen för skidlöpnings främjande i Sverige, senare omdöpt till Friluftsfrämjandet, grundades sju år senare.¹⁴

Barn ansågs vara i särskilt stort behov av räddning. Mot den urbana tillvarons smutsiga, trånga gränder och undermåliga bostäder ställdes en tillvaro av frisk luft och fysisk aktivitet.¹⁵ Men för flera av de svenska organisationer som sökte reformera de yngres tillvaro under 1900-talets första år erbjöd friluftslivet inte bara en fristad från stadernas sjukdomar och fördärv, utan också från de miljöer där arbetarklassen formade en politisk och social gemenskap. Framväxten av ett organiserat friluftsliv för barn och ungdomar har beskrivits som ett uttryck för de samhällsbärande klassernas försök kring förra sekelskiftet att förhindra samhällelig splittring genom att ingjuta fosterlandskärlek i en rotlös ungdom.¹⁶ Genom det kulturella forandet av ett gemensamt nationallandskap sökte friluftslivarna en gemensam grund för svenskhet. Samtidigt förkroppsligade bergsbestigning och andra tidiga friluftspraktiker det borgerliga samhälls- och människoidealet, där den enskilde genom idogt arbete övervann alla hinder på sin väg. Friluftsliv *var* prestation, även om dess resultat inte sammanfattades i några målprotokoll.¹⁷

Scoutrörelsen var en av de första organisationer i Sverige som organiserade friluftsverksamhet för unga. Baden-Powells *Scouting for boys* översattes 1910 till svenska med följderna att scoutkårer började organiseras runt om i landet. 1911 grundades KFUM:s scoutförbund och året därpå Sveriges Scoutförbund (SS). 1913 bildades Sveriges Flickors Scoutförbund (SFS). Pojk- och flickscouting hade därmed fått en fast organisatorisk bas i landet.

Av lätt förklarliga skäl ställde sig arbetarrörelsen tveksam till delar av det borgerliga friluftsprogrammet. Men över hela det politiska spektrumet, inklusive socialdemokratien, bildades barn- och ungdomsorganisationer som inkorporerade element från friluftslivet. Redan under 1910-talet diskuterades inom socialdemokratiska kretsar om arbetarrörelsen också behövde en fritidsorganisation med scoutliknande profil. Någon större brådska verkar det emellertid inte ha varit fråga om. Först 1931 etablerades Unga Örnar.¹⁸

Hur naturen fungerat som plats för fostran av barn och unga i modern tid har också intresserat forskare, särskilt i den angloame-

rikanska världen. Framför allt har det transnationella fenomenet *sommarläger* undersökts som formativ plats. Sommarlägrets betydelse för skapandet av en nordamerikansk barndom har uppmärksammats i studier av Leslie Paris, Abigail Van Slyck och Sharon Wall. Fokus i dessa studier har varit hur lägren bidragit till att forma minnen och erfarenheter knutna till barndomen (eller kanske snarare *barndomar*). De har problematiserat lägrens ambivalenta förhållande till det moderna samhället och betonat att tillvaron i naturen inte stod som väsensskild från det moderna: tvärtom utgjorde lägren vad Wall kallat *hybrida platser*, som visserligen uppmärksammade en rustik, förindustriell idyll men samtidigt upprättades för att främja egenskaper och färdigheter till nytta för livet i det moderna samhället.¹⁹ Kenny Cupers har också mer uttryckligt intresserat sig för lägrens roll som platser för samhällsfostran. I en studie av lägerverksamhet inom tyska och amerikanska ungdomsrörelser under mellankrigstiden argumenterar han för att ungdomslägren kan betraktas som ett uttryck för *governmentality*, eller samhällelig styrning (ett begrepp som presenteras utförligare i ett senare avsnitt). Trots att de tyska och amerikanska rörelserna i regel inte stod under direkt statlig kontroll (förutom Hitlerjugend efter 1933) antog de uppgifter som vanligen förknippats med nationalstatens domäner, såsom utbildning av ungdomar samt skapande av socialt och nationellt sammanhållande platser. Lägren, förklarar Cupers, fungerade både som fria platser där barn och ungdomar tillfälligt kunde lämna vardagens bekymmer, skola och föräldrar – och formativa platser där lägerdeltagarna skulle normaliseras och disciplineras till att bli välfungerande medborgare eller nationella undersåtar. Cupers menar att lägerverksamheten spelade en viktig roll i hur olika länder hantlade ungdomen och därmed ytterst samhällets styrning. Cupers argumenterar för att formandet och förmedlingen av nationell identitet skilde sig åt mellan de tyska och amerikanska lägren. Hitlerjugend presenterade lägren som en modell för en organisk tyskhet där ordning och herrefolksmentalitet förberedde barnen på framtida geografisk expansion. De amerikanska scoutlägren förmedlade i stället indian- och nybyggariideal i en liberal tradition som kombinerade individualism och patriotism.²⁰

Däremot förklarar inte Cupers lika tydligt hur styrningen opererade bortom förmedlandet av nationell identitet och patriotism. Trots

olikheterna förenades nämligen organisationerna i en uppsättning friluftspraktiker, exempelvis hajker och läger, som förefaller ha haft mycket gemensamt. Det går då att fråga sig om inte dessa likheter i den fostrande verksamheten bör ses som ett uttryck för gemensamma idéer om medborgarfostran. Cupers studie har likväl fungerat som en viktig inspirationskälla för avhandlingen eftersom den visar hur forskning om barn- och ungdomsläger öppnar upp för en analys av styrning genom naturen, vilket föreliggande studie söker vidareutveckla.

Den internationella forskningen om organiserad lägerverksamhet för barn och unga har visat att naturen inte kan reduceras till en motvikt mot stadslivet, utan också haft en viktig roll som förmedlare av ideal om samhället. Däremot låter sig knappast resultaten översättas direkt till en svensk kontext, av åtminstone två skäl. För det första fanns det betydelsefulla materiella, politiska och sociala skillnader som gör det rimligt att anta att det förelåg avgörande skillnader i förhållande till både medborgarskap och natur mellan dessa olika länder. För det andra var den nordamerikanska lägerkulturen, som ägnats störst uppmärksamhet i forskningen, på ett konkret plan annorlunda än den svenska, och påminde med sina permanenta lägerplatser och fasta byggnader mer om svenska sommarlovskolonier. Hur de tillfälligt upprättade tältläger som utmärkte svensk lägerkultur under stora delar av 1900-talet verkade som platser för medborgarfostran är med andra ord en till största delen obesvarad fråga.

Andra aspekter av den svenska friluftshistorien har behandlats mer utförligt. Det gäller i synnerhet det organiserade friluftslivets framväxt under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. I fokus för den nyvaknade vildmarksvurm som präglade dessa decennier stod den norrländska fjällvärlden, vilken gjordes tillgänglig för turism i större skala genom nya järnvägsförbindelser. Industrialiseringens förbättrade kommunikationer (dit till exempel även ångfartyg i skärgårdsmiljöerna kan räknas) var en förutsättning för det nya friluftslivets framväxt, samtidigt som industrialiseringens nya boende- och arbetsformer i städerna, fabriksröken och smutsen, utgjorde de moment friluftslivarna sökte vara en motkraft till.²¹

Friluftskulturen betonade till en början strapatsrika äventyr i fjällmiljö, men kom under mellankrigstiden att i större utsträckning betona hembygdsmiljöer och det kultiverade landskapet. Naturen avdramati-

serades, vilket enligt etnologen Jonas Frykman skedde samtidigt som en kroppslig revolution pågick i Sverige, där försvenskningsprocessen förkroppsligades och gavs mänskliga mått.²²

Under mellankrigstiden blev också fritiden ett viktigt område för politisk intervention. Genom debatterna om semesterlagstiftning och arbetstidsförkortning kom ideologiska, samhälleliga och ekonomiska krafter att verka för att den arbetande befolkningen skulle använda sin nyvunna fritid på "rätt" sätt, vilket gjorde att friluftslivets sundhetsideal kom att spela en viktig roll. På politisk nivå användes friluftspropagandan enligt Lena Eskilsson därför i det projekt som sökte "omvandla det gamla osunda samhället till ett i alla bemärkelser hälsosamt sådant."²³ Eskilsson och Frykman har således argumenterat för att friluftsliv och kroppslig hälsa var viktiga inslag i ett projekt för att forma friska och sunda medborgare. Hur dessa ideal implementerades inom ramen för friluftslivets medborgarfostran har däremot inte undersökts.

Friluftslivets förändringar under decennierna efter andra världskriget har ägnats mer fragmentarisk uppmärksamhet i forskningen, men har beskrivits som den tid då välfärdssamhällets friluftsliv *materialiserades*.²⁴ Med detta avses att den materiella standarden ökade snabbt, vilket medförde fler bilar, husvagnar och fritidshus, snöskotrar och skidanläggningar. Friluftslivet blev också föremål för en alltmer omfattande samhällsplanering, där de ideologiska grunderna för friluftslivet hamnade i skuggan. Samtidigt hördes under denna tid också vissa röster som betonade naturvårdens betydelse och förhöll sig kritiska till industrisamhällets rationalisering av landskapet och konsumtionssamhällets materialism.²⁵

Ytterligare en faktor påverkade friluftslivet för barn och ungdomar under dessa år. Enligt Petra Rantatalo, som undersökt den år 1957 startade skogsmulleskolan inom Friluftsfrämjandet, representerade den nya verksamheten en *domesticering* i jämförelse med det tidiga 1900-talets friluftskultur: "från något övervägande maskulint och heroiskt till något som hörde samman med hemmen, familjen och därmed med en kvinnlig sfär" – eller med andra ord från militarism och nationalism till familjeverksamhet. För mulleverksamheten innebar det en naturnära verksamhet, som dock saknade scoutrörelsens drag av medborgarskola. Mulle riktade sig också till yngre barn än de 11–17-åringar som utgjorde den traditionella scoutåldern.²⁶

Det svenska friluftslivets fostrande betydelse som forskningsproblem har mest utförligt behandlats av Klas Sandell och Sverker Sörlin. Genom att jämföra tre organisationer med stort inflytande i Sverige under 1900-talet – scoutrörelsen, Friluftsfrämjandet och Jordbrukareungdomens förbund (JUF) – har de skildrat naturumgängets fostrande roll som en rörelse från nationalistiska strömningar i 1900-talets början, via demokratisering och tillfredsställelse av rekreationsbehov i det framväxande välfärdssamhället, till ökat miljöengagemang under 1900-talets senare tredjedel.²⁷ Flera av deras resonemang och slutsatser förtjänar att lyftas fram. För det första identifierar Sandell och Sörlin tre huvudsakliga perioder i det moderna friluftslivets historia. I den första, präglad av nationell mobilisering 1890–1937, togs naturen i bruk som ett led i vad som kan beskrivas som en försvenskningssprocess. Friluftslivet skulle utgöra en motvikt till tillvaron i de växande städerna genom att dels erbjuda frisk luft och fysisk ansträngning, dels föra bort ungdomar från stadens arbetarkvarter till ett nationellt landskap där fosterlandskärleken kunde väckas till liv. Genom att komma ut i svensk natur förväntades scouterna lära sig älska sitt land.²⁸

Den andra perioden, välfärdssamhällets friluftsliv 1937–1970, avhandlas mer kortfattat av Sandell och Sörlin men skildras som en tid där det nationalistiskt präglade friluftslivet öppnades för bredare folklager, bland annat till följd av ny semesterlagstiftning och andra sociala reformer. Den tredje perioden karakteriseras av mer miljöinriktat friluftsliv från 1970 och framåt – där frågor om ekologi och miljövård började knytas till friluftslivet. Gemensamt för organisationerna i Sandells och Sörlins studie har varit att naturumgänget verkat i en samhällsbärande eller samhällsorienterad anda. Miljöfrågornas genomslag i scoutrörelsen tycks exempelvis ha skett först när frågan accepterades som angeläget och tämligen oomtvistat samhällsproblem. Det modernitets- eller civilisationskritiska inslaget kan därmed sägas ha varit begränsat. Studien väcker också frågor för vidare forskning. Förutom det tidiga 1900-talets nationsbyggande naturvurm och de senaste decenniernas miljöpedagogik kan vi fråga oss hur naturen togs i bruk som en plats för medborgarfostran samt vilka egenskaper som ansågs viktiga för blivande samhällsmedborgare.²⁹

Ytterligare ett par vetenskapliga arbeten som berör förhållandet mellan barndom och medborgarfostran förtjänar att lyftas fram. Ett

sådant är utbildningshistorikern Joakim Landahls *Stad på låtsas*, där läroverket Norra Latins sommarhem för pojkar i Stockholms skärgård står i blickfånget. Sommarhemmet beskrevs som "Pojkstaden vid Ålands hav" och gav deltagarna ett stort mått av självbestämmande. Landahl analyserar verksamheten huvudsakligen utifrån ett disciplineringsperspektiv, och visar på hur den maktutövning som skedde vid lägret präglades av en ambivalens mellan infantilisering och myndiggörande, vilket Landahl beskriver som en grundläggande spänning i förhållandet till barnuppfostran under 1900-talet.³⁰ Landahl visar att idén om medinflytande var utbredd under decennierna före och efter andra världskriget och konkretiserades i sommarlägret som en arena för att simulera ett samhälle. Trots att Landahl inte använder friluftsliv och medborgarfostran som analytiska begrepp är studien relevant eftersom den belyser sommarläger som en form av *samhällssimulering*, låt vara att lägret som sådant på väsentliga punkter skilde sig från den lägerverksamhet som bedrevs inom scouting och Unga Örnar. Ur utbildningshistorisk horisont har också Marie Sundberg och Johan Öhman undersökt hur friluftslivets ställning i den svenska skolan förändrades under åren före och efter andra världskriget. De har visat att skolans friluftsverksamhet, som under seklets första decennier hade varit integrerad med idrottsämnet, successivt kom att få en mer definierad roll. 1942 infördes obligatoriska friluftsdagar i folkskolan (inom läroverken infördes idrottsdagar, senare omdöpta till friluftsdagar, redan 1928), där detaljerade riktlinjer presenterades av Skolöverstyrelsen. Friluftsverksamhetens roll som hårdande och karaktärsdanande betonades, däremot nämndes över huvud taget inte betydelsen av naturupplevelser eller naturmöten. Särskiljandet mellan skolidrott och friluftsliv befästes sedan i läroplanerna under 1950-talet. Då betonades dock friluftslivets sociala betydelse och vikten av att lära känna "natur, folk och arbetsliv". Först från 1970-talet och framåt kom skolans motivering av friluftsliv att domineras av miljöpedagogiska perspektiv.³¹ Sundberg och Öhmans studie visar att den svenska skolans förändrade utbildningsideal under efterkrigstiden också påverkade hur behovet av friluftsliv motiverades. Det väcker frågor om hur andra världskrigets erfarenheter påverkade friluftslivet under de efterföljande decennierna. Dessutom visar det på behovet av att mer ingående undersöka hur friluftsliv som metod för medborgarfostran förändrades under seklet.

Forskning om scoutrörelsens historia

Scoutrörelsen uppkom i Storbritannien, och de första historievetenskapliga försöken att tolka rörelsens uppkomst rörde också dess brittiska gren. Under 1970- och 1980-talet undersökte ett antal forskare med socialhistoriskt perspektiv hur den brittiska scoutrörelsen i början av 1900-talet uppstod som ett uttryck för de samhällsbärande klassernas försök att utöva social kontroll och disciplinering av en oregerlig arbetarklass.³² Längst gick kanske Michael Rosenthal som beskrev scoutrörelsen i termer av en ”karaktärsfabrik”, där målet var att ingjuta disciplin hos pojkar för att på så vis uppnå social stabilitet. Scoutrörelsen skulle enligt detta synsätt utgöra samhällets garant för medborgarnas fullständiga lydnad och underkastelse. Självständiga, nyfikna individer utgjorde endast ett hot mot den sociala ordningen.³³ Disciplineringsperspektivet, som utmärktes av ett ensidigt fokus på pojkscouting, var också framträdande i den första omfattande jämförelsen av frivilliga barn- och ungdomsverksamheter i Sverige under 1900-talet, Göran Sidebäcks avhandling *Kampen om barnets själ*. Sidebäck kartlägger ett antal organisationer som bedrev fostran på barns fritid, från söndagsskolan till kommunistiska pionjärgrupper. Sidebäck argumenterar för att scoutrörelsens omfattande resurser i form av exempelvis lokaler, ledarkompetens och tryckeriverksamhet borgade för dess stora framgångar i fråga om att rekrytera barn och ungdomar. Trots att Sidebäck slår fast att friluftslivet från början var ”en dominerande del av scouternas verksamhet” avhandlas dess innehåll emellertid på ungefär en sida.³⁴ En annan invändning mot Sidebäcks analys av scoutideologin är att den lägger stor vikt vid den tidiga scoutrörelsens idéprogram, som formulerades under åren före första världskriget. Dessa år var visserligen formativa för rörelsen, men skilde sig på väsentliga punkter från de praktiker och ideal som dominerade när rörelsen fick sitt egentliga genombrott under mellankrigstiden.³⁵

En annan svensk avhandling som behandlat scoutrörelsen och dess manlighetsfostran är etnologen Bo Nilssons *Maskulinitet*, där en delundersökning ägnas den retoriska konstruktionen av maskulinitet inom pojkscoutrörelsen. Liksom Sidebäck skriver Nilsson in scouting i ett konservativt disciplineringsprojekt, knutet till upplevelsen av en maskulinitet i kris kring sekelskiftet 1900 och det därmed uppkomna behovet av en fostran i manlighet.³⁶ Nilsson betonar att rörelsens

medborgarfostran hade en kroppslig dimension, där danandet av en sund kropp utgjorde en del av en normalitetsskapande process. Andra karaktärsegenskaper som knöts till scoutmaskuliniteten var självständighet, styrka, osjälviskhet och ödmjukhet.³⁷

I internationell forskning om scoutrörelsen började det renodlade disciplineringsperspektivet utmanas redan under 1980-talet. 1986 noterade historikern Allen Warren att det fanns en slående dissonans mellan å ena sidan den tidiga scoutrörelsens entusiastiska tonläge av personlig frigörelse och å andra sidan vetenskapens tendens att beskriva rörelsen som en direkt spegling av militaristiska och imperialistiska ideal. Warren påpekade att det eklektiska innehållet i scoutprogrammet tilltalade många samhällsgrupper: officerare uppskattade Baden-Powells tal om plikt, ära och personliga uppoffringar, religiösa ungdomsreformatorer såg hans friluftsprogram som ett sätt att intressera nya generationer för skapelsens mysterier medan liberaler kunde ta till sig inslagen av reformpedagogik, självförverkligande och personligt ansvar. Warren har därför argumenterat för att scoutrörelsens initiala framgång, internationella spridning och motståndskraft över tid bestod i att den inte försökte lösa *ett* specifikt samhällsproblem utan syftade till att fostra barn och ungdomar att möta *alla* tänkbara problem.³⁸ Medan tidigare scouthistorisk forskning hade lagt stor vikt vid rörelsens grundare Robert Baden-Powell, samt rörelsens idéer och verksamhet under genombrottsåren före första världskriget,³⁹ betonade den nya forskningen i stället att scouting genomgick viktiga förändringar under mellankrigstiden, då till exempel den högstämda nationalismen tonades ner till förmån för en mer aktiv internationalism.⁴⁰

Som en del av denna omprövning av scoutrörelsens historia presenterades också de första studierna som mer utförligt undersökte flickscoutrörelsens historia.⁴¹ Medan Allen Warren visade hur den brittiska girlguide-rörelsen anspelade på etablerade föreställningar om nationellt moderskap för att vinna anhängare under första världskriget kunde Richard Voeltz argumentera för att villkoren för kvinnor samtidigt gjorde det möjligt för flickor att utmana traditionella föreställningar om kvinnlighet och röra sig i nya domäner. Att bli en "duglig och lycklig medborgare" blev vid denna tid ett lika viktigt mål för flickor i Storbritannien som att vara goda mödrar och fruar.⁴²

På senare år har forskare som Tammy Proctor och Bodil Formark därför lyft fram hur scoutrörelsen skapade ett utrymme där föreställningar om både genus och generation kunde utmanas. För ungdomarna innebar scouting inte nödvändigtvis en yta för disciplinering utan också möjligheter till frigörelse från hemmet och vardagen.⁴³

Bodil Formarks avhandling *Den välsituerade flickan*, som behandlar flickscoutrörelsens framväxt och konsolidering under åren 1910–1940, erbjuder också den mest omfattande analysen av scoutings idéer och praktik i Sverige. Formark undersöker bland annat de strategier rörelsens initiativtagare anammade för att få scouting att framstå som en legitim verksamhet för flickor i relation till rådande diskurser om kvinnlighet och flickors uppfostran. Genom att ge sig ut på läger och vandringar agerade flickscouterna självständigt och anammade ett aktivt förhållningssätt till omvärlden. Med utgångspunkt i Simone de Beauvoirs termer immanens och transcendens argumenterar Formark för att flickscoutrörelsen skapade möjligheter till *transcendens*, det vill säga att agera och sysselsätta sig med sådant som gick bortom gränserna för kvinnors agerande som just kvinnor.⁴⁴

Den mest aktuella analysen av Baden-Powells scoutideologi har författats av den norske idéhistorikern Espen Schaanning och erbjuder en detaljerad genomgång av Baden-Powells idéer och den norska scoutrörelsens uppkomst. Det är emellertid en påfallande enkönad historia som skildras; den brittiska flickscoutrörelsen avhandlas på några sidor och den norska ges ännu mindre utrymme.

Schaanning ansluter sig till Rosenthals beskrivning av scoutrörelsen som en karaktärsfabrik, men framhåller också att det paradoxalt nog var individens eget ansvar att dana sig själv.⁴⁵ Enligt Schaanning var scoutrörelsen militaristisk, disciplinär och en indirekt grogrund för fascistiska tankesätt, samtidigt som dess ”extrema” form av individualism passade som hand i handske med både 1800-talets liberala ideologi och dagens nyliberalism.⁴⁶ Det är en paradoxal analys som speglar svårigheten att försöka sammanfatta scoutrörelsens ideologi i en eller ett par punkter. Dispositionen visar ändå att Schaanning lagt tonvikten i sin analys på disciplinära aspekter. Inslagen av äventyr och medbestämmande framställs huvudsakligen som en strategi för att göra barnen mottagliga för det disciplinära projektet.⁴⁷ Boken innehåller också en jämförelse mellan pojkscoutförbundet och Nasjonal Samlings ung-

domsförbund (NSUF), där det gemensamma idéstoffet kring lydnad och pliktuppfyllelse lyfts fram, liksom det faktum att flera ledare inom NSUF tidigare varit scouter.⁴⁸

Schaanning undersöker också friluftslivets ideologiska roll i den norska pojkscoutrörelsen. Han konstaterar att scoutrörelsen då den nådde Norge kunde dra nytta av den skandinaviska friluftskulturen. De utomhusaktiviteter som Baden-Powell förespråkade för brittiska pojkar kunde i en norsk kontext beskrivas som friluftsliv. Schaanning lyfter fram en viktig aspekt i Baden-Powells natursyn, att det inte fanns något specifikt ”brittiskt” i den natur scouterna skulle uppleva. Naturen var enligt Schaanning huvudsakligen en plats som i imperialistisk anda kunde erövrats. När scoutrörelsen kom till Norge tog den däremot intryck av friluftskulturen och dess nationsskapande roll.⁴⁹

Tidigare forskning om scoutrörelsen har alltså visat att rörelsen fungerat som ett verktyg både för social kontroll *och* emancipation. I stället för att betrakta detta förhållande som en paradox kommer jag i avhandlingen försöka visa att kontroll och frihet i viktiga avseenden kan betraktas som olika aspekter av en enhetlig process för medborgarfostran.

Ett utmärkande drag i de senaste årens forskning om scouting har varit ett ökat intresse för rörelsens verksamhet som praktik. Trots att scouting tidigt beskrevs som en rörelse med betoning på verksamhet framför teori ägnade sig den historiska forskningen om rörelsen länge huvudsakligen åt dess idéinnehåll och organisation med följd att den retoriska nivån av scoutrörelsens program inte tillräckligt tydligt knöts till friluftsliv och lägerverksamhet. På senare år har intresset för frågor av det slaget emellertid ägnats större utrymme. Historiker har ställt frågor om identitetsskapande processer och hur klass, kön och etnicitet eller ras har konstruerats inom scouting.⁵⁰ I några fall har även rörelsens medborgarskolning problematiserats. Kulturgeografen Sarah Mills har till exempel lyft fram karaktärsdanningens centrala ställning i Baden-Powells syn på medborgarfostran och betonat elementet av självdisciplin som ett medel att forma självreglerande medborgare, men utan att egentligen knyta dessa idéer till scoutrörelsens utomhuspraktiker eller undersöka dem i termer av kontinuitet och förändring.⁵¹ I sin avhandling om den amerikanska pojkscoutrörelsens maskulinitetsfostran före andra världskriget har Benjamin R. Jordan

visat hur en "måttfull manlighet" tidigt kom att ersätta den virila och utagerande maskulinitet som låg inbäddad i den tidiga scoutrörelsens vildmarksideal. Scouting blev en skola i praktisk medborgarskap som sökte fostra aktiva samhällsmedlemmar, tjänstemän och företagare. För att uppnå dessa syften balanserades vildmarksidealets primitiva maskulinitet med "skrivmaskinsmannens" ideal av vetenskaplig effektivitet och organisatoriskt ledarskap.⁵² Jordan visar bland annat hur Boy Scouts of America (BSA) använde naturskyddsfrågor som ett område där medlemmarna fick lära sig förvaltning och lokalt engagemang inom ett område som inte uppfattades som politiskt känsligt.⁵³ Värt att notera i sammanhanget är att den amerikanska pojkscout-rörelsen under dessa decennier alltså inte förespråkade en "tillbaka-till-naturen"-ideologi i egentlig mening, utan snarare använde naturen som resurs för träning i karaktärsegenskaper relaterade till ett liv i samhället. Som Jordan påpekar lärde sig pojkar i BSA färdigheter förknippade med medborgarskap genom, snarare än för, naturen.⁵⁴ I en studie av amerikanska frilufts- och lägerorganisationer för flickor har Susan A. Miller visat hur naturen togs i bruk av dessa rörelser. Miller argumenterar för att föreställningar om natur och naturlighet ansågs avgörande för att komma till rätta med "flickproblemet", det vill säga de faror och problem som förknippades med flickors uppväxtvillkor under 1900-talets början. Samtidigt sammanlänkades i lägerlivet föreställningar om naturlighet med modernitet. Genom att resa på läger förväntades flickorna skaffa sig färdigheter till nytta för dem i deras dagliga tillvaro, både som husmödrar och medborgare.⁵⁵ Liksom Formark har Miller och Jordan i sina undersökningar lyft viktiga frågor om hur naturen togs i bruk som resurs för scoutrörelsens fostrande ambitioner och placerat sina resultat i ett genushistoriskt sammanhang. Däremot är det värt att notera att den angloamerikanska forskningen om scoutrörelsen tenderat att se pojk- och flickscouting som separata rörelser och jämförelser mellan rörelsernas program och verksamhet har varit ovanliga.⁵⁶ Eftersom den svenska scoutrörelsens pojk- och flickscoutförbund integrerades under åren kring 1960 finns det skäl att diskutera den svenska scoutrörelsens historia i ett jämförande internationellt perspektiv, vilket jag kommer återkomma till i avhandlingens avslutande kapitel.

Forskning om Unga Örnar

Storleksmässigt var scoutrörelsen i Sverige under hela 1900-talet större än Unga Örnar. Förhållandet återspeglas också i mängden forskning om de respektive organisationerna. Studier av Unga Örnar är få till antalet och har inte problematiserat organisationens förhållande till natur och friluftsliv, trots att dessa inslag var betydelsefulla element i verksamheten. Klas Sandells och Sverker Sörlins studie av organiserat friluftsliv för barn och ungdomar under 1900-talet innefattade inte Unga Örnar med motiveringen att organisationen aldrig blev en renodlad friluftsorganisation – snarare tycks örnarnas intresse för friluftsliv ha avtagit under 1950- och 1960-talen.⁵⁷ Men just detta gör samtidigt en mer grundlig undersökning av friluftslivet och dess medborgarfostrande roll inom Unga Örnar relevant att studera. Om organisationen utvecklades i riktning bort från friluftskulturen är det motiverat att fråga sig varför det skedde och hur detta knöt an till medborgarskapets ideal och praktik, vilket är ett område jag kommer återkomma till i avhandlingens empiri.

De första akademiska studierna av Unga Örnar närmade sig organisationen med socialhistorisk blick. 1979 ägnades arbetarrörelsens barnorganisationer ett temanummer av tidningen *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* där Eva-Mari Köhler, Per-Olof Johansson och Tommy Pollák diskuterade Unga Örnar och dess föregångare sagostundsrorelsen. Där presenteras en gedigen genomgång av örnrorelsens organisatoriska framväxt och utveckling, bland annat dess förbindelser med andra delar av arbetarrörelsen som sagostunderna och ABF, liksom diskussionerna inom SAP och SSU kring bildandet av Unga Örnar.⁵⁸

Tiotalet år senare ägnades Unga Örnar också ett kapitel i Göran Sidebäcks redan nämnda avhandling *Kampen om barnets själ*. Som titeln antyder betraktas de olika organisationerna – från söndagsskolor via scoutrörelsen till Unga Örnar och de kommunistiska pionjerna – som konkurrerande aktörer på ett gemensamt fält.⁵⁹ Sidebäck behandlar huvudsakligen Unga Örnars organisatoriska och ideologiska förhållande till socialdemokratin och arbetarrörelsen. Framgångar respektive motgångar i medlemsvärvning förklaras med utgångspunkt i resursmobiliseringsteori. Sidebäcks konfliktperspektiv har kritiserats av Norbert Götz, som menar att det medför en alltför instrumentell

syn på barn- och ungdomsverksamheten, genom att betrakta den som en kamp mellan olika samhällsgrupper om ungdomen och ytterst den politiska makten. Götz argumenterar i stället för att Unga Örnars verksamhet ”handlade om förmedlingen av universalistiska normer och värderingar i ungdomarnas intresse och inte om implantering av snäva sårintressen.”⁶⁰ Medan Sidebäck betraktar Unga Örnar som en rörelse för kontroll av ungdomens fostran betonar Götz dess inslag av frihet. Götz lyfter också fram Unga Örnars verksamhet, främst studiecirk-larna. Indirekt berör Götz rörelsens förhållande till medborgarfostran då han betonar att verksamheten skulle träna örnarna i ”procedurer för samhällelig problemlösning”.⁶¹ Friluftsför- och lägerlivet beskrivs mycket kortfattat, men Götz framhåller att örn-rörelsen med bakgrund i tidens jämlikhetsideal i campingrörelsen såg lägerlivet som en plats för demokratisk socialisation.⁶² Götz ger Sidebäck rätt i att beskriva Unga Örnars politiska socialisation som indirekt, men menar att de normer rörelsen ville förmedla gällde demokratisk medvetenhet snarare än partipolitik. Unga Örnar ville, enligt Götz, ”skapa utrymme för utveckling av myndiga folkhemsinvånare” bland annat genom att ge ungdomarna medbestämmande över verksamheten.⁶³

De frågor som hittills ställts kring Unga Örnars historia har främst handlat om organisationen, dess framväxt, inre utveckling och band till det socialdemokratiska partiet och arbetarrörelsen samt dess utveckling i jämförelse med borgerliga organisationer. Andra frågekomplex har hittills lämnats obesvarade. Unga Örnars friluftsverksamhet och praktiker för medborgarfostran har behandlats mycket kortfattat och inte undersökts i ett jämförande perspektiv, inte heller dess förändring över tid.

I sin studie av dansk friluftskultur har Henning Eichberg och Ejgil Jespersen argumenterat att den tidiga socialistiska rörelsens förhållande till naturen präglades av en djupgående ambivalens. Å ena sidan fanns det socialistiska frihetsbegreppet och viljan att skapa en ny människa, där naturens frihet kunde kontrasteras mot industrisamhällets ofrihet. Å andra sidan knöts naturen i den marxistiska teorin till naturresurserna och naturvetenskapen med dess inslag av nödvändighet.⁶⁴ På 1930-talet ledde detta, enligt författarna, till skapandet av en ny kroppslig politik där medvetandet rangordnades över kroppen. Läsning ställdes över idrott. Enligt Eichberg och Jespersen känneteck-

nades dessa år av specialisering och professionalisering, där idrotten flyttade inomhus eller till särskilt avsedda anläggningar. För Unga Örnars danska systerorganisation De Unges Idræt (DUI), som grundades redan 1905 och därmed också är äldre än scoutrörelsen, innebär det att andra verksamhetsformer såsom musik, slöjd och föredrag fick ökad betydelse på friluftslivets bekostnad.⁶⁵ Unga Örnars bildande 1931 och den stora frilufts- och campingvåg som sköljde fram över Sverige under denna tid talar i någon mening emot en parallell utveckling i Sverige, men det är i grunden en empirisk fråga vi får anledning att återkomma till.

* * *

Av denna redogörelse för forskningsläget framgår att sambandet mellan friluftsliv och medborgarfostran i Sverige fortfarande är ett till stora delar utforskat område. Forskning om barn och ungdomars friluftsverksamhet har inte heller behandlat frilufts- och lägerlivets dimension som lokaliserad praktik. Frågor om *hur* naturen togs i bruk för samhällsfostran har därför till stor del lämnats obesvarade, liksom hur dessa förhållanden förändrades under 1900-talet. Vidare har forskningen i mycket liten utsträckning ägnat sig åt perioden efter 1939. Såväl andra världskrigets inverkan på friluftsverksamheten som efterkrigstidens naturumgänge förtjänar därför att belysas närmare. Det innebär att övergången från det tidiga 1900-talets nationalistiskt präglade friluftsliv till mer miljöengagerade frågor under seklets sista decennier inte fått en utförlig förklaring, samt vilket innehåll och vilka motiv friluftslivet tillskrevs under den mellanliggande perioden, det vill säga den så kallade folkhemsepoken.

Syfte och problemformulering

Som tidigare framhållits är detta en undersökning av relationen mellan friluftsliv och medborgarskap. Syftet är att studera hur friluftsliv tagits i bruk som ett medel för medborgarfostran under en avgränsad period i Sveriges historia. På en övergripande nivå intresserar jag mig för varför det ansågs önskvärt att barn gav sig *ut i naturen* för att förvärva färdigheter eller värderingar till nytta för dem *i samhället* och i vilken

utsträckning dessa föreställningar förändrades under den undersökta perioden. Mer specifikt vill studien kartlägga hur de organisationer som står i blickfånget, det vill säga Sveriges Scoutförbund, Sveriges Flickors Scoutförbund samt Unga Örnars Riksförbund, föreställde sig det goda medborgarskapet samt hur friluftsliv fungerade som metod för fostran i medborgarskap. För tydlighets skull kan frågorna delas in i två huvudkategorier. I den förra inordnas frågan om hur den goda medborgaren förväntades agera samt vilka färdigheter och förmågor som knöts till medborgarskapet. Undersökningen kommer därvidlag göra analytisk åtskillnad mellan medborgarskap som praktik respektive identifikation. I anslutning till detta är det också relevant att undersöka i vilken utsträckning åtskillnad gjordes mellan pojkars och flickors förväntade medborgarskap. I den andra kategorin hamnar frågan om hur friluftsliv praktiserades som metod för att forma medborgare samt vilken roll naturen som föreställd plats spelade i denna medborgarfostran. Vilken betydelse organisationernas internationella karaktär och kontakter hade för fostran i medborgarskap genom friluftsliv undersöks också. Eftersom undersökningen är *historisk* har jag för avsikt att studera dessa frågor över tid, med andra ord hur och i vilken utsträckning föreställningarna och praktikerna kring medborgarskap och friluftsliv förändrades under perioden.

Forskningsuppgiftens relevans kan uttryckas i både inom- och utomvetenskapliga termer. Till det historievetenskapliga forskningsfältet söker avhandlingen bidra med fördjupad kunskap om hur naturen tagits i bruk som resurs för fostran av barn och ungdomar. Genom att fokusera på fostran i *medborgarskap* vill jag rikta mig bort från frågor som rör inhämtande av kunskap *om* naturen, för att i stället betrakta naturen som en plats för fostran som sökte lösa problem förknippade med samhället. För det andra söker undersökningen bidra med empiri och begreppsdiskussion kring praktiserat medborgarskap, enligt vilken begreppet inte i första hand används för att beteckna rättigheter knutna till en juridisk status, utan som en uppsättning förväntade beteenden. Tonvikten på lägerverksamhet motiveras dels med lägrens starka ställning i de undersökta organisationerna, dels med utgångspunkt i att den skandinaviska verksamheten till största delen är ett outforskat område, trots att läger för barn och ungdomar har beskrivits som betydelsefulla platser i formandet av barndomen under 1900-

talet. Resultaten kan kritiskt jämföras med tidigare studier om framför allt nordamerikanska förhållanden för att skapa en djupare förståelse av sommarlägrets betydelse rörande fostran av barn och ungdomar under 1900-talet. Studiet av Unga Örnar fyller här en särskild funktion, eftersom de socialdemokratiska och socialistiska barnorganisationer som likt Unga Örnar ingått i paraplyorganisationen International Falcon Movement tilldragit sig mycket begränsat historievetenskapligt intresse.⁶⁶

Avhandlingens studieobjekt äger även utomvetenskaplig relevans. I ett vidare sammanhang söker studien nämligen bidra med historiska perspektiv på frågor och problem som ter sig dagsaktuella. Begrepp som fostran och medborgarskap kan te sig gammalmodiga i dag, men idén om att medborgarskap kräver träning och pedagogisk förmedling är en föreställning som fått förnyad aktualitet på senare år.⁶⁷ Tidigare studier av förhållandet mellan barndom, fostran och medborgarskap har dock i första hand uppmärksammat förhållanden inom utbildningsväsendet, till exempel hur skolan fostrat barn i demokrati under efterkrigstiden.⁶⁸ Genom att studera medborgarfostran i en organisations- och friluftskontext är det möjligt att i stället uppmärksamma praktiserade inslag i medborgarfostran, det vill säga *hur medborgarskap görs*.

Teoretiska utgångspunkter

Friluftsliv som praktik

En vanlig utgångspunkt är att definiera friluftsliv som *utomhusvistelse i natur- och kulturlandskap, syftande till välbefinnande, men utan krav på tävling*.⁶⁹ Olika försök att precisera och definiera friluftsliv innehåller ofta någon form av negativ premiss som avgränsar det från turism eller tävlingsidrott. Då ändamålet här är att söka fånga den historiska användningen av friluftsliv som medel för medborgarfostran finns det skäl att söka viss öppenhet i förståelsen av begreppet. Därför har valet av undersökta praktiker och utsagor om friluftsliv tagit sin utgångspunkt i empirin och knutits till det innehåll som lagts i begreppet inom de undersökta organisationerna. Jag vill med andra ord undvika att göra normativa värderingar av äktheten i friluftslivets upplevelser.

Att jag studerar friluftsliv, liksom medborgarfostran, som praktik är inte tänkt som ett tomt påstående. Trots att de aktuella organisa-

tionerna, särskilt scoutrörelsen, ägnade sig åt praktiska färdigheter och fysiska aktiviteter har tidigare forskning lagt stor vikt vid rörelsernas ideologi och idéinnehåll. Även i studier om naturens kulturella historia har tankar om naturen, natursyn, ofta ägnats större uppmärksamhet än de kulturella praktiker som förknippats med naturumgänget. I linje med den forskningsinriktning som kallas den praktiska vändningen eller *the practical turn* vill jag understryka betydelsen av att studera praktiserad handling och kulturella praktiker i det förflutna. Praktiker är förvisso ett av de milsvida begrepp som riskerar att rymma allt och ingenting. I det växande fältet av praktikstudier är det därför vanligt att avgränsa studiet till kroppsliga eller förkroppsligade praktiker, knutna till någon form av kunskap och intention. Att borsta tändarna kan enligt detta synsätt beskrivas som en praktik; att snubbla är det däremot inte. Friluftsliv å sin sida blir en praktik först då det knyts till kunskap, exempelvis om personlig hälsa.⁷⁰ Perspektivet ligger nära det som den franske sociologen Marcel Mauss kallade kroppsliga tekniker. Redan 1934 pläderade Mauss för studiet av kroppsrörelser som kulturellt och historiskt föränderliga praktiker.⁷¹

I linje med detta betraktar jag friluftsliv som en förkroppsligad kulturell praktik knuten till det upplevda och tillfälliga korsandet av en gräns mellan samhälle och natur.⁷² Trots att friluftsliv som kulturell praktik varit intimt förknippad med okonstlad ursprunglighet är dess historia i Sverige inte mycket mer än ett sekel gammal. Givetvis har människor i alla tider rört sig i skog och mark, men före industrisamhällets framväxt fanns inget självklart behov av att skilja ut aktiviteter som ägde rum i naturen.⁷³ När friluftsliv etablerades som kulturell företeelse kring sekelskiftet 1900 konfronterades dess förespråkare med ett specifikt dilemma. Å ena sidan beskrevs kärleken till naturen och viljan att upptäcka det nationella landskapet som ett grundläggande svenskt eller mänskligt drag. Å andra sidan ansåg man att människor behövde *lära sig* friluftsliv.⁷⁴ Denna avhandlings ansats är konstruktivistisk så till vida att behovet av friluftsliv betraktas som en produkt av historiska och kulturella processer, där fokus ligger på friluftskulturen som förmedlare av normer om människa, samhälle och natur. En konsekvens av detta synsätt är att friluftsliv kan betraktas som en läroprocess, där människor genom att bedriva friluftsliv upprättat ett historiskt konstituerat förhållande till "naturen". Även begreppet natur är

för övrigt mycket svårdefinierat. Liksom det likaledes svårfångade *vildmark* används termen natur i denna avhandling inte för att beteckna ett preciserat landskap utan om de platser där friluftsliv ägt rum. Jag gör med andra ord inte anspråk på att värdera i vilken utsträckning friluftslivet bedrevs i *äkte* natur, utan hur fostran i medborgarskap bedrevs på de platser som uppfattades som natur.

Den amerikanska kulturhistorikern Lynn Hunt har beskrivit modernitet som en process, med början under 1700-talet, i vilken ett upplevt brott mellan nuet och historien skapades vilken ledde till att människor uppfattade att de levde i en tid som var fundamentalt annorlunda än det förflutna.⁷⁵ Om brottet mellan nu och då utgör modernitetens temporala dimension menar jag att åtskillnaden mellan samhälle och natur som kvalitativt avgränsade platser kan betraktas som den rumsliga dimensionen av denna process. Det var också som en följd av den rumsliga och temporala åtskillnaden mellan samhälle och natur som ett mer systematiskt sökande efter naturupplevelser slog igenom under 1800-talet. Friluftslivets upplevda brott mot stadens luft och larm bidrog till dess lockelse. För att bedriva friluftsliv krävdes korsandet av en föreställd gräns, från samhälle eller civilisation till natur. Naturen och kulturen eller samhället blev betydelsebärande i detta polära förhållande, kring vilket normativa begreppspar som frihet och instängdhet, hälsa och sjukdom, naturligt och förkonstlat har knutits. Det innebär att friluftsliv som kulturellt fenomen uppstod först sedan naturen begreppsliggjorts som *något annat* än det övriga samhället.⁷⁶

Det är också viktigt att poängtera att friluftsliv definitionsmässigt präglas av *tillfällighet*. Att bedriva friluftsliv handlar inte om att permanent lämna samhället för ett nytt liv i en upplevd vildmark. Därmed förutsätter friluftsliv alltid det dubbla korsandet av en gräns, först ut i naturen och sedan tillbaka igen. Snarare än att betrakta friluftslivet som ett sätt att förflytta sig kan vi betrakta det som en cirkulationsprocess.⁷⁷ Däri ligger också själva grundförutsättningen för friluftslivet som metod för medborgarfostran. Barnen och ungdomarna som skulle fostras eller danas genom friluftsliv förväntades ta med sig något tillbaka *till samhället*, må det vara hälsosamma kroppar eller nya färdigheter. Därför kan det organiserade friluftslivet betraktas som en cirkulär rörelse, vars mål inte i första hand var att ungdomarna skulle ge sig ut i naturen utan att de skulle återvända från den. Friluftslivets

karaktär av tur-och-retur-resa är nödvändig för förståelsen av varför idén om naturumgänge kunde mobiliseras inom exempelvis skolväsende och friluftorganisationer.

Lägret som plats och heterotopi

Friluftslivets tur-och-retur-resa kan också bilda utgångspunkt för studiet av medborgarfostran i naturen som en lokaliserad praktik. Lägerintog som redan nämnts en viktig ställning bland scoutrörelsens och Unga Örnars friluftaktiviteter. Vid en första anblick kan det tyckas vila något utopiskt över de miniatyrsamhällen av trä och tältduk som upprättades på behörigt avstånd från städernas larm och buller. En närmare betraktelse visar emellertid att begreppet utopi är illa valt för att beskriva den lägerverksamhet som här studeras. Begreppet utopi, som myntades av Thomas More på 1500-talet, är en sammansättning av de grekiska orden *ou* ("inte") och *topos* ("plats"), det vill säga en plats som kännetecknas av att *den inte är*. En fantasiprodukt, med andra ord.⁷⁸ Även om sommarläger för barn och ungdomar fungerat som bärare av idéer om det goda samhället är det viktigt att konstatera att lägren i högsta grad varit reella platser. Lägren utgjorde inte heller permanenta alternativ till livet i samhället: deras uppgift var inte att ersätta en etablerad tillvaro. Ingen inom scoutrörelsen eller Unga Örnar tänkte sig tältlägren som en idealiserad form av mänsklig bosättning. Lägren symboliserade eller iscensatte därmed något annat. För att förstå lägrets fostrande potential har jag i stället valt att betrakta det som en form av *heterotopi*.

Begreppet heterotopi myntades av Michel Foucault i en föreläsning för arkitekturstudenter 1967 för att beteckna en sorts "motplats". Liksom utopin förhåller sig heterotopin till det övriga samhället, men med skillnaden att heterotopin alltid är verklig och lokaliserad. Foucault liknade heterotopin vid en spegelbild, som på samma gång är verklig och inte verklig. Heterotopin speglar sig så att säga i de samhälleliga institutioner och praktiker som den refererar, ifrågasätter eller bekräftar. Liksom utopin erbjuder den någon form av alternativ, men inte i form av utopins fantasiplats. Enligt Foucault var ett av heterotopins utmärkande drag att det innehåller system för öppning och stängning: med andra ord avgränsas heterotopin från omgivningen. Dessutom är heterotopin förbunden med *tid* och markerar på olika

sätt tidens gång.⁷⁹ De läger som analyseras i denna avhandling betraktas därför som heterotopier, platser för fostran som på en gång var rumsligt avgränsade från det övriga samhället men samtidigt intimt sammanlänkade med idéer om det goda samhället. Arkitekten Charlie Hailey har i sin bok *Camps. A guide to 21st-century space* påpekat att läger oavsett form och funktion, från flyktingläger till sommarkollon, utmärks av någon form av tillfällighet, det vill säga temporal avgränsning.⁸⁰ Till detta skall läggas att den sorts läger som här studeras är förknippade med praktik, eftersom deras tillfälliga karaktär medför att de alltid upprättas för att sedan avvecklas. Den temporala och rumsliga förståelsen av sommarlägren är viktig för att förstå hur de fungerat som platser för fostran. Utan att använda begreppet heterotopi har Michael Smith sammanfattat detta förhållande i en studie av amerikansk lägerkultur:

Deltagare i den organiserade läger rörelsen har på varje nivå betraktat lägets omgivning som en ideal plats för att tydliggöra värderingar, pröva dem och besluta vilka som bör föras med tillbaka till den verkliga världen. Sommarlägets unika bidrag har varit att skapa en tillfällig värld av kontraster för barn, även om denna värld inte var så naturlig eller primitiv som vissa lägerledare önskade.⁸¹

Lägret har med andra ord inte syftat till att utgöra en utopisk plats, utan en plats där kontrastverkan bidragit till att uppöva värderingar och färdigheter som sedan kan föras tillbaka till samhället. Betraktar vi läger som heterotopier är det möjligt att fördjupa förståelsen av den hybriditet Sharon Wall identifierat i sommarlägets platsskapande.⁸² Det var inte bara genom att jämk samman föreställningar om modernt och naturligt som lägret uppvisade hybriditet utan även i sin funktion som plats för medborgarfostran.

Medborgarskap som status, identitet och praktik

Under mellankrigstiden pågick en omfattande diskussion om medborgarskapets möjligheter och begränsningar i Sverige, i kölvattnet av det tidiga 1900-talets politiska reformer och den parlamentariska demokratis införande. De nyvunna politiska rättigheterna ansågs ställa ökade krav på framtidens medborgare. Skolväsendet tillskrevs en viktig roll för fostran av barn och ungdomar och ämnet medborgarskap blev obligatoriskt i fortsättningsskolan genom 1918–1919 års

skolreform.⁸³ Medan skolämnet medborgarkunskap lade stor vikt vid *kunskap om* samhällets institutioner införde scoutrörelsen och Unga Örnar element av praktiserat medborgarskap i sin verksamhet.

I både scoutrörelsen och Unga Örnar knöts friluftslivets samhällsnytta till medborgarskap. Till en del är undersökningens medborgarbegrepp därför empiriskt grundat. Begreppet operationaliseras emellertid också analytiskt för att besvara frågor som rör det goda medborgarskapets innebörd i de undersökta organisationerna och hur det skulle förverkligas genom friluftsliv. Som politiskt-filosofiskt begrepp sträcker sig medborgarskapets historia tillbaka åtminstone till det antika Greklands stadsstater och har använts med varierade betydelser för att diskutera politiska förhållanden, statsskick och social förändring i en mängd kontexter. Ändå kan tre huvudsakliga innebörder av begreppet i dag urskiljas: (1) som en rättslig status som reglerar förhållandet mellan individ och stat och de *rättigheter* som åtföljer denna status, (2) som en uppsättning eftersträvarvärda *praktiker* genom vilka medborgarna deltar i styrningen av ett samhälle, samt (3) som en fråga om politisk och kulturell *identitet* knuten till en sådan politisk gemenskap.⁸⁴

Enligt det förstnämnda förhållandet kan medborgarskap enklast beskrivas som en juridisk status, vilken reglerar enskilda personers förhållande till en stat. En medborgare är en person som äger medborgarskap. Med denna ställning följer friheter och rättigheter av olika slag. Åtskillig forskning och teoribildning om medborgarskap har analyserat hur rättigheter har utövats i förhållandet mellan individ och statsmakt, samt hur de förvärvats och reglerats historiskt. Särskilt inflytelserik under efterkrigstiden har den engelske sociologen T. H. Marshalls essä *Citizenship and social class* från 1950 varit, där medborgarskap analyseras i termer av civila, politiska och sociala rättigheter.⁸⁵

Eftersom den här undersökningen inte tar sig an barns civilrättsliga status är ett rättighetsbaserat medborgarbegrepp dock till begränsad nytta. I stället är det *fostran* i medborgarskap som står i förgrunden. Då ligger det närmare till hands att studera medborgarskap som identitet och praktik.

Begreppet identitet är komplext. Som sociologen och historikern Charles Tilly påpekat kan människor identifiera sig med olika kategorier eller grupper och identitet bör heller inte uppfattas som statisk.⁸⁶ Eftersom den här studien rör medborgarfostran kommer identitetsska-

pande analyseras i form av praktiker som syftar till att skapa identifikation med en viss politisk eller social entitet. I fråga om medborgarskap förknippades identitetsaspekten länge främst med nationsbyggande och nationell identitet, i enlighet med vad Benedict Anderson med en berömd formulering kallat föreställda gemenskaper.⁸⁷ Särskilt under sent 1800-tal och tidigt 1900-tal framstod nationalismen som överideologi i Sverige, vilket inte minst märktes i skolans fostran. Också skolämnet medborgarkunskap innebar fostran i svenskhet, där teman som svensk historia och det svenska folklynnat behandlades. Kärleken till den svenska naturen blev också ett viktigt inslag i formerandet av svenskhet och det är ur detta perspektiv Klas Sandell och Sverker Sörlin tolkat den tidiga scoutrörelsens vurm för friluftsliv.⁸⁸ I syfte att problematisera den nationella tolkningsramen kring friluftslivets identifikationsskapande praktiker kommer jag också föra in begreppet *internationalism*, motiverat av att de undersökta förbunden hade aktiva kontakter med organisationer utomlands.

Även om identitetsperspektivet är viktigt för att förstå hur medborgarfostran bedrivits riskerar det att ge en ofullständig bild. I den här undersökningen kommer jag därför introducera ett medborgarbegrepp som lägger tonvikten på medborgarskapets praktiker, det vill säga hur medborgare har förväntats agera och vilka skyldigheter som förknippats med medborgarnas samhällsansvar. Will Kymlicka och Wayne Norman har beskrivit detta som *medborgarskap-som-önskvärd-praktik* (*citizenship-as-desirable-activity*), för att särskilja det från *medborgarskap-som-legal-status* (*citizenship-as-legal-status*).⁸⁹ Dessa dimensioner knyter an till två riktningar i angloamerikansk politisk idéhistoria, *civic republicanism* respektive *liberalism*. Medan det senare begreppet förknippas med individuella rättigheter och negativ frihet (avsaknad av tvång) har den förstnämnda traditionen, för vilken det saknas en bra svensk översättning, betraktat medborgarskap som delaktighet i en gemenskap och därmed en praktiserad erfarenhet.⁹⁰ I undersökningen har jag valt att beteckna denna tradition som *deltagande medborgarskap*, medan den liberala traditionen ses som ett *rättighetsbaserat medborgarskap*. Det betyder inte att det rättighetsbaserade medborgarskapsbegreppet skulle stå i motsatsförhållande till aktivt deltagande, utan endast att medborgarskapet i traditionen av *civic republicanism* begreppsliiggjorts genom deltagande snarare än individuell autonomi.⁹¹

Ytterligare en distinktion gäller medborgarfostran som huvudsakligen en politisk eller civil process. Ruth Lister har gjort åtskillnad mellan allmänna och politiska skyldigheter förknippade med medborgarskapet, där den förstnämnda kategorin innefattar arbete och annan samhällsnytta, medan den andra främst berör politiska beslutsprocesser.⁹² Jag kommer därför göra åtskillnad mellan *civilt* respektive *politiskt* deltagande medborgarskap. Det förra betecknar deltagande genom civila och sociala praktiker knutna till en social gemenskap (exempelvis genom filantropi) medan det senare lägger tonvikten vid det aktiva medborgarskap som i första hand knutits till politiskt deltagande.⁹³ Det civila deltagandet kan sägas handla om en uppsättning egenskaper och färdigheter knutna till samhällsnytta medan det politiska deltagandet utgör en garant för att politiska beslut fattas och genomförs rättvist.

Medborgarskapets kön och ålder

Begreppet medborgarskap har intagit en framträdande position i genushistorisk forskning, där medborgarbegreppets historiska stabilitet och Marshalls till synes teleologiska berättelse om gradvis ökade civila, politiska och sociala rättigheter har utmanats.⁹⁴ Åtminstone sedan upplysningen på 1700-talet har medborgarskapets status formulerats i universella termer, men som historisk process har medborgarskapets praktik definierats av kön, klass, ålder, civilstånd och etnicitet. Ända in på 1900-talet var den fullvärdige medborgaren i Sverige en vuxen *man* som ägde egendom och oberoende.⁹⁵ Utifrån idéer om samhällsnytta formulerades det manliga medborgarskapet baserat på ägande, ekonomisk försörjning och deltagande i försvaret av nationen. I kampen för kvinnors rättigheter kom medborgarbegreppet följaktligen att spela en viktig roll. De kvinnor som kämpade för politiska rättigheter behövde utmana lagar och normer som stod i vägen för fullvärdigt medborgarskap, bland annat genom att visa på alternativ där kvinnor bidrog till samhällsnyttan. Kvinnors utestängande från fullvärdigt medborgarskap hade också vilat på föreställningar om kvinnors osjälvständighet eller oförmåga, vilket i själva verket var en konsekvens av medborgarskapets manliga exklusivitet. Detta fick konsekvenser även för fostran av män, eftersom det innebar att pojkar ansågs behöva fostras i manliga karaktärssegenskaper och manlig självbild som

garanterade social exklusivitet.⁹⁶ Efter demokratins genombrott var det samtidigt en utbredd föreställning, även inom rösträttsrörelsen, att kvinnor måste visa sig förtjänta av sina medborgerliga rättigheter och fostras in i rollen som medborgare.⁹⁷

Enligt Ruth Lister bör medborgarskap undersökas både som status och praktik, vilket inspirerat historiker att empiriskt utröna hur kvinnor även efter den allmänna rösträttens införande hindrats att agera som fullvärdiga medborgare trots formella rättigheter. Alice Kessler-Harris har i samma anda lanserat begreppet *ekonomiskt medborgarskap* för att visa hur deltagande på arbetsmarknaden varit nära sammanlänkat med medborgarskapets krav på samhällsnytta.⁹⁸ Genom att fokusera på medborgarskapets praktiker kommer jag diskutera i vilken utsträckning det goda medborgarskapets handlingsmönster knöts till föreställningar om könstillhörighet. Eftersom scoutrörelsen vid starten bedrev könsuppdelad verksamhet, vilken dock kom att integreras efter 1960, är det relevant att fråga hur medborgarskapet kodades i termer av manligt respektive kvinnligt. Resultatet kan sedan jämföras med Unga Örnars verksamhet, som bedrevs i könsintegrerad form från starten.⁹⁹

Förståelsen av medborgarskapet som en mångbottnad och konfliktfylld politisk och kulturell förhandling öppnar för övrigt inte bara upp möjligheter till historiska undersökningar av medborgarskapets kön, utan också av förhållandet mellan barn och medborgarskap.¹⁰⁰

Som status har medborgarskap på olika sätt inskränkts på grund av ålder. När den allmänna rösträtten infördes i Sverige gällde den personer som fyllt 23 år. Att minderåriga saknar vissa rättigheter förknippade med fullvärdigt medborgarskap, exempelvis rösträtt, men åtnjuter andra från födseln, vittnar om att barns medborgerliga status är en komplex fråga. Men det är som sagt inte medborgarskapets rättsliga status som står i fokus för denna undersökning utan fostran i medborgarskap. Som praktik förutsätter medborgarfostran att det goda medborgarskapets färdigheter och kunskaper kan överföras gradvis. Barns medborgarskap har med andra ord en temporal dimension eftersom det åtminstone delvis ligger inbäddat i framtiden. Marshall beskrev barns förhållande till medborgarskap som *citizens in the making*.¹⁰¹ Ur detta perspektiv handlar medborgarfostran om hur medborgarskap görs, en process för *medborgare i tillblivelse*.¹⁰²

Friluftsliv som teknologi för medborgarskap

Den förståelse av begreppet medborgarskap som tecknats i föregående avsnitt gör det möjligt att identifiera olika förhållningssätt och strategier kring medborgarfostran, men förklarar egentligen inte varför denna fostran skulle bedrivas genom just friluftsliv. Därför behövs en kompletterande förståelse av medborgarbegreppet som hjälper oss att förklara sambandet mellan medborgarskap och friluftsliv. En ingång till problemet är att ta sikte på prefixet *fri-* i friluftsliv och dess förhållande till fostran med utgångspunkt i begreppet *governmentality*.¹⁰³

Michel Foucault introducerade begreppet, på franska *gouvernementalité*, i en serie föreläsningar om staten och statlig makt, men publicerade inte någon enhetlig teori i ämnet före sin död.¹⁰⁴ I efterföljande forskning har begreppet använts både för att beteckna ett generellt sätt att förstå och analysera maktutövning på och en specifik form av maktkonfiguration förknippad med det moderna samhällets framväxt. Det är den senare betydelsen, även kallad *liberal governmentality*, där styrningen enligt Foucault kom att strukturera möjliga handlingsmönster för individer och syftade till att forma och påverka människors beteenden, som här avses.

På svenska har begreppet översatts till bland annat regementalitet, styrningskonst, styrning och regerandekomplex. Inget fångar dess innehåll på ett alltigenom tillfredsställande sätt. I svensk forskning skrivs därför *governmentality* ibland ut i sin engelska form (eftersom forskningsfältet efter Foucaults död vidareutvecklades i Storbritannien och USA) men även detta har uppenbara språkliga nackdelar. Foucault ursäktade sig för övrigt själv för begreppets fulhet.¹⁰⁵ Associationerna till *mentalitet* riskerar också att leda fel: *governmentality* handlar inte i första hand om föreställningar om regerande eller de regerades tankar om makten. Som Jonas Larsson påpekat har forskning om *governmentality* haft en slagsida mot styrningsmentalitet, det vill säga tankar om maktutövning.¹⁰⁶ I denna undersökning har jag valt att använda begreppet *styrning*, eftersom det trots allt vunnit genomslag på svenska. Det bör dock poängteras att styrning i denna betydelse inte överensstämmer med den vardagliga förståelsen av ordet som direkt verkande och strikt avsiktlig.¹⁰⁷

Styrningen utmärkte sig inte bara genom dess målsättning utan också i fråga om metod, eftersom den enligt Foucault kom att knytas

till ett *liberalt* förhållningssätt till makt. Liberalism ska i detta sammanhang inte förstås som politisk ideologi utan som ett ordnande av relationer mellan medborgare och stat och en teknik för maktutövning som även verkar bortom den liberala ideologin.¹⁰⁸ Det är i denna betydelse begreppet *liberalism* återkommer i undersökningen, och alltså inte i form av den tradition inom medborgarskapsteori som jag i stället valt att benämna rättighetsbaserat medborgarskap. Till skillnad från andra rationaliteter för maktutövning, såsom disciplinär makt, utmärktes den liberala styrningen genom att befolkningen förmåddes, eller skulle förmås, att styra sig själv.¹⁰⁹ Det innebar ett särskilt förhållande till individen, där den liberala styrningen har sökt förmå individen att styra sig själv *genom* sin frihet i kraft av ett självständigt subjekt.¹¹⁰ Friheten i Foucaults förståelse av det liberala samhället innebar med andra ord inte en avsaknad av maktrelationer, utan *en annan form* av maktkonfiguration. I motsats till ett samhälle grundat på den disciplinära relationen överhet–undersåte kom den liberala styrningen att verka för att forma subjekt som är förmögna att utöva makt över sig själva genom självdisciplinering. Den liberala styrningen syftade, som historikern Martin Ericsson påpekat, till att individen skulle kunna styra sig själv utan yttre tvång eller detaljreglering,¹¹¹ eller med Frans Lundgrens formulering, att göra medborgaren ”kapabel att upprätthålla ett liv i frihet”.¹¹² Denna styrning har därför, med en svåröversättlig devis, definierats som ”the conduct of conduct”.¹¹³

Det är dock viktigt att göra åtskillnad mellan den liberala styrningens målsättning och metoder. De processer i vilka självreglerande medborgare skulle skapas kunde innefatta tvång och förbud. Nikolas Rose, en av de forskare som i Foucaults efterföljd utvecklat *governmentality*-traditionen, har påpekat att barndomen är den del av livet som är mest intensivt sammanlänkad med styrning.¹¹⁴ Genom fostran och utbildning har den moderna barndomen blivit skådeplats för intervention av olika aktörer och grupper som sökt ”rädda” barn från fysiska och moraliska faror eller utveckla deras personligheter. Enligt Karen Smith är styrningsperspektivet därför nödvändigt för att förstå barndomen i det moderna samhället, men också att studier av barndomens domäner är viktiga för att tydliggöra hur styrning opererar.¹¹⁵ Det är viktigt att påpeka att fostran alltid syftar till att påverka eller forma mänskligt beteende i viss riktning och för att åstadkomma detta räcker det inte

med abstrakta idéer och värderingar, utan det behövs också tekniker som tar sikte på handlingsmönster.¹¹⁶ Studiet av styrning innefattar således inte bara en fråga om vad, vem och varför, utan också ett *hur*.

Statsvetaren Barbara Cruikshank har utvecklat resonemanget om just styrning genom medborgarskap. Hon använde begreppet *teknologier för medborgarskap* (*technologies of citizenship*) för att beskriva de program och "taktiker" som syftar till att göra individer till aktiva medborgare förmögna till självbestämmande. Utgångspunkten är att medborgare inte föds, utan skapas.¹¹⁷ Cruikshank skriver:

Teknologier för medborgarskap är frivilliga och tvingande på samma gång; medborgarnas handlingar regleras, men bara sedan förmågan att agera som en särskild sorts medborgare med särskilda målsättningar har ingjutits. I korthet är demokratiska medborgare både den liberala styrningens redskap och resultat.¹¹⁸

I denna undersökning appliceras ett styrningsperspektiv på så sätt att friluftsliv betraktas som *en möjlig* teknologi för medborgarfostran. Begreppen teknologi och teknik förekommer flitigt i Foucaults maktanalys. I denna undersökning avser teknologi en domän eller institution knuten till forandet av människors beteende, såsom skola, sjukvård och lagstiftning.¹¹⁹ Begreppet teknik avser däremot enskilda praktiker för fostran. En av förtjänsterna med styrningsperspektivet är nämligen att det vänder blicken mot *hur*-frågor och begrepp som teknologi och teknik ska ses som verktyg för att studera hur makt utövas.¹²⁰ Däremot vill jag understryka att begreppen inte ska tolkas i termer av determinism eller nödvändighet. Det finns annars en risk att styrningsbegreppet tolkas i så vida termer att i stort sett vad som helst kan innefattas inom dess ramar. I stället bör det ses som en empirisk fråga i vilken utsträckning organisationernas friluftsfostern ska uppfattas som liberala styrningstekniker och hur de i så fall verkade.

Ett genomgående tema i Foucaults arbete var hans förståelse av makt som relationell, överallt förekommande och produktiv. Makt finns således inte koncentrerad hos en eller flera enskilda aktörer, utan utövas i och genom relationer, även i det vardagliga. Genom *governmentality*-begreppet öppnade Foucault likväl en väg för att tillämpa sin maktanalys på *statlig* maktutövning och tonvikten i studier av styrning har legat på just staten som aktör och objekt. Det är lätt att förstå varför, men

samtidigt olyckligt. Styrningsperspektivet gör det tvärtom möjligt att analysera även fristående organisationer av den typen som förekommer i denna avhandling som medskapare av en sorts statlig eller samhällelig maktkonfiguration. Att makten betraktas som produktiv innebär vidare att den utmärks för den kunskap och de kulturella praktiker den bidrar till att forma. Makt övergår i denna tradition från att vara förknippat med särskilda institutioner och speciella tillfällen, till att bli något vardagligt som förkroppsligas av vanliga medborgare. Genom styrningsperspektivet blir det möjligt att studera friluftsliv som en förkroppsligad praktik för medborgarfostran, vilken ytterst är knuten till idén om det goda samhället och dess förverkligande. Det kroppsliga anslaget är inte utan betydelse. I Foucaults analys utgör den mänskliga kroppen en ingång till studiet av historisk förändring eftersom maktutövning tagit sikte på och verkat genom kroppen. Kroppen kan därför betraktas både som verktyg för och medproducent av maktkonfigurationer.¹²¹

Utifrån den förståelse av styrning som tecknats ovan utgår jag från fyra premisser för att studera styrningens praktik. För det första äger styrningen alltid *rum*, den är med andra ord lokaliserad, och kan därmed studeras som en geografisk praktik. För det andra är den föränderlig, vilket innebär att den har en temporal dimension. För det tredje är styrningen, likt all makt i Foucaults analys, praktiserad. För det fjärde har denna praktik en kroppslig dimension, vilket på sätt och vis följer ur dess rumsliga och praktiska karaktär. Styrningen ska med andra ord inte ses som en verkan mellan två abstrakta intellekt, utan som en rationalitet med sikte på beteenden, vanor och rörelser. Uttryckt i andra termer kommer denna undersökning ta sikte på hur platser för medborgarfostran upprättats genom friluftsliv, hur friluftslivet tagit sikte på formandet av beteenden och vanor genom handlingsmönster samt hur denna styrning förändrats över tid. Det innebär att naturen som geografisk och social plats blir viktig som en arena där föreställningar om den goda medborgaren kunde förkroppsligas hos framtida medborgare, genom vardagliga övningar.

De utgångspunkter som här presenterats gör det möjligt att analysera friluftslivets fostrande aspekter bortom dikotomier som frihet/ofrihet eller emancipation/disciplinering. I stället kommer olika metoder för fostran betraktas som uttryck för ett i grunden likartat mål: att forma unga medborgare rustade för att möta ett liv i vuxenvärlden.

Detta öppnar upp för en analys där scouternas och Unga Örners program kan analyseras utifrån en gemensam utgångspunkt, nämligen som ett försök att besvara frågan hur den goda medborgaren skulle formas. Detta bildar utgångspunkt för en diskussion om likheter och skillnader mellan organisationerna gällande hur det goda medborgarskapet uppfattades och vilken roll friluftsliv hade i skapandet av goda medborgare.

Metod och material

Vetenskaplig metod kan avse både konkret förfarande i den vetenskapliga undersökningen och det vetenskapsteoretiska perspektiv som ligger till grund för ett övergripande intellektuellt problem och hur detta omformas till en uppsättning konkreta frågeställningar möjliga att besvara genom en empirisk undersökning. I föregående avsnitt har jag preciserat de analytiska begrepp som varit vägledande för undersökningen och därmed också positionerat en vetenskaplig grundsyn, där friluftslivets medborgarfostran kan betraktas som uttryck för en form av maktutövning i det moderna samhället.

Jag kommer i de följande avsnitten presentera några av de konkreta avvägningar som varit betydelsefulla vid utformningen av föreliggande undersökning. Det gäller för det första diskrepansen mellan å ena sidan den friluftspraktik som ägt rum inom de undersökta organisationerna och å andra sidan de representationer av friluftsliv som presenteras i källmaterialet. För det andra kommer jag mer ingående presentera det källmaterial som ligger till grund för undersökningen. För det tredje kommer jag redogöra för de tidsmässiga avgränsningarna. Slutligen kommer jag presentera varför undersökningen avgränsats till Unga Örnar samt de två scoutförbunden Sveriges Scoutförbund och Sveriges Flickors Scoutförbund. I anslutning till detta kommer jag också närmare redogöra för hur jag kommer att gå till väga för att jämföra dessa organisationer.

Att studera normativ praktik genom text

Undersökningen bygger i första hand på material som producerats av, för och inom scoutrörelsen och Unga Örnar. Det handlar dels om tryckta källor i form av handböcker, pamfletter och medlemstidningar,

dels om otryckta källor såsom protokoll och loggböcker. Den huvudsakliga kategorin material har utgjorts av texter, men jag har också undersökt visuellt material, däribland fotografier, teckningar och kartor.

Materialet används som källor till kunskap på två olika analytiska nivåer. För det första studerar jag *föreställningar* om medborgarskap och friluftsliv såsom de kommit till uttryck i texter producerade inom ramen för organisationerna. Begreppet *retorik* fångar hur dessa texter kommunicerat betydelser mellan avsändare och mottagare, trots att texternas mening inte nödvändigtvis korresponderat mot en artikulerad intention. Liksom i andra språkliga studier, begreppshistoriska eller diskursanalytiska, studeras texterna på denna nivå som språkliga kvarlevor.

För det andra undersöker jag hur medborgarskapet tagit sig uttryck i en uppsättning *praktiker* knutna till medborgarfostran och friluftsliv. Kunskap om dessa kan bara nås genom att undersöka representationer av praktiker, vilket kan röra sig om planer för läger eller rapporter från genomförda utfärder. Källorna blir då att betrakta som berättande källor om händelser. Det innebär källkritiska problem, inte minst rörande tendens. I än större utsträckning än många andra vardagliga praktiker kan det organiserade friluftslivet betraktas som en uppsättning normativa praktiker vilka kodifierades genom handböcker och instruktioner. Det goda friluftslivet förväntades ske på vissa platser, på vissa sätt. Även om det givetvis fanns utrymme för både variation och oförutsedda händelser kan friluftslivet betraktas som en *idealiserad praktik*.

I handböcker och andra normativa dokument framgick hur friluftsverksamheten borde bedrivas. Även lägerrapporter, loggböcker, fotografier och andra källor som berättar om den faktiska friluftsverksamheten påverkades och tog form i relation till dessa ideal. Den som söker en oförfalskad sanning bortom instruktionerna lär därför bli besviken. Tvärtom bör rapporternas berättelser tolkas med utgångspunkt i föreställningarna om hur verksamheten borde vara. De fotografier som letade sig in i fotoalbum eller tidningar var inte en slumpmässig avspeglning av lägers förehavanden, utan utgjorde ett urval som förmedlade en uppsättning betydelser. Dessa föreställningar gick igen även i den dagliga verksamheten, där kameran kom fram vid de tillfällena då det fanns möjlighet att fånga "äka" friluftsliv. På samma sätt tenderade fotoalbum och lägerberättelser att narrativt komponeras som överensstämmande med handböckernas ideal.

Handböckerna kan alltså ses som en karta över ett idealiserat rum där rapporter måste förstås utifrån viljan att iscensätta eller projicera dessa ideal. Om lägren skapades utifrån ett redan tillrättalagt mönster bör det påpekas att minnet tillförde ytterligare ett moment av tillrättaläggande. Det innebär emellertid inte att de enskilda utövarnas erfarenheter alltid överensstämde med friluftslivets ideal, eller ens att barnen och ungdomarna som gav sig ut på hajk och läger alltid var på det klara med vad ledarna hyste för värderingar. Samtidigt har den brittiske historikern John Springhall påpekat att det tillrättalagda minnet av en lägervistelse, där regniga dagar bleknat bort och ersatts av idel solsken, inte nödvändigtvis är mindre relevant eller autentiskt än andra minnesbilder.¹²²

Att fånga barnens röster är ett återkommande problem för forskare inom fältet barn- och ungdomshistoria, eftersom arkiven sällan tillhandahåller deras röster.¹²³ I mindre utsträckning återfinns loggböcker och lägerberättelser som skrivits av deltagarna själva. Även dessa berättelser måste emellertid läsas i relation till friluftslivets ideala praktiker. I stället för att försöka undersöka upplevelsen av friluftsliv tar denna avhandling sikte på frågor som rör ett undersökningsobjekt som källorna faktiskt erbjuder kunskap om, nämligen föreställningar om friluftsliv och medborgarfostran – och hur dessa föreställningar omsattes i normativ praktik.

Material

Både scoutrörelsen och Unga Örnar var flitiga utgivare av medlems-tidningar och pamfletter, men den förra producerade (delvis i kraft av sin storlek) en större mängd tryckt material. Detta märktes särskilt i bokutgivningen, där scoutrörelsen utgav ett stort antal skrifter riktade till både scouter och ledare, bland annat på Scoutförlaget (1930–1989).¹²⁴ Förutom ett par mindre broschyrer samt ett sånghäfte utgav Unga Örnar däremot bara två handböcker av betydelse under den undersökta perioden.

Publiceringsstrategierna var annars likartade. Sveriges Scoutförbund gav ut medlemstidningen *Scouten* (från 1912), medan Sveriges Flickors Scoutförbund gav ut *Sveriges flick-scouters tidning*, från 1926, omdöpt till *Treklövern* 1934.¹²⁵ Unga Örnars medlemstidning hette just *Unga Örnar* (grundad 1931). Tidningarna hade flera funktioner: att

underhålla, instruera och väcka intresse för organisationerna. Däremot utgjorde dessa organ aldrig forum för kritisk debatt om verksamheten. Dessa frågor avhandlades i stället i ledartidningarna, där tonen ömsom var själv rättfärdigande, ömsom kritisk. Inom scoutförbunden handlar det om pojkscoutförbundets ledartidning *Totem* (från 1929, omdöpt till *Samspel* 1958) samt flickscoutförbundets *SFS Ledarblad* (1929–1960). Inom Unga Örnar utgavs *Örnledaren* (1932–1957). Även om tidningarna skilde sig i omfång och utgivningstakt möjliggör den regelbundna produktionen av material en mer nyanserad undersökning av förändring över tid. Dessutom är tidningsmaterialet intressant då det, till skillnad från till exempel mötesprotokoll, massproducerades för att nå ut till medlemmar och ledare. Problemet med tidningsmaterialet är dess stora omfång. Sex tidningar, varav de flesta utkom med minst tio eller tolv nummer om året under en undersökningsperiod av 30 år, innebär långt över 10 000 sidor text. För att göra läsningen och analysen av detta material hanterbar har jag huvudsakligen studerat material av tre typer: för det första ”ledartexter” som diskuterar rörelsens program, för det andra läggerrapporter och liknande texter som redovisar genomförd friluftsverksamhet samt för det tredje interna debatt- och diskussionstexter om medborgarfostran och friluftsliv.

Undersökningen baseras till största delen på textmaterial, men handböckerna och tidningarna har även innehållit fotografier, teckningar och kartor. I arkiven finns också fotoalbum från läger och lösa fotografier. Även om dessa visuella representationer främst utgjort ett komplement i undersökningen har en utgångspunkt varit att fotografier och andra illustrationer förmedlar mening på ett sätt som liknar vanliga texter, även om de i regel är mer mångtydiga. Ett fotografi är således inte en objektiv återspeglning av verkligheten utan fångar ögonblick utifrån särskilda förutsättningar och sammanhang, som måste inkluderas i tolkningen.¹²⁶

Något bör också sägas om film och intervjumaterial, två materialkategorier som *inte* behandlas i denna undersökning. Både scoutrörelsen och Unga Örnar producerade en del filmer, bland annat från lägren. De var ofta välregisserade kortfilmer som visade på lägerlivets fröjder. Materialet är tidskrävande att gå igenom och min bedömning är att de text- och bildreportage som publicerades av organisationerna räckt som underlag för analysen.¹²⁷ Att genomföra och analysera

muntliga intervjuer är också tidskrävande. För min undersöknings vidkommande hade det troligen varit möjligt att intervjua före detta scouter och örnar med erfarenhet av friluftsliv och lägerliv, åtminstone från efterkrigstiden. Det hade dock varit svårt eller omöjligt att åstadkomma en jämn fördelning av intervjumaterial över hela tidsperioden samt mellan organisationerna. Att hitta ett representativt urval av personer att intervjua hade också varit en stor utmaning. Slutligen lämpar sig intervjuer bättre för att undersöka hur barndomsminnen och identitet konstrueras än som källor till kunskap om historiska praktiker. Därför har valet fallit på att utgå från analys av texter, som bäst fångar organisationernas idéer och praktiker kring medborgarfostran genom friluftsliv.

Tidsmässiga avgränsningar

Även om organiserat läger- och friluftsliv för ungdomar förekommit under i stort sett hela 1900-talet har det av utrymmesskäl varit helt nödvändigt att göra tidsmässiga avgränsningar. Att den undersökta perioden begränsats till åren 1925–1960 har flera förklaringar.

Den undersökta perioden sammanfaller med de decennier i Sveriges moderna historia som förknippas med stark ekonomisk tillväxt och modernitetstro samt socialdemokratisk dominans i rikspolitiken. Perioden täcker också i grova drag in decennierna efter den parlamentariska demokratins genombrott i Sverige. Att de politiska förändringarna aktualiserade betydelsen av medborgarfostran märktes kanske tydligast genom införandet av skolämnet medborgarkunskap i den obligatoriska fortsättningsskolan. Även det svenska friluftslivet förändrades. Under 1920-talets andra hälft inträffade vad som kallats en "campingvåg" i Sverige. Unga Örnars tillkomst omkring 1930 kan knytas till detta nyvaknade intresse för friluftsliv, men även i scoutrörelsen märktes nya förhållningssätt till natur och lägerliv. Hur detta kom till uttryck i relation till medborgarfostran är emellertid en obesvarad fråga.

Under dessa år fick också scoutrörelsen fastare organisatorisk struktur. Ledarbladen *Totem* och *SFS Ledarblad* utkom till exempel första gången 1929. 1927 höll pojkscouterna i Sveriges Scoutförbund det stora och stilbildande Jubloläget, året därpå höll flickscouterna i Sveriges Flickors Scoutförbund sitt första riksläger i Häringe. Lennart

Wennerströms bok *Lägerliv* från 1928 kan ses som ett uttryck för en ny epok inom scoutrörelsens friluftsliv. Dessa faktorer gör det möjligt att göra en så representativ och symmetrisk jämförelse som möjligt av de olika organisationerna. För att kunna placera scoutrörelsens lägerverksamhet och medborgarfostran från och med omkring 1925 i en kontext har jag emellertid också behövt studera hur medborgarskap och friluftsliv artikulerades när rörelsen uppstod i Sverige under åren före första världskriget. Därför har jag studerat tidningen *Scouten* även för åren 1912–1914 samt de få handböcker som utgavs på svenska under rörelsens första år, vilket bildar en bakgrund till analysen i kapitel 2.

Den tidsmässiga avgränsningen innebär att andra världskriget centreras i studien och möjliggör en jämförelse mellan villkoren före och efter kriget. Denna strukturering har gjorts för att kunna besvara i vilken grad medborgarfostran och friluftsverksamhet förändrades efter andra världskriget. Andra världskrigets betydelse för den idémässiga och samhällseliga utvecklingen i Sverige under efterkrigstiden är omtvistad, där krigsåren i den dominerande historieskrivningen länge framställdes som ett tillfälligt avbrott i ett redan påbörjat moderniserings- och välfärdsprojekt. Enligt historikern Johan Östling följer kontinuitetsperspektivet att erfarenheten av andra världskriget och den tyska nazismen tvärtom kom att spela en betydelsefull roll i efterkrigsårens idéklimat, där bland annat konservativa, nationalistiska och idealistiska tankefigurer trädde tillbaka till förmån för kulturradikala ståndpunkter.¹²⁸ Utbildningshistorisk forskning har uppmärksammat att det svenska skolväsendet genomgick radikala förändringar under åren efter andra världskriget i riktning mot ett demokratiskt präglat medborgarideal, där fostran i kritiskt tänkande kom att ersätta gamla honnörssord som lydnad och pliktuppfyllelse.¹²⁹ Däremot har den svenska friluftsforskningen inte problematiserat krigsårens betydelse. Huruvida en liknande förändring även kan skönjas i de undersökta organisationernas medborgarfostran och friluftsliv blir därför en empirisk fråga för denna undersökning.

Att studien avslutas 1960 motiveras för det första med att pojk- och flickscoutförbunden gick samman detta år. Därmed inledde rörelsen ett nytt kapitel i sin historia, vars konsekvenser det inte finns möjlighet att kartlägga inom ramen för denna undersökning. Enligt Klas Sandell och Sverker Sörlin fick inslag av miljöpedagogik större genomslag i

scoutrörelsen från och med 1970- och 1980-talen – vilket innebar en viss eftersläpning i jämförelse med samhällsdebatten i övrigt.¹³⁰ Likväl är det på sin plats att fråga sig hur förhållandet mellan natur och samhällsfostran gestaltade sig *innan* miljöpedagogiska inslag fick fäste.

Varför just scoutrörelsen och Unga Örnar?

Det är viktigt att påpeka att scoutrörelsen och Unga Örnar inte var ensamma om att bedriva friluftsliv för barn och ungdomar. Som tidigare påpekats hade till exempel det blivande Friluftsfrämjandet på ett tidigt stadium haft verksamhet riktad mot ungdomar, och på 1950-talet inledde organisationen verksamheten skogsmulle. Även Fältbiologerna tillkom vid denna tid. Därtill kommer en lång rad andra organisationer som i varierande grad använt sig av lägerverksamhet och andra utomhusaktiviteter i sin verksamhet. 4H-rörelsen och Jordbrukare-ungdomens förbund (JUF) kan nämnas som exempel.¹³¹

Av förklarliga skäl vore det inte möjligt att inom ramen för denna undersökning behandla en så rik flora av organisationer. Att avgränsningen har gjorts till att gälla just scoutrörelsen och Unga Örnar beror på att jag vill undersöka fenomenet medborgarfostran genom friluftsliv, vilket på olika sätt kommit till uttryck i just dessa organisationer. Både scoutrörelsen och Unga Örnar föresatte sig att fostra goda samhällsmedborgare genom friluftsliv och naturumgänge. Med en terminologi formulerad av Klas Sandell har friluftsliv och lägerverksamhet huvudsakligen fungerat som ett *medel* för att uppnå vissa syften knutna till samhället, snarare än som *mål i sig*.¹³² Trots denna likhet löpte flera konfliktlinjer mellan scoutrörelsen och Unga Örnar. Unga Örnars ideologiska och organisatoriska band till socialdemokratien gör rörelsen intressant att studera under denna period av socialdemokratisk samhällsdominans. Samtidigt är det förstås intressant hur scoutrörelsen, som uppstod i en borgerlig sekelskifteskontext men bekände sig till en opolitisk agenda, förhöll sig till sitt medborgarideal inom ramen för de förändringar som ägde rum under decennierna före och efter andra världskriget.

Vid första anblicken kan det tyckas paradoxalt att inkludera organisationen Unga Örnar, som inte i något avseende var en renodlad friluftsorganisation, i en studie av just friluftsliv. Med de utgångspunkter som nu presenterats hoppas jag ha klargjort varför det rakt motsatta argumentet också kan åberopas. Genom valet av undersökta organi-

sationer hoppas jag kunna fånga en spännvidd av förhållningssätt till naturen som plats för medborgarfostran och därmed friluftslivets samhälleliga potential. Därför är det viktigt att slå fast att studien inte är avsedd som en representativ undersökning av fenomenet organiserat friluftsliv i Sverige.

Hur den svenska scoutrörelsen och Unga Örnar organiserades

I avhandlingen används för enkelhetens skull uttrycket ”scoutrörelsen”, men det är viktigt att påpeka att studien inte innefattar alla typer av scouting som förekommit i Sverige. Scoutrörelsen var, och är, en rörelse med stor innehållsmässig bredd som bedrivits inom ramen för flera, fristående förbund. Den svenska scoutrörelsen utgjordes av flera förbund. De största förbunden för pojkscouting var Sveriges Scoutförbund och KFUM:s scoutförbund. Flickscouting organiserades inledningsvis inom ramen för Sveriges Flickors Scoutförbund och senare även KFUK:s scoutförbund. Därtill bedrevs scouting även inom IOGT:s, NTO:s, Frälsningsarméns och Svenska Missionsförbundets respektive scoutförbund. Samverkan mellan de olika förbunden skedde genom Svenska Scoutunionen respektive Sveriges Flickscoutråd. 1960 gick Sveriges Scoutförbund och Sveriges Flickors Scoutförbund samman och bildade Svenska Scoutförbundet. Liknande integration skedde även inom KFUM:s och KFUK:s scoutförbund.

De två förbund som undersöks i denna avhandling är Sveriges Scoutförbund och Sveriges Flickors Scoutförbund (SFS). De var de största scoutförbunden inom respektive område och därtill de enda som inte tillhörde någon annan folkrörelse eller religiös organisation. Detta får säkert till följd att vissa dimensioner av scouting, inte minst det religiösa innehållet, fått en mindre framträdande roll i analysen än vad som annars skulle ha varit fallet. Å andra sidan bör påpekas att den kristna prägel inom de två huvudförbunden inte heller var obetydlig. Jag har också valt att exkludera sjöscouternas verksamhet liksom mer specialiserade scoutgrenar som flygscouting och radioscouting.

Pojk- och flickscoutverksamheten riktades ursprungligen till barn och ungdomar från 11 år. Under 1920-talet började verksamheten omorganiseras efter brittiskt mönster i separata åldersgrupper. För flickscouterna var dessa grupper blåvingar för de yngsta flickorna (8–11 år), flickscouter 12–15 år och seniorscouter för flickor 16 år och uppåt.

För pojkarna motsvarades dessa grupper av vargungar (ungefär 9–12 år), pojkscouter (ursprungligen 12–17 år, från 1948 11–15 år) och vandrarscouts (18–25 år). Eftersom pojk- och flickscouterna i den ”vanliga” scoutåldern organiserades i patruller kallades denna formativa del av scouting också för patrullåldern.¹³³ För pojkar mellan patrull- och vandrarscoutålder, omkring 16 år, infördes under 1940-talet beteckningen nyingscouts. 1953 ersattes detta av en verksamhet benämnd seniorscouting för 15–18-åringar. Därmed hade seniorscoutverksamheten för pojkar anpassats till den form den hade inom flickscoutrörelsen, vilket öppnade upp för en ökad integration av pojkar och flickor i seniorscoutåldern. I denna undersökning ligger tonvikten på scouting i patrullåldern, eftersom det var den gren av scoutarbetet där medborgarfostran skulle ske. Blåvingar och vargungar var i första hand scoutförberedande, och i den meningen indirekt medborgarfostrande, men medborgarskapet stod inte i fokus för dessa grupper.

Regionalt organiserades scoutförbunden i distrikt, och varje distrikt utgjordes av ett visst antal kårer.¹³⁴ I Sveriges Scoutförbund var kårerna i regel större än inom SFS. Pojkscouternas kårer indelades därför i avdelningar, där vargungegrupper, scoutpatruller och vandrarscoutlag ingick. SFS kårchefer (kc) motsvarades av avdelningschefer (ac) inom Sveriges Scoutförbund. Varje kår respektive avdelning bestod i sin tur av ett visst antal patruller, som utgjorde grunden för scoutrörelsens pedagogiska program.

SFS var det enda förbundet för flickscouter i Sverige fram till 1923, då KFUK:s scoutförbund bildades. För gemensamma ärenden organiserades ett råd med representanter från de båda förbunden, Sveriges Flickscoutråd (SFR). I början av 1930-talet anslöts NTO:s och IOGT:s flickscoutkårer till SFS, men 1946 ombildades dessa till ett eget förbund anslutet till SFR. 1951 knöts också Frälsningsarméns flickscoutförbund till detta samarbete. Samtidigt blev rådet rörelsens representant i det internationella organet World Association of Girl Guides and Girl Scouts (WAGGGS).¹³⁵

Inom pojkscoutrörelsen samarbetade Sveriges Scoutförbund och KFUM:s scoutförbund tidigt, men det dröjde till 1930 innan Svenska Scoutunionen bildades, med Svenska Scoutrådet som samarbetsorgan. Nykterhetsrörelsens scoutförbund anslöt sig under 1930-talet, följt av Frälsningsarméns scoutförbund 1942. 1963 knöts även scoutverksam-

heten inom Svenska Missionsförbundets Ungdom (SMU) till scoutunionen. Genom Svenska Scoutunionen var pojkscouternas förbund också anslutna det internationella samarbetsorganet World Organization of the Scout Movement (WOSM).¹³⁶

I fråga om organisation var Unga Örns Riksförbund indelat i 28 distrikt, som gemensamt utsåg riksledare och riksutskott. Varje distrikt var i sin tur uppdelat i avdelningar på respektive ort, och för större avdelningar (mer än 100 medlemmar) rekommenderades en uppdelning i minst två grupper. Varje avdelning eller grupp bestod i sin tur av ett visst antal "flockar", med 8–12 örnar i varje. Dessa utgjorde motsvarigheten till scoutrörelsens patruller, men styrdes inte lika tydligt av en flockledare. Flocken förväntades sedan vara den sammanhållande länken i verksamheten: "Medlemmarna i en örnflock håller troget samman: arbetar för flocken gemensamt, vandrar tillsammans, sover i tält tillsammans när gruppen ordnat ett läger".¹³⁷ Till skillnad från scoutrörelsens patruller, som både utgjorde en organisatorisk bas och ett pedagogiskt verktyg, intog aldrig flockarna en motsvarande ställning inom Unga Örns. Så småningom kom arbetet inom Unga Örns alltmer att organiseras med andra enheter som grund, exempelvis arbetslag och studiecirklar.¹³⁸

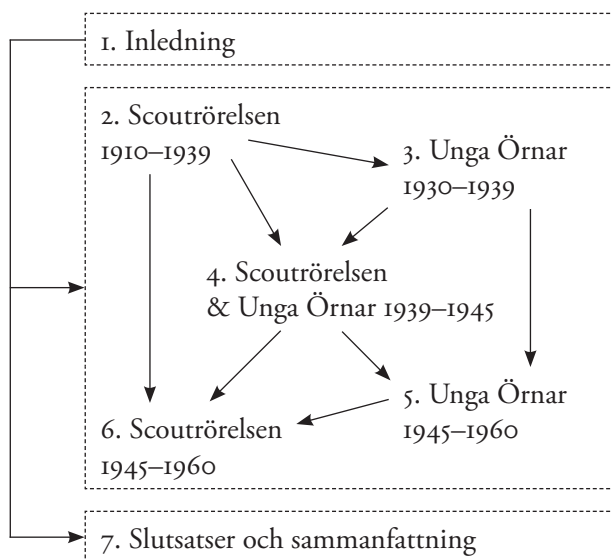
Avslutningsvis bör påpekas att de organisationer jag studerar har varit beroende av ideellt arbete från frivilliga ledare på lokal nivå. Trots att det funnits centrala organisationer som samlat scouter och unga örnar är det viktigt att komma ihåg att de idealpraktiker som tecknats på förbunds nivå inte nödvändigtvis haft sin motsvarighet i verksamheten ute bland kårer och avdelningar. Det har i det avseendet aldrig funnits *en* scoutpraktik, eller *en* Unga Örns-praktik.

Om jämförelser

Det här är en jämförande studie där den jämförande analysen sker på tre nivåer. För det första tillämpar jag jämförelser *inom* scoutrörelsen, det vill säga mellan pojks- och flickscoutrörelserna. För det andra jämför jag scoutrörelsen – det vill säga de två scoutförbunden – med Unga Örns. Dessutom söker jag fånga förändring, vilket förutsätter jämförelser över tidsaxeln.

Jämförelser mellan de organisationer som ingår i undersökningen tar sin utgångspunkt i hur medborgarfostran genom friluftsliv har

praktiserats. Eftersom scoutrörelsen uppstod ett par decennier före Unga Örnar kommer den empiriska undersökningen inledas med ett kapitel om den svenska scoutrörelsen. Dessa resultat bildar grund för jämförelse med det nästföljande kapitlet om Unga Örnar. I de efterföljande kapitlen jämför jag både resultaten "vertikalt", inom organisationerna över tid, och "horisontellt", mellan organisationerna. Figuren nedan illustrerar analysförfarandet. Förutom dessa jämförelser mellan organisationerna har jag också sökt punkter och tillfällen i källmaterialet där scoutrörelsen och Unga Örnar interagerat, debatterat eller inspirerats av varandra.

Disposition

Efter att i detta kapitel ha redogjort för undersökningens premisser, problemformulering och tidigare forskning kommer resultaten att presenteras i fem empiriska kapitel. Kapitel 2 inleds med en kort presentation av scoutrörelsens framväxt och utveckling i Sverige före 1925. Därefter redogör jag för hur rörelsen praktiserade medborgarfostran genom friluftsliv under perioden 1925-1939.

I kapitel 3 riktas blicken mot Unga Örnar. Däri diskuteras rörelsens framväxt kring 1930, samt dess något ambivalenta förhållande till

scoutrörelsen – och friluftsliv. Efter dessa två inledande kapitel redogörs i kapitel 4 för andra världskrigets påverkan på scoutrörelsen och Unga Örnar, framför allt i vilken utsträckning barns förhållande till medborgarskap förändrades under kriget samt hur lägerverksamheten utnyttjades som samhällelig resurs i beredskapen. Avslutningsvis redogör jag för perioden 1945–1960 i kapitel 5 och 6. I stället för att återigen inleda med scoutrörelsen kommer jag i dessa avsnitt iaktta omvänd ordning. Ett kapitel om Unga Örnar under efterkrigsåren följs således av ett motsvarande kapitel om scoutrörelsen. Denna asymmetri har tillämpats för att undvika att scoutrörelsen redan i avhandlingens disposition får en normativ ställning visavi Unga Örnar. I kapitel 7 förs sedan en avslutande diskussion om studiens huvudresultat. Vad som kännetecknade organisationernas medborgarfostran och friluftsliv samt hur dessa företeelser förändrades över tid hamnar då i blickfånget. Dessutom lyfts blicken mot några dagsaktuella frågor som berör barns medborgarskap och studiens relevans i detta sammanhang.

2. Scoutrörelsen före 1939

Scoutrörelsens uppkomst och spridning

Scouting började bedrivas i Sverige under åren före första världskriget. I september 1908 meddelade en artikel i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* att brittiska pojkar börjat bedriva en ny form av fritidsaktivitet. Det var första gången scouting nämndes i svensk press. Två år senare översatte en gymnastiklärare från Göteborg, major Ebbe Lieberath, Robert Baden-Powells handbok *Scouting for boys* till svenska (men behöll originalets engelska titel) och på flera platser uppstod lokala pojkscoutgrupper.¹ 1911 organiserade KFUM ett pojkscoutförbund och i januari 1912 bildades Sveriges Scoutförbund av fristående scoutkårer.² Även flickor intresserade sig för den nya verksamheten, trots att den riktades enbart till pojkar. Hösten 1910 tog tre flickor på Wallinska skolan i Stockholm initiativ till att bilda en egen scoutgrupp. De övertalade tre av skolans lärarinnor att träda in som ledare och i november 1911 bildades en scoutförening vid skolan.³ Den 26 mars 1913 grundades Sveriges Flickors Scoutförbund (SFS). Gruppen kring Wallinska skolan blev tongivande i den tidiga svenska flickscoutrörelsen. En av lärarna, Emmy Grén-Broberg, trädde in som förbundets första ordförande (1913–1921). Även en av eleverna, Gerda Blomberg (gift Bäckström), var i vuxen ålder ordförande för SFS under en femtonårsperiod (1935–1949).⁴

Trots att scouting inom loppet av några år hade fått fast organisatorisk förankring i Sverige var dess uppkomst intimt sammanlänkad med den brittiska samhällskontext i vilken den tog form. Vid seklets början täckte det brittiska imperiet mer än en femtedel av jordens landyta och den sammanlagda befolkningen uppgick till ungefär 400 miljoner. Samtidigt präglades Storbritannien, i likhet med andra europeiska länder, av krav på politiska och sociala reformer, i industrialiserings-

kölvatten. Vid denna tid pågick därför en intensiv diskussion om vad som karakteriserade det goda medborgarskapet (*virtuous citizenship*). Utmärkande var enligt historikern Jose Harris att medborgarskap inte i första hand betraktades som en civilrättslig status utan som ett eftersträvanvärt *beteende*. Inte heller likställdes det goda medborgarskapet med politisk delaktighet utan med aktivt, osjälviskt välgörenhetsarbete i lokalsamhället. Medborgarna skulle lära sig och förkroppsliga det goda medborgarskapet.⁵

Scoutrörelsen, med dess inriktning på fostran i medborgarskap, kan därför ses som ett uttryck för denna strömning. Sommaren 1907 samlade den brittiske generalen Robert Baden-Powell ett tjugotal pojkar på Brownsea Island i södra England till ett åtta dagar långt försöksläger där deltagarna tränades i färdigheter relaterade till Baden-Powells erfarenheter som militär spejare (*scout*). Året därpå samlade han sina erfarenheter i boken *Scouting for boys*. Boken blev en omedelbar försäljningssuccé och ledde till en ny fritidsorganisation för pojkar.⁶ År 1910 hade antalet pojkscouter i Storbritannien och dess kolonier redan passerat 130 000. Men denna nya barn- och ungdomsrörelse hade också spontant spridit sig till flera andra länder, däribland Sverige. Redan 1910 översteg antalet pojkscouter utomlands, 150 000, siffran för det brittiska imperiet.⁷ När första världskriget bröt ut 1914 hade scoutorganisationer etablerats i flertalet europeiska länder, i Nord- och Sydamerika liksom i flera av det brittiska imperiets territorier och kolonier.⁸

Pojkscouting – en bakgrund

Av titeln och undertiteln till *Scouting for boys. A handbook for instruction in good citizenship*⁹ framgick att scoutings syfte ytterst var *medborgarfostran* som riktade sig till *pojkar*. För att till fullo förstå scoutings genomslag i Storbritannien, samt hur ett i flera avseenden brittiskt fenomen kunde få en så explosiv internationell spridning, bör det ses i ljuset av de problem scouting åtog sig att lösa. Liksom många andra ur de ledande samhällsskikten i Storbritannien under 1900-talets början bekymrade sig Baden-Powell för imperiets framtid. Han hade själv tjänstgjort som officer i Afrika och Asien och under andra boerkriget 1899–1902 utmärkt sig genom att leda försvaret av den belägrade staden Mafeking.¹⁰ Trots att han efter kriget återvände till Storbritannien som krigshjälte oroade han sig över arméns insats. Om en skara illa

tränade sydafrikanska nybyggare kunde utmana det brittiska imperiet, vad skulle hända om en europeisk stormakt som Tyskland bestämde sig för att invadera England?¹¹

Problemen handlade i snäv mening om den brittiska försvarsförmågan, men knöts i sekelskiftets idédebatt till upplevelsen av en maskulinitet i kris. Upplevelsen av bristande patriotism och fysiskt och moraliskt förfall förklarades med förändrade livsvillkor i det moderna industrisamhället, där städernas arbetarpojkar fördrev tiden i smutsiga gränder i stället för att andas frisk luft och härda sina kroppar i skog och mark. Parallellerna till det antika Roms undergång var i Baden-Powells ögon tydliga: än en gång hotade dekadens att bringa ett ståtligt imperium på fall.¹²

Samhällsförändringarna knöts också till en upplevd *feminisering* av samhälle, kultur och offentlighet. Hemmet uppfattades därför som moderskapets plats, från vilket pojkar måste ta sig bort för att uppfostras i ett manligt brödraskap. Ur det perspektivet har pojkscout rörelsens uppkomst tolkats som ett försök att skapa ett manligt kodat rum, bortom hemmets och samhällets upplevda feminisering. I den tidiga pojkscout rörelsens föreställning om medborgarfostran låg därför också en åtskillnad av könen i verksamheten.¹³

Baden-Powells idéer om manlighetsfostran hämtade intryck från amerikanen G. Stanley Halls inflytelserika rekapitulationsteori, enligt vilken ett barn (för vilken i Halls verk pojken utgjorde normen) genomgår samma utvecklingsstadier som mänskligheten påstods ha gjort genom historien, från primitiv vilde till civiliserad varelse. Genom leken skulle pojken gradvis civiliseras.¹⁴ Baden-Powell delade därför in pojkscoutar i olika stadier, från de yngsta (vargungarna) via scouterna i patrullålder till de äldre vandrar- eller seniorscouterna.

Scoutrörelsens program formulerades med andra ord som ett motmedel mot en bred uppsättning upplevda samhällsproblem knutna till det moderna samhället. Problemen var emellertid inte enbart av kroppslig art. Även de sociala förändringar som skedde i industrialiseringens spår bemöttes. Baden-Powell såg socialismen som ett uttryck för den inre splittring i olika samhällsklasser som hotade det brittiska imperiet. Plikten mot kung och fosterland måste gå före partistrider och särintressen. I Baden-Powells analys behövde varje nation stå enad för att undvika undergång.¹⁵ Medborgarskap och klass var

därför sammanlänkade. I avsnittet om medborgarskap i *Scouting for boys* vände sig Baden-Powell mot de ”professionella agitatorer” som lockade arbetare att vända sig mot sina arbetsgivare, med arbetslöshet och fattigdom som följd.¹⁶ Enligt Baden-Powell var det därför viktigt att en scout fick lära sig att alltid försöka göra sin plikt mot fosterlandet. Redan i den tredje upplagan av boken, som utgavs 1910, hade Baden-Powell emellertid strukit de passager i boken som specifikt kritiserade socialismen. Däremot ändrade han inte åsikt i fråga om scoutens plikt mot fosterlandet.

Även i den tidiga svenska scoutrörelsen kom de nationalistiska tankegångarna att inta en stark ställning och socialismens hot om inre splittring sågs som en direkt fara för nationens framtid. I en tillvaro präglad av klasskonflikter framstod naturen som en ”neutral” arena för fostran. Friluftslivet kunde mobiliseras i detta syfte, genom att föra ut scouterna i landskapet skulle de lära känna och lära sig älska sitt land – fjärran från de urbana miljöer där klassmedvetenheten formades. Friluftsliv handlade inte bara om hälsa eller välbefinnande – det var också ett sätt att förmedla nationella värderingar.¹⁷

Forskning om scoutrörelsens historia har utförligt diskuterat i vilken omfattning pojkscoutrörelsen inriktning var militaristisk. Redan i samtiden fick rörelsen utstå hård kritik för sin militära framtoning, inte minst från socialistiskt håll. Utan tvekan såg Baden-Powell militär träning som en viktig del av det goda medborgarskapet – men han framhöll också scouting som en fredsrörelse utan militärt innehåll, särskilt efter första världskriget.¹⁸

Flickscouting – en bakgrund

Visserligen skrev Robert Baden-Powell i originalupplagan av *Scouting for boys* att även flickor kunde bli utmärkta scouter och göra en insats för sitt fosterland, men det program för medborgarfostran som boken presenterade riktade sig, som titeln antyder, endast till pojkar.¹⁹ Snart började dock även flickor intressera sig för scouting. När pojkscouterna samlades till en stor uppvisning vid Crystal Palace i London 1909 dök en grupp flickor oanmälda upp, iklädda egenkomponerade scoutdräkter. Uppskattningar har gjort gällande att det redan vid denna tidpunkt fanns omkring 6 000 flickscouter i Storbritannien. En del hade sökt medlemskap genom att endast uppge initialerna i sitt förnamn,

andra hade organiserat oberoende scoutgrupper.²⁰ Ur Baden-Powells synvinkel var det visserligen glädjande att även flickor intresserade sig för hans program för samhällsförbättring, men flickornas deltagande ansågs samtidigt hota pojkscoutings inriktning på manlighetsfostran. Därför grundades i stället The Girl Guides Association på Baden-Powells initiativ 1910. Till ledare för rörelsen i Storbritannien utsågs först Robert Baden-Powells syster Agnes, som inom några år ersattes av hans hustru Olave Baden-Powell. De omformulerade scoutprogrammet för att bättre svara mot de uppgifter som i samtiden ansågs lämpliga för flickor.²¹

Flickscouternas förväntade uppträdande som medborgare skilde sig från pojkarnas. Deras främsta uppgift var enligt 1912 års brittiska handbok att "uppfostra goda medborgare" (*bring up good citizens*). Flickornas samhällsroll var i denna tolkning främst som blivande mödrar och hustrur, genom arbete med barnuppfostran. Uppgiften beskrevs som ovärderlig för det brittiska imperiets framtid, men knöts till idén om moderskapet som grund för nationell mobilisering av kvinnor.²² Samtidigt innehöll flickscouting i likhet med pojkscouting både äventyr och friluftsliv. Scoutlag och scoutlöfte översattes till flickscouting, och trots vissa skillnader var formuleringarna likartade. Även flickscouterna lockades med berättelser om äventyr från Indien och Ashantiriket, historier om strapatser i vildmarken och andra umbäranden. Kritiker beskrev därför flickscouting som ett hot mot flickors fostran i kvinnlighet, men indirekt också mot pojkarnas manlighetsfostran.²³

Det goda medborgarskapet i scoutrörelsen

Trots att det fanns tydliga skillnader i hur den tidiga brittiska scoutrörelsen artikulerade idéer om det goda medborgarskapet för pojkar respektive flickor, vilket speglade det tidiga 1900-talets edvardianska samhälle, fanns det också gemensamma nämnare. Utmärkande för Baden-Powells syn på medborgarfostran var dess kroppsliga förankring och tonvikten på aktivitet. En persons sanna karaktär bestod enligt Baden-Powell av en uppsättning goda eller dåliga vanor. Detsamma gällde det goda medborgarskapet, där han skilde mellan aktivt och passivt medborgarskap. Gott medborgarskap handlade inte så mycket om att *vara* god som att *göra* gott.²⁴ Eduard Vallory har påpekat att scouting ytterst handlade om en uppsättning praktiker genom vilka

medborgaren förhöll sig till samhället. Med andra ord handlade medborgarfostran inte så mycket om hur en uppsättning politiska rättigheter kunde förverkligas, utan hur den enskilda medborgaren gjorde sig nyttig.²⁵

Enligt Sophie Wittemans antog det praktiserade medborgarskapet inom scoutrörelsen därför två huvudlinjer: en *anda av patriotism* samt *samhällsnytta genom delaktighet* i lokalsamhället där dagliga goda gärningar stod i centrum (en scout förväntades göra en vana av att utföra en "god gärning", *a good turn*, varje dag).²⁶ När scouter i rörelsens barndom delade ut matkorgar till behövande eller gjorde andra filantropiska insatser aktualiserades dessa aspekter av det goda medborgarskapet som *civilt deltagande*.

I *Scouting for boys* skrev Baden-Powell att knuten som en scout varje dag knöt på sin scouthalsduk var en påminnelse om att utföra den dagliga goda gärningen. Exemplet belyser hur Baden-Powell betraktade karaktärsfostran som en förkroppsligande process genom skapandet av vanor. Hjälpssamheten var en handling som skulle upprepas till dess att den blev en naturlig och närmast oreflekterad del av ett handlingsmönster.

Även i scoutlagen betonades att en scout skulle vara hjälpsam. I den ursprungliga brittiska scoutlagen löd budet: "A scout's duty is to be useful and to help others", vilket i svensk översättning blev: "En scout är vänlig, uppmärksam och hövisk samt hjälper andra, särskilt de svaga."²⁷ Genom att göra nytta och agera hjälpsamt i lokalsamhället förväntades scouterna agera som goda medborgare. Det innebar att tonvikten låg på ett civilt deltagande medborgarskap. Denna inriktning kan också bidra till att förklara hur scouting, trots dess fokus på programmatisk patriotism och konkret medborgarskolning, ådrog sig stort intresse från religiösa samfund. I Sverige skulle såväl KFUM och KFUK som Frälsningsarmén och Missionsförbundet grunda egna scoutförbund. Scoutprogrammet sågs inte bara som ett sätt att locka ungdomar genom en omtalad och till synes populär verksamhetsform, utan erbjöd också en skolning i vardaglig hjälpssamhet i linje med en kristen filantropisk tradition.

Välgörenhetsarbete var knutet till kvinnors deltagande i offentligheten. Redan under 1800-talet hade Fredrika Bremer identifierat filantropisk verksamhet som ett område där kvinnor kunde ta ökad plats i

det offentliga rummet genom att agera som samhällsmödrar. Behovet av frivilligt socialt arbete var stort i industrialiseringens kölvatten och vid 1900-talets början fanns enbart i Stockholm fler än 200 arbetsstugor, barnhem och liknande välgörenhetsinrättningar för barn. Filantropin hade därmed också flera politiska dimensioner: dels som ett medel för att hantera sociala problem genom fattigvård, dels som ett sätt för över- och medelklassens kvinnor att stärka sitt medborgarskap genom att agera i offentligheten.²⁸

Även om välgörenhetsarbete knöts till kvinnors roll som medborgare bedrevs filantropiska insatser inom både pojk- och flickscoutförbunden. Särskilt i början av 1930-talet, när den ekonomiska depressionen slog mot Sverige, blev detta tydligt. 1932 lanserades en omfattande så kallad hjälpaktion "för lindrandet av nöden i landet", där samtliga svenska pojk- och flickscoutförbund deltog. Under en månad samlade 14 600 scouter från de olika förbunden in 217 800 klädpaket, 24 100 kilo matvaror och 80 000 kronor. Enligt Sveriges Scoutförbunds årsberättelse bidrog kampanjen till att föra scoutkärerna "i närmare förbindelse med kommunernas välfärdsinstitutioner, vilket säkerligen i framtiden kan få stor betydelse."²⁹

Aktionen återkom året därpå.³⁰ När konjunkturen vände minskade behovet av nationella insamlingskampanjer, men scouterna fortsatte bedriva "social hjälptjänst" genom att ordna lokala insamlingsfester, försäljningar av majblommor och aktiviteter i samband med svenska flaggans dag, de blindas dag eller barnens dag.³¹ Däremot förefaller det civila deltagandet genom hjälpinsatser inte ha integrerats med scoutrörelsens friluftsliv. Den filantropiska dimensionen av medborgarfostran hjälper således inte till att förklara rörelsens inriktning mot friluftsliv.

Flickors och pojkars medborgarskap

Att scoutrörelsen spreds till så många länder redan före första världskrigets utbrott vittnar om attraktionskraften i dess program för fysisk och moralisk fostran som lösning på industrialiseringens och urbaniseringens upplevda problem. Den nationella kraftsamling som Baden-Powell sökte åstadkomma vann genklang även i Sverige, där scoutlag, scoutlöfte och dräkt i väsentliga delar kom att följa den brittiska förlagan.³² En av rörelsens mest namnkunniga tillskyndare i Sverige var Sven Hedin, som i det allra första numret av tidningen *Scouten*

1912 skrev att han önskade ”resa en här av scouter och drillas dem till karlaktar, som i frans stund samlades från alla håll till landets försvar.”³³ Hedin ansåg i likhet med Baden-Powell att hotet mot nationen inte enbart utgjordes av yttre fiender. I ett eldfångt tal till Stockholms pojkscouts 1912 talade Hedin om hur han önskade se rörelsens led ”svälla ut till arméer av svenska gossar, som förkväva det olustens och feghetens ogräs, som frodas så yppigt i gränderna”.³⁴

Scoutlagen

*Sveriges Scoutförbund 1912*³⁵

En scout talar alltid sanning och sviker aldrig sitt ord.

En scout besinnar alltid sin plikt mot Gud och fosterlandet.

En scout lyder villigt sina föräldrar, lärare och förmän.

En scout är vänlig, uppmärksam och hövisk samt hjälper andra, särskilt de svaga.

En scout är god kamrat och vän med varje annan scout, vilken samhällsklass denne än må tillhöra.

En scout är djurvän.

En scout är rask och samvetsgrann i sitt arbete och vid gott humör, även om han har svårigheter att övervinna.

En scouts levnadssätt är enkelt och rent; han använder icke svordomar och andra smutsiga uttryck.

En scout är sparsam för att kunna reda sig själv och hjälpa andra.

En scout gör sin plikt utan tanke på belöning.

*Sveriges Flickors Scoutförbund 1913*³⁶

En scoutflicka talar alltid sanning och sviker aldrig sitt ord.

En scoutflicka besinnar alltid sin plikt mot Gud och fosterlandet.

En scoutflicka lyder villigt sina föräldrar, lärare och förmän.

En scoutflicka är vänlig, uppmärksam och hövisk samt hjälper andra, särskilt de svaga.

En scoutflicka är god kamrat och vän med varje annan scoutflicka, vilken samhällsklass hon än må tillhöra.

En scoutflicka är djurvän.

En scoutflicka är rask och samvetsgrann i sitt arbete och vid gott humör, även om hon har svårigheter att övervinna.

En scoutflickas levnadssätt är enkelt och rent, hennes uppträdande är flärdfritt, hennes dräkt enkel.

En scoutflicka är sparsam för att kunna reda sig själv och hjälpa andra.

En scoutflicka gör sin plikt utan tanke på belöning.

Samtidigt som pojkscoutrörelsen formulerades som ett nationellt projekt och en skola i manlighet behövde den tidiga flickscouterörelsen anpassa pojkscoutings fostran till ett program som både ansågs lämpligt

för flickor och samtidigt verkade lockande för presumtiva medlemmar. Några månader innan Sveriges Flickors Scoutförbund grundades kunde man i tidningen *Scouten* läsa en programförklaring som förhöll sig till just denna gränsdragning mellan manligt och kvinnligt kodade egenskaper och aktiviteter:

Flickscoutings mål är att öva den kvinnliga ungdomen i hurtighet, beslutsamhet, självständighet, tjänstaktighet o. s. v., men alls icke att skapa något slags genus neutrum eller pojksparodier. Tvärtom vill den tillvarataga och utveckla just det kvinnliga såsom kvinnligt, och förty inriktar den sig i valet av medel på träning i sådana färdigheter, som höra särskilt samman med kvinnokönets livsuppgifter. Flickscouting är sålunda en uppräckning och uppfostran till det praktiska.³⁷

För att balansera maskulint kodade egenskaper som ingick i scoutprogrammet införlivade flickscoutrörelsen övningar och färdigheter som förknippades med kvinnlighet för att undvika att uppfattas som ett alltför starkt brott mot en etablerad kodning av manligt och kvinnligt.³⁸ Artikeln pryddes av en bild på sex flickor på knä som skurar ett golv, med ansiktena vända bort från kameran. På så sätt framhövdes hushållsarbete och hemmets domäner som en viktig del av flickscouting.³⁹

Ändå reducerades inte flickscouting till en kurs för blivande mödrar eller husmödrar. I sin avhandling om flickscouting har Bodil Formark framhållit att rörelsen också skapade ett rum där flickor kunde förvärva färdigheter som gav dem möjlighet att utmana och överskrida bekända begränsningar. Genom scouting kunde exempelvis flickor röra sig i naturen och andra miljöer bortom hemmet och i förlängningen bli aktiva samhällsmedlemmar på ett sätt som utmanade rådande föreställningar om flickors plats i offentligheten.⁴⁰ Ruth Lister har påpekat att kvinnors kollektiva handlande som sådant kan ses som betydelsefullt för medborgarskapets praktik. Genom kollektiva rörelser skapade kvinnor arenor där de kunde agera tillsammans och formulera en gemensam röst, vilket bidrar till ett perspektiv på flickscoutrörelsen som kvinnohistorisk aktör trots att rörelsen betonade sin icke-politiska karaktär.⁴¹

Flickscouternas lag betonade i likhet med pojkscouternas självupproffring, heder och aktivt civilt deltagande genom hjälpsamhet. Genom friluftsliv och läger övades de att reda sig själva. Denna fostran i autonomi framstår ur ett genushistoriskt perspektiv som en bemyndigande

teknik. Som teknologi för medborgarskap är det emellertid viktigt att framhålla att även processer som innebär ökad autonomi kan ses som en del av ett styrningsprojekt, där enskilda personer fostras i självdisciplin och självverksamhet. Detta illustrerar också hur friluftsliv som teknik för medborgarskap kunnat verka både i termer av frihet och kontroll.

Om uppdelningen i pojk- och flickscouting i viss utsträckning befäste föreställningar om manligt och kvinnligt är det viktigt att poängtera att verksamheten även skapade potential för överskridande eller utmanande av beködade beteenden. Detta gällde för övrigt både pojk- och flickscouter. Flickscouter fick lära sig att göra upp eld och använda yxa, medan pojkscouter övades i att laga mat och stoppa strumpor. Den självreglerande medborgaren kunde inte vara beroende av andras arbete och behövde därför lära sig färdigheter som överskred traditionella genusmönster. I en tidig svensk instruktionsbok skrev Ebbe Lieberath: "För övrigt böra pojkarne även i andra stycken vara ganska försigkomna, ty scouter finna det ej med sin stolthet förenligt att vädja till kvinnohjälp vid tvätt, lagning av kläder o. d."⁴²

Bodil Formark har visat att medborgarbegreppet sällan användes under SFS tidiga år eftersom kvinnors politiska medborgarskap fortfarande var en laddad politisk fråga. Efter den allmänna rösträttens införande 1921 blev emellertid frågan om kvinnors medborgarskap mindre känslig och flickscoutrörelsen kunde omtala sitt program i termer av medborgarfostran, om än med viss försiktighet.⁴³ I *Instruktionsbok för Sveriges flickscouter* från 1924 beskrevs till exempel SFS syfte i termer av vad flickscouterna förväntades få uppleva och lära sig, men inte specifikt vad detta skulle vara till nytta för i scouternas vuxenliv:

Scoutrörelsens syfte är att under flickornas fritid giva dem en rolig och hälsosam sysselsättning, som utvecklar karaktär och intelligens, praktiska färdigheter, fysisk och moralisk hälsa samt hjälpsamhet mot alla och gott kamratskap.⁴⁴

Den fostrande naturen: friluftsliv och medborgarskap

Ett av de viktigaste inslagen i scoutfostran var det så kallade patrullsystemet, som tillämpades bland både pojk- och flickscouter. En patrull utgjordes av 6–8 pojkar eller flickor, som leddes av en jämnårig patrullledare och vice patrullledare. Patrullen var tänkt att utgöra en källa till gemenskap där barnen och ungdomarna skulle lära av varandra och

bidra till gruppens bästa. Patrullerna förväntades också ha en uppsättning identitets- och gemenskapsformande markörer såsom ett eget rop eller läte, flagga med mera. I Sverige tog patrullerna ofta namn från djurriket. En scoutkår eller avdelning bestod av ett antal sådana patruller, vars arbete övervakades av en vuxen ledare.

Scouter i patrullåldern passerade olika stadier genom att avlägga så kallade klassprov. Nya medlemmar, ibland kallade "ömfotingar", fick utföra prov för att kunna titulera sig tredje klassens scout. Senare avlades prov för andra och till slut första klassens scout. Träning för dessa prov, liksom provtagningen, utgjorde en stomme i det löpande arbetet i kårerna. Proven innefattade färdigheter som spårning, olika knopar, att kunna resa tält med mera (se bilagan i slutet av boken).

Av *Scouting for boys* framgick att *woodcraft* – till svenska ofta översatt som "förtrogenhet med naturen"⁴⁵ – var det medel genom vilket scoutrörelsen skulle verka för att skapa bättre medborgaranda bland ungdomen. Baden-Powells intresse för *woodcraft* hade kopplingar till den amerikanske författaren Ernest Thompson Seton, som år 1902 grundat Woodcraft Indians, ett initiativ där pojkar skulle fostras till goda medborgare genom att lära sig färdigheter förknippade med Nordamerikas ursprungsbefolkningar.⁴⁶ Baden-Powell tog starkt intryck av Setons vildmarksromantiska idéer, som betonade ett civilisationskritiskt ideal. Enligt Klas Sandell sammansmälte i Baden-Powells scoutprogram två huvudsakliga inspirationskällor: dels arvet från Seton i form av vildmarksromantik, enkelt friluftsliv samt karaktärsutveckling genom naturkontakt och dels arvet från Baden-Powells mer nyttoinriktade och kolonialt eller militärt präglade natursyn.⁴⁷

Den scouthistoriska forskning som utgått från rörelsens disciplinära agenda har sett den brittiska privatskoleideologin – lydnad, lojalitet, renhet och måttfullhet – som det ideal vilket genom (pojks) scoutrörelsen skulle föras ut till arbetarklassens pojkar.⁴⁸ Men resonemanget uttrycker en paradox, eftersom de förnäma internatskolorna kanske inte i första hand syftade till att fostra lojala undersåtar utan en manlig samhällselit som skulle lära sig att styra både över sig själva och andra.

Utan tvekan fanns det tydliga disciplinära inslag i scoutrörelsens program. Den scoutlag Baden-Powell formulerade för rörelsen betonade tydligt plikten mot kung och fosterland och vikten av lydnad.

Ändå bör de disciplinära elementen inte överbetonas. Den scouthistoriska forskning som fokuserat på lydnad och disciplin i Baden-Powells pojkscoutprogram har nämligen tenderat att förbise friluftsverksamheten. Om scoutrörelsens program ensidigt syftade till passiv underkastelse, hur kommer det sig att den lade så stor vikt vid upplevelser av frihet i naturen? Varför utmålades nybyggaren och indianen som idealtyper? Likaledes får den som i scouting endast ser en passiviserande rörelse för konformitet och lydnad svårt att förklara varför just friluftsliv – med dess tonvikt på personligt ansvar och självverksamhet – utgjorde en så viktig del av det fostrande programmet.

Scoutrörelsens program skulle huvudsakligen bedrivas utomhus, i form av läger och vandringar. Men de problem Baden-Powell identifierade var som tidigare nämnts inte direkt relaterade till naturen. Visserligen ville han förbereda brittiska pojkar på tjänstgöring i kolonierna genom att lära dem klara sig bortom "civilisationen", men naturumgänget syftade i första hand till att fostra goda *medborgare*. Barnen och ungdomarna ansågs behöva komma bort från samhället för att lära sig bemästra livet i civilisationen. Ytterst handlade det om individens förmåga att bemästra sin egen tillvaro. *Scouting for boys* beskrevs som "en handbok i 'självuppföstran'".⁴⁹ Genom att leva vildmarksliv fördes scouterna bort från dagliga rutiner, men genom att träna överlevnad i naturen skulle denna tillvaro samtidigt lära scouterna att hantera en uppsättning friheter. Vildmarkslivet kan därför betraktas som ett medel för att tydliggöra vikten av samarbete och självverksamhet för att skapa en ordnad tillvaro, vilket kommer att behandlas mer utförligt i följande avsnitt. Syftet var inte *bara att kunna* reda sig själv, exempelvis genom att kunna laga mat och ordna tak över huvudet, utan också *att vänja sig* vid att göra det.

Trots inslag av konservativ, nationalistisk retorik inkorporerade scoutprogrammets fostran med andra ord ett antal moment som kan knytas till den liberala styrningens tekniker. Sett ur ett styrningsperspektiv blir scoutrörelsens fostrande strävanden inte en fråga om disciplin *eller* frihet. Den frihet och det ökade handlingsutrymme som skulle skapas genom friluftsliv riktades mot den enskildes handlande i en självreglerande process. I stället för disciplinering betonades självdisciplinering. Som framhållits tidigare skulle medborgaren på så sätt styras *genom* frihet.

Även scoutlagens utformning blir begriplig ur detta perspektiv. De disciplinära inslagen, lydnad och pliktuppfyllelse, kompletterades med bud som rörde den dagliga tillvaron: att vårda sin hälsa, vara sparsam och nyttig, vårda naturen och hjälpa andra. I en reviderad scoutlag som infördes av både pojk- och flickscoutförbunden efter Baden-Powells eget tillägg tillkom punkten "En [scout/scoutflicka] är ren i tanke, ord och gärning".⁵⁰ I Baden-Powells vision skulle den ideala scouten reglera sin kropp i detalj, allt från sexuell självbehärskning till att lära sig andas genom näsan (för att undvika smitta) eller att röra sig effektivt i "scouttakt" (gång varvat med löpning).⁵¹ Till skillnad från Bibelns budord, som uttrycktes i termer av förbud, formulerades scoutlagens levnadsregler i positiva termer. Bodil Formark har uppmärksammat att scoutlagens levnadsregler uttryckte mål som gällde hela tillvaron, inte endast scoutarbetet, och formulerade karaktärsdanning som ett projekt utan slut. Till skillnad från scouternas klassprov kunde inte lagens bud avklaras, utan syftade till ett pågående arbete.⁵² Som styrningsteknik för medborgarskap uttryckte scoutlagen därför en brygga mellan värderingar och handlingsmönster, men dess yttersta målsättning var att bidra till att forma beteenden förknippade med det goda medborgarskapet.

Formandet av självrådiga, aktiva medborgare genom liberal styrning kan ses som en viktig aspekt av den tidiga scoutrörelsens fostran i medborgarskap och nära relaterad till dess ideal av samhällsnytta genom civilt deltagande. Därmed bidrar också styrningsperspektivet till att förklara hur och varför just friluftaktiviteter fick en så betydande ställning inom scouting.

Friluftsliv för pojkar och flickor

I sin undersökning av svenskt friluftslivs fostrande ambitioner under tidigt 1900-tal betonade Klas Sandell och Sverker Sörlin dess betydelse i ett kulturellt nationsbyggande. Inte minst inom scoutrörelsen togs naturen i bruk för att förmedla känslor av nationell gemenskap, och friluftslivet skulle göra det möjligt för människor av olika klassbakgrund och regional härkomst att mötas i den *svenska* naturen.⁵³

Trots skillnader i medborgarfostran mellan den tidiga flick- och pojkscoutrörelsen ägnade sig båda grupperna tidigt åt dags- och helgutflykter bortom staden. I termer av fostran lyftes lydnad, aktivitet

och prestation fram som centrala element i denna friluftspraktik. Men det förelåg också skillnader i både innehåll och retorik kring dessa friluftsförändringar. Några rapporter från de första årgångarna av tidningen *Scouten* kan tjäna som illustration av hur pojks och flickors friluftsförändringar formulerades.

I januarinumret 1913 berättade pojkscouttroppen Vikingen från Norrköping om en söndagsvandring de genomfört runt sjön Glan – med en uppgiven sträcka på 6,5 mil.⁵⁴ Genom att betona ”skarp marsch” i ”vildaste terräng” lyfte författaren (med signaturen ”En av de sex”) fram det äventyrliga och krävande i företaget. Vid dagens slut döpte de om Glan till ”Pölen”. Även om en dagsmarsch på 6,5 mil knappast var representativ för dylika utflykter är rapporten belysande för centrala inslag i den tidiga pojkscoutrörelsens friluftsideal. Rörelsens motto – ”Alltid redo!” – märktes i början av färden, när gruppen uppgav att de passerade de rykande ruinerna från ett hus som brunnit. De skyndade genast fram för att se om de kunde hjälpa till, men det fanns inget de kunde göra. För det andra framhävdes moment av inbördes tävlan, i rapporten berättas att troppen delade upp sig i två lag som tävlade om att komma först till platsen där de skulle stanna för att äta. För det tredje återfanns inslag av militär jargong, i form av ordergivning: ”Plötsligt ljödo kommandoorden: Manöver, avd. höger om halt, korum”.⁵⁵ För det fjärde: det religiösa inslaget i form av korum. För det femte: tillägnande av naturen genom att behärska den, illustrerat genom det skämtsamma namnbytet på Glan till Pölen. Samt avslutningsvis: en naturupplevelse präglad av aktivitet och effektivitet, där scouterna beskrivs som ständigt i rörelse eller sysselsatta (”På 10 min. eller en kvart var frukosten undanstökad”; ”[p]å mindre än 5 min. sprakade en härlig eld under våra kokkärl.”)

Samma år publicerade tidningen *Scouten* rapporter från en skidfärd till Dalarna⁵⁶ och en fjällresa.⁵⁷ Båda resmålen kan beskrivas som exempel på det Sverker Sörlin kallat nationallandskapet.⁵⁸ Här framhölls också kopplingen mellan å ena sidan natur och historia och å andra sidan ingjutandet av fosterlandskärlek hos scouterna. Skidresenärerna fick exempelvis uppleva ”en sällsynt mäktig stämning med rik uppfattning av, huru storslaget vårt gamla Sverige är.”⁵⁹ I rapporten från fjällresan utvecklade skribenten detta resonemang:

Är det icke något mer än blott nya krafter och ett uppfriskat sinne, du för med dig från fjället?

Jo, för visso. Det är ett stycke av mitt fosterland, som införlivats med mitt eget jag; det är en trakt, som jag måste älska, när jag blott en gång varit där. Det är känslan av att nya, starka band hålla mig kvar vid fosterlandet, att intet i världen kunna locka mig från detsamma. En sådan uppfattning får man ej genom att sitta stilla i sin koja och säga: "Jag älskar fosterlandet". – Nej, ut och res, I alla unga, vilkas framtid hägrar ljus och förhoppningsfull, lären känna ert land grundligt genom många "upptäcktsresor"; först då kan man tala om sitt fosterland som det bästa av allt. – Det är ett mycket viktigt moment i scouternas uppfostran: kännedom om sitt fosterland.⁶⁰

Redan under 1800-talet hade romantikens tänkare förespråkat naturupplevelser som en inskolning i fosterlandskärlek. Idén att man kunde "vandra sig svensk" hängde samman med föreställningen att landets geografi format folkets karaktär. Genom att upptäcka och vistas i naturen – särskilt nationallandskapet – skulle människor bli mer svenska. Enligt etnologen Orvar Löfgren formades dessa lokala landskap som "en kulturell förtätning av det nationella".⁶¹

Förutom att erbjuda fysisk aktivitet i en miljö som ansågs hälsosam, fjärran från stadskvarteren, knöt friluftslivet i den tidiga pojkscoutrörelsen an till föreställningar om nationalism som utgjorde ett betydande inslag i rörelsens idéinnehåll. Friluftslivet sågs som ett sätt att praktisera scoutlagens bud om fosterlandskärlek. Genom att lämna klassamhället bakom sig och klä sig i enhetliga uniformer skulle pojkarna framstå som lika inför varandra, oavsett bakgrund.⁶²

Som fostran i medborgarskap skulle pojkscouternas friluftsliv å ena sidan bidra till formandet av en gemensam, nationell identitet, å andra sidan fostra aktiva samhällsmedlemmar i sunda kroppar. Genom friluftslivets praktiker konkretiserades ett medborgarideal som visserligen betonade kulturell gemenskap och identitet, men också framhöll individens skyldighet att sköta sin kropp och anlägga ett aktivt beteendemönster.

För flickornas vidkommande var förutsättningarna till en början annorlunda. Under rörelsens första år fanns ett utbrett tvivel om scoutmetodens lämplighet för fostran av flickor.⁶³ Visserligen varnade medicinska experter vid denna tid för att flickors ohälsa var ett resultat av för lite fysisk aktivitet och motion. I denna framväxande folkhälsodiskurs blev kvinnors kroppar en nationell angelägenhet.⁶⁴ Utomhus-

vistelser och praktiska färdigheter framhävdes i denna debatt paradoxalt nog både som botemedel mot den så kallade flicksjukligheten och som orsak till densamma, eftersom flickscoutprogrammet bland rörelsens motståndare befarades leda till överansträngning. Att friluftsliv skulle verka hälsofrämjande för flickor var inte ett oomstritt påstående och utmanade rådande föreställningar om vad som ansågs vara lämpliga aktiviteter och miljöer för flickor att vistas i.⁶⁵

Även flickscouterna gjorde tidigt utflykter i skog och mark, men de längre lägervistelserna (motsvarande 1–2 veckor) hade inledningsvis en annan karaktär än pojkscouternas. Hajker och ”vildmarksläger” ansågs inte lämpliga, inte heller att sova i tält. Liksom pojarna ägnade sig flickorna åt olika övningar och praktiskt arbete. Långt senare berättade Gerda ”Ludde” Bäckström att flickscouterna vid Wallinska skolan genomförde sitt första läger våren 1911. Det låg i linje med programförklaringen om att öva flickorna i praktiskt arbete. De åkte då till ”ett sommarställe för att kratta löv och gräva i trädgården”.⁶⁶ Några avancerade vildmarksövningar var det inte fråga om.

Flickscoutrörelsens betonande av praktiskt arbete i hem och trädgård hängde samman med rådande föreställningar om hur flickor skulle fostras. För flickscouterna formulerades naturumgänget därför inledningsvis som ett komplement till fostran i praktiskt hushållsnära arbete. Vistelsen i naturen skedde *trots* att flickorna var flickor. Följden blev att flickscouterna agerade i en offentlig miljö som var omstridd. En annan av de ursprungliga flickscoutledarna, Emmy Grén-Broberg, skrev senare:

Det var inte klass- eller märkesprov eller sådant där, som var största stötestenen, utan det var allmänhetens oförståelse för att inte rent av säga motstånd. Redan pojarna hade det i början svårt nog med detta, men vi hade det trefalt värre, för ”det kunde ju för all del vara bra för pojkar att komma ut i skog och mark, men se för flickor var det då alldeles onödigt, de skulle bara bli pojaktiga av sig.” Ja, så hette det då, och ni må tro det varit en segsliten dragkamp för att övervinna det hindret, men det har lyckats, åtminstone i stort sett, tack vare flickornas säkra, lugna arbete.⁶⁷

Att flickscouterna och deras ledare tvingades arbeta mot ”allmänhetens oförståelse” och därmed bedrev ett friluftsliv med färre inslag av överlevnadsträning och strapatser innebar också att flickscouterna under denna tid inte i lika stor utsträckning anammade friluftslivet

som en styrningsteknik, enligt vilken utövarna skulle fostras till självverksamhet och reda sig själva. Detta skulle emellertid förändras under kommande decennier.

Lägret tar form

När scouterna inledde sin verksamhet i Sverige fanns få självklara förebilder inom lägerlivets område. För städernas arbetarbarn fanns visserligen barnkolonier, men dessa permanenta förläggningar hade få likheter med den sortens tillfälliga läger som scoutrörelsen kom att göra till sitt kännemärke.⁶⁸ Lägerverksamheten kan i stället betraktas som en tradition vilken scouterna till betydande del bidrog till att skapa. Vad som skilde ett läger från andra friluftsfärder var till en början inte knivskarpt preciserat, men lägret innefattade alltid övernattnings och förlades i regel på en i förväg fastställd plats. Mindre läger kunde ordnas i permanenta förläggningar, men tältlivet dominerade tidigt inom pojkscoutrörelsen. Till en början ansågs däremot tältning vara opassande för flickor, vilket artikulerades i termer av upplevda faror i form av kringstrykande främlingar, varför de i stället uppmanades sova inomhus.⁶⁹ ”Det är tryggare att ha flickorna inomhus” konstaterade J. Paulus Palm i *Scouten*.⁷⁰

I juli 1912 samlades mer än tusen pojkscouters på Djurgården i Stockholm för att delta i Sveriges Scoutförbunds första storläger. De flesta av deltagarna kom från Sverige, men även danska, norska och tyska pojkar syntes kring Djurgårdsbrunnskanalen. I Stockholm pågick samtidigt de olympiska sommarspelen och scouterna hjälpte till med handräddning i flera grenar, bland annat som funktionärer vid maratonloppet.⁷¹ Det är värt att notera att detta läger alltså hade internationell prägel, i linje med den olympiska rörelsens internationalism, flera år innan Robert Baden-Powell anordnade den första *jamboreen*, det vill säga ett internationellt pojkscoutläger, i London 1920.

I det olympiska lägret på Djurgården 1912 organiserades tälten i rader, bortom vilka ett uppställnings- och övningsfält bredde ut sig. Ett hundratal tält lånades in av marinförvaltningen och maten lagades av personal från arméns intendenturskola.⁷² Även om tälten omgärdades av träd och grönska var lägerplatsen vid Djurgårdsbrunnskanalen knappast någon vildmark och – vad som är viktigare i sammanhanget – det gjordes heller inga retoriska eller praktiska ansatser att

förmedla vildmarksstämning. Än mindre var kanske inslaget av orörd natur i nästa förbundsläger, som ägde rum i samband med Baltiska utställningen i Malmö 1914 och arrangerades på en öppen plats i stadens absoluta närhet.⁷³ Studerar man lägergeografin från dessa första förbundsläger märks en förankring i det militära fältlivet, där främst män hade tältat i hundratals år. Trots det har kopplingen friluftsliv–fältliv sällan betonats i historisk forskning om friluftsliv, där rötterna i romantik och civilisationskritik i stället tenderar att lyftas fram.⁷⁴

Scoutrörelsens andra genombrott 1925–1939

Trots en succéartad start under åren före första världskriget upplevde den svenska scoutrörelsen i början av 1920-talet problem. Under sitt första verksamhetsår 1912 hade Sveriges Scoutförbund räknat 7 100 medlemmar, men den siffran hade minskat till 5 350 år 1925. Sveriges Flickors Scoutförbund upplevde också en mycket blygsam medlemsutveckling fram till början av 1920-talet. 1921 hade SFS enligt egen uppgift 1 025 medlemmar, vilket var ungefär lika många som vid första världskrigets utbrott.⁷⁵

Under 1920-talets andra hälft skedde emellertid en kraftig medlemstillströmning. I Sveriges Scoutförbund fördubblades antalet medlemmar på fem år: från 5 350 år 1925 till 10 800 år 1930. Även flickscoutförbundet växte. 1927 räknade SFS 2 400 medlemmar och bara två år senare uppgick siffran till 4 740.⁷⁶ Det ökade intresset för scouting gick givetvis inte rörelsens företrädare obemärkt förbi. Förbunden andades optimism och framåtanda. I årsskriften *Svenskt scoutliv* 1930 kunde man läsa att rörelsen räknade detta som sitt egentliga genombrott.⁷⁷ Även friluftslivets ställning stärktes, vilket märktes i ett ökat antal läger. Detta nyvaknade intresse för lägerliv sammanföll med att intresset för camping spreds i Sverige och på allvar slog igenom som rekreations- och semesterform.⁷⁸ Också innehållsmässigt förändrades lägerverksamheten, vilket märktes i förhållandet till medborgarfostran. ”Scouting av i dag och scouting av år 1910, vilken himmelsvid skillnad!” meddelade ledartidningen *Totem*.⁷⁹

Värt att nämna är särskilt att tältning under denna period blev en accepterad lägerpraktik även för flickor. I *Instruktionsbok för Sveriges flickscouter* från 1924 beskrevs lägret som höjdpunkten för allt scoutliv,

men de boplatser som beskrevs var fortfarande lador, höskullar och boningshus.⁸⁰ Då ingick inte heller något prov för att flickscouterna skulle kunna resa eller sköta ett tält. I *Handbok för flickscouter* från 1930 hade däremot provtagningen kommit att innefatta tältvård.⁸¹

Lägerliv – men inte camping

Ett uttryck för att scoutrörelsens lägerliv gick in i en ny fas var utgivningen av instruktionsboken *Lägerliv* 1928, den första renodlade handboken för arrangemang av läger. Den skulle ges ut i sex olika upplagor fram till 1958 och förblev på så sätt ett grundläggande referensverk under hela den undersökta perioden. Även om boken riktade sig till pojkscouter användes den även inom flickscouterörelsen, som saknade en egen handbok på temat. 1928 tillträdde också bokens författare Lennart Wennerström en nyinrättad post som lägersekreterare inom Sveriges Scoutförbund.⁸²

I den "campingvåg" som Sverige upplevde under 1920-talets sista år såg sig scoutrörelsen som föregångare i fråga om att sprida friluftsliv för barn och ungdomar. Samtidigt ställde det ökade intresset för läger nya krav. Inom rörelsen uppstod under dessa år en begreppslik åtskillnad mellan termerna camping och lägerliv, där det förra fick konnotationer av ett mer passivt förhållningssätt till omgivningen, medan lägerlivet förväntades ställa högre krav på att verkligen verka i naturen. Scouter åkte med andra ord på läger, men idkade inte camping.⁸³

Distinktionen reflekterade en norm kring lägerlivet där den aktiva och enkla tillvaron utgjorde grunden för friluftslivets danande potential. Camping sågs som en passiv aktivitet för bekväma semesterfirare. Skillnaden bestod därför i att scoutlägret, till skillnad från camping, gav utrymme för "scoutuppfostran".⁸⁴ I de nya lägerbestämmelserna som tillkom för pojkscouterna 1928–1929 definierades läger som "friluftsmässig övernattnings" i minst två dygn.⁸⁵ I *Scoutledarhandboken* (1939) förtydligades detta: "Under lägertiden ha vi ingenting med 'civilisationen' att göra."⁸⁶ I den meningen gick friluftslivet för både pojk- och flickscouter under mellankrigstiden mot ett ideal präglad av ökad enkelhet, stärkta vildmarksideal och ökad betoning av de tekniker som krävdes för att bemästra lägerlivet.

Lägerliv som styrningsteknologi

När Ebbe Lieberath på 1910-talet diskuterat för- och nackdelar med permanenta respektive tillfälliga läger hade han konstaterat att livet i fält kunde vara en hård prövning för nybörjaren.⁸⁷ Tältlägrets friluftsliv ställde krav på tekniska färdigheter, god sammanhållning och noggranna förberedelser. Just dessa faktorer medförde dock att de tillfälliga, friluftsmässiga lägren med tiden kom att betraktas som den mest fulländade formen av scouting. Till skillnad från i USA – där permanenta lägerplatser blev normen för scoutferierna – kom de svenska lägren att domineras av den tillfälliga typen.⁸⁸ I Lennart Wennerströms *Lägerliv* beskrevs permanenta sommarläger, med fast personal under hela sommaren, som en ”ganska ny typ av läger” efter amerikansk modell. Som främsta exempel lyftes Skatboet i Stockholms skärgård fram.⁸⁹ Sveriges Flickors Scoutförbund förvaltrade från 1925 gården Frustunaby, som bland annat användes för ledarutbildningar och läger för flickor tillhörande kårer ”som av en eller annan anledning ej kunna ordna egna kår läger.”⁹⁰ Men dessa gårdar blev aldrig mer än komplement till de tillfälliga lägren.

Oavsett förlägningsform betraktas lägret som en viktig arena för att fostra scouter. Endast då kunde scoutledaren övervaka och påverka sina ungdomar under en längre sammanhängande tid. Eftersom lägren uppfattades som så emotsedda och uppskattade bland barnen fanns det också större möjlighet att verkligen påverka dem på djupet, enligt logiken att en pojke eller flicka som trivdes och hade roligt också skulle ta till sig scoutings budskap bättre. Pojkscoutchefen Ebbe Lieberath skrev:

Inom scoutvärlden skattas lägerlivet synnerligen högt såsom ett av de yppersta medel man har att bibringa pojkarna den fostran rörelsen avser. Och det med rätta. Det är nämligen en känd sak, att en pojke sällan är så mottaglig för sådana impulser och intryck, som eljest ligga hans lätta och oftast ostadiga sinne tämligen fjärran, som när han lever i en miljö, i vilken han trivs och har roligt. Och vilken hurtig och rask pojke älskar icke lägerlivet med dess fläktar av romantik och äventyr, dess små strapatser och enkla levnadsförhållanden!⁹¹

Det ideala scoutlägret var därför en noggrant koreograferad tillställning, där varje klockslag var inrutat och tänkt för särskild verksamhet, från morgonens revej till kvällens tapto. Lennart Wennerström skrev: ”Lägertidens program ger sig lätt men skall under alla förhållanden

ordnas efter bestämda tider i en dagordning. Ordning och reda, var timme sin uppgift, men intet jäkt.”⁹²

En normaldagordning för ett sommarläger kunde, enligt handboken *Lägerliv*, se ut på följande sätt:⁹³

07.00 Revelj
07.05 Uppställning. Gymnastik
07.10 Tvättning. Klädsel. Städning.
08.00 Uppställning vid tälten. Flaggan hissas. Morgonbön. Order. Inspektion.
08.45 Frukost
09.30–11.45 Övningspass
12.00 Bad
13.30 Midkost
14.15–17 Uppställning. Övningspass II
17.00 Uppställning till ”middagstolett”.
17.45 Middag
18.45–20.15 Vila. [Eller Övningspass III⁹⁴]
20.25 Uppställning. Flaggan halas.
20.30 Lägerbål. Kvällsvard
22.00 Tupto
22.30 Tystnad

Scoutledarhandboken, från 1939, hade ett något annorlunda schema, men grunden var densamma. Dagen inleddes med flagghissning, tvätt och städning varefter ett antal övningspass följde innan dagen avslutades med lägerbål:

08.00 Flagghissning
08.30 Inspektion, uppställning, morgonandakt, frukost
09.00 Övningspass I
12.00 Bad, midkost
13.30 Övningspass II
16.00 Patrullernas tid (middag, patrullövningar, lätt kvällsmat)
20.30 Lägerbål
21.30 Kojning
22.00 Tystnad⁹⁵

Även vilan skulle regleras. Wennerström skrev: ”Vila och fritid skall det vara på sommarlägren, men de få inte komma då och då av sig själva – det är planlöshet, och det är pojkarna icke ute för att lära sig.”⁹⁶

Den rekreation lägerlivet erbjöd bröt inte av mot vardagen genom att erbjuda sysslöshet, utan genom en annan sorts ordning, där dyg-

nets timmar organiserades för att skapa en rytm som gav utrymme till arbete, lek och vila. Eller som *SFS Ledarblad* uttryckte det: ”På läger däremot har man dagen uppdelad och allting har sin tid, arbete och vila, lek och förströelse.”⁹⁷ Detta knöt också direkt an till scoutrörelsens förståelse av medborgarfostran knuten till självdisciplinering – att lära medlemmarna att reglera sin tid och sina kroppar på ett för ändamålet produktivt sätt. Den liberala styrningen sökte skapa självverkssamma medborgare; på så sätt gjordes medborgarskapet till en aktivitet. Det *gjordes*. I en handbok för scouter och scoutledare talades om att ett av scoutrörelsens syften var ”att vänja [scouterna] använda lediga stunder till nyttigt och nöjsamt arbete i syfte att motverka de dåliga inflytelser, vår ungdom är utsatt för.”⁹⁸

Dagordningarna vittnar om vilka uppgifter som ansågs viktiga. Städning av tält, hygien och gymnastik införlivades i morgonrutinerna. Bad förekom i regel mitt på dagen. Även kvällarnas lägerbål var viktiga och kommer att avhandlas längre fram i detta kapitel. Övningspassen spelade givetvis en central roll i scoutfostran, då de erbjöd möjlighet att träna de praktiska färdigheter som låg till grund för ett aktivt medborgarskap. Interna tävlingar, särskilt lagtävlingar mellan patruller, var vanliga.⁹⁹ Genom lekar och tävlingar övade sig scouterna i olika färdigheter, men en stomme i arbetet utgjorde de så kallade klassproven samt (för de scouter som redan uppnått graden första klass) proven för olika specialmärken.¹⁰⁰ Proven reviderades vid flera tillfällen, men en jämförelse mellan de klassprov för pojk- och flickscouter som publicerades i handböckerna 1928 respektive 1930 visar att flickornas klassprov ställde högre krav på att kunna sy och laga mat, färdigheter traditionellt knutna till hemarbete. Pojkscouternas prov ställde lite högre krav på fysisk prestation i orienteringslika övningar samt livlinekastning, där kraven var påfallande detaljerade. Men även pojkscouterna skulle lära sig sjukvård, strumpstoppning och matlagning. Flickscouterna fick lära sig att ordna eldstäder, spåra i terrängen och slå knopar (se bilagan i slutet av boken).¹⁰¹ Överlag betonade klassproven färdigheter som kunde vara till nytta både i samband med friluftsliv och i vardagen, exempelvis observationsförmåga, kunskaper i simning och sjukvård. Klassprovets relativt detaljerade anvisningar fungerade som riktmärke för verksamheten i kårerna, och förklarar varför till exempel knopslagning kommit att förknippas så starkt med scouting. Men

knopar och andra praktiska färdigheter var viktiga främst eftersom de gav scouterna redskap för att vara aktiva och nyttiga. Om klassproven skrev *Handbok för flickscouter*: ”Vi få aldrig glömma, att scoutrörelsen ej främst avser att ge fysisk fostran och duglighet i vissa praktiska färdigheter, utan att dess mål är karaktärsdanning.”¹⁰²

Knopslagning och andra färdigheter var med andra ord främst ett medel för scoutrörelsens medborgarfostran och erbjöd en länk mellan scoutlagens personlighetsideal och den praktiska verksamheten: ”Klassproven äro alltså medlen, som skola hjälpa oss att förverkliga scoutlagens krav. Scoutfärdigheterna hjälpa dessutom scoutflickan att reda sig själv, ty de utgöras av sådant som varje människa behöver kunna för det dagliga livet.”¹⁰³

Något bör också sägas om de religiösa inslagen i det ideala scoutlägret. Wennerström förespråkade både morgonbön och kvällsandakt för scouterna, samt på söndagarna antingen deltagande i gudstjänst i en närliggande kyrka eller en fältgudstjänst. Lägre sågs som ett tillfälle för scouterna att stifta bekantskap med religiösa frågor genom mötet med naturen: ”Det dröjer icke länge förrän pojken i läger känner tacksamhet och beundran mot Skaparen och gärna i tankarna sysslar med ting som stå över det dagliga.”¹⁰⁴

I scouternas tapto (liksom reveljen ursprungligen en militär term) uttrycktes det andaktsfulla mötet med naturen som en religiös erfarenhet. Det löd:

Dagen dör,
skymning rår,
över skog, över berg, över hav.
Allt är ro, vila trygg, Gud är när.

Scoutlagen betraktades som ett uttryck för en kristen livsåskådning. Att lära barnen och ungdomarna att leva i enlighet med scoutlagen sågs med andra ord som ett sätt att ge dem en kristen uppfostran.¹⁰⁵

Lägren ingick i en större helhet vad beträffar scouternas arbete under året. Under lägervistelsen förväntades scouterna nämligen inte bara tillgodogöra sig nya kunskaper och färdigheter; lägret fungerade också som utvärdering av de färdigheter scouterna hade förvärvat under resten av året. Under vinterhalvåret förväntades scouterna träna färdigheter i scoutstugor och andra möteslokaler för att sedan kunna

praktisera dessa färdigheter genom sommarsäsongens friluftsfaktiviteter. Scoutarbetet siktade mot att göra deltagarna väl förberedda för lägret: "Allt som göres inomhus eller på scoutlokalens gård är blott en förberedelse till det scouten skall uppleva i skog och mark."¹⁰⁶

Att bygga och bo i naturen

Som tidigare konstaterats var huvuddelen av de svenska scoutlägren av det tillfälliga slaget, där deltagarna sov i tält. I det tillfälliga lägret ingick förstås att själva lägret skulle uppföras av scouterna själva. "Att komma till ett i detalj färdigordnat läger är förkastligt" förkunnade *Handbok för flickscouter* 1930.¹⁰⁷ Scoutledarnas uppgift var att i förväg planera lägret och välja ut en lämplig plats, men upprättandet av lägrets värld var scouternas uppgift. På så sätt blev de delaktiga i skapandet av ett miniatyrssamhälle, där de förvandlade naturen till en plats där medborgarskapet kunde iscensättas.

Genom att konstruera sitt boende markerade scouterna sin plats och tog kontroll över naturen. Detta kom starkast till uttryck i den uppsjö av lägerarbeten som scouterna förväntades färdigställa under en längre lägervistelse. Till kategorin nödvändiga lägerarbeten räknades den sorts konstruktioner som ansågs outhärliga för ett ordnat liv i fält: latriner, kokgropar, matplatser och förråd samt lägerbålsplats. Som önskvärda men ej nödvändiga lägerarbeten sågs sådant som solur, hängbroar, vaktorn och portaler.¹⁰⁸

Lägerarkitekturen skapade en ordnad plats, men sökte samtidigt bevara upplevelsen av naturlighet. Därigenom kan lägerplatsens heterotopi beskrivas som eftersträvande transparens genom att den sökte förändra platsen utan att upplevelsen av natur försvann ur sikte. Känslan av natur var viktig, den bidrog till att förstärka kontrasten mot vardag och samhälle och skapade därigenom förutsättning att upprätta en plats där lägerdeltagarna behövde reda sig själva och ta ansvar för sin egen tillvaro bortom civilisationens bekvämligheter. Bodil Formark skriver att det på flickscouternas lägerplatser upprättades ett rum som "existerade tämligen frikopplat från civilisationen och som utgjorde ett rum, primärt definierad i relation till den omgivning som lägret slagits fram ur."¹⁰⁹ Men lägerplatsen uppvisade i själva verket en hybriditet. Genom att upprättas i naturen sökte lägret vara något annat än det etablerade samhället från vilket scouterna kom, men byggprocessen reproducerade

skapandet av ett samhälle. Byggandet betonade därför *kontrasten* mellan natur och samhälle.

Att försöka förstå scoutlägren med utgångspunkt i den byggande verksamheten illustrerar hur platsen upprättades som heterotopi. Processen där lägret uppfördes innebar att scouterna blev delaktiga i skapandet av ett nytt, tillfälligt samhälle och kan ses som en direkt återspeglning av rörelsens ambition att fostra aktiva medborgare. Den omfattande tiden under lägren som avsattes till lägerarbeten vittnar om byggandets betydelse.¹¹⁰ För en utomstående kunde det kanske uppfattas som en självmotsägelse att scouter begav sig ut i naturen i syfte att bygga upp något som efterliknade den civilisation de lämnat bakom sig, men i själva verket kan just detta förhållande ses som en central aspekt i förståelsen av hur friluftsliv bidrog till fostran i medborgarskap.

Gemensamt för alla lägerarbeten var att de fyllde någon funktion och inte endast var dekorativa. Den värld scouterna byggde upp skulle nämligen framstå som rationell och ändamålsenlig. I den ideala lägergeografins centrum återfanns ofta flaggstången. Vid förbunds läger och andra storläger var flaggstången nästan alltid placerad nära lägrets mitt. Kring den samlades scouterna för invigning och avslutning av lägren, och de högtidliga aktiviteterna markerades med flagghissning respektive flagghalning. Även lägrets dagliga rytm markerades genom hissande och halande av flaggan varje morgon och kväll. I scouternas klassprov ingick kunskap om svenska flaggans proportioner samt hur den skulle hanteras (se bilagan i slutet av boken). Det flitiga användandet av den svenska flaggan kan givetvis ses som ett uttryck för en medborgarfostran genom förmedling av medborgarskapets aspekt av kollektiv identifikation, i detta fall nationell identitet. Men flaggandet handlade inte bara om att förmedla fosterlandskärlek, utan kan också ses som ett symboliskt tillägnande av naturens territorium, på ungefär samma sätt som en flagga på månen eller Sydpolen inte bara representerar nationstillhörighet utan också markerar en dominans över naturen.¹¹¹

Längst bort från lägrets tänkta mittpunkt övergick lägerområdet i den omgivande naturen. Denna gräns var i regel inte utmärkt. Tvärtom sökte det ideala lägret förmedla upplevelsen av att vara omgivet av vacker natur. Närmare bestämt beskrevs en idealisk lägerplats i

scoutlitteraturen regelmässigt som omgiven av skog och vatten: ”Den ideala lägerplatsen ligger högt och torrt, i närheten av skog och sjö. [— —] Helst bör den också ligga ’fjärran från civilisationen’, men icke så långt att rese- och transportkostnader bli för höga.”¹¹²

Sökandet efter en naturnära upplevelse hindrade dock inte att gränsen mellan lägrets bebodda område och den kringliggande naturen markerades symboliskt. Detta gällde till en början framför allt poj-karnas storläger, där pampiga lägerportaler var vanliga. Portalen förstärkte givetvis upplevelsen av att kliva över en tröskel, att passera från ett rum till ett annat, trots att lägrets plats endast tillfälligtvis utmärkte sig i förhållande till det kringliggande landskapet. Tillvaron i lägerli-vets heterotopi innebar att naturen framstod både som en plats där det aktiva medborgarskapet kunde iscensättas och en fond som kontraste-rade mot det samhälle som upprättats.

Hela den byggnadsprocess som omgärdade scoutlägren – till en början huvudsakligen pojkscoutlägren men under mellankrigstiden också i allt högre grad flickscouterernas läger – hjälper oss också att förstå varför det tillfälliga lägret ansågs överträffa det permanenta. Genom att upprätta en egen livsvärld fick scouterna möjlighet att göra sig hemma-stadda i naturen och skapa en plats där medborgarfostran kunde prak-tiseras. De konstruerade ett samhälle i miniatyr, vilket förväntades göra dem till bättre framtida medborgare genom att scouterna fick känna delaktighet i en socialt formativ process. Byggandet av lägret – och den känsla av ansvar och glädje som förknippades med aktivt deltagande i denna process – förväntades göra scouterna till aktiva medborgare, men inte med utgångspunkt i ett ideal för politiskt deltagande utan genom civila samhällsinsatser och självansvar.

I scoutlitteraturen knöts detta också till ett utvecklingspsykologiskt perspektiv, enligt vilket scouten gradvis anpassades till ett liv i sam-hället från ett ursprungligt tillstånd i naturen. I skriften *Scoutrörelsen* beskrev pojkscoutförbundets vice ordförande Elis Andersson pojkscoutens ideala utveckling som en civiliseringsprocess genom lägerli-vet. De yngsta pojkarna, vargungarna, förväntades leva med sin flock ”ute i djungeln”, i en tillvaro präglad av lekar. Naturen utgjorde där en bekymmersfri, romantisk värld, som närmast kunde beskrivas som en fantasivärld befolkad av romanen *Djungelbokens* karaktärer (med flockledaren som Akela, ledarvargen i Kiplings roman). Patrullscouten

ansågs mognare: ”Nu vill pojken behärska miljön, bygga upp en civilisation, organiserar och värderar och formar naturen efter sina behov.” Här kom alltså byggandet i naturen in som en konkret aspekt av fostran enligt ett aktivt och civilt deltagande medborgarskap. Slutstadiet, vandrarscouten, hade sedan med naturens hjälp blivit en fullvärdig medlem av samhället:

När han hunnit till vandrarscoutstadiet, är han på ett helt annat sätt införlivad med samhället. Han är den skapande unga mannen, som tillämpar sina kunskaper i den samhälleliga kretsen och söker göra sig alltmer hemmastadd där. Djungeln och skogen äro alltjämt hans rekreationskällor, och han driver ett kraftigt vildmarksliv. Men han är bofast i samhället, och hans organisation, vandrarscoutlaget, är upptagen av samhällets konstruktion och utveckling.¹³

Scouter förväntades lära sig klara sig själva i naturen, göra upp eld och slå läger, men inte för att just dessa färdigheter skulle komma dem till nytta som medborgare. I stället var det förhållningssättet – att reda sig själv och inte vara utlämnad åt omgivningens nyckfullhet – som lägerlivet riktades mot. Vildmarkslivets ideal bestod i att lösa problem på egen hand eller i grupp, att möta motgångar och lära sig bemästra sin omgivning genom att i den upprätta ett eget rum. Den tältstad som växte fram i landskapet under scouternas läger och sedan avvecklades vid lägrets slut, var ett uttryck för en styrningsteknologi som sökte forma självreglerande och självdisciplinerade subjekt.

Storlägren och scoutfostran

När Sveriges Scoutförbund firade 15-årsjubileum 1927 ordnades ett stort jubileumsläger nära Saltsjöbaden utanför Stockholm. ”Jublo” beskrevs senare som ”det första egentliga storlägret” inom förbundet, eftersom det till skillnad från de tidigare förbundslägren inom Sveriges Scoutförbund (Stockholm 1912, Malmö 1914 och Mölndal 1923) inte i första hand var ett uppvisningsläger för att sprida kännedom om scoutidén bland allmänheten, utan ett instruktionsläger där förmedlandet av scoutideal skulle stå i centrum.¹⁴

Med Jublo inleddes en ny era i scoutrörelsens lägerverksamhet där storlägren kom att betraktas som platser för instruktion, övningar och medborgarfostran snarare än rena propagandatillfällen. Sammanlagt deltog ungefär 3 500 personer, varav ett tusental var utländska gäster.

15 länder fanns representerade, vilket innebar att lägret i praktiken blev en blandning av nationell sammankomst och internationell jamboree. På så sätt var lägret också en manifestation av den svenska scoutrörelsens strävan mot ökad internationalism under mellankrigstiden, vilket kommer att avhandlas längre fram. Dessutom var en grupp flickscouter särskilt inbjudna som gäster, med egen tältplats. Att Sveriges flickscoutförbund deltog i lägret med status som observatörer berodde på att flickscoutförbundet också hade börjat planera för sitt första förbundsläger. Det arrangerades efterföljande sommar vid Häringe, några mil söder om platsen för Jublolägret.¹¹⁵

Häringelägret 1928 är ytterligare ett exempel på att lägerlivets ställning inom scoutrörelsen stärktes under 1920-talets andra hälft. Vid Häringe höll Sveriges Flickors Scoutförbund tillsammans med KFUK:s scoutförbund det första förbunds läger för flickscouter 28 juni–6 juli 1928. Lägret samlade lite mer än tusen deltagare, där både tältning och förläggning inomhus förekom.¹¹⁶ Häringelägrats organisering vittnar om att tältlivet inte var helt okontroversiellt och lösningen att pröva båda formerna av övernattnings kan betraktas som en kompromiss. Nästföljande förbunds läger i SFS regi ordnades vid slottet Hesselbyholm väster om Stockholm sommaren 1933 och samlade ungefär tusen deltagare.¹¹⁷ Där sov de flesta i tält. Det är dock värt att notera att lägrats hjälpledare, som benämndes ”duktiga flickor”, inkvarterades inomhus på grund av tältbrist.¹¹⁸ Genom anknytningen till slottsmiljön fortsatte flickscouternas storläger att vara förankrade i kulturlandskapet, vilket också kom till uttryck i lägergeografien, där lägrats tältrade presenterades som en fortsättning på slottsträdgårdens räta linjer.

Även storlägren organiserades som platser för medborgarfostran, genom att lägerlivet fostrade medlemmarna till självverksamhet. Förhållandet avspeglades i lägrats geografi, där Jublo 1927 markerade ett brott mot de tidigare förbunds lägrats utformning. I stället för att framhäva storskalighet, disciplin och ordning framstod Jublos lägerplats som ett försök att knyta lägret närmare den omgivande naturen. Dessutom speglade utformningen av lägret en vision om medborgarfostran som tog sin grund i individen och den lilla enheten, patrullen. I en handbok om patrullsystemet, som utgavs 1928, skrev Roland Philipps:

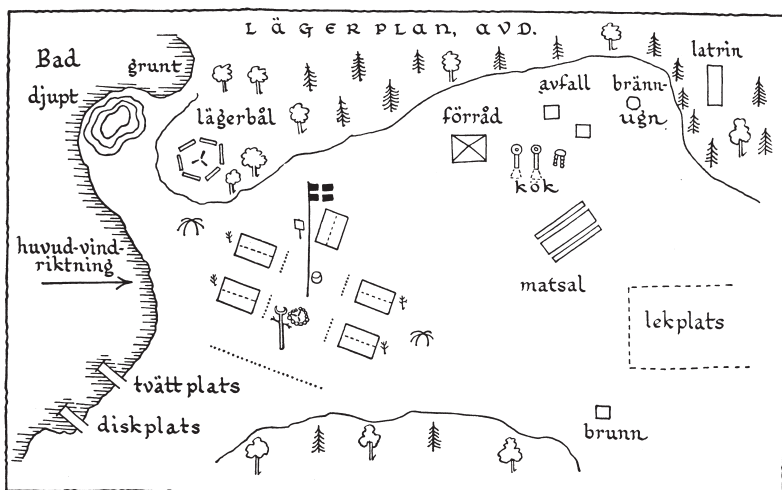
Scouter tälta icke såsom militärer i rader och gator, utan tälten ligga kringströdda på femtio eller hundra meters avstånd runt avdelningschefens tält. Detta gör att varje patrull blir en självständig enhet.¹¹⁹

Utspridningen av tälten i en naturskön miljö skulle med andra ord möjliggöra för scoutpatrullerna att agera som självständiga enheter, att ta ansvar och tränas i självverksamhet – samtidigt som de var under konstant tillsyn eller övervakning. Jubloläget gästades av Robert Baden-Powell, som efteråt sammanfattade sina intryck i ett radiotal: ”Det var det bästa scoutläger, jag någonsin sett. Det bästa därför, att det var det renaste, nättaste och mest trädrika läger av sådan storlek, som jag sett.”¹²⁰

Just kombinationen av upplevd naturnärhet (i form av trädrikedom) och ordning kan ses som två av lägerlivets mest verkningsfulla ideal. Upplevelsen av vildmark eller naturnärhet förstods nämligen inte i motsats till ordning eller civilisation. Scouternas uppgift under ett läger var att skapa ordning i naturen. Lägerlivet skulle präglas av aktivitet och idogt arbete, och detta arbete skulle återskapa en civilisation genom att göra lägerlivet ordnat och bekvämt. Bodil Formark har uttryckt förhållandet som att kärnan i lägerlivet var ”att kunna vistas i naturen på ett civiliserat sätt.”¹²¹ I ännu högre grad än de små kår- och avdelningslägren upprättades storlägren som samhällen i miniatyr. Här fanns bank, marketenteri och lägerhotell – för att nämna några av dess institutioner.¹²²

Samtidigt lånade Jublo och senare större pojkscoutläger drag av det småskaliga lägerlivet i syfte att framhäva fostran i självverksamhet och ansvar. I stället för matlagning i särskilda kokvagnar gjordes patrullerna till exempel medansvariga för att mätta sina egna magar. Matlagning patrullvis framhävde scoutrörelsens ideal att fostra aktiva och ansvariga medborgare. Efter läget skrev pojkscoutchefen Ebbe Lieberath:

Det som först slog den, som varit med från början, var hur grundligt man, åtminstone inom Sveriges Scoutförbund, tydligen kommit underfund med en av lägerlivets allra förnämsta uppgifter, nämligen att fostra till initiativ, självverksamhet och ansvars känsla. Själv observerade jag t. ex. ingenstans hos svenskarna forna dagars matlagning, där ledarna voro kockar och pojarna bara mer eller mindre verksam handräckning.¹²³

Plan för mindre scoutläger, ur handboken *Lägerliv* av Lennart Wennerström (1928). Notera flaggstången i tältområdets mitt samt lägerbålsplatsen.

Lägers aktiviteter och geografiska utformning speglade med andra ord en föreställning om fostran i medborgaranda där scouterna skulle lära sig ta ansvar för sitt eget handlande, inte bara *hur* de handlade utan också säkerställa *att* de agerade. Scouterna förväntades förvärva sitt medborgarskap genom att agera som goda medborgare.

Vid Sveriges Scoutförbunds Kullaläger utanför Helsingborg 1931 delade arrangörerna in lägerområdet i mindre enheter, där den minsta beståndsdelen utgjordes av "gruppen", som skulle bestå av cirka 30 scouter. Varje sådan grupp hade en egen tältplats med egen kokgrop och matplats. Flera av lägerdagarna förekom inte heller några gemensamma uppställningar eller samlingar, i syfte att skapa mer tid för gruppernas eget program i form av övningar och utflykter. Även vid det stora Tullgarnsläget 1938 var det arrangörernas ambition att inte låta rekordlägets storlek, 6 000 deltagare, inverka på patrullernas självständighet: "Så lagades också kalopsen på mångahanda vis på lägerspisar av högst varierande typer, men den smakade nog inte sämre för det."¹²⁴ Det är viktigt att påpeka att försöken till småskalighet för att upprätthålla patrullanda ytterst syftade till att fostra scouterna till aktivitet och delaktighet, genom att de inte blev serverade allt fix och färdigt.

Vägen till det goda medborgarskapet var att fostra scouterna till att agera som goda medborgare genom goda vanor. Arbetet riktades således mot kroppen för att påverka barnens och ungdomarnas *kroppsliga tekniker*, där de goda vanorna tog sin utgångspunkt. Detta kan betraktas som ett centralt inslag i friluftslivet som teknologi för medborgarskap. Lägret var en plats bortom barnens hemmiljö där de inte bara fick lära sig att bädda sina halmmadrasser, vädra tält, borsta tänderna, diska och laga mat utan också – åtminstone i teorin – införliva dessa sysslor i en daglig rutin. Kroppen fungerade därför som en nyckelkomponent i skapandet av aktiva medborgare. Genom internalisering av handlingsmönster sökte scouting fostra självverksamma individer och medborgare som inte behövde disciplineras utan disciplinerade sig själva. Lägrets dagliga ordning och planering syftade till samhällsnytta genom att barnen skulle lära sig ta hand om sig själva. På så sätt bar ordet ”normaldagordning” på en djupare innebörd i åstadkommandet av det goda medborgarskapet.

Att inpränta goda vanor hos barn och ungdomar – innan de hann lägga sig till med dåliga – sågs som en nyckel i fostran av goda och dugliga samhällsmedborgare.¹²⁵ Scouterna skulle inte bara förstå vikten av att vara redo och hjälpa andra, utan också vänja sig vid att faktiskt göra det – att förkroppsliga dessa praktiker. En grundläggande tanke inom scouting var att denna vanebildning inte skulle präglas av tvång eller disciplinering, utan frivillighet och självdisciplin. Ett sätt att åstadkomma detta var att ”leka in de lärdomar vi avse att bibringa pojkar”.¹²⁶ *Sveriges flick-scouters tidning* skrev å sin sida om sin verksamhet som ”en omärklig skapare av goda vanor”.¹²⁷

Det kan dock vara på sin plats att påminna om att denna kroppsliga medborgarfostran förutsatte en beteendemässig ”foglighet” som inte nödvändigtvis hade sin motsvarighet i praktiken. Det går förstås inte att sätta ett enkelt likhetstecken mellan medborgarfostrans målsättning och resultat, och de normaldagordningar som presenterades i förväg bör ses som en idealiserad praktik i den meningen att de inte återspeglade några brott mot ordningen.

Lägerelden och medborgarskapet

Lägerbålen var ett av de viktigaste inslagen på varje scoutläger och blev något av ett signum för lägerverksamheten. Gång på gång framhöll scoutledare och lägerinstruktörer de stämningsmättade bålens betydelse:

Fråga en scout, vad han tycker bäst om på ett läger, fråga honom många år därefter, vad han helst minns från sina scoutår – och han kommer att berätta något om de oförgätliga stunderna vid lägerbålet!¹²⁸

I *Totems* diskussionsspalt skrev en insändare: "Lägerlivet är ju höjdpunkten i scouting, och med rätta kan lägerbålet kallas lägerlivets topppunkt."¹²⁹ Men lägerbålet sågs inte bara som underhållning eller förströelse. Den "trolska spänning" som infann sig kring lägerbålet lyftes fram som en möjlighet att förmedla scoutings idéinnehåll i ett sammanhang där barnen verkligen var mottagliga för allvarsord: "Därför må icke lägerbålen bli någon cirkus eller något i den stilen" förkunnade *Totem*. "Må därför varje scoutledare taga vara på denna stund, vinnlägga sig om att göra lägerbålen sådana de äro ämnade till, att *sammansföra och uppfostra pojkar*, skapa karaktärer, och göra pojkar mera värdiga sitt kall såsom människor och scouter."¹³⁰

Den speciella stämningen vid lägerbålet och närheten till naturen framstod som en resurs för formandet av goda medborgare inom både pojks- och flickscouting, därför att den ansågs göra åhörarna mottagliga för allvar:

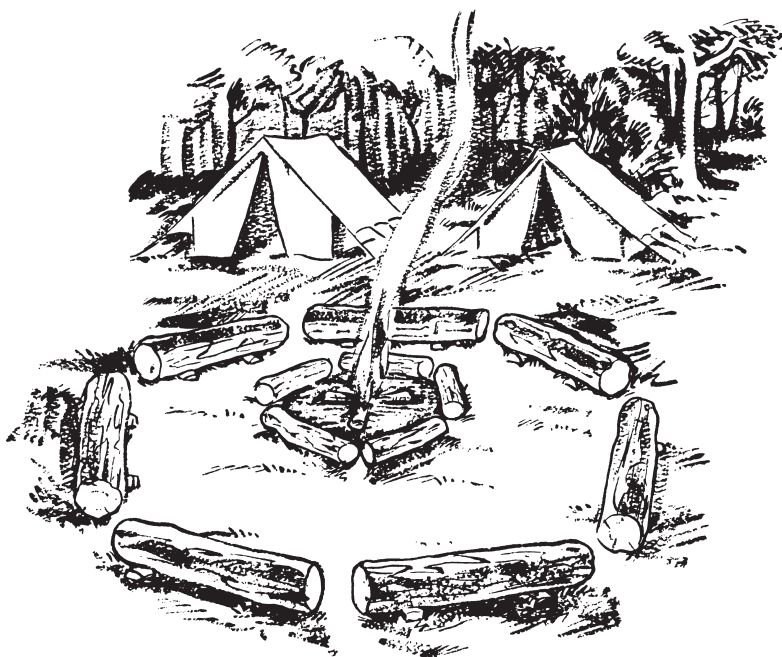
Vad går upp emot en klunga pojkar samlade till lägerbål runt elden, vars rök sakta slingar sig upp mot himlen en härlig skymmande sommarkväll. Arbetet i trakten och dess ljud dö bort, naturens stillhet och majestät griper dig, kamraterna bredvid dig liksom komma dig närmare än annars, ledarens ord gå till hjärtat som aldrig förr, vi se alla i elden löften och en maning, allt ger dig öppna och rena känslor, glada som allvarliga, du blir ett med dem alla, med naturen och din Gud. Den som icke upplevt ett verkligt lägerbål vet icke vad det är, det kan icke beskrivas.¹³¹

Vid lägerbålen märktes tydligare än annars inom scoutrörelsen föreställningen om medborgarskapet som en kollektiv identitet att förmedla genom stämningsmättade ord. Minnen ansågs forma scouternas gemenskap som både scouter och svenska medborgare. Enligt den

franske historikern Pierre Nora bygger varje social gemenskap på ett kollektivt minne – en *minnesgemenskap* – och ett av dess utmärkande drag är dess lokalisering. Med en flitigt citerad formulering har han beskrivit detta förhållande: ”Minnet fäster sig vid platser, historien fäster sig vid händelser.”¹³² Lägerbålet kan ses som en lokaliserad arena för att främja en minnesgemenskap inom ramarna för patrullen, kåren eller scoutförbundet – men också för att förmedla upplevelsen av tillhörighet inom ramen för en nationell identitet. På grund av lägerbålets stora potential som arena för skapandet av karaktärer, och på grund av platsens betydelse, ansågs det angeläget att platsen som valdes ut var den rätta. I boken *Lägerliv* föreslog Lennart Wennerström ”en vacker plats med vacker utsikt” i närheten av lägret.¹³³ Detta skilde sig något från de anvisningar som Baden-Powell presenterade i *Scouting for boys*. Enligt Baden-Powells förslag till mindre läger låg scouternas tält utspridda på ett avstånd av 50–100 meter från scoutledarens tält, vilket jämte flaggstång och lägereld utgjorde lägrets mittpunkt.¹³⁴ I stället för att placera lägerelden vid lägrets mitt föreslog Wennerström alltså att lägerelden förlades till lägrets periferi. Naturen fick således en mer framskjuten plats, eftersom den ansågs kunna bidra till att skapa den rätta stämningen.

Enligt Abigail Van Slyck, som studerat lägereldar vid amerikanska sommarläger för barn och ungdomar under mellankrigstiden, fanns ett spänningsfält mellan primitivism och regisserat effektsökeri vid lägerbålen.¹³⁵ Även vid de stora svenska lägren fanns det tendenser till att försöka skapa en riktad effekt av upplevelsen vid lägerbålet. Inför pojkscouternas förbundsläger vid Tullgarn 1938 förlades lägerbålsplatsen visserligen på en plats som beskrevs som underbar, ”i en svag sluttning ned mot en av havsvikarna”, men också att scenen vid bålet skulle lysas upp av stora strålkastare.¹³⁶ Strålkastarna kan ses som ett uttryck för ett försök att förstärka upplevelsen av lägerbålet på konstgjord väg, men får betraktas som undantag. I samband med både små och stora läger var det annars det enkla och ”naturliga”, i form av den trolska stämningen i skymningen, som framhölls. Skapandet av denna stämning hotades om deltagarna inte tog situationen på allvar: ”Lägerelden får icke bli ett nöjestempel”, skrev en scoutledare.¹³⁷ Följaktligen ansågs det viktigt att ta itu med de inslag som hotade förstöra stämningen. ”Det finnes pojkar, som alltid spela pajas, även när hans värdefulla

Lägerbål fyllde en viktig funktion som förmedlare av allvarssamma budskap. Illustration ur scouthandboken *Lägerliv* (1928).

uppmuntran icke hör hemma i en allvarsstund. Rå icke kamraterna på honom, får han ta första lägenhet hem.”¹³⁸

Inom flickscoutrörelsen pågick också en diskussion om vilken typ av stämning som var lämplig för flickor och särskilt för svenska flickor. I rapporten från Häringeläget 1928 fastslog lägerbålsdepartementet:

Vid lägerbålet speglas den nordiska naturens skiftande sinnesyttringar – frisk glädje, oskyldig uppsluppenhet, vänlig omvårdnadskänsla, mjukt vemod, högtidligt epos. Att förmå denna skara av olika åldrar att erfara det primitiva livets välgörande inverkan till förenkling och fördjupning, det oskyldiga skämtets renande inverkan, diktens och sångens höjande inflytande på tankar och sinnen, och detta medelst små enkla medel, det är kanske just vad vi önskat. Men detta bör komma enkelt och osökt. Det primitiva få vi icke fram genom efterhärming av exotiska naturfolks rop – detta är främmande inslag, sådana ljud äga ej våra svenska skogar, vidder och stränder.¹³⁹

Även innehållet i lägerbålsprogrammet spelade en viktig roll om bålet skulle få önskad fostrande effekt. Den föreskrivna ordningen var att programpunkterna gick från lättsamt till allvarligt. Rent praktiskt kunde det gå till så att lägerbålsprogrammet inleddes med lättsammare inslag, sketcher och sånger, för att gradvis övergå i mer andaktsfull stämning och några allvarligare ord från en vuxen ledare. På så sätt skulle deltagarna lämna lägerbålet med allvarsorden i färskt minne. I originalutgåvan av boken *Lägerliv* gav Wennerström ett förslag på lägerbålsprogram som illustrerade detta. Det inleddes med några sång- och spexnummer: "Makaroni", "Eskimåvisan", "några deltagare spelar lergök". Därefter skedde en övergång till mer allvarliga programpunkter: "Lägerchefen ger order och gör en naturbeskrivning", följt av "Du gamla, du fria". Programmet avslutades med "Scoutsången" och allra sist: "Lägerchefen tala om fosterlandskärlek".¹⁴⁰

Under mellankrigstiden förefaller alltså fosterlandskärleken, jämte religiösa inslag, ha intagit en stark ställning vid scouternas lägerbål. Detta uttryckte en medborgarfostran i linje med medborgarskapets identitetsaspekt: att lära barnen att känna sig svenska. Den medborgarfostran som bedrevs vid lägerbålen skilde sig från annan scoutträning genom att den inte i första hand riktade in sig på kroppslig aktivitet, beteenden eller vanor. I stället bildade naturen en referensram för medborgarfostran där nationell identitet skulle förmedlas genom stämningsfulla upplevelser.

Oavsett om vi ser till de stämningsfulla minnen som skulle formas vid lägerbålet eller de kroppsliga praktiker som skulle forma goda vanor kan lägervistelsen, med en måhända lite tillspetsad formulering, beskrivas som en förberedelse för minnet av densamma. Lägers yttersta syfte var inte glädjen och upplevelsen för stunden utan de bestående erfarenheter som scouterna kunde förväntas *bära med sig hem*.¹⁴¹ Detta perspektiv blir tydligt om vi betraktar friluftslivet som en dubbel resa, där återresan är den etapp där lägers bestående påverkan på människan märktes. Bestående intryck i form av minnen och kroppsliga tekniker eftersträvades för att forma goda, aktiva medborgare. Detta uttryckte också hur läger-heterotopin konstruerades temporalt i förhållande till samhället: som en plats för minnen och erfarenheter. "Att minnas är också detsamma som att samla erfarenhet" skrev flickscoutchefen Mary Lagercrantz i *Sveriges flick-scouters tidning*

1928 och sammanfattade kopplingen mellan minnesskapande och det aktiva medborgarskap rörelsen ville främja:

Om våra erfarenheter i det praktiska livet kunna bli till minnen, som finnas kvar, och om våra intryck, antingen de komma till oss under livets vardagslag eller dess högtidsstunder, bli själens egendom, då ha vi samlat material för den lilla värld vi vilja bygga och skola bygga omkring oss.¹⁴²

Nationellt medborgarskap och internationellt fredsprojekt

Under mellankrigstiden fick scoutrörelsen, som redan före första världskriget spridits till ett stort antal länder, en fastare internationell organisation. Efter krigsslutet tog Robert Baden-Powell initiativ till en ny form av internationella storläger, så kallade jamboreer, där pojkscouter från hela världen skulle träffas under fredliga former. Här fanns en uttalad idé om fredsfostran: att samla pojkar från olika länder och skapa förståelse över nationsgränser. Det första ägde rum vid utställningsområdet Olympia i London 1920 och samlade omkring 8 000 scouter från 22 stater och 12 brittiska territorier. Eduard Vallory har rent av betraktat Baden-Powells idéer om scouting anno 1908 respektive 1920 som två separata ideologier: den ena nationell och militärt präglad, den andra internationell och fredsfostrande. Paradoxen ligger delvis i att båda förhållningssätten, som i varierande grad levt vidare i scoutvärlden, refererar till texter av samme upphovsman.¹⁴³ Den brittiske historikern Scott Johnston har dock ifrågasatt den internationalistiska idealismen i Baden-Powells efterkrigsvision. Enligt honom kan den i stället betecknas som oavsiktlig. Baden-Powell tänkte sig från början jamboreen 1920 som ett läger för imperiet, men när andra länders förbund bad om att få sända sina scouter dit ändrades planerna ad hoc. Sedan lägret visat sig bli en succé kom Baden-Powell enligt Johnston att förespråka en mer aktiv internationalism. Det oavsiktliga inslaget i scoutrörelsens internationalism var enligt Johnston ett resultat av att Baden-Powells idéer om scouting redan spridit sig utanför det brittiska imperiets gränser. Scouting som internationellt fenomen föregick med andra ord dess internationalism. Johnston vänder sig därför också mot bilden av scoutrörelsen som en föregångare i fråga om internationalism – tvärtom menar han att den brittiska organisationen endast motvilligt anpassade sig till en

gångbar trend under åren efter krigsslutet, där erfarenheterna från första världskriget togs som en lärdom om vad militant nationalism kunde åstadkomma – och visade på behovet av en motvikt i form av fredlig internationalism.¹⁴⁴ Nationernas förbund bildades i syfte att säkra världsfreden, men även andra, icke-statliga organisationer förmedlade visionen om en icke-socialistisk fredlig internationalism.¹⁴⁵

Det är dock viktigt att lyfta fram att scoutrörelsen vid den här tiden inte kan reduceras till Baden-Powells inflytande eller ens den brittiska organisationen. I Sverige förefaller den internationella brödraskapstanken har uttryckts mycket tidigt, långt innan Baden-Powell tog initiativ till den första jamboreen 1920. Som tidigare konstaterats gästades det olympiska lägret i Stockholm 1912 av utländska scouter. När Sveriges Scoutförbund 1914 firade Sankt Georgs dag 23 april, på inbjudan av det brittiska scoutförbundet, skedde det bland annat genom att de ”väx-lade telegrafiska hälsningar med flera främmande länders scoutorganisationer.”¹⁴⁶ Även 1918 skrev förbundet i sin årsberättelse om de internationella kontakterna. Högkvarteret hade ”stått i livlig förbindelse” med organisationer i England, Holland, Österrike, Tyskland, Finland, Danmark och Norge. Dessutom stod Sverige detta år som värd för en skandinavisk konferens, där beslut fattades ”som torde bli av oerhörd betydelse såväl för förverkligandet av ett av scoutrörelsens vackraste mål, ett alla nationer omfattande broderskap, som för densammas utbredning och tillämpning inom de skandinaviska länderna.”¹⁴⁷ Även planer på ett internationellt läger hade dryftats. För att ”hela de sår, världskriget tillfogat scoutrörelsen såsom världsrörelse” hade de neutrala länderna i Europa börjat planera åtgärder för att sammanföra scouter från de krigförande. När de fick besked från England att liknande initiativ planerades där avbröt man projektet ”för att undvika tävling”. En tänkbar förklaring till att pojkscoutrörelsen i Sverige engagerade sig för internationalism kan ha varit att den redan från början var internationell, på så vis att den importerats från ett annat land.

I alla händelser kom scoutrörelsen under åren efter första världskriget att ompositionera sig som en fredsörelse och en sorts Nationernas förbund för världens ungdom. Jamboreer har sedan dess – med avbrott för andra världskriget – fortsatt att arrangeras regelbundet. Det nationella draget i scoutrörelsens medborgarfostran omtolkades på så sätt enligt vad som kan beskrivas som en ”inter-nationell” kontext: det var

varje scouts skyldighet att fostra sig själv till att bli en nyttig medborgare för *sitt* land.¹⁴⁸

Under de första åren framstod pojkscoutrörelsen i svensk kontext som drivande i internationellt arbete visavi flickscouterna, vilket troligen berodde på resurser. Pojkscoutrörelsen hade under åren kring första världskriget större internationell spridning, bättre ekonomi och högre medlemstal. Bodil Formark har dock visat att Sverige blev ett av de länder som ledde utvecklingen av internationellt flickscoutarbete under mellankrigstiden. För flickscouternas del manifesterades idealet om internationell förståelse inte minst under den årliga högtidsdagen Thinking Day, 22 februari, då den internationella samhörigheten stod i centrum.¹⁴⁹

I juli 1924 hölls det första världsläget för flickscouter vid Foxlease i England. En liten grupp på sex flickscouter och tre ledare från Sverige deltog.¹⁵⁰ Idén om ett internationellt storläger återkom sedan sommaren 1939, då Pax-Ting arrangerades i ungerska Gödöllő. Som namnet antyder skulle det internationella mötet verka i fredens tecken. Sverige deltog med en grupp på 224 flickscouter och ledare.¹⁵¹

Det internationella inslaget blev också tydligt vid svenska förbunds-läger. Vid Jubloläget 1927 deltog tusentalet utländska pojkscouters från 15 nationer och vid SFS första förbunds-läger vid Häringe året därpå kom representanter från sex länder. I jämförelse med 1910-talets storvulna nationalism förändrades förhållandet mellan naturumgänge och nationell identifikation under mellankrigstiden. Scouterna förväntades visserligen fortfarande göra sin plikt mot Gud och fosterlandet, men den nationella identifikationen samexisterade med visionen om scoutrörelsen som ett internationellt broder- och systerskap. I ledartidningen *Totem* kunde man 1929 läsa:

Rörelsen hade sålunda så småningom utvecklats från att hava varit ett system att uppfostra duktiga soldater åt Englands armé över en rent brittisk ungdomsrörelse med stark fosterländsk prägel – till att bli en världsfamnande broderskap, inom vilket var och en gör sitt bästa för sitt land och är fylld av god vilja mot alla andra.¹⁵²

År 1928 skrev Ebbe Lieberath att ett av scoutrörelsens främsta syften, förutom att fostra ”goda, fasta karaktärer” och bidra till en stabil samhällsutveckling genom ”sammanförande av ungdom ur skilda samhälls-

skikt", var att "bidraga till mellanfolkligt samförstånd och världsfredstankens förverkligande".¹⁵³ Rörelsens internationalism rimmade för övrigt väl med de klassöverbryggande ambitionerna. I Sveriges Scoutförbunds årsberättelse 1921–1922 stod att läsa:

Vidgade internationella förbindelser äro av största betydelse icke endast för att bibringa scouterna en riktig uppfattning om scoutbroderskapets idé utan även för rörelsens utbredning i vårt land. Hela den svenska arbetarvärlden är nämligen som bekant mycket varmt internationellt intresserad, varför man torde hava all anledning att hoppas att bl.a. scoutrörelsens strävanden i denna riktning skola medföra ökad sympati hos densamma.¹⁵⁴

Lägerlivet blev det internationella idealets främsta konkreta manifestation. I lägrens heterotopi kunde traditionella nationsgränser åtminstone delvis upplösas. Här samlades scouter i egenskap av att vara just scouter och iscensatte på så sätt idén om fredlig samexistens. Ett sätt att förstå detta är att betrakta naturen som ett rum där transnationella platser kunde upprättas bortom det traditionella samhället. Naturen fungerade alltså inte enbart som en resurs för nationell mobilisering utan också för att iscensätta internationella ideal.

Samtidigt är det viktigt att påpeka att denna gränsöverskridande verksamhet utövades inom ramen för en nationell tolkningshorisont där internationella och nationella strävanden inte stod i motsats till varandra utan samverkade. Historiskt har begreppet internationalism ofta använts som en motsats till nationalism, men eftersom det baseras på förhållanden mellan stater har de gemensamma beröringspunkterna mellan internationalism och nationalism lyfts fram i forskningen.¹⁵⁵ I sitt inflytelserika verk *Banal nationalism* skriver Michael Billig att internationalism inte är en motsats till nationalism och inte utgör ett väsensskilt ideologiskt medvetande. "Nationen" skriver Billig, "är alltid en nation i en värld av nationer."¹⁵⁶

Inför jamboreen i England 1929 skrev scoutchefen Ebbe Lieberath att "vi svenskar stå oss förnämligt i världskonkurrensen".¹⁵⁷ Den internationella arenan var en ypperlig plats att stärka samhörigheten, både utåt – och *inåt*:

[L]åt vår vackra blågula duk smattra i kapp med de andra flaggorna och låt våra präktiga pojkar med friska tag hugga i för att skaffa henne respekt hos deras utländska vänner och kamrater!¹⁵⁸

En detaljerad inblick i hur denna inter-nationalism fungerade återfinns i de svenska pojkscouternas rapport från jamboreen 1929. Denna sommar reste ungefär "trehundra pojkar i ålder 12–43¹⁵⁹ år" till Arrowe Park utanför Liverpool. Där väntade ett väldigt läger med 50 000 scouter från 71 länder.¹⁶⁰ Reseinstruktör John Ericsson samlade sina erfarenheter i en längre redogörelse där den nationella internationalismen löpte som en röd tråd. Redan när de avseglade från Göteborg med båten *Britannia* stämde den svenska truppen upp i "Du gamla, du fria" och när de steg i land i England kände de ansvaret att "visa all världens scouter att 'Mandom mod och morske män finns i gamla Sverige än'".¹⁶¹

I rapporten framstår jamboreen främst som en plats för svenska scouter att visa sin duglighet som just svenskar, från att "visa hur världens vackraste flagga ser ut" till uppförandet av själva lägerplatsen – där det svenska lägret pryddes av två runstenar med texten "Welcome to Sweden", en läppkåta medförd av deltagarna från Kiruna samt en AGA-fyr som rests på en hög granpåle: "Samtidigt som den visade vägen till Sverige, visade den även att här hade det svenska uppfinnar-geniet övertrumpat alla andra."¹⁶²

Framhävandet av det svenska skedde alltså inte trots den internationella kontexten, utan snarare tack vare detta internationella sammanhang. Samtidigt som scoutrörelsen verkade för fred och internationellt samförstånd utgjorde arbetet en arena där nationella tankegångar kunde iscensättas. Det aktiva medborgarskap scoutrörelsen verkade för formulerades i termer av att göra konkret nytta lokalt och nationellt, men som förmedlare av identitet var internationalismen viktig. Scouter skulle känna att de tillhörde både "fosterland och världsbrödraskap", som en pojkscoutskrift uttryckte saken.¹⁶³

I avhandlingen *Nationalism i fredens tjänst* har Ingela Nilsson behandlat svensk fostran i nationalism och internationalism under mellankrigstiden. Nilsson visar att en annan av de svenska organisationer som under mellankrigstiden verkade för ökad internationalism, Svenska skolornas fredsförening (SSF), sökte skapa en grogrund för varaktig fred genom att förmedla en kollektiv identitet som världsmedborgare. Det skedde dock inom ramen för en hegemonisk nationalism där en stark nationell identitet sågs som en förutsättning för fredsfostran. Världsmedborgarskap stod därför inte i motsatsförhållande till

nationell identitet.¹⁶⁴ Nilssons avhandling behandlar skolämnet historia och dess fredsfostrande potential, men det går att se tydliga likheter i den inter-nationella fostran som scoutrörelsen bedrev genom sin lägerverksamhet. En skillnad är dock att scoutrörelsen lade tonvikten på möten och praktik: internationalismen iscensattes när scouterna reste på läger. Återigen var lägrens heterotopi viktig. I kraft av att naturen uppfattades som ett särskilt rum, avskilt från vardagens tolkningshorisonter, kunde naturen konstrueras som en internationell arena.

Scoutrörelsens internationalism verkade både uppifrån och underifrån. Å ena sidan rörde det sig om en organisation vars vuxna ledare sökte förmedla ett ideal till barn och ungdomar, bland annat genom läger. Å andra sidan handlade scouting i sin internationella verksamhet om konkreta möten mellan barn från olika länder i syfte att skapa ökad förståelse – vilket i sin tur skulle lägga grund till en fredligare värld. Syftet var med andra ord att skapa en internationell gemenskap underifrån, även om initiativet kom uppifrån.

Parallellt med de internationella strävandena uttrycktes också en vilja att stärka upplevelsen av det svenska på förbundslägren. Till skillnad från Jublolägret, som gått i det internationella brödraskapets tecken, blev Sveriges Scoutförbunds nästa förbundsläger, Kullalägret 1931, huvudsakligen en svensk angelägenhet (det utländska deltagandet begränsades till 250 deltagare). Parollen för lägret var "Slut cirkeln!" och denna devis reflekterades i det officiella förbundsropet "S-v-e-r-i-g-e". Lägerchefen Nils Pahlsson skrev: "För att kraftigt betona lägrets karaktär av *svenskt* landsläger ha de gjorda inbjudningarna [till utlandet] starkt begränsats".¹⁶⁵

Även vid flickscouterernas förbundsläger vid Hesselbyholm 1933 inkluderades Sverige i det officiella lägerropet:

Hesselbyholm är bra, bra, bra
ligger i Sverige! Hurra! -ra, -ra.
S v e r i g e.¹⁶⁶

Att lägren fick en inriktning på det nationella innebar emellertid inte att nationen var den enda ramen för identifikation. Tvärtom. Tidigare forskning om svensk regionalitet och nationalism har betonat att provinsialismen under tidigt 1900-tal uppfattades som ett viktigt inslag i den svenska nationella gemenskapen. I det lokala iscensattes natio-

nen.¹⁶⁷ När scouterna fokuserade på Sverige fick det därför också till följd att regionala variationer lyftes fram. På de nationella lägren kamperade scouter från olika delar av Sverige ofta uppdelade efter distrikt. De regionala identiteterna manifesterades genom uppförandet av särskilda landmärken. Tältområdet vid Kullalägret 1931 var organiserat efter olika landsändar och deltagarna såg till att pynta sina lägerplatser med totempålar, anslagstavlor eller portaler som påminde om avdelningens ursprung: "På alla portaler fanns alltid något karaktéristiskt för hemorten."¹⁶⁸

När prins Lennart Bernadotte invigningstalade vid pojkscouternas Jönköpingsläger 1928 uttryckte han en liknande tankegång: "Vi måste alla vara goda svenskar, det är ett huvudvillkor. Men om sedan var och en i sin trakt tycker, att *hans* landskap är ett strå vassare än andra, så inte ont i det, tvärtom."¹⁶⁹

På samma sätt som den internationella kontexten skrev fram fredlig tävlan och konkurrens mellan länder betonade det nationella lägret de olika regionernas särdrag. De svenska scouterna, både pojkar och flickor, förväntades inte bara känna sig delaktiga i ett internationellt och nationellt sammanhang utan också knutna till en hembygd.¹⁷⁰

Sammanfattning

I detta kapitel har jag redogjort för scoutrörelsens framväxt i Sverige och friluftslivets roll i dess ambition att verka för medborgarfostran. Med utgångspunkt i en läsning av det ursprungliga scoutprogrammet som program för *medborgarfostran* har jag visat hur scoutrörelsens förespråkare tänkte sig scoutings metod som nära sammanlänkad med frågor om hur det goda samhället skapades. Det goda medborgarskapet skulle förverkligas genom civilt deltagande, förmedlande av nationell (och senare internationell) samhörighet samt genom friluftslivets kroppsliga tekniker, genom vilka de blivande medborgarna uppövade vanor och färdigheter för att reda, reglera och disciplinera sig själva.

Dessa fostransideal kom till uttryck i scoutrörelsens lägerverksamhet. Genom att studera lägrens utformning och program har jag visat att denna form av friluftsliv sökte forma aktiva och delaktiga medborgare, samtidigt som den frihet lägren sökte förmedla innebar övervakning och reglering av tid och rum.

Lägerlivet för pojkar och flickor skilde sig åt i flera avseenden. Under de första åren utförde flickscouterna i större utsträckning trädgårdsarbete och sov inomhus, medan pojkscouternas åtminstone sommartid oftare sov i tält och sökte landskap som förknippades med vildmarksupplevelser. Valet av landskap för fostran speglade i viss mån vilka förväntningar de olika förbunden lade i medborgarfostran. Medan flickscouterna till en början skulle fostras i linje med ”kvinno-könets livsuppgifter” för vilken en mer domesticerad miljö ansågs passande formulerades pojkscoutfostran som ett maskulint projekt, där pojkar skulle härdas genom strapatser. Gemensamt för både pojks- och flickscouting var emellertid att verksamheten syftade till ett aktivt medborgarskap, baserat på civilt deltagande. Lydnad och pliktuppfyllelse var nyckelbegrepp, men den underkastelse för det gemensamma som eftersträvades förknippades inte med passivitet.

Under mellankrigstiden genomgick scoutrörelsen i Sverige en markant förändring. I fråga om medlemstal har processen beskrivits som ett andra genombrott. Undersökningen visar att en tydlig förändring kan skönjas även i friluftsverksamheten, vilket sammanföll med ökat intresse för camping i Sverige. I anslutningen till detta kom friluft- och lägerlivet under 1920-talets andra hälft att renodlas som styrningsteknik. Lägrets geografi bröts upp och upplevelsen av naturen stärktes i den ideala lägerplatsen. Den nya friluftsmänniskans ideal var den självständiga, aktiva pionjären. För flickscouternas vidkommande innebar dessa år ett genomslag för ett mer aktivt lägerliv. 1928 höll Sveriges Flickors Scoutförbund sitt första förbundsläger vid Häringe utanför Stockholm. Pojkscouternas lägerliv förändrades också. De nationella lägren skulle inte längre demonstrera rörelsens styrka, utan sökte i stället efterlikna de mindre avdelningslägren i form och innehåll, där möjligheterna till scoutfostran ansågs bättre. För att stimulera självverksamhet sökte lägerorganisatörerna bland annat ge patrullerna ansvar för matlagning och övningspass.

Att bygga upp lägret var ett centralt inslag i fostran för aktivt medborgarskap. Genom att bygga upp lägren blev scouterna delaktiga i upprättandet av ett samhälle. Detta tolkades emellertid inte i politiska termer, utan speglade ett medborgarideal av civilt deltagande. Genom att betrakta scoutlägren som *heterotopier* tydliggörs samtidigt innebörden av den byggande verksamheten som en form av medborgarfostran.

ran. Processen där lägret uppfördes innebar att scouterna blev delaktiga i skapandet av ett nytt, tillfälligt samhälle och iscensatte därmed det aktiva medborgarskapet.

Lägerbålen hade också en viktig fostrande funktion. I den stämningsfulla atmosfären kring elden ansågs scouterna vara särskilt mottagliga för allvarsord om religion och nation. Bålets medborgarfostrande funktion kan därför uttryckas som en identitetsskapande process. När lägret vid vistelsens slut monterades ned önskade scouterna återställa naturen i det skick de funnit den, men samtidigt förväntades lägerdeltagarna bära med sig erfarenheter och färdigheter som var till nytta för dem i deras vardag, och i deras framtid som medborgare. Oavsett om det handlade om att anlägga vanor eller internalisera lägerbålets allvarsord skulle scouterna genom att idka friluftsliv bära med sig något tillbaka från naturen till vardag och samhälle, vilket i sin tur skulle vara dem till nytta i ett praktiserat medborgarskap.

Under mellankrigstiden ökade också inslagen av internationalism. Även om scouting organiserats i en mängd länder redan före första världskriget var det först efter kriget som ett aktivt internationellt samarbete åstadkoms. Vad som ursprungligen beskrivits som en slumpartad utveckling fick snart en ideologisk grund genom Baden-Powells arbete för scouting som ett ungdomens Nationernas förbund. Vid internationella storläger, jamboreer, skulle scouter från hela världen träffas och bidra till folkens förbrödring. Även den svenska rörelsen anammade detta ideal och verkade för scouting som ett internationellt forum för fred och samförstånd. Samtidigt betonade den svenska scoutrörelsen fosterlandskärlek och framhöll det svenska i många olika sammanhang. De internationella lägren sågs som fredliga tävlingar mellan nationers scouter i vilka som stod sig bäst i den "internationella konkurrensen". Mötet med andra nationer var således också en manifestation av nationell identitet, vilket kan beskrivas i termer av inter-nationalism.

3. Unga Örnar före 1939

Introduktion

Unga Örnars tillkomst 1930–1931 skedde under de för socialdemokratins händelserika åren mellan kosackvalet 1928 och kohandeln 1933, då partiet genomgick en konsolideringsfas.¹ Samtidigt lades grunden till fyra decennier av socialdemokratisk dominans i svensk rikspolitik, där partiet var i regeringsställning i princip utan avbrott fram till 1976. Med facit i hand går det att konstatera att grunden till en nästan halvsekkellång dominans inom svensk politik lades under just dessa år, men det är viktigt att komma ihåg att inte ens en framtidsorienterad och optimistisk socialdemokrati kunde förutse denna händelseutveckling. Det socialdemokratiska projektet och välfärdsstaten grundade sig inte i en storslagen plan som nedteknades på förhand och sedan realiserades. Snarare var den resultatet av politiska kompromisser, anpassningar och ad hoc-lösningar.²

Bildandet av Unga Örnar 1930–1931 föregicks av en mångårig diskussion inom den svenska arbetarrörelsen om hur barn och ungdomar skulle organiseras. Redan på 1890-talet grundades socialistiska söndagsskolor på flera platser som svar på den kyrkliga söndagsskolan. 1903 uppstod sagostundsrorelsen i Malmö på initiativ av Karl Gustav Ossiannilsson och senare tillkom även kommunistiska barnkillen och pionjärverksamhet. Verksamheternas existens motiverades ofta i behovet av alternativ till folkskolans och söndagsskolans borgerliga och religiösa fostran, men graden av direkt politisk skolning respektive mer indirekt socialisering in i arbetarrörelsen varierade.³

Vid den socialdemokratiska partisprängningen 1917 bildades det nya ungdomsförbundet Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund (SSU). Den nedre åldersgränsen för medlemskap, 15 år, blev föremål för intern debatt då det fanns en oro för att yngre arbetarbarn skulle

tappa intresset för rörelsens frågor redan innan de nått denna ålder och i stället söka sig till borgerliga verksamheter som scoutrörelsen eller till kommunisternas alternativ, pionjärerna. Sänkt medlemsålder i SSU diskuterades, men starka röster inom partiet ville undvika att socialdemokratin förknippades med partipolitisk indoktrinering av barn.⁴

Socialdemokratin iakttog också viss försiktighet i det retoriska förhållandet till ungdomen, vilket enligt historikern Henrik Berggren var ett resultat av att det tidiga 1900-talets ungdomsbegrepp tenderade att framställa den unga generationen som en revolutionär kraft bortom klass- och partistrider. Begreppets potential för mobilisering var påtaglig, men samtidigt problematisk för de socialistiska organisationer där klassbegreppet i stället utgjorde grunden för social mobilisering. Ungdomsbegreppet signalerade både hot och löfte, men för socialdemokratiens reformistiska linje uppfattades ungdomens otämjda kamplust som ett potentiellt problem.⁵

Att scoutrörelsen, med dess nationalistiska retorik och uttalade mål att verka som en rörelse för klassutjämning, uppfattades som ett potentiellt hot av socialdemokratin har redan berörts. När scoutrörelsen nådde Sverige var det i sagostundernas verksamhet som socialdemokratiens ledare till en början såg möjligheterna att mönstra ett tydligt alternativ. I den socialdemokratiska tidningen *Stormklockan* gick Per Albin Hansson till angrepp mot pojkscouting och beskrev den nya rörelsen som en form av "maskerad militarism".⁶ Hans uppmaning var att motståndet mot denna borgerliga mobilisering borde ske genom ökad satsning på sagostunds-rörelsen. Förutom högläsning ur sagor erbjöds vid sagostundernas träffar även lekar, sång och teater. Så småningom ordnades även utflykter i naturen, om än mindre systematiskt än inom exempelvis scoutrörelsen.⁷ Redan 1910 sjösattes inom ramen för Stockholms sagostunder ett kortlivat initiativ till en friluftsförbundorganisation under namnet Nytt Släkte. Rörelsen upphörde enligt Göran Sidebäck dock med sin verksamhet efter endast en sommar.⁸

Efter första världskriget inleddes nya diskussioner inom Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (SAP) och SSU kring formerna för en fritidsorganisation för arbetarrörelsens barn och ungdomar. På SSU:s kongress 1928 diskuterades frågan om "de yngre medlemmarnas enrollerande".⁹ En motion om att sänka medlemsåldern röstades visserligen ner, men stämman tillsatte i stället en kommitté som fick i uppdrag att

Framtidens Ungdom från Lund, en av Unga Örnars föregångare, på tältläger 1928. Notera den örnprydda flaggan.

ta fram riktlinjer för en fristående och opolitisk verksamhet för yngre arbetarbarn. Våren 1928 bildades också Framtidens Ungdom i Lund som ett samarbete mellan SSU och Lunds Sagostunder. Tanken var att erbjuda de äldre sagostundsbarne scoutliknande friluftsliv- och lägerliv. Avdelningen bestod av 30 pojkar i åldern 12–15 år. Senare samma år bildades även en grupp för flickor. Från början var verksamheten med andra ord könsuppdelad, men de särskilda pojk- och flickgrupperna integrerades inom ett par år.

Året därpå besökte två socialdemokrater från Stockholmstrakten ett läger i Österrike anordnat av barn- och ungdomsorganisationen Rote Falken. Till skillnad från scoutrörelsens lägerverksamhet tränades deltagarna i denna "barnrepublik" demokratiskt genom att förrätta val till ett särskilt lägerparlament. Vid återkomsten till Sverige tog de två herrarna initiativ till att bilda en liknande verksamhet i Sverige. I oktober 1929 sände Värtans SSU-klubb en kallelse riktad till pojkar som fyllt 12 år för att bilda en förening som "genom sunt friluftsliv och idrott fostra medlemmarna i fysiskt hänseende samt verka för

ett gott kamratskap”.¹⁰ Med Rote Falken som förebild fick initiativet heta Unga Örnar. Att falken byttes ut mot en örn förklarades med att falken i en svensk kontext väckte negativa associationer som rovfågel medan örnen var en inarbetad frihetssymbol, bland annat i logotypen för SSU:s tidning *Frihet*. Att den röda färgen slopades i det svenska namnet motiverades inte, men kan förmodas vara ett resultat av viljan att profilera verksamheten som politiskt neutral.¹¹

Framtidens Ungdom och Värtans Unga Örnar låg till grund för arbetarrörelsens nya fritidsorganisation för barn. Preliminära stadgar för verksamheten – med namnet Unga Örnar – antogs av SSU:s förbundsstyrelse i juni 1930. Det dröjde dock till året därpå innan arbetet kom igång. Avdelningar bildades lokalt, sommaren 1931 hölls en instruktionskurs för blivande distriktsledare, tidningen *Unga Örnar* började utges senare samma år och i november 1931 utsåg SSU:s kongress formellt ett arbetsutskott för verksamheten.¹²

Räknat i antalet medlemmar var organisationen under hela 1930-talet relativt liten. Visserligen skedde en snabb ökning av antalet medlemmar under de första åren, från omkring 500 år 1931 till 4 231 två år senare. Därefter planade dock kurvan ut: 1937 uppgick antalet registrerade örnar till 4 786. I jämförelse med de två största scoutförbunden, som vid denna tid samlade fler än 30 000 pojkar och flickor, eller SSU, som räknade över 100 000 medlemmar, var det en mycket beskedlig siffra och en utveckling som knappast motsvarade förväntningarna. Inom organisationen sågs den svaga tillströmningen av medlemmar framför allt som ett resultat av akut ledarbrist.¹³

I likhet med scoutrörelsen (och de kommunistiska pionjärerna) beslöt Unga Örnar att införa en uniform, beskriven som en enhetlig arbetsdräkt, för sina medlemmar. Den motiverades som en ”slitstark och icke ömtålig dräkt” för utfärder, som dessutom gjorde örnarna likställda oberoende av föräldrarnas ekonomiska ställning. Örndräkten bestod av en blå blus ”av fastställd modell och färg och lika för flickor och pojkar”, till vilken hörde en trekantig, röd halsduk som fästes med en ring av flätat läder. Mössan var ”en s.k. lägermössa” av samma tyg som blusen. Unga Örnars sjukvårdsmärke var det enda märke som tilläts på dräkten, förutom ett svart band med gruppens namn.¹⁴

Ett par år efter Unga Örnars tillkomst infördes en ny lag som förbjöd uniformerade politiska organisationer i Sverige. 1933 års uniforms-

lagstiftning var i första hand riktad mot nazistiska och kommunistiska grupper, men vållade problem även för örnrörelsen. Visserligen ansåg sig Unga Örnar vara en organisation utan politisk plattform, men då den var underställd SSU förelåg en klar risk att uniformsförbudet skulle komma att drabba organisationen. För att undvika komplikationer ansåg sig ledningen behöva välja mellan att slopa dräkten eller ändra organisationsform.¹⁵ Valet föll på det senare. Unga Örnar frånkopplades SSU och blev i stället ett eget riksförbund med en inspektor utsedd av Arbetarnas bildningsförbund, ABF. På så sätt bröts de formella kopplingarna till partiet och uniformerna kunde behållas. Banden till ABF stärktes sedan gradvis och 1937 fick Unga Örnar medlemskap i ABF, vilket innebar att bildningsförbundet fick representation i Unga Örnars styrelse både på riks- och distriktsnivå.¹⁶ Om organisationsförändringen var tänkt som en formalitet tycks den med andra ord ha fått viss betydelse för Unga Örnars arbete och, vilket kommer presenteras mer utförligt längre fram, förhållandet mellan friluftsliv och studieverksamhet.¹⁷

Natur och bildning i arbetarrörelsen

För att förstå hur friluftslivet kom att praktiseras som metod för medborgarfostran i Unga Örnar bör något sägas om bakgrunden i arbetarrörelsens natursyn och bildningsideal. I det följande kommer jag därför översiktligt presentera dessa områden, det vill säga vilka betydelser och förhoppningar som knöts till natur respektive bildning inom arbetarrörelsen.

Som tidigare påpekats har den borgerliga friluftskultur som tog form under decennierna omedelbart före och efter sekelskiftet 1900 studerats tämligen ingående. Frågor som rör arbetarrörelsens natursyn har inte ägnats lika stor uppmärksamhet, men översiktligt berörts i studier av både litteraturvetenskaplig och historisk karaktär. Bo Sundin har till exempel uppmärksammat att det vid sidan av den rationalistiska, utvecklingsoptimistiska och modernitetsbejakande huvudfäran inom svensk socialdemokrati under tidigt 1900-tal fanns en strömning av hembygdsvurm och naturromantik som ifrågasatte industrisamhällets följdverkningar. Tydligast formulerades standpunkten kanske av författaren och socialdemokraten Karl-Erik Forsslund, om vilken det lite tillspetsat sagts att han fick den svenska arbetarungdomen att börja

intressera sig för naturen.¹⁸ År 1900 gav han ut romanen *Storgården* om en ung man som desillusionerad av stadslivets anonymitet, smuts och hopplöshet beslutar sig för att återvända till landsbygden och leva sitt liv på en lantgård i Dalarna. Genom tematiken i romanen, som blev en verklig storsäljare, knöt Forsslund an till modernitetskritik och rural romantik.¹⁹

Historikern Emma Hilborn har också visat att de svenska ungsocialisterna flitigt målade upp naturen och kulturlandskapet i romantiska termer. I skönlitteraturens fiktiva världar intog landsbygden ofta rollen som motvikt till industrisamhällets "grottekvavn".²⁰ Även från vänsterhåll frammanades således under det tidiga 1900-talet pastorala ideal som knöt an till en "arkadisk myt", en längtan bort från staden till det enkla, sunda livet i rural miljö. Inte sällan knöts idén om landsbygden och naturen samman med begrepp som ungdom och frihet.

Ännu tydligare blev detta kanske i den så kallade ungdomsrörelsen som uppträdde kring sekelskiftet 1900. Karl-Erik Forsslund var en av inspirationskällorna i dess framväxt. Rörelsen, som kanske bäst kan beskrivas som regionala initiativ för att försöka kanalisera vissa strömningar i tiden, ville framstå som opolitisk, men sågs med oblidla ögon av den socialdemokratiska partiledningen. Martin Stolare har beskrivit dess tankegods som en form av folklig radikalism med liberala förtecken, vilket hörde samman med vänstern i dåtidens politiska landskap.²¹ Henrik Berggren har i avhandlingen *Seklets ungdom* visat att ungdomsrörelsens strävan att väcka en ny nationalkänsla också tilltalade en del socialdemokrater, åtminstone på lokal nivå. I sin undersökning av ungdomsbegreppets politiska tillämpning under dessa decennier har Berggren pekat på dess romantiska konnotationer bland ungsocialister och arbetarrörelsens ungdomsgrupper. Retoriskt framställdes ungdomen som en utvald skara: pionjärer i ungdomens och livskraftens kamp mot det föråldrade kapitalistiska systemet.²² Naturen var en plats för pånyttfödelse – och ungdomen skulle stå för förändringen. Naturen gestaltades som ett rum för ungdomen, en plats för växande och liv, kontrasterad mot stadens smuts och instängdhet. Den så kallade ungdomsrörelsen var den mest uppmärksammade av de tidiga initiativen att sammanlänka dessa två föreställningar i en social rörelse på svensk mark.²³ Trots att den svenska socialdemokratin i huvudsak ställde sig positiv till industriell expansion och modernise-

ring som grund för skapandet av välstånd kunde naturen i början av 1900-talet tillskrivas egenskaper som gjorde den attraktiv som alternativ till en utstakad moderniseringsprocess. Som tidigare diskuterats har mellankrigstidens svenska natursyn karakteriserats i termer av en avdramatisering och demokratisering av landskapet, där friluftsliv blev tillgängligt för bredare folklager, men vilken roll föreställningar om naturen spelade i socialdemokratisk politik och retorik under 1930-talet är en fråga som kräver ytterligare belysning.

Arbetarrörelsens medborgarbildning

Under det socialdemokratiska partiets första decennier, från 1880-tal till den allmänna och lika rösträttens införande 1918–1921, var kampen för demokrati ett av dess centrala mål. I denna strid, identifierad som en frigörelse- och bemyndigandeprocess där undersåtar skulle axla rollen som ansvariga medborgare, spelade bildningsideal och kultur en nyckelroll. Redan på 1880-talet tvistade August Palm och Anton Nyström om bildningsarbetets betydelse. Ytterst handlade frågan enligt idéhistorikern Per Sundgren huruvida socialdemokratin skulle acceptera Nyströms liberala bildningsideal, enligt vilket sociala orättvisor och missförhållanden kunde lösas eller mildras genom arbetarnas bildning, eller om socialdemokratin skulle odla ett särskilt proletärt kultur- och bildningsideal.²⁴

Den socialdemokratiska kultur- och bildningspolitiken fick stor betydelse under följande decennier. Genom bildning och studier skulle medborgarna förses med de kunskaper som ansågs nödvändiga för att ett demokratiskt samhälle skulle fungera väl. Även inom denna bildningsrörelse fanns olika intellektuella traditioner, vilka belysts utförligt i tidigare forskning.²⁵

Framför allt har skiljelinjen mellan praktisk medborgarbildning och nyhumanistisk personlighetsutveckling framhållits. Medborgarbildningsidealet förknippades med förnuftstro, nyttosträvan och naturvetenskap. Individens roll i förhållande till samhälle eller stat betonades och därför fick praktiskt orienterade ämnen som samhällskunskap, ekonomi och föreningsvana ofta stort utrymme. Det nyhumanistiska idealet vände sig mot nyttoinriktad materialism och placerade i stället individen tydligare i centrum. Estetiska och etiska perspektiv fick större utrymme eftersom bildningen förknippades med personlighets-

utveckling.²⁶ Det bör dock framhållas att de olika bildningsidealen inte nödvändigtvis framstod i idealiserad form eller som sinsemellan oförenliga ståndpunkter för de personer som verkade inom bildningsarbetet.

Genom grundandet av Arbetarnas bildningsförbund (ABF), på initiativ av Rickard Sandler 1912, centraliserades arbetarrörelsens bildningsverksamhet.²⁷ I första världskrigets skyttegravar grusades dock en del av förhoppningarna om en ljusare och mer upplyst framtid. Mellankrigstiden präglades i stället av en försvagad tilltro till människans utveckling genom bildning, även inom socialdemokratien. En av konsekvenserna blev att arbetarrörelsens bildningsarbete antog en mindre idealistisk prägel och i stället blev mer praktiskt orienterad. I stället för skönlitteratur och andra bildningsorienterade studier satsade ABF under denna tid på ämnen som uppfattades som nyttiga, till exempel samhällslära, bokföring och kommunalkunskap.²⁸

För att förstå Unga Örnars medborgarideal och friluftslivets roll i rörelsen är det framför allt viktigt att understryka att arbetarrörelsens tradition av medborgarbildning bottnade i kunskapsinhämtning genom studier. I studiecirklar eller genom självbildning skulle arbetarna höja sin kunskapsnivå för att kunna agera som ansvarstagande och fullvärdiga medborgare. Detta ideal för att förverkliga medborgarskapet skilde sig i väsentliga avseenden från scoutrörelsens, som i stället knöts till civilt deltagande och pliktuppfyllelse.

Unga Örnars medborgarfostran

Liksom scoutrörelsen antog Unga Örnar ett program för övning i medborgarskap. I de ursprungliga stadgarnas målparagraf fastslogs att "enskild och medborgerlig fostran" var ett av rörelsens huvudsakliga mål.²⁹ I en fyrsidig pamflett med titeln *Vad är och vad vill Unga Örnar* från 1934 konstaterades att det i en demokrati borde "vara en uppgift för alla att medverka till att ungdomen tillträder sitt medborgarskap under så allmänt gynnsamma förutsättningar som det är möjligt."³⁰ Unga Örnars program för medborgarfostran kom dock att skilja sig från scoutrörelsens på flera punkter. I pamfletten sammanfattades de centrala dragen i Unga Örnars medborgarbegrepp. Ungdomsåren med dess "djupa och ofta bestående intryck av livet" betraktades som en

formativ fas, varför det var olyckligt att arbetarbarnen antingen varit sysslolösa eller rekryterats av organisationer ”som varit tämligen likgiltiga för varje strävan att länka in de ungas intressen i utvecklingsbefrämjande riktning, ja, t. o. m. direkt motarbetat både detta och arbetarrörelsen.”³¹

Den första punkten för en god medborgarutbildning var att ”lära sig samhörighet och solidaritet med sina uppväxande kamrater”. Vidare skulle friluftsliv samt lek och idrott ”drivna med måttfullhet” skapa en kärlek till naturen, verka stärkande samt fostra medlemmarna ”till ett sunt livsdugligt släkte”. Arbetsövningar skulle förmedla kunskap om arbetets betydelse för individ och samhälle, samt kunskap om att ”reda sig själva”. Studieverksamhet skulle ge insikt om ”att den som vill uträtta något åt sig själv eller åt samhället, den måste kunna något.” I både arbetsträningen och bildningsarbetet fanns också en identitetsaspekt: att lära känna arbetarrörelsen ”som deras föräldrar varit med om att bygga upp”. Slutligen skulle de unga örnarna lära sig ”parlamentarisk takt och ordning” genom diskussioner och möten.³²

Föreställningen om samhällssolidaritet har beskrivits som grundläggande för socialdemokratiens samhällstänkande under denna tid. Enligt idéhistorikern Ulla Ekström von Essen betraktades samhället som en organism sammanhållen av individernas gemensamma intressen. Förhållandet mellan individ och samhälle sågs därför som symbiotiskt.³³ För socialdemokratin blev fritiden under detta decennium ett viktigt politikområde för skapandet av goda och nyttiga medborgare. Enligt Ekström von Essen betraktades fritid som en *aktivitet*, som skulle utgöra en motvikt mot det slitsamma arbetet men ändå fyllas med värdefullt innehåll i form av antingen bildning, demokratisk fostran eller kroppslig träning.³⁴

Unga Örnars program omfattade just dessa tre stödjepunkter: bildning, demokratisk fostran och fysisk aktivitet och kan således betraktas som ett försök till en helhetslösning för arbetarrörelsens vision om en meningsfull fritid. Till detta skall dock läggas fostran i kamratskap och solidaritet, som presenterades som fundamentet för det goda medborgarskapet.

Pamfletten sammanfattade också ett annat viktigt inslag i Unga Örnars föreställning om medborgarskapet i form av de tre begreppen ungdom–framtid–medborgarskap. Det innebar att det framtids-

inriktade ungdomsbegreppet knöts till föreställningen om att medborgarskapet för de unga låg inbäddat i framtiden. Liksom i scoutrörelsen fostrades barnen för en ställning som blivande medborgare, snarare än som faktiska medborgare. Skillnaden låg i stället i att medan scoutrörelsens idé om aktivt medborgarskap sökte motverka dåliga eller nedbrytande tendenser i samhället, blev det i Unga Örnar tydligt att den goda medborgaren hade till uppgift att "utöva inflytande på samhällslivets gestaltning" i mer aktiv och formativ bemärkelse.³⁵ Det var alltså inte bara de framtida medborgarna som skulle dansas. Samhället var också i tillblivelse och skulle formas av dess uppväxande medborgare. Liksom scoutrörelsen betonade Unga Örnar betydelsen av att ungdomen fick lära sig att reda sig själv, men större vikt lades vid det solidariska förhållningssättet. Det var de framtida medborgarnas gemensamma intressen som skulle tillvaratas.

Ett könsneutralt medborgarskap?

En av de mest iögonfallande skillnaderna mellan Unga Örnars och den svenska scoutrörelsens verksamhet var att organisationen samlade både pojkar och flickor, medan scouternas verksamhet var könsuppdelad.

Vid den här tiden hade idén om könsintegrerad verksamhet för barn och ungdomar vunnit terräng, vilket bland annat märktes genom att samundervisning var på frammarsch inom skolväsendet.³⁶ Inom det socialdemokratiska ungdomsförbundet SSU gjordes heller inte någon formell åtskillnad baserad på kön.

Att vänja pojkar och flickor vid att samarbeta och umgås sida vid sida sågs av Unga Örnar som en integrerad del av fostran av goda medborgare. I den första handboken, utgiven 1934, kommenterades inte att rörelsen integrerade pojkar och flickor i sina grupper. Handboken diskuterade inte verksamheten i termer av könstillhörighet över huvud taget. Med udden riktad mot scoutrörelsen kunde man i en senare skrift däremot läsa: "Unga Örnar skiljer inte på pojkar och flickor. [...] Barnen skall ju som äldre överta arbetet i samhället. Då står mannen och kvinnan sida vid sida som samhällsbyggare."³⁷

För att ikläda sig rollen som samhällsbyggare ansåg Unga Örnar att män och kvinnor hade förmåga att samarbeta och förstå varandra. Medan medborgarfostran inom scouting var könsspecifik gjordes inom Unga Örnar ingen uttalad könskodning av hur medborgare

Pojke och flicka från Unga Örnar Surahammar med rekryteringsaffischer 1938. Källa: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

skulle fostras. Det innebär emellertid inte att specifika föreställningar om manligt och kvinnligt saknades. I vissa fall förefaller verksamheten ha reproducerat en etablerad genusordning. En av de kvinnliga deltagarna på Unga Örnars första riksläger i Södermanland berättade exempelvis att "örnpojkarna" brukade spela fotboll på eftermiddagarna, vilket antyder att flickorna inte deltog. När Norrköpings Unga Örnar rapporterade från ett fyradagarsläger vid sjön Glan meddelade de: "En dag hade pojkarna en marsch, medan flickorna stannade hemma och lekte ballongboll."³⁸ Bland lägrens idrottsgrenar tycks handboll ha lockat flickor i större utsträckning än fotboll. Både pojkar och flickor deltog för övrigt i de tävlingar med idrottsinslag som ofta arrangerades under lägren, men tävlade då ofta uppdelade efter kön (och ibland även ålder).³⁹

Som tidigare nämnts var också bestämmelserna för örndräkten gemensamma för pojkar och flickor. Några bestämmelser för kjol eller byxor fanns inte, men i en kommentar till dräktbestämmelserna konstaterades det senare att den enda regeln var att intrycket inte fick vara "smaklöst":

För kjol och byxor finns heller inga särskilda bestämmelser utfärdade. Dock följer självklart av den tidigare angivna regeln att man inte har blommig eller färggrann kjol till örnbilus. Det är ju så uppenbart smaklöst att det inte skulle falla någon in att komponera en vanlig klädedräkt så horribelt. För övrigt behöver väl saken knappast diskuteras.⁴⁰

Totalt sett var en majoritet av Unga Örnars medlemmar under 1930-talet pojkar, och även bland ledarna dominerade till en början männen, till synes ganska kraftigt.⁴¹ Även om antalet kvinnliga ledare ökade under 1930-talet intogs huvuddelen av de viktigaste posterna inom organisationen av män. Den manliga dominansen inom ledargruppen märktes också under storlägren. Vid det stora Falkenbergslägre sommaren 1939 var lägerchef, lägerintendent samt ledarna för "departementen" (lägret hade social-, kommunikations-, kultur-, ekonomi- samt justitiedepartement) alla män. Bland de cirka 40 personer som namnges i lägerledningen var könsfördelningen 6 kvinnor mot 35 män.⁴² De kvinnor som innehade uppdrag var framför allt verksamma inom områdena lägerexpedition eller information samt marketenteri och lägerbod. Några långtgående slutsatser är svåra att dra av underlaget,

men de "samhällen i miniatyr" som Unga Örnar skapade under sina storläger förefaller ha följt en tendens av manlig dominans som även återfanns inom den socialdemokratiska rikspolitiken: vid riksdagsvalet 1936 hade endast 6 av 112 socialdemokratiska mandat erhållits av kvinnor.⁴³ Trots att medborgarskapet inom Unga Örnar formulerades i könsneutrala termer iscensatte rörelsen med andra ord fortfarande ett manligt dominerat styrelseskick. Däremot gjordes inom Unga Örnar ingen retorisk åtskillnad mellan pojkar och flickor i relation till deras medborgarskap.

Arbetarrörelsens scouter?

Att Unga Örnar hämtade inspiration från scoutrörelsen till form och innehåll råder knappast någon tvekan om.⁴⁴ Organisationen antog exempelvis en egen örnlag, som i avgörande stycken liknade scoutlagen. Dessutom infördes en särskild arbetsdräkt, inte olik scoutdräkten. Därtill kom givetvis verksamhetens inriktning på friluftsliv, läger och utflykter.

Från scouthåll möttes Unga Örnars tillkomst av kritik. I pojkscouternas ledartidning *Totem* presenterades den nya organisationen som ett exempel på att "en del organisationer tagit upp vissa av scoutrörelsens principer, som kunna tjäna deras speciella intressen".⁴⁵ Unga Örnar sågs som en politiserad verksamhet som lånade vissa av scoutings uttryck och metoder.⁴⁶

Under 1930-talet beskrev Unga Örnars egna företrädare även i officiella sammanhang faktiskt verksamheten vid flera tillfällen som en form av scouting. 1932 talades till exempel i Unga Örnars tidning om den egna organisationen som "arbetarrörelsens speciella scoutorganisation".⁴⁷ I förordet till *Handbok för Unga Örnar* 1934 konstaterade riksledaren Nils Goude att idén med "arbetarrörelsens scouter" slutligen slagit igenom på allvar i Sverige.⁴⁸ Talande var också att Unga Örnar i de utvidgade stadgarna från 1933 kallades "Scoutorganisationen Unga Örnar" – en beteckning som också återfanns i redaktionsrutan till tidningen *Unga Örnar* så sent som 1937.⁴⁹

Samtidigt går det att urskilja en vilja att distansera sig från det som ansågs vara alltför scoutmässigt. När tidningen *Örnledaren* 1932 presenterade tänkbara alternativ till hälsningsord inom organisationen avfärdades till exempel det scoutklingande förslaget "Varen Redo –

Alltid Redo” med motiveringen ”Plagiat, tråkigt”.⁵⁰ Ett drygt decennium senare kunde man i handboken *Något om Unga Örnar* (1947) läsa:

Det har hänt att Unga Örnar kallats en arbetarrörelsens scoutorganisation. Från ansvarigt håll inom Unga Örnar har alltid hävdats att Unga Örnar *inte* betraktar sig som en scoutorganisation.⁵¹

Det var ett anmärkningsvärt ordval med tanke på att rörelsens ledare under 1930-talet vid upprepade tillfällen hade beskrivit organisationens verksamhet som just en form av scouting. Dock vittnar det om en vilja att under efterkrigstiden mer aktivt distansera sig från kopplingarna till scoutrörelsen.

Det ”scoutmässiga” i Unga Örnars program kom, förutom i den redan nämnda örndräkten, framför allt till uttryck i organisationens motsvarighet till scoutlagen, den så kallade örnlagen, samt i rörelsens friluftsför- och lägerverksamhet. I scoutrörelsen var både scoutlag och friluftsliv knutet till idén om medborgarfostran, varför det är på sin plats att undersöka dessa företeelser ur samma perspektiv inom Unga Örnar.

Örnlagen – halvhjärtad styrningsteknik

Örnlagen var ett av de medel Unga Örnar använde för att bedriva medborgarfostran. Som namnet antyder hämtade den inspiration från scouternas lag. Med tanke på att jag argumenterat för att scoutlagen användes som en teknik för styrning i medborgarskap, genom vilken medlemmarna förväntades förvärva en livshållning och ett handlingsmönster som aktiva och nyttiga medborgare, är det på sin plats att fråga sig huruvida Unga Örnars lag också bör ses som ett försök att implementera en liberal styrningsteknik för arbetarbarne.

Örnlagen löd i sin helhet:

En Ung Örn är en god och trofast kamrat.

En Ung Örn är alltid villig och hjälpsam.

En Ung Örn är aktning för varje ärlig övertygelse, även om den står i strid med hans egen.

En Ung Örn följer alltid villigt den valde ledarens förordning.

En Ung Örn är modig och rådgiv.

En Ung Örn är sanningsenlig, pålitlig och punktlig.

En Ung Örn strävar efter renhet i tankar, ord och handlingar.

En Ung Örn är motståndare till tobaks- och spritmissbruk.
En Ung Örn vårdar och härdar sin kropp.
En Ung Örn älskar och skyddar naturen.⁵²

Av lagens bud framgår att örnlagen, liksom scoutlagen, var formulerad som moraliska påbud riktade mot individen. Mod, pålitlighet och hjälpsamhet betonades, liksom lydnad, dock mot den *valda* ledaren. Punkten om ”renhet i tankar, ord och handlingar” var i princip ett ordagrant lån från scoutlagen, men med den skillnaden att örnlagen talade om en *strävan*. I likhet med scoutlagen uttryckte den en förväntan om att örnarna skulle följa dessa regler inte bara då de deltog i verksamheten utan i livet generellt. I det första numret av tidningen *Unga Örnar* återfanns en programförklaring av Nils Goude som tydliggjorde detta:

Kom ihåg att ständigt uppträda som Du själv anser att en ”Ung Örn” skall göra. Allt som inte är fult och dumt skall vara tillåtet inom ”Unga Örnar”. Inte bara när vi äro ute i skog och mark, eller när vi samlas till möten och arbetsstunder, utan i hemmet och vid alla andra tillfällen skola vi komma ihåg den saken.⁵³

Föreställningar om individens ansvar för kropp, hälsa och andlig förkovran låg i linje med arbetarrörelsens nykterhetsarbete, bildningssträvanden och skötsamhetsideal.⁵⁴ I jämförelse med scoutlagen förstärkte faktiskt örnlagen de bud som betonade skötsamhet. I örnlagen återfanns inte någon punkt om pliktuppfyllelse mot Gud eller fosterlandet, men i stället hade renhetssträvan i örnlagen utvecklats till inte mindre än tre bud som rörde barnens förhållande till sig själva i fråga om hälsa och hygien, varav ett särskilt gällde motstånd till tobaks- och spritbruk.

Av intresse är också att notera att scoutlagens punkt om att möta svårigheter med glatt humör helt saknades i örnlagen. Var det enbart en slump att en så till synes oskyldig formulering uteslöts? Vad var problemet med glatt humör? Frågans sammanhang tydliggörs om vi betraktar den ur ett känslopolitiskt perspektiv. I sin studie av socialdemokratisk känslopolitik har Jens Ljunggren visat att känslor av vrede och missnöje var centrala för hur socialdemokratin förväntade sig kunna väcka stöd för sitt politiska program. Eftersom viljan till politisk förändring alltid kan sägas böttna i missnöje över de rådande förhållandenas ordning var

denna känsla av central betydelse för socialdemokratien under mellankrigstiden.⁵⁵ På motsvarande sätt kan scoutlagens tonvikt vid att alltid möta svårigheter med glatt humör utläsas som ett uttryck för scoutrörelsens ambition att bibringa social stabilitet.

I jämförelse med scoutlagen lyfte örnlagen fram aspekter av *politiskt deltagande medborgarskap*. Det gällde dels betonandet av att ledarna var *valda*, samt den tredje punkten om att örnlagen skulle visa aktning för ”varje ärlig övertygelse”, vilket borgade för ett öppet åsiktsutbyte.

Om örnlagen innehöll stora ord bör det i och för sig påpekas att de tycks ha predikats halvhjärtat. Till skillnad från scoutlagens flitigt citerade levnadsregler förde örnlagens bud en undanskymd tillvaro i rörelsens retorik. De fanns visserligen tryckta på baksidan av Unga Örns medlemsbok och i de första två årgångarna av tidningen *Unga Örnar* återfanns faktiskt några artiklar som direkt framhöll och utvecklade örnlagens bud.⁵⁶ Därefter försvann den sortens texter ur tidningen. Däremot klagade en örnlada i *Unga Örnar* 1934 på att många av medlemmarna inte kände till lagen tillräckligt väl: ”Dessa bud följas tyvärr ej alltför ofta av Unga Örns medlemmar. Jag tror, att felet ligger däri att reglerna ej inpräntas tillräckligt väl.”⁵⁷

Idén att lagen skulle förändra den enskilde medlemmen och genom-
syra både tankar och handlingar hos varje individ var fundamental för scouting, men uppmärksammades föga inom Unga Örns. Punkten i örnlagen som gällde lydnad mot ledarna var en av de punkter där det syndades mest, enligt skribenten Sixten: ”Jag har nu i tre år varit med i Unga Örns, men jag får säga, att jag nästan aldrig hört en order från en ledare utan protester.”⁵⁸

Här tydliggjordes också en skillnad mellan organisationerna i synen på individens roll som samhällsförändrare. Iakttagelsen blottlägger nämligen vad som framstår som en paradox i Unga Örns fostransprojekt. Barnen uppmanades visserligen att villigt följa sina ledares beslut, men samtidigt profilerade sig organisationen som ett forum för demokrati och diskussion, där medlemmarna skulle vara delaktiga i så många beslut som möjligt. Budet om lydnad rimmade måhända illa med rörelsens ambition att lära barnen argumentera och verka för politisk förändring.

Örnlagen fick heller aldrig samma betydelse som scoutlagen. Efter andra världskriget slopades den helt.⁵⁹ En tolkning av denna föränd-

ringsprocess är att idén om medborgarfostran inom Unga Örnar till skillnad från scoutrörelsen inte grundades i den enskilde individens självförbättring, utan andra former av deltagande medborgarpraktiker. I den meningen kan örnlagen betraktas som överflödiga i relation till organisationens föreställning om medborgarfostran. Frågan är då vilka ideal och praktiker som i stället artikulades i Unga Örnars medborgarfostran.

Friluftsliv som medborgarfostran

Tillsammans med blivande riksdagsmannen Hernfrid Bark utformades Unga Örnars idéprogram till stor del av dess första riksledare Nils Goude.⁶⁰ I linje med tidigare formuleringar från Framtidens Ungdom och Värtans Unga Örnar ansåg Bark och Goude att verksamheten borde kretsa kring två huvudsakliga områden: lägerliv och studieverksamhet.

Det mål Framtidens Ungdom i Lund hade formulerat 1928 var: ”att samla barn och ungdom i åldern fr.o.m. 12 år till friluftsliv och intellektuell förströelse för att söka dana dem till andligen och kroppsligen goda samhällsmedborgare”.⁶¹ Ambitionen att andligen och kroppsligen dana framtida medborgare genom friluftsliv låg som synes helt i linje med scoutrörelsens idéer. Däremot går det att utläsa en mer positiv syn på ”intellektuell förströelse” och boklig bildning än vad som uttrycktes av scoutrörelsens företrädare. Framtidens Ungdom presenterades samma år i en artikel i sagostundernas tidning *Solglimten*. Att de nya verksamhetsformerna motiverades negativt – som ett svar på scoutrörelsens och pionjärernas verksamhet – blev tydligt:

Mot söndagsskoleväsendet ha arbetarna sökt bilda en motvikt i sagostunds-rörelsen, utan att göra denna direkt antikyrklig eller socialistisk. Mot vissa strävanden att vinna ungdom i en något mognare ålder ha arbetarna först på sistone börjat inskrida. De nationella och kyrkliga scoutrörelserna ha vunnit en rätt stor utbredning även inom arbetarnas led. Deras framgång beror emellertid inte enbart på arbetarnas likgiltighet utan även på en viss förmåga hos dessa rörelser att ”ta” ungdom, särskilt unga pojkar. Man söker inte enbart samla pojkarna till psalmsång och bibelstudium eller Karl XII-dyrkan; man är vida mer psykologisk. Man appellerar till pojkarnas naturliga böjelse för äventyr, för friluftsliv à la indianer och för organiserat slagsmål. Givet är att det i sådana former är ytterst lätt att ingjuta ett militaristiskt innehåll.

Kommunisterna äro kanske de första som insett vilken stor betydelse en ”scout”-rörelse har för en organisation, och ha inrättat sina pionjärvadlingar.

Med sin militära drill och sitt kommunistkatekesplugg äro de emellertid lika osympatiska som scoutrörelsen.⁶²

Av formuleringen framstår inriktningen på friluftsliv kanske i första hand som en taktisk manöver: ett ungdomspsykologiskt grepp för att liksom scoutrörelsen fånga pojgars intresse för indianlekar och äventyr. Vid denna tid hade dessutom intresset för "camping" tagit fart i Sverige och intresset för både naturumgänge och kroppslig hälsa växte snabbt.⁶³ Att även arbetarrörelsens barn- och ungdomsverksamhet inkorporerade element av friluftsliv och sommarläger i sin verksamhet låg med andra ord i tiden.

Sålunda kom Framtidens Ungdom att anamma scoutrörelsens friluftsverksamhet: "Vid diskussion om arbetssättet har man varit fullt medveten om att vad som är sunt och tilltalande inom scoutrörelsen måste bibehållas. Sålunda kommer ett fullt planmässigt frilufts- och lägerliv att bedrivas under sommaren."⁶⁴ Fysisk och praktisk fostran skulle kompletteras med studiearbete inomhus, företrädesvis under vinterhalvåret.

Liksom Framtidens Ungdom inkorporerade senare Unga Örnar i sin friluftsverksamhet element från scouting, om än med viss reservation. Även fortsättningsvis varvades utomhusvistelser under sommarhalvåret med studieverksamhet under höst- och vinter. I Unga Örnars målparagraf fastslogs att organisationen skulle idka "härdande, måttfullt friluftsliv".⁶⁵ Det var en formulering som signalerade en viss skepsis till friluftslivets möjligheter att ensamt dana karaktärer och fostra medborgare.

I ljuset av detta har analyser av Unga Örnars ursprungliga program tenderat att se friluftslivet som en eftergift för den metod scoutrörelsen drev med framgång, det vill säga som ett medel för att locka barn och ungdomar till rörelsen genom att appellera till deras böjelser för äventyr eller "friluftsliv à la indianer". Det är emellertid viktigt att påpeka att Unga Örnars ledare inte bara betraktade friluftsverksamheten som ett nödvändigt ont eller en anpassning till ett borgerligt friluftsprogram. Även inom arbetarrörelsen fanns under tidigt 1900-tal ett livaktigt intresse för naturumgänge och kroppskultur. Liksom scoutrörelsens företrädare ansåg Nils Goude att lägerverksamheten erbjöd "det största och betydelsefullaste greppet över barnen".⁶⁶ Det innebar att

barnen i denna miljö kunde anses mottagliga för de impulser rörelsen sökte förmedla. Däremot påpekade Goude att friluftslivet inte skulle få ta överhanden. En balans mellan studiarbete och friluftsliv ansågs nödvändig.⁶⁷

I en av Unga Örnars tidiga programskrifter formulerades lägerverksamhetens målsättning på ett sätt som påminde mycket om scoutrörelsens. Läger och utflykter skulle lära barnen att uppskatta "ett sunt friluftslivs stärkande betydelse, samtidigt som kärlek till naturen och vilja att skydda och bevara densamma inympas." Genom fysiska aktiviteter som lek och idrott "skola de lära sig kraftanspanning och koncentration förutom att de jämväl skola fostras till ett sunt livsdugligt släkte."⁶⁸

Kroppslig hälsa var ett viktigt motiv till Unga Örnars frilufts- och lägerverksamhet. Örnlagens starka betoning av fysisk hälsa bör betraktas i ljuset av mellankrigstidens hälsokultur och vad som beskrivits som en kroppslig revolution, kanaliserad i ett växande intresset för gymnastik, folkhälsa och den hälsosamma kroppen. Det demokratiska samhället ställde enligt etnologen Jonas Frykman nya krav på medborgarna, vilket innebar att även kroppen införlivades i det medborgerliga projektet. Parallellt med att socialdemokratin ersatte begreppet klass med folk skulle de nyinflyttade stadsborna enligt Frykman "hygieniseras, moderniseras och gymnastiseras loss ur de gamla kollektiven" för att i stället bli moderna svenskar.⁶⁹ Enligt Frykman skedde detta inte bara genom förmedling av idéer utan genom förkroppsligande praktiker och etablering av nya rörelsemönster – i vilka friluftsliv kan ses som en betydelsefull beståndsdel. Det stora intresset för naturumgänge under 1930-talet förändrade därför förhållandet till den svenska naturen. Sekelskiftets främmande, storslagna och mystiskt färgade natur hade på 1930-talet gjorts hanterlig, verklig och mänsklig. Naturen spelade enligt Frykman därför inte bara en viktig roll i skapandet av det svenska välfärdssamhällets självbild utan bidrog även till formandet av rörelsemönster och beteenden.⁷⁰

I det tidiga 1900-talets nationella föreställningsvärld, där den mänskliga kroppen sågs som en del av samhällskroppen och därmed i behov av att formas hälsosamt, sågs befolkningens fysiska hälsa som ett direkt uttryck för nationens tillstånd och vice versa. Idéhistorikern Karin Johannisson har visat att den socialistiska rörelsen tidigt ställde

sig avvisande till folkhälsoarbetets utpräglade uppifrånperspektiv, liksom den borgerliga idrottsrörelsens nationalism, elitism och individualism.⁷¹ Men de socialister som menade att sjukdomar bäst bekämpades genom klasskamp snarare än kroppskultur och hälsoarbete lyckades aldrig rubba skötsamhetsidealet. Under mellankrigstiden anammade arbetarrörelsen idrotten på bred front.⁷²

Kroppen spelade en betydelsefull roll i Unga Örnars medborgarfostran. Idrott och friluftsliv, bedrivna med måtta, skulle verka för att åstadkomma ett "livsdugligt släkte". Det vittnar om att gymnastik och idrott ytterst var metoder för att stärka folkhälsan. Intresset för idrott varierade, men vissa örngrupper förefaller ha varit synnerligen aktiva i idrottssammanhang. Av verksamhetsberättelser från Lunds Unga Örnar framgår att gruppen ofta tävlade i friidrott, handboll eller fotboll i möten med andra lokala örngrupper.⁷³ I Stockholm hölls även regelbundna idrottstävlingar för örnavdelningar inom distriktet. På lägren och utflykterna tycks det också ha varit mycket vanligt att barnen roade sig med att spela fotboll och handboll – så till den grad att en handbok påpekade att fotboll inte borde tillåtas dominera ett läger.⁷⁴ Om bollsporter av det slaget förekom på scoutläger så framhölls de inte som ideala praktiker i linje med rörelsens målsättning. Där skulle aktiviteterna och övningspassen syfta till att stärka scouternas fostran i linje med scoutlagen och klassproven. Ofta handlade det inom scouting om lekar som uppövade uppmärksamhet, samarbete eller händighet. Däremot ansågs det inte lämpligt med förströelse – vilket förefaller ha varit betydligt mer accepterat inom örn-rörelsen.

I lägerverksamheten gjordes inom Unga Örnar ambitiösa försök att sammanlänka kroppslig aktivitet med rörelsens bildningsideal. Konkret tog sig detta uttryck i särskilda mångkamper, ofta i form av en sex- eller tiokamp, där idrottsliga och intellektuella grenar fick lika stort utrymme. Vid riksläget i Motala 1933 omfattade tävlingen fem andliga grenar (naturkunnighet och geografi, historia, samhällskunskap, huvudräkning samt deklamation) och fem fysiska grenar (slungboll, valfritt hopp, löpning 100 meter, terränglöpning, samt simning 50 meter).⁷⁵

Lägret: "Ett samhälle i miniatyr"

Läger av olika slag kom att spela en helt central roll inom Unga Örnar. Läger arrangerades i varierande omfattning och regelbundenhet på avdelnings-, distrikts- och riksnivå. Redan innan riksorganisationen Unga Örnar bildades 1931 hade lokala avdelningar, bland annat i Lund och Stockholm, ordnat läger i naturen för sina medlemmar. Under resten av decenniet fortsatte lägerverksamheten att växa på lokal och nationell nivå. Vanligtvis pågick somrarnas distrikts- eller riksläger 8–12 dagar. Mest uppmärksammade blev rikslägren, där örnar från hela landet samlades på olika platser i landet. År 1932, det vill säga sommaren efter riksorganisationens formella bildande, höll Unga Örnar ett första storläger vid Fogelstad i Södermanland. Genom Fogelstadgruppen och den Kvinnliga medborgarskolan som där grundats 1921 var platsen för lägret nära förknippad med skolning i medborgarskap.⁷⁶ Nästföljande år arrangerades ett riksläger i Rossnäs intill Motala vid Vättern. Därefter återkom rikslägren vart tredje år: 1936 vid Årsta havsbad i Stockholmsområdet följt av det stora skandinaviska lägret i Falkenberg 1939. Förutom dessa läger ordnade Unga Örnar även dagsutflykter och helgläger, särskilt i samband med högtider som påsk och pingst. Men det var sommarlägren som återkommande beskrevs som en årlig höjdpunkt i arbetet.⁷⁷

I fråga om lägerverksamheten hämtade Unga Örnar inspiration från scoutrörelsen. Scouting sågs som en föregångare inom friluftslivets och lägerverksamhetens domäner.⁷⁸ I flera avseenden kom också örnarnas läger att arrangeras efter former som påminde om scoutläger. Unga Örnar gav inte heller ut några egna instruktionsböcker om lägerverksamhet utan förlitade sig i detta avseende på extern litteratur samt instruktionskapitel i de egna handböckerna.⁷⁹ Likheterna med scoutrörelsens läger gällde bland annat hur de uppfördes samt de stående inslagen av programpunkter. På lägren lekte örnarna lekar, idrottade, badade och gjorde utflykter i omgivningarna. Dessutom åt de mängder av mat och sjöng sånger vid lägerelden innan de kröp till kojs i sina tält.⁸⁰ De yttre skillnaderna visavi scouternas läger bör ha varit svåra att notera för ett otränat öga. Det rörde sig trots allt om barn och ungdomar i uniform som lekte, tävlade och bodde i tält. Som tekniker för medborgarfostran hade örnlägren dock sina särdrag.

En betydelsefull skillnad mellan scoutrörelsens och Unga Örnars verksamhet var synen på lägren i förhållande till övrig verksamhet. Inom scouting fungerade lägren som platser för träning enligt scoutlag och klassprov, men också som en arena för utvärdering av de färdigheter scouterna skaffat sig under resten av året. Hur väl ett läger genomfördes beskrevs därför som ett betyg på hur arbetet i patrullerna fungerat under resten av året. Någon motsvarande integrering av sommar- och vinterhalvårens verksamhet skedde aldrig inom Unga Örnar. Även om Unga Örnars läger beskrevs som upplevelsemässiga höjdpunkter i arbetet betraktades årets två säsonger i stället som likvärdiga och till stor del åtskilda. Studie- och cirkelverksamheten som pågick under höst och vinter sågs som lika viktig för förbundet av det goda medborgarskapet som den mer fysiskt inriktade träning som representerades av idrott och friluftsliv. Om det över huvud taget fanns ett hierarkiskt förhållande mellan handens och hjärnans arbete var det snarare till det senares fördel.

Att döma av rapporter och dagordningar från örnlagren var dagarna inte lika inrutade som vid gängse scoutläger. Medan scoutlitteraturen hade talat om lägret som en tid för "att vänja [deltagarna] använda lediga stunder till nyttigt och nöjsamt arbete" och att den inrutade tillvaron på lägret bidrog till att göra varje lägerdag fullbordad, betonade Unga Örnar i stället lägerdeltagarnas möjlighet att välja aktivitet och sysselsätta sig själva. En av deltagarna på Unga Örnars första riksläger vid Fogelstad i Södermanland sommaren 1932 skrev att en vanlig lägerdag började med väckning klockan 06 och sedan fortsatte med städning av tälten, bad och därpå frukost. Under resten av förmiddagen var aktiviteterna däremot fria: "då vi ätit gröten, gjorde vi vad vi själva fann för gott. De flesta bad om permission. Under den brukade vi plocka blåbär." Efter middagsmålet skedde i regel någon utflykt. Därefter var det åter dags för fria aktiviteter innan de ägnade sig åt "litet av varje tills klockan var ungefär 9. Då åt vi kvällsvard."⁸¹

De unga örnarna förefaller ha haft större möjlighet att disponera lägertiden efter eget behag än vad som var brukligt vid scoutläger. Där scouterna övade observationsförmåga, sjukvård eller hantverksmässiga färdigheter under särskilda övningspass kunde örnarna i större utsträckning plocka bär eller spela boll efter eget tycke. Detta innebär att örn rörelsen framhävde lägrets tid som rekreerande snarare

rare än danande. Tonvikten låg på återhämtning och avkoppling. Lägerren var inte inrutade i detalj för att producera medborgerliga subjekt, utan i större utsträckning arrangerade som platser för rekreation och avkoppling.

Detta återspeglar också en strömning inom svensk arbetarrörelse som Ingrid Millbourn beskrivit i termer av "rätten till maklighet."⁸² Enligt Millbourn syftade socialdemokratins samhällsvision till att skapa förutsättningar för ett rikare mänskligt liv både kulturellt och intellektuellt, där ökad produktivitet i samhället skulle användas för att bryta enformigheten i tillvaron och förverkliga drömmen om en rik fritid. Genom att utnyttja de produktiva aspekterna av det kapitalistiska systemet ville socialdemokratins företrädare på så sätt skapa förutsättningar för ökad livskvalitet.⁸³ Unga Örnars verksamhet kan ses som ett försök att förverkliga denna tanke om en meningsfull fritid genom socialisation.

Lägerlivets "maklighet" märks också i förhållandet till begreppet camping. Det är belysande att Unga Örnar, till skillnad från scout-rörelsen, anammade campingbegreppet. Under 1930-talet dök termen upp i en rad olika sammanhang för att beteckna Unga Örnars lägerarrangemang.⁸⁴ Begreppet camping, med dess konnotationer av lata dagar, avkoppling och ferievistelse svarade bättre mot Unga Örnars lägervistelser. Inte heller tycks Unga Örnar ha ansett det vara lika viktigt att lämna civilisationen bakom sig under lägervistelserna. När Malmögruppen åkte på "campingvecka" till Falsterbo 1932 rapporterade till exempel en av deltagarna att de lyssnat på musik "på en medhavd grammofon", vilket sväriligen skulle ha ansetts passande på ett scoutläger vid denna tid.⁸⁵

Trots att lägervistelsen till stor del fylldes av bad, lekar och idrott – i linje med målsättningen att erbjuda fritid och rekreation – sökte Unga Örnar också förbereda sina medlemmar för ett framtida yrkesliv genom att vänja dem vid arbete. Arbetet med att bygga upp lägret innebar en fostran i arbetet som sådant, vilket också kan ses som ett uttryck för organisationens vilja att förmedla en kollektiv identitet som arbetare. I riktlinjerna för verksamheten slog Unga Örnar fast att: "Genom arbetsövningar skola de lära sig förstå arbetets grundläggande betydelse för individ och samhälle."⁸⁶ I örnlagen fanns två bud som knöt an till plikt och deltagande i arbetsuppgifter: "En Ung Örn

följer alltid villigt den valde ledarens förordning” samt: ”En Ung Örn är alltid villig och hjälpsam.” I *Handbok för Unga Örnar* från 1934 fick det sista budet följande motivering: ”Inga sura miner om far och mor behöver ett handtag. Utan tankar på belöning räcker en Ung Örn sin hjälpande hand till alla och en var.”⁸⁷

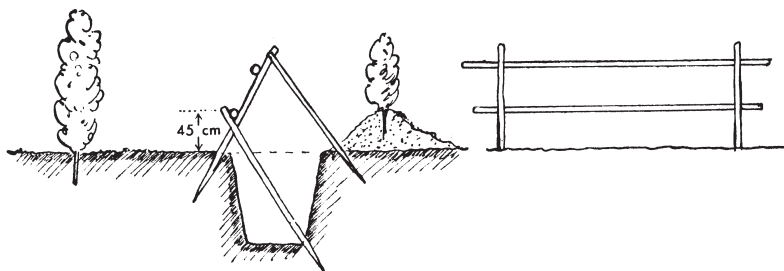
Att deltagandet i lägrets olika arbetsuppgifter ansågs viktigt framkom i åtskilliga lägerrapporter. I Lunds Unga Örnars verksamhetsberättelse från 1933 påtalades till exempel: ”Vid samtliga läger har medlemmarna fått deltaga i alla förekommande göromål, sålunda har en arbetsfördelning varit genomförd som syftat till att bibringa medlemmarna arbetsglädje och ansvar för det gemensamma lilla samhälle som uppbyggts.”⁸⁸ Vid vissa läger gjordes också utflykter till fabriker i närområdet. Vid Jönköpingsdistriktets läger vid Majsjön utanför Gislaved gjorde deltagarna ett besök på Kooperativa Förbundets gummitfabrik i staden. Vid Unga Örnars läger i Norberg samma sommar besöktes inte mindre än tre av traktens gruvor.⁸⁹

Att upprätta ett läger

Precis som hos scouterna var huvuddelen av Unga Örnars läger förlagda till tillfälliga lägerplatser. Dessa läger byggdes därmed upp tillfälligtvis för att sedan monteras ner igen. Detta krävde både noggranna förberedelser och aktivt byggande för att skapa en trivsamt lägerplats, vilket ställde stora krav på organisatörerna: ”Man kan för övrigt inte tillräckligt noga planlägga ett läger. Därför bör det helst planeras redan sommaren förut.”⁹⁰

I *Handbok för Unga Örnar* (1934) presenterades en relativt utförlig plan för upprättandet av ett tältläger, där första lägerdagen konstaterades vara den viktigaste. Det var nämligen då platsen för lägret skulle tas i anspråk. Först skulle tält resas och bäddarna göras i ordning. Innan lägerdeltagarna tog itu med sin egen packning skulle också kokplatser ställas i ordning, följt av förrådsställare och latringropar.⁹¹ Vid större läger kunde det förutom latriner och kokplats även finnas bank, telefon, postkontor och en särskild pressavdelning som gav ut lägertidningar (ibland med ett eller rent av två nummer om dagen).⁹²

Lägrens tillfälliga karaktär fick till följd att deltagarna på ett högst konkret sätt blev medskapare av det miniatyrsamhälle som lägren syftade till att upprätta. Liksom scouterna ägnade sig örnarna i detta sam-

Lägerarbeten förekom också på Unga Örnars läger. Illustrationen visar hur en latrin med sittställning konstrueras. Ur *Handbok för Unga Örnar* (1934).

manhang åt olika former av byggande, vilket kan ses som uttryck för medborgarfostran i linje med *civilt deltagande*. Genom gemensamma arbetsinsatser togs naturen i bruk och gjordes beboelig. Ambitionen förefaller ha varit att skapa en enhet som *framstod* som lika välfungerande och ordnat som samhället i övrigt. Däremot handlade det inte om att skapa ett miniatyrsamhälle som gav sken av att befinna sig i full samklang med naturen, eller vars gränser mot den omgivande naturen suddades ut. Förhållandet tydliggörs om vi betraktar lägret som en heterotopi, i vilken ideal och föreställningar om samhälle och natur samexisterade.

Föreställningen om lägret som ett samhälle i miniatyr, inte bara en fysisk plats utan också en social eller politisk arena, var central inom Unga Örnar och återkom i många olika sammanhang.⁹³ Vid invigningen av Falkenbergslägret 1939 liknade Ola Brandstorp, ordförande för den norska systerorganisationen Framfylkingen, i sitt invigningstal lägret vid "ett samhälle i smått". Liksom i det verkliga samhället var det lägerdeltagarnas ansvar att lägrets samhälle blev ett gott samhälle: "Tänk på ungdomar, att denna regel gäller även om samhället i stort."⁹⁴

I lägerboken från samma läger kunde man också läsa: "Lägret är ett samhälle, där varje medborgare måste rätta sig efter samhällets lagar."⁹⁵ På så sätt formulerades lägret både som en förebild för det goda samhället och en plats där de blivande medborgarna kunde lära sig att vara medskapare av detta goda samhälle. Lägrets heterotopi utgjorde en grund för samhällssimulering, där det aktiva eller performativa inslaget av medborgarens förhållande till samhället tydliggjordes. Den form

av aktivt medborgarskap som betonades inom Unga Örnar var inte som scouternas medborgarideal handlingsinriktat i hantverksmässig mening. Även om delaktighet i praktiska göromål som potatisskalning och lägerarbeten förekom, formulerades grunden för det goda samhället i termer av demokratisk skolning, kamratskap, debatt och bildning snarare än uppförandet av ingenjörsmässiga konstruktioner.

Betydelsemässigt förefaller lägrets fysiska plats ha varit mindre viktig än den politiska arenan. Scoutlägrens uppsjö av lägerarbeten, och tiden som avsattes för att iordningsställa dessa konstruktioner, hade inte alls samma prioritet när Unga Örnar ordnade läger i naturen. Visst förekom platsskapande konstruktioner som lägerportaler, men skapandet av lägrets fysiska livsmiljö förefaller inte ha ägnats alls lika stor uppmärksamhet. I 1934 års *Handbok för Unga Örnar* återfanns skisser på latrin och förrådsställare samt instruktioner för uppförande av eldstad. Däremot nämndes inte färdigställande av lägerarbeten bland lämpliga aktiviteter under ett läger. Inte heller i tidningen *Unga Örnar* återfanns ritningar och beskrivningar av lägerarbeten i större utsträckning.⁹⁶

Lägerliv som politiskt deltagande

Trots att Unga Örnar anordnade läger i naturen hade tillställningarna med andra ord en stark förankring i idéer om det goda samhället. Medborgarskapet som civilt deltagande iscensattes då lägren byggdes upp och gjordes beboeliga, men det fanns också andra aspekter av medborgarskolning genom aktivt deltagande i Unga Örnars läger. Tydligast blev skillnaderna i jämförelse med scoutrörelsen gällande lägerlivets medborgarskolning när vi beaktar de politiska aspekterna av medborgarskapet, det vill säga hur medborgarfostran skulle praktiseras genom demokratiskt deltagande.

Trots att Unga Örnar under 1930-talet betonade sin ställning som neutral i partipolitiska frågor och sade sig vilja undvika politisk ”drillning” av sina medlemmar framhöll rörelsen organisationsvana och aktivt demokratiskt deltagande som grundpelare. Detta kom därför också att praktiseras i olika former under Unga Örnars läger.

Mest iögonfallande av dessa aktiviteter, genom vilken örnlägren också tydligt skilde sig från scouternas, var de så kallade örnriksdagarna. Valförfarandet gjorde debut i större skala vid 1933 års riksläger i Rossnäs där ett lägerparlament framröstades genom allmänna val.

Förebilden för denna lägermodell stod att finna hos Kinderfreundes barnrepubliker i Österrike, där barnen medverkade i lägrens organisation. I förhållande till scouting var detta ett nydanande inslag.⁹⁷

Det högtidliga valet beskrevs efteråt som lägrets stora händelse. Fyra partier kämpade om väljarnas förtroende: "Lägret främst", "Glädje och ansvar", "Hela makten åt Örnarna" samt "Regeringspartiet". Liksom i senare skildringar från den här sortens valprocedurer fanns ett stänk av humor i både förfarande och rapportering:

"Lägret främst" somnade strax. "Glädje och ansvar" skreko sig hesa i förtvivlan och lyckades t.o.m. förmå ett par musiker att göra myteri, "Hela makten åt örnarna" kastade billiga kola från tribunen, förmodligen i avsaknad av andra argument. Detta pågick ännu då de röd-blå köerna ringlade sig framför respektive s.k. kommunalhus.⁹⁸

Med 297 röster och 10 mandat avgick Regeringspartiet med en solklar seger. Hela makten åt Örnarna fick 91 röster och 3 mandat medan Glädje och ansvar räknade 90 röster och 2 mandat. Lägret främst slutligen fick 7 röster och 0 mandat. Den parlamentariska skolningen innebar emellertid inte enbart att lära sig delta eller segra i val, utan också att regera klokt och med demokratisk värdighet:

De unga riksdags"männen" (det fanns flickor med också) togo sina uppdrag såsom det anstår unga örnar, oavsett tillfälliga partiståndpunkter. Den saken kunde märkas av det omsorgsfulla arbete som utfördes av de olika nämnder och kommittéer som parlamentet satte i funktion. Detta arbete präglades av omtanke om lägret, av glädje och ansvar, och syftade till att ge så stor makt som möjligt åt örnarna.

Regeringen utnyttjade sålunda icke sin seger att skapa en självförhållande diktatur, utan åstundade att med hänsynstagande till varje berättigad synpunkt skapa lika rätt- och skyldigheter för Örnungarna, därmed givande möjligheter till frisk flykt mot framtida sammankomster och viktigare riksdagsmannaval.⁹⁹

De parlamentariska lekarna, främst i form av val till lägerbyarnas borgmästare och lägrets riksdag, syftade uppenbarligen till att åskådliggöra betydelsen av en parlamentariskt aktiv medborgare. Likaså betonade rörelsen att örnarna skulle lära sig föreningslivets demokratiska former. Medan scoutlägren under 1930-talet organiserades utifrån mer hierarkiska principer valde Unga Örnar att lägga tonvikten på det parlamentariska styrelseskicket. Lägret byggdes alltså inte bara upp som

ett samhälle i miniatyr utan gjorde också anspråk på att organiseras som ett sådant.

Här kan emellertid också en ambivalens skönjas: å ena sidan en tydligt formulerad vilja att låta barnen vara medbestämmande i lägrets och lägerverksamhetens utformning, å andra sidan handböckerna och instruktionsmaterialets starka betoning av att hela lägret i förväg måste planeras i detalj – av ledarna.¹⁰⁰ Likaså kan detta förhållande relateras till Joakim Landahls konstaterande att samhällssimuleringen präglades av en ambivalens mellan bemyndigande och infantilisering.¹⁰¹

Hur stort beslutsunderlag de örnvällda representanterna egentligen hade framgår inte alltid i källmaterialet, men tycks huvudsakligen ha begränsats till ceremoniella frågor. Vad som däremot gång på gång lyfts fram i källmaterialet – både från de stora rikslägren och mindre distriktsläger – är valprocedurerna: från röstlängdens fastställande och intensivt kampanjarbete till högt valdeltagande och segerjubel.¹⁰²

Kanske ska lägrets politiska liv inte främst betraktas i termer av lek eller allvar, ”på riktigt” eller ”på låtsas”, utan som en ritualisering av det demokratiska styrelseskicket. Valen till byråd och örnricksdag, tillsättandet av ministrar och regering, beslut och verkställande, var en *iscensättning* av ett styrelseskick och därigenom en praktiserad erfarenhet som var både på riktigt och på låtsas.

Det demokratiskt och parlamentariskt aktiva medborgarskap som Unga Örnars medlemmar skulle fostras in i innefattade skolning i parlamentarism, men också kunskap om arbetarrörelsens förgreningar och föreningar, exempelvis Kooperativa Förbundet (KF), HSB och LO.¹⁰³

Även om Unga Örnars inställning till demokratiskt deltagande skilde sig från den samtida scoutrörelsens saknades ingalunda idéer om barns medbestämmande i den samtida samhällsdebatten. Inom utbildningsväsendet hade frågan om elevinflytande som fostrande princip diskuterats länge. Enligt Joakim Landahl hade idén om självstyre för elever sina rötter i principer om kamratfostran som ursprungligen etablerats på exklusiva internatskolor. Under 1800-talet införlivades dessa tankar med reformpedagogiska strömningar och Ellen Key hyllade i *Barnets århundrade* ett försök i USA med en skola som inrättats som en ungdomsrepublik. Även i Sverige letade sig idéer om självstyre in, framför allt på läroverken.¹⁰⁴

En politisk verksamhet?

Unga Örnars föreställning om medborgarskap, i vilket politiskt deltagande var en hörnsten, kan relateras till frågan i vilken utsträckning den socialdemokratiska barnverksamheten inklusive Unga Örnar kan betecknas som politisk, vilket flitigt diskuterats i tidigare forskning. Å ena sidan sökte organisationen vara "partipolitiskt neutral" och inte "tvångsuppföstra [barnen] eller drilla dem till socialister".¹⁰⁵ Å andra sidan bekände sig Unga Örnar otvetydigt till arbetarrörelsen och sökte utan tvivel tjäna den socialdemokratiska ungdomsverksamheten. Inslagen av socialistisk idétradition skiftade mellan högt och lågt, stort och smått. Redan på tredje sidan i det allra första numret av tidningen *Unga Örnar* 1931 återfanns en biografisk presentation av Karl Marx med rubriken "En idéernas banbrytare".¹⁰⁶ I samma nummer av tidningen skaldade 12-åriga Margit Zetterling:

Vi unga kan ännu ej allting förstå.
Men kämpa – det gör vi envar.
Vi sjunga en stridssång, där framåt vi gå
i takt under röda standar.¹⁰⁷

Året därpå skrev en örnledare från Sölvesborg: "Vi hoppas ju att dessa barn kommer att bli grundläggare för denna nya rörelse i vår stad, som skall ha till uppgift att redan vid tidig ålder söka inrikta barnens tankar på det för hela världen så mäktiga ordet *socialism*."¹⁰⁸

Från scoutrörelsens sida blev den påstådda politiseringen av Unga Örnars program en viktig angreppspunkt. Pojkscouternas ledartidning *Totem* kommenterade vintern 1931: "Hur programmet än utformas, kan man nog utgå ifrån att Örnarna ha fått en socialistisk livssyn, när de som fullvuxna begiva sig ut i kampen för tillvaron."¹⁰⁹

Unga Örnars företrädare å sin sida tycks inte ha upplevt någon motsättning mellan att betona den politiskt neutrala linjen samtidigt som man ordnade föredragsserier om arbetarrörelsens historia eller skrev hyllningsporträtt av ledande socialdemokrater som Hjalmar Branting eller Per Albin Hansson.¹¹⁰

Göran Sidebäck har beskrivit organisationens politiska fostran under dessa år i första hand som "miljöskapande" eller indirekt.¹¹¹ Mer än något annat sökte Unga Örnar förbereda sina medlemmar på ett aktivt politiskt deltagande i framtiden. Skolningen i demokrati var

central och innefattade både parlamentarismens principer och deltagande i föreningsliv: ”Genom diskussioner, enklare förhandlingar och dylikt skola de lära sig parlamentarisk takt och ordning vid sammanträden och möten.”¹¹²

För Unga Örnar framstod politiskt deltagande inte bara som en möjlighet för den aktiva medborgaren, utan snarare som medborgarskapets egentliga innebörd och främsta skyldighet. Medborgarskapet *var* politiskt och därmed kunde inte heller en medborgarskolning fjärma sig från politiken som sådan – endast presentera det i ”neutral” form. Detta var en utgångspunkt som på ett radikalt sätt skilde sig från scoutrörelsens, vars historiska grund låg i en nationalism där partistrider sågs som ett hot mot nationens inre sammanhållning.

Det politiskt deltagande medborgaridealet fyllde också en social funktion. Förutom att söka bidra till sunda kroppar och själar, såg Unga Örnar i lägerlivet en möjlighet att motverka passivitet och förfrämligande genom aktivt deltagande i samhället. Den goda medborgaren var den aktiva och aktivt deltagande medborgaren. På så sätt skulle organisationens ideal om samhällssolidaritet förverkligas i praktiken. Där scoutfostran riktades in på den självdisciplinerade och självtillräckliga individen – den ständigt aktive och alltid redo medborgaren – vände sig Unga Örnar i stället tydligare mot kollektivet. Även inom Unga Örnar fanns visserligen drag av att söka forma självverksamma individer, men samtidigt ansågs det angeläget att människor med gemensamma intressen gick samman för att åstadkomma förändring.

Häri finns också en potential att förstå vad Unga Örnar menade med ”hårdande, måttfullt friluftsliv”. De medborgare som rörelsen försökte forma genom lägerverksamhet och naturumgänge var inte det borgerliga friluftsidealets självtillräcklige individ som likt en ensam alpinist strävade mot toppen, utan folkrörelsernas solidariska medborgare.

Naturens betydelse

Som tidigare konstaterats slog camping som friluftspraktik igenom på allvar i Sverige under 1920-talets sista år. I det svenska naturumgängets idéhistoria har 1930-talet därför framställts som en brytningstid, då sekelskiftets nationellt präglade strapatser gav vika för en friluftskultur präglad av framstegsoptimism, hygien och kroppslig rationalism. Friluftslivet blev mer vardagsnära och naturen framstod som hanterlig

och gästvänlig.¹¹³ Karin Johannisson har dessutom påpekat att synen på staden förändrades under detta decennium. Staden kom att representera renhet och modernitet, medan landsbygden i stället förknippades med smuts och sjuklighet.¹¹⁴

Likväl uttrycktes i Unga Örners retorik under 1930-talet också en traditionell dualism mellan stad och natur, där staden fick representera det instängda och monotona, medan naturen stod för frihet, hälsa och renhet. Allra tydligast kom detta kanske till uttryck i rörelsens sånger. I "Unga Örnar går i ledet", en svensk tolkning av en visa av Jürgen Brand, sjöng örnarna:

När som veckan gått till ända
längta vi att åter få
ryggen emot staden vända
och ut i det fria gå.¹¹⁵

En liknande dualism kring stad och land uttrycktes i Harald Bergstedts "Vår melodi":

Kom med nu, kamrat! Hela veckan som gått
blott gatornas larm vår musik har bestått.
Vi vandrat i dammet på asfalt och sten,
i dag vill vi känna på luft som är ren.¹¹⁶

I sångerna fick staden representera damm och instängdhet medan naturen framstod som en plats för hälsa, frihet och avkoppling. Även i andra sammanhang symboliserade naturen det rena, livfulla och vederkveckande. I tidningen *Unga Örnar* skrev signaturen H.S. (bakom vilken rimligtvis riksledaren Hilding Skjöld stod):

Det friska och härdande livet i skog och mark ger både vår kropp och själ ett tillskott av nya krafter. Solbrända och med stärkta muskler och spänstig kropp vänder vi hem efter våra vandringar och läger. Naturen är den källa varur vi hämtar styrka och kraft.¹¹⁷

Idén om naturen som en källa att hämta kraft ur för att sedan återvända stärkt till vardagens olika göromål återkom således inom både scout-rörelsen och Unga Örnar. Även i den socialdemokratiska tidningsmannen och politikern Rickard Lindströms ungdomsroman *Örnen*, som utgavs 1933 och riktades särskilt till Unga Örners medlemmar,

framstod naturen och kärleken till hembygden som en självklar del av landskapet.¹¹⁸

Det socialdemokratiska intresset för friluftsliv under 1930-talet kan också ses i ljuset av samtidens bostadspolitiska problemformuleringar, som tillhörde decenniets viktigaste politiska frågor. 1933 tillsatte regeringen Bostadssociala utredningen, en kommitté som förblev aktiv fram till 1947 och satte prägel på svensk bostadspolitik i ytterligare ett par decennier.¹¹⁹ För 1930-talets urbana reformrörelse stod lösningen på de problem som förknippades med stadslivet i att på olika sätt försöka föra in naturen i städerna.¹²⁰

I Unga Örnar framställdes friluftsliv som ett verkningsfullt sätt att motverka livsvillkoren i industristädernas bostäder.¹²¹ Kritiken gällde dock inte stadslivet som sådant och friluftsliv presenterades inte som något annat än ett hälsobringande komplement till livet i staden. Någon omfattande civilisationskritik går inte att utläsa i organisationens retorik.

Lägerlivet, med dess upprättande av samhällen i miniatyr, kan ses som ett annat uttryck för detta förhållningssätt. Där gjordes naturen beboelig och familjär, samtidigt som lägret skapade en arena där människan uppfattades stå i samklang med naturen. Lägerlivets samhällsbyggande fick inte resultera i skövling eller ohämmad exploatering av naturresurser. Liksom scoutlagen innehöll örnlagen en särskild punkt om naturskydd: "En ung örn älskar och skyddar naturen." I samband med lägren handlade det om att lämna lägerplatsen i lika gott skick som före lägret.¹²² Precis som i scoutrörelsen uttrycktes behovet av naturskydd framför allt i den enskildes ansvar att ta hand om och vårda naturen och dess värden. I tidningen *Unga Örnar* skrev socialdemokraten Anna Lindhagen att Unga Örnars medlemmar "måste bli naturskyddare i praktiken. Kärleken till naturen måste omsättas i handling."¹²³

Lägrets omgivning

I de föregående avsnitten har jag klargjort hur Unga Örnars medborgarfostran iscensatte ett aktivt deltagande medborgarideal, både i form av civilt deltagande i upprättandet av lägrets miniatyrsamhälle och i form av politiskt deltagande genom att lägren skapades som politiska platser med parlamentariska val. Ytterligare en aspekt gällde medbor-

garskapet som identitet och samhörighet. För att närma oss den frågan har jag valt att närmare studera förmedlingen av kollektiv identitet genom lägrens platsskapande samt lägerbål.

Platserna där lägren anordnades framstod på en gång som betydelsefulla och utbytbara. Till varje läger söktes en idealisk lägerplats, med vilket avsågs en avvägning mellan natursköna omgivningar och lösningar på praktiska problem som kommunikationer, tillgång till vatten och badplats. Det senare var en särskilt stor utmaning i samband med större läger med flera hundra eller tusen deltagare. Därtill måste lägret anordnas på en plats till vilken deltagarna kunde ta sig utan alltför stora vedermödor. Inför det första riksläget 1932 presenterades lägerplatsen med just dessa egenskaper i åtanke:

Sörmland är ett av våra vackraste landskap och den del, där Fogelstad är beläget, står ingen annan plats i Sörmland efter ifråga om naturskönhet. Fogelstad ligger trekvarts timmes väg med buss från Katrineholm, dit utmärkta tågförbindelser finnas från olika delar av landet. Den plats som utstakats för riksläget, ligger en kvarts timmes väg från själva godset på en skogsinramad äng, där Unga Örnars tältstad, efter det beslut riksutskottet fattat, kommer att få ett skyddat och utmärkt läge, utmärkt inte minst med hänsyn till möjligheterna för idrottslekar och annat.¹²⁴

Även vid riksläget 1933 framhölls de natursköna omgivningarna och den kulturhistoriskt intressanta miljön särskilt: "Vätterstranden vid sommarläget var av stort värde ur skönhetssynpunkt. Runtomkring fanns också rika kulturbygder med minnen från gångna tider."¹²⁵

Det var alltså viktigt att lägret förlades på en plats som ingav en känsla av naturnärhet. Omgivningarna skulle vara vackra och inbjudande. Platsen för Falkenbergsläget 1939 var strategiskt vald för att minimera resvägen för deltagarna från grannländerna, men fyllde också i övrigt de krav man kunde ställa på en lämplig lägerplats. Tidigare samma år kunde man i tidningen *Unga Örnar* läsa:

Här får vi stora utrymmen för både tältstaden och för lek och idrott. Platsen ligger inramad av skog och berg och med en härlig utsikt över havet. [— —] Så här ser den kommande lägerplatsen ut. Stora områden och vacker natur. Och inom synhåll ligger den härliga badstranden. I juli, när tusentalet vita tält kommer att resa sig i solskenet, blir det en imponerande utsikt uppe från bergets krön.¹²⁶

Om området kring Falkenberg verkligen kan beskrivas som bergigt är väl en öppen fråga, men örnledarna tycks i alla händelser ansett sig ha funnit en utmärkt, naturskön plats för sitt första skandinaviska läger. Naturen bildade inte bara inramning för lägerplatsen utan erbjöd också en utkikspunkt *mot* lägret. Lägret konstruerades därför inte enbart som en plats från vilken deltagarna kunde närma sig naturen. Från naturen blev det även möjligt att blicka mot lägret och den skapelse som där hade åstadkommit.

Lägrets faktiska avstånd till tätorter – även större städer – tycks däremot ha varit av mindre betydelse, så länge platsen upplevdes som natur. Vid mindre läger och utflykter blev detta än tydligare, då de ofta ägde rum i närhet till tätorterna. Av central betydelse framstår här *upplevelsen* av att komma till en annorlunda miljö som bröt av mot vardagen. När Stockholmsörnarna i september 1932 tog spårvagnen till Nockeby i Bromma och därefter vandrade ut i skogen kunde en av deltagarna nöjt konstatera: ”Jag för min del blev förtjust i området, det är helt enkelt en liten vildmark som vi fått till lägerplats.”¹²⁷

I ideala fall fick emellertid lägerdeltagarna också en känsla för trakten och de lokala omgivningarna. För att lägret verkligen skulle komma till sin rätt behövde det knyta an till medborgarfostran och för detta ändamål spelade även lägrets omgivning en väsentlig roll. Ett sätt var att upptäcka traktens natur, exempelvis de geologiska förutsättningarna. En annan var att anlägga en sociologisk eller kulturhistorisk blick och fundera kring samhället och de människor som bodde i trakten. Liksom scouterna besökte örnarna historiska minnesmärken, utkiksplatser och andra sevärdheter i samband med lägren men Unga Örnars förmedling av svensk historia måste sättas in i en bredare socialdemokratisk kontext. När det socialdemokratiska partiet under 1920-talet inledde en omdirigering från oppositions- till regeringsparti innebar det också att synen på den svenska historien ändrades. Åsa Linderborg har visat att socialdemokratin försökte framställa sin historia ”som en naturlig fortsättning på det som var”.¹²⁸ På så sätt kan Unga Örnars kulturhistoriska exkursioner i landskapet, där gamla bruk och slottsruiner besöktes, betraktas som förmedlare av en socialdemokratisk vision om svensk nationell identitet. Inte minst märks detta i hur symbolen Engelbrekt togs i bruk. I samband med Norberglägret i Bergslagen 1935 beskrevs denna ort som en av de ”minnesrikaste plat-

serna i Bergslagen”, delvis därför att den var just Engelbrekts födelseort.¹²⁹ Här betonades dock inte bara Engelbrekt som person, utan också det kollektiva inslaget i Engelbrekts uppror och arbetets betydelse:

Det farliga och hårda arbetet i gruvor, hyttor och skogar, har fostrat Bergslagens folk till ett hårt släkte med okuvlig självkänsla och frihetskärlek. [— — —] Här föddes och fostrades också de män, som först anslöto sig till frihetshjälten då han satte i gång sin kamp mot förtryckarna. Händer vana vid hårda tag kring slägga och spett, visade sig även kunna hantera pikar och svärd, riva fogdeborgar och ta herrarna i kragen.¹³⁰

Denna tendens att betona det nationellt högstämda och att försöka förankra arbetarrörelsen bakåt i tiden var i flera avseenden typisk för 1930-talets socialdemokrati och dess process att framstå som ett statsbärande parti. Det skedde bland annat genom ett anammande av nationella symboler, en vilja att göra svenska flaggan rumsren, betona arbetarrörelsens historiska rötter i svensk allmogekultur och lyfta fram historiska gestalter som Gustav Vasa och Engelbrekt. På så sätt förstärktes den folkliga dimensionen av det nationella projektet, utan att socialdemokratien ägnade sig åt högstämda tal om fosterlandet eller ”fanatiskt flaggviftande”, för att låna ett uttryck av Henrik Berggren.¹³¹

Unga Örnar gjorde därför, liksom scouterna, utflykter till historiska monument och minnesrika platser i samband med sina läger. Det är dock viktigt att poängtera att lägrets omgivningar inte bara skulle betraktas bakåtblickande. Som tidigare påpekats gjordes även utflykter till fabriker och annan industri i närområdet, vilket knappast hade någon samtida motsvarighet inom scoutrörelsen. Tidningen *Unga Örnars* redaktör Birgit Magnusdotter-Hedström uppmanade läsarna att fundera kring potentialen för framtida utveckling i lägerplatsens omgivningar och sedan skicka in sina redogörelser till tidningen: ”På vilket sätt kan du tänka dig att människornas levnadsförhållanden där skulle kunna förbättras?”¹³²

På så vis knöts lägrets geografi an till det socialdemokratiska samhällsprojektets reformprogram. I mötet mellan lägret och dess omgivningar uppmanades örnarna att förvärva en framåtriktad blick som samhällsförbättrare. I det här avseendet syftade även lägren till att förbereda Unga Örnars medlemmar på ett aktivt medborgarskap, med en tydlig politisk dimension.

Lägerverksamheten innefattade således aktiviteter som gick ut på att tillägna sig och göra sig hemmastadd i lägrets omgivningar. I den meningen handlade lägrets upprättande om platsskapande. Den yta eller plats på vilken möjligheter och visioner kunde projiceras ska inte förstås som synonymt med en godtycklig plats. Den upplevda avsaknaden av innehåll kunde bara frammanas på platser där civilisationens betydelser inte trängde igenom. *Upplevelsen* av naturlighet, i form av avsaknad av civilisation, kan ses som en förutsättning för att kunna frammana denna bild där det framtida samhällets möjligheter framträdde i sin fulla potential.

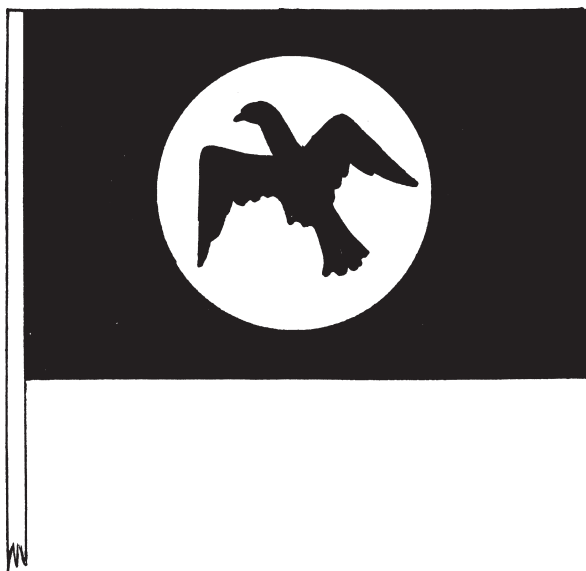
Lägrets rumsliga praktik handlade inte om att forma en plats i allmänhet, utan att skapa en *egen* plats och en särskild plats, där organisationen kunde förverkliga tankar om ett medborgarideal byggt på samhörighet. I Unga Örnar skedde det bland annat genom att deltagarna (i varierande utsträckning) klädde sig i den särskilda örndräkten.¹³³ Även flaggor fyllde en viktig funktion. Alla läger tycks ha pryts av flaggor i olika omfattning. Både nationsflaggan och Unga Örnars egen örnprydda flagga förekom. Örflaggan påminde givetvis lägerdeltagarna om deras organisationstillhörighet. "Vid vandringar och läger är det alltid roligt att ha ett samlingstecken för gruppen", slog *Handbok för Unga Örnar* fast. Detta samlingstecken skulle vara av fastställd modell och följa riksorganisationens flagga. "Röd duk med stor vit rundel på mitten och mitt på denna en röd örn."¹³⁴

Efter att Stockholmsdistriktet hållit läger på Muskö kunde man i tidningen *Unga Örnar* läsa:

På söndag morgon började ett febrilt arbete med att göra lägerplatsen i ordning. Snart reste sig tält vid tält och gav ett vackert inslag i naturen. När vi öppnat lägret och därvid även invigde vår nya fana och den sedan vajade över lägerplatsen, kände vi oss riktigt som medlemmar i Örnrepubliken på Muskö.¹³⁵

Flagghissningen markerade således ceremoniellt lägrets anspråkstagande av naturen och upprättandet av en egen formbar plats, vilket förstärks av användandet av beteckningen "örnrepubliken".

Även den svenska flaggan vajade ibland över Unga Örnars läger. Vid sammankomster med internationellt inslag – under 1930-talet framför allt i form av det skandinaviska lägret vid Falkenberg – fyllde

Unga Örnars flagga. Ur *Handbok för Unga Örnar* (1934).

nationsflaggorna också en funktion som *inter-nationell* markör – en påminnelse om särart, men samtidigt en manifestation av organisationens nationsöverbryggande ambitioner när den vajade sida vid sida med andra länders flaggor. Som identitetsmarkör kan man alltså säga att Unga Örnar flaggade både organisationstillhörighet (och därigenom delaktighet i arbetarrörelsen) och nationell identitet.

Det skandinaviska lägret i Falkenberg 1939 var ett uttryck för ett tilltagande intresse till internationella kontakter inom Unga Örnar. Under åren före andra världskriget etablerade organisationen framför allt band till de nordiska systerorganisationerna Framfylkingen i Norge och De Unges Idræt (DUI) i Danmark (samt efter andra världskriget Finlands Unga Örnar, Nuoret Kotkat).

I konkreta termer kom det internationella samarbetet under detta decennium huvudsakligen till uttryck i form av skandinaviskt samarbete och speglade på så vis den svenska socialdemokratins utrikespolitiska orientering under 1930-talet. Den internationella solidaritets-

tanken hade länge varit en viktig del av den internationella socialistiska rörelsen.¹³⁶ I takt med att socialdemokratiska partier vann regeringsmakten i det ena nordiska landet efter det andra (Danmark 1929, Sverige 1932, Norge 1935 och Finland 1937) ökade också intresset för socialdemokratiskt samarbete inom Norden. Den socialdemokratiska utrikesministern Rickard Sandler verkade också aktivt för ökat politiskt samarbete mellan de nordiska länderna.¹³⁷

Men det fanns också en praktiskt motiverad sida av det nordiska samarbetet inom örn rörelsen. Esperantokurser till trots var det nämligen i de nordiska ländernas geografiska och språkliga närhet som särskilt de yngre medlemmarna kunde mötas och samtala över nationsgränserna.¹³⁸ Trots att svenska flaggor vajade över åtminstone en del av Unga Örnars läger saknas högstämnd patriotism i rörelsens trettioåtalsmaterial. Där talades sällan om fosterlandet eller nationen. I de sammanhang nationell identitet berördes skedde det inte främst genom anspelningar på naturen utan i relation till arbetets förenande kraft. Ett illustrativt exempel är den socialdemokratiska sången ”Sverige för folket”, med svensk text av John O. Ericsson, som också återfanns i *Unga Örnars sångbok*:

Sverige för folket! Väck upp i vår Nord
– samlade krafter och segrande ord –
alla som kämpar mot tryckande band
och alla dem, som skapar med sin valkiga hand,
alla, som ärligt i möda och strid
vill bygga upp i enighet en ny och bättre tid.
Plats för oss alla – plats för alla som vill
Sverige för folket!¹³⁹

”Plats för oss alla – plats för alla som vill” var dessutom en paroll som rimmade väl med socialdemokratins omstöpningsprocess från klasskampets retorik till statsbärande parti med idén om folket som grund. Det kan då vara på sin plats att notera att Unga Örnar i en pamflett från 1934 meddelade att organisationen främst vände sig till arbetarbarnen.¹⁴⁰ Norbert Götz har hävdade att Unga Örnars verksamhet under tiden fram till andra världskrigets slut handlade om förmedling av universalistiska värderingar.¹⁴¹ I sin retorik var dock Unga Örnar huvudsakligen en organisation för arbetarbarn. Även om idealet om ett politiskt deltagande medborgarskap kan betraktas som universalistiskt,

framstår viljan att förmedla en arbetaridentitet också som en påtaglig del av Unga Örnars identitetsskapande verksamhet.

Lägerbål

Den kanske viktigaste arenan för identitetsskapande medborgarfost-
ran vid lägren utgjordes emellertid av lägerbålen. Liksom i scoutrörel-
sen blev lägerbål ett stående inslag på Unga Örnars läger. I betydelse
skilde de sig knappast från scoutrörelsens lägerbål och sågs följaktli-
gen som ett tillfälle att förmedla rörelsens centrala budskap. Lägerbå-
len beskrevs kärnfullt som en av "campinglägrens högtidsstunder".¹⁴²
En deltagare vid riksläget vid Fogelstad 1932 berättade att lägerbålen
brukade innehålla musik och sång, samt "vanligtvis en föreläsning".¹⁴³
Även vid 1933 års riksläger vid Vättern flammade bålet kväll efter kväll.
Till de mer allvarliga inslagen hörde ett tal på fredagskvällen om "Hjäl-
tar och hjältedyrkan".¹⁴⁴

I likhet med scoutrörelsen betraktade Unga Örnars ledare lägerbå-
let inte bara som en uppskattad kvällsaktivitet bland barnen, utan ett
tillfälle där det gavs utrymme att nå barnen och ungdomarna när de
verkligen var mottagliga. *Handbok för Unga Örnar* slog fast:

Ofta är det just stämningen och upplevelsen från ett lägerbål, som stannar
längst i minnet. Det är därför viktigt att ledaren tar väl vara på den stunden.
Aldrig är pojkar och flickor så mottagliga för ett allvarsord, som när elden
börjar att sakta av.¹⁴⁵

Till skillnad från scouterna ägnade Unga Örnar föga utrymme till att
tala om Gud och fosterlandet. I stället var det arbetarrörelsen och "de
bärande tankarna i vår rörelse"¹⁴⁶ som skulle presenteras. Dock fick det
inte vara fråga om några långa föreläsningar, vilket riskerade att förstöra
stämningen: "Men kort och kärnfullt ska ledarens anförande vara. Inga
långa tal."¹⁴⁷ Unga Örnar anammade också scouternas inarbetade tra-
dition att låta lägerbålsprogrammet skifta från skoj och lättsam under-
hållning till allvarsord: "Skämtet ska ha sin tid, allvaret sin. Låt skalan
bli: från skämt och roligheter till stämning och allvar. Då får lägerbå-
let den uppfostrande betydelse det bör ha för att fylla sin uppgift."¹⁴⁸ I
det förslag på lägerbålsprogram som presenterades i 1934 års handbok
övergick skämtsamma inslag i form av "Kråkvisan" och "Grötvisan" till
sånger som "Vi är barn av arbetarklassen" och "Vi äro bröder alla".

*Vi är barn av arbetarklassen*¹⁴⁹

Vi är barn av arbetarklassen
och vill kämpa i dess strid.
Under våra röda fanor
gå vi mot en bättre tid.
Under våra röda fanor
gå vi mot en bättre tid.

*Vi är det segrande proletariats,
som bygger vår nya och löftesfyllda stat.
Allvaret skymtar bak munter sång och glam.
För fred och frihet,
kamrater, går vi fram.*

Fria liksom örnarna vill vi
dra mot höga rymders ljus
Sol och glädje vill vi hämta
hem till våra mörka hus.
Sol och glädje vill vi hämta
hem till våra mörka hus.

Vi är det segrande proletariats ...

Våra friska, hurtiga sånger
klingar upp mot himlens blå.
Kom, och blir kamrat i ledet,
där finns plats för dig också.
Kom och blir kamrat i ledet,
där finns plats för dig också.

Vi är det segrande proletariats ...

Över fjärran länder och gränser
räcker vi vår varma hand.
Jorden runt vi har kamrater
bundna hop med fasta band.
Jorden runt vi har kamrater
bundna hop med fasta band.

Vi är det segrande proletariats etc.

Sången framstår som ett kongenialt val som förmedlare av en arbetaridentitet. Men bakom lägerbålets muntra stämning skymtade också det allvar med vilket Unga Örnar sökte bidra till att bygga ”vår nya och löftesfyllda stat” genom att upprätta samhällen i miniatyr. Om lägerlivets praktiker i form av riksdagsval och arbetsuppgifter syftade till förkroppsligande av ett aktivt medborgarskap förmedlade lägerbålen medborgarskap på ett mer intellektuellt plan, genom skapandet av identifikation.

”Vår viktigaste uppgift”

I juli 1936 invigdes Unga Örnars riksläger vid Årsta havsbad utanför Stockholm. Efter två år utan gemensamt riksläger hade organisationen kraftsamlat till ”en strålande fest”.¹⁵⁰ 650 örnar i 200 tält innebar den dittills största sammankomsten av Unga Örnar i Sverige. För första gången besöktes också ett riksläger av en utländsk trupp. Det var danska DUI som rest till Sverige för att närvara vid lägret. Under invigningen hissades därför örnfanan samt Sveriges och Danmarks flaggor till tonerna av ”Örnmarschen”. Riksledaren Hilding Skjöld invignings-

talade och lade då särskild vikt vid rörelsens uppgift som fostrare av goda medborgare:

I ett demokratiskt samhälle där varje människa har ansvar för att samhällslivet gestaltas på ett värdigt och förnuftigt sätt under fria och öppna former, i ett sådant samhälle kommer man ganska snart underfund med att det är en mycket viktig sak att ungdomen redan från början får växa in i de uppgifter, som väntar den. Det invecklade samhällsmaskineri vi har kräver att medborgaren börjar i tid att förbereda sig för det medborgerliga värvet.¹⁵¹

Det är talande för den socialdemokratiska samhällssynen att samhället beskrevs som ett invecklat maskineri, vilket deltagarna gradvis når kunskap om. Likaledes framställdes samhället som arena på vilken medborgarna måste lära sig navigera med hjälp av sitt förnuft. De unga örnarnas främsta uppgift var följaktligen att förbereda sig på rollen som medborgare genom att på olika sätt lära sig hur samhället fungerade.

Ändå var det kanske lite förvånande att Hilding Skjöld vid avslutningen av lägret nio dagar senare framhöll att lägerlivet inte var det väsentliga i örnrörelsens verksamhet: "Studiearbetet, där skolningen och fostringen till dugande samhällsmedborgare sker, är det centrala i Unga Örnars arbete och måste vara det om rörelsen skall lyckas i sin strävan."¹⁵² Även Gösta Ronner, ABF:s inspektör, "framhöll studiearbetet som det väsentliga i örnarnas arbete och hoppades att denna verksamhet skulle bedrivas fastare och intensivare för varje år."¹⁵³

Det fanns alltså tecken på att Unga Örnar under andra halvan av 1930-talet var på väg att bli ett studieförbund för barn och ungdomar snarare än en scoutorganisation. Under rubriken "Vår viktigaste uppgift" förtydligades Skjölds budskap samma höst i tidningen *Unga Örnar*: "Det centrala i vår verksamhet är inte lägerverksamheten. Vår viktigaste uppgift är att fostra oss till dugliga medborgare i samhället, till bra människor." För att åstadkomma detta var bildning och studier den viktigaste metoden: "Det är kunskaperna som gör det omöjliga möjligt. Besitter vi endast kunskaperna kan vi med tillförsikt gripa oss an arbetet att göra vårt land ljus och rikt."¹⁵⁴ Följaktligen gick vägen till att skapa "framtidens samhällsbyggare" via klassrummet och bokcirkeln snarare än genom naturen: "Studiecirkeln och biblioteket är de vägar på vilka ni når målet."¹⁵⁵

Studiecirkelarna fungerade inte enbart som arenor för inhämtande av kunskap om samhället och dess institutioner i medborgarbildningens anda. Det var inte bara bildningens kunskapsinnehåll, utan också dess inslag av självverksamhet, som skulle bidra till att skapa goda medborgare. Som Norbert Götz har påpekat präglades studiecirkelarna i Unga Örnar av en hög grad av självverksamhet. Medlemmarna fick själva vara med och bestämma över innehållet i verksamheten, även om vi kan gissa att de vuxna ledarna säkert försökte styra innehållet ibland. Därmed tillämpades ändå ett relativt omfångsrikt självstyre kring bildningens innehåll, vilket fostrade medlemmarna till att ta ansvar och påverka.¹⁵⁶ Verksamheten bar på så sätt drag av både nyhumanism och mer praktiskt orienterad medborgarbildning. De med nyhumanismen förknippade idealen om självförverkligande genom studier kunde nämligen knytas till idén om den goda medborgaren som aktiv samhällsmedlem. Medborgarbildningens praktiskt orienterade ämnen, som bokföring och kommunalkunskap, fanns samtidigt representerade bland de mer teoretiska ämnena i cirkelarbetet.

Unga Örnars vägval i riktning mot ökad satsning på studieverksamheten innebar emellertid inte att sommarmånadernas friluftsliv skulle överges. Snarare var det ett försök att uppvärdera det arbete som pågick inom Unga Örnar under vinterhalvåret: "Ingen grupp utan studiecirkel är vår paroll", deklarerade den ovan nämnda artikeln i *Unga Örnar*.¹⁵⁷ Symptomatiskt publicerades i samma nummer av tidningen en dikt av den svenska poeten Kerstin Hed med titeln "Studiecirkeln". I denna dikt var det inte ungdomen i naturen som hyllades, utan i stället lyfte den fram ungdomens rena kunskapsörst, "som än / ej bränts till cynism och förakt."¹⁵⁸

Sammanfattning

När Unga Örnar bildades 1930–1931 hämtade organisationens ledare inspiration från scoutrörelsen i flera avseenden, inte minst gällande friluftslivet. Detta kapitel har därför redogjort för i vilken utsträckning friluftslivets medborgarfostran överensstämde med scoutrörelsens. Unga Örnars idéer om medborgarfostran hade emellertid också förankring i arbetarrörelsens bildningsideal, där medborgarskap var en grundpelare. Friluftslivet motiverades främst utifrån dess hälsobring-

ande effekter. Att ta hand om sin kropp var en förlängning av folkhälsosträvanden, och ett uttryck för arbetarrörelsens skötsamhetsideal. Men även i andra avseenden ansågs friluftsliv och läger erbjuda föstrande möjligheter. I Unga Örnar kombinerades friluftslivets subjektskapande praktiker med en medborgarfostran där politiskt deltagande var en hörnsten. Unga Örnar bedrev därutöver arbete i studiecirklar, men medborgarskolningen handlade inte bara om att förmedla *kunskaper* för medborgare. I organisationens lägerverksamhet antog medborgaridealet skepnaden av förkroppsligad praktik, främst manifesterad genom partibildning och röstförfarande i lägrens riksdagsval. Det goda medborgarskapets ideal var liksom i scoutrörelsen aktivt, men i stället för civilt deltagande betonades politisk aktivitet. Inriktningen på parlamentarism samt organisations- och föreningsvana speglade samtidigt arbetarrörelsens medborgarbildningsideal.

En annan fråga har gällt organisationens förhållande till liberal styrning och friluftslivet som teknologi för medborgarskap. De medborgarskapstekniker som återfanns i scoutrörelsen hade nämligen i flera fall sin direkta motsvarighet i Unga Örnar, till exempel den så kallade örnlagan. Dock implementerades aldrig örnlagan fullt ut, tvärtom förefaller den ha haft begränsat genomslag. Vad gäller lägerverksamhetens utformning fanns flera likheter mellan scoutrörelsen och Unga Örnar. Lägren byggdes upp som samhällen i miniatyr där deltagarna förväntades känna ansvar och delaktighet i skapandet av detta samhälle. Som heterotopi gjorde lägret medborgarfostran till en lokaliserad, konkret praktik.

Trots dessa likheter har analysen av Unga Örnars friluftsliv och lägerverksamhet visat att anammandet av en liberal styrning tog sig andra uttryck. Unga Örnars medborgarfostran lade inte tonvikten på kroppsliga tekniker, eller skapandet av goda vanor och handlingsmönster. Inte heller försöken att organisera lägerlivets rum och tid i detalj var lika omfattande som inom scouting. Tvärtom betonades lägrets rekreerande syfte, i vilket ingick ett relativt stort mått av icke-reglerad tid. Inte heller tränades Unga Örnar i färdigheter knutna till överlevnad i vildmarken eller självrådighet i lika stor utsträckning som scouterna.

Fostran i aktivt medborgarskap skedde också genom identitetsskapande processer. Vid lägren skulle deltagarna få lära sig om arbetets

betydelse, och genom besök på fabriker i lägrets närområde förmedlades till de unga örnarna en lokalkännedom som grundade sig i en arbetaridentitet. Andra metoder för att stärka känslan av samhörighet i organisationen och arbetarrörelsen var örndräkten, organisationens flagga samt sånger och tal vid lägerbålen. Även nationell identifikation förmedlades, om än inte i samma högstämmda ordalag som i scoutrörelsen.

Liksom inom scouting hade lägerverksamheten inom Unga Örnar ett fostrande och utbildande syfte vid sidan av att erbjuda barnen och ungdomarna nöje och avkoppling, men till skillnad från scoutrörelsen, som genom sin arsenal av traditioner och ritualer, sedelärande berättelser och omfångsrika litteratur presenterade ett omfattande samhälls- och medborgarideal, var Unga Örnar mindre långtgående i sitt program för medborgarfostran under lägervistelserna.

4. Lägerliv och beredskapsarbete 1939–1945

Introduktion

När andra världskriget bröt ut 1939 fick det märkbara konsekvenser för arbetet inom både scoutrörelsen och Unga Örnar. Trots att Sverige aldrig drogs in i de militära striderna påverkade krigsåren det svenska samhället i grunden. Den statliga förvaltningen växte med ett myller av nyinrättade nämnder, kommittéer och sekretariat. I människors vardag gjorde sig kriget påmint genom inkallelser och ransonering. Historisk forskning om Sverige under andra världskriget har pågått länge. I det stora projektet *Sverige under andra världskriget* publicerades under 1970-talets första hälft en serie avhandlingar som bland annat berörde hur stat och samhälle mötte de produktions- och förvaltningsmässiga utmaningar som krigsåren medförde, hur de politiska partierna positionerade sig och arbetade under kriget samt hur den svenska regeringen agerade i ett antal utrikespolitiska frågor. Från och med 1990-talet hamnade nya problem i blickfånget. I *Heder och samvete* (1991) ifrågasatte Maria-Pia Boëthius den moraliska grunden för det småstatsrealistiska perspektiv som dominerat historieskrivningen.¹ Det banade väg för en uppgörelse med svensk politik under kriget. Inte minst de svensk-tyska förbindelserna kom att behandlas grundligt.² Däremot har kulturhistoriskt inriktade frågor om beredskapsårens samhälle väckt mindre akademiskt intresse. Ännu tydligare blir det om blicken riktas mot barns och ungdomars villkor under beredskapsåren, där forskning nästan helt saknas.³

Hur barn och ungdomar mobiliserades för samhällsnyttiga insatser i de krigförande länderna under 1900-talets båda världskrig har däremot tilldragit sig visst intresse bland forskare utomlands. I synnerhet andra världskriget präglades av idéer om ”det totala kriget”, där alla samhällets resurser togs i bruk för krigföringen – och således också

blev potentiella måltavlor. Begrepp som "hemmafronten" illustrerade att civilsamhället spelade en allt viktigare roll och att gränserna mellan civilt och militärt luckrades upp. Det innebar också att barn och ungdomar tydligare än tidigare involverades i ekonomin.⁴

I detta kapitel undersöks hur krigsårens villkor påverkade medborgarfostran och friluftsliv inom scoutrörelsen och Unga Örnar. Undersökningen tar hänsyn till förändringar i lägerlivet till följd av bland annat ransoneringar och inkallelser, men också huruvida krigsårens villkor låg till grund för förändringar i hur organisationerna föreställde sig det goda medborgarskapet.

Beredskapsårens förutsättningar

Som mest var fler än 300 000 svenskar berörda av de militära inkallelserna.⁵ Den snabba samhällsomställningen i folkförsörjningens anda påverkade kvinnors deltagande på arbetsmarknaden, om än inte under lika dramatiska former som i Storbritannien och USA.⁶ På grund av denna mobilisering upplevde många svenska barn och ungdomar en ökad autonomi i förhållande till hemmet, vilket redan i samtiden diskuterades som ett potentiellt problem. I de vuxnas frånvaro kunde de yngre i stället ta större plats. Ungdomens nöjeslystnad behandlades som ett allvarligt samhällsproblem inom ramen för 1939 års ungdomsvårdskommitté och hösten 1941 kulminerade debatten om det svenska "dansbaneeländet".⁷ Dessutom, påpekar Jonas Frykman, fördes debatten om ungdomens förvildning med det krigshärjade Europa som fond, där Sverige framstod som en fredad förebild för det samhälle som skulle byggas upp efter kriget. Att svenska swingpjattar roade sig på dansbanorna samtidigt som ungdomar i andra länder kämpade för liv och land väckte förbittring. Den svenska ungdomen hade enligt detta synsätt ett särskilt moraliskt ansvar för framtiden, vilket fick ungdomens nöjeslystnad att framstå som särskilt problematisk.⁸

Beredskapsåren blev på sätt och vis en paradoxal tid för de svenska ungdomsorganisationerna. Samtidigt som krigets tragedier gjorde sig påminda i nyhetsrapporteringen upplevde både scoutrörelsen och Unga Örnar något som kanske bäst kan beskrivas som en blomstrings-tid, genom snabb medlemstillväxt och ökat erkännande från samhällets sida. I den uppkomna situationen, där frivilligkrafter efterfrågades inom både civilförsvar och jordbruk samtidigt som ungdomens

moral och nöjeslystnad seglat upp som samhällsproblem av rang, fanns det skäl för myndigheter, trossamfund och andra organisationer att söka samarbete med de barn- och ungdomsorganisationer som hade ett program för fostran och aktivering av ungdomar. Som ett led i den samförståndsanda som präglade krigsåren togs också flera initiativ till samarbete i barn- och ungdomsfrågor, för vilket paraplyorganisationen Sveriges Ungdomsberedskap (grundad 1942) fick en samordnande roll. Sveriges Scoutförbund, Sveriges Flickors Scoutförbund och Unga Örnar ingick.⁹

För både scoutrörelsen och Unga Örnar var den mest påtagliga organisatoriska förändringen under krigsåren kvantitativ. Nya medlemmar tillkom i snabb takt. Under kriget fortgick den medlemstillströmning inom scouting som hade inletts redan i mitten av 1920-talet och inom Unga Örnar märktes under kriget en liknande utveckling. Från 1939 till 1945 steg Sveriges Scoutförbunds medlemstal från 15 468 till 29 000. I Sveriges Flickors Scoutförbund ökade antalet medlemmar från 11 414 till 22 000.¹⁰ Unga Örnar kunde också rapportera en kraftig medlemsökning under perioden 1939–1945, från 4 800 till 12 000.¹¹

Att organisationerna skulle växa under kriget var inte självklart. I Storbritannien märktes under samma tid tvärtom sjunkande medlemsantal inom både pojks- och flickscouting. Unga Örnars blivande samlarbetsorganisation Woodcraft Folk förlorade hälften av sina medlemmar enbart under det första krigsåret.¹² För den svenska scoutrörelsens del var erfarenheterna från första världskriget inte heller upplyftande, då rörelsen förlorat medlemmar.

Krigsåren satte också käppar i hjulen för den praktiska verksamheten, inte minst lägerlivet. Ransoneringarna påverkade möjligheterna att tillhandahålla livsmedel för lägerköken och bristen på drivmedel försvårade långväga resor. Inkallelser bidrog till ledarbrist. De förbundsläger som redan var planerade vid krigsutbrottet måste därför ställas in. Även de internationella kontakterna avbröts nästan helt. Efter den tyska ockupationen av Danmark och Norge i april 1940 upphörde det skandinaviska samarbetet till stor del för både scoutrörelsen och Unga Örnar. Deltagande i utländska läger var av förklarliga skäl inte möjligt, och inte heller lägren i Sverige kunde ta emot besök från utlandet. I stället för ökad internationalisering präglades krigsåren av nationella horisonter.

Redo för beredskap?

I en mening var scoutrörelsens program väl lämpat för beredskapstiden. Scouternas motto "Var redo!" speglade tidsandan på ett handfast sätt: "Och vem skulle känna sig som fisken i vattnet i beredskapstider om inte en rörelse, vars lösen är *att vara redo*", konstaterade vice pojkscoutchefen Elis Andersson vid Sveriges Scoutförbunds förbunds-möte 1940.¹³ I samband med Sankt Georgsdagen i april 1940 framförde Folke Bernadotte ett liknande resonemang i tidningen *Scouten*: "Nu har tillfället kommit då vi i praktiken skola visa att scoutrörelsens mål och idéer ej endast äro tomma fraser."¹⁴

I scoutrörelsens barndom hade pojkscouterna uppmanats att vara redo i tider av fara och retoriken hade färgats av ett militärt språkbruk. Att försvarsfrågan under åren från unionsupplösningen 1905 till första världskrigets utbrott 1914 var ytterst laddad bidrog till att scoutrörelsen från socialdemokratiskt håll anklagades för att verka i militaristisk anda. Under upptakten till andra världskriget var situationen en annan och under krigsåren präglades försvarsfrågan i Sverige av större enighet och samarbete över partigränserna, åtminstone till det yttre.¹⁵ Det innebar att scoutrörelsen fick manöverutrymme att verka i en beredskapskontext och samarbeta med myndigheter utan att förknippas med en militaristisk agenda.

1942 analyserade Tora Lindskog från SFS medlemsökningen under de första krigsåren. Hennes förklaring låg framför allt i att rörelsens medlemmar nu fått möjlighet att visa sig nyttiga och dugliga. Efter-som rörelsens program inte hade förändrats i någon väsentlig utsträckning kunde populariteten inte ha att göra med några nymodigheter, ansåg hon:

Nej, jag tror helt enkelt, att ni alla flickscouter de senaste åren fått tillfälle att visa er vara så pass samhällsdugliga individer, att det lockat andra flickor att pröva på, huru det kan vara att få lära sig både det ena och det andra, som man kan behöva kunna för att vara till nytta och hjälp. Det är ju ledsamt att det skulle behöva bli så onda tider för att ni riktigt skulle få visa, vad ni menar med att vara flickscouter.¹⁶

Lindskogs resonemang tydliggjorde en viss ambivalens i scoutrörelsens förhållande till denna tid, där kriget visserligen sågs som en ojämförlig humanitär katastrof men också frammanade en samhällsanda och ett

erkännande som gynnade rörelsens ställning. I många delar av samhället efterfrågades frivilliga krafter och scoutrörelsen kunde därmed göra sig synlig för en bredare allmänhet. Scoutrörelsen kunde dra nytta av beredskapsårens anda.

I krigets slutskede diskuterade pojkscoutchefen Folke Bernadotte varför krigsåren varit så framgångsrika. Han hävdade då att framgången delvis hade berott på att rörelsen tagit avstånd från direkta militära kopplingar och därmed kunnat delta i beredskapsarbetet utan att förknippas med rent militära aktiviteter. Bernadotte skrev: "[Scoutrörelsen] saknar vapenutbildning och i dessa krigiska tider, är det naturligtvis en lisa att slippa det militära."¹⁷ Att undslippa de anklagelser om militarism som präglat åren kring första världskriget innebar att scoutrörelsen i stället kunde räkna med brett stöd från samhällets sida.

Scoutrörelsens motto att vara redo tycks också ha präglat rörelsens förberedande verksamhet åren före krigsutbrottet. Redan 1937, samma år som Luftskyddsförbundet bildades och riksdagen fattade beslut om att skapa den statliga myndigheten Luftskyddsinspektionen, instiftade Svenska Scoutrådet ett luftskyddsmärke.¹⁸ Ämnet var dock känsligt. I årsberättelsen *Svenskt scoutliv* nämndes att frågan "blivit synnerligen ingående behandlad". Frågans delikata natur berodde på "allmänhetens misstänksamma inställning till det civila luftskyddet" och dess militära kopplingar, men att aversionen avtagit i samband med att allmänhetens misstankar avtagit:

Det gällde icke att scoutrörelsen frångått sina fredsfrämjande principer, ej heller att scouterna med vapen i hand skulle deltaga i luftförsvaret utan att de i sin mån skulle bidra till att minska verkningarna av ett luftanfall genom att hjälpa de på grund av anfalllet nödställda.¹⁹

Scoutrådet överlät ändå åt medlemsförbunden att besluta i vilken utsträckning de skulle engageras i det civila luftskyddet.²⁰ Hösten 1938 återkom större luftskyddsövningar med scouter i Stockholm (även om det även fortsättningsvis betonades att det var i det *civila* luftskyddet som scouterna skulle göra en insats). I september samma år, i samband med att Sudetkrisen skakade Europa, rådde Folke Bernadotte alla kårchefer att göra upp en plan för kårens verksamhet i händelse av mobilisering.²¹ Svenska Scoutrådet betonade i detta sammanhang också att scouting inte hade "något som helst militärt mål eller syfte"²²

och att scouternas insatser i orostider måste ske på andra sätt. Hösten 1938 bildades Kvinnoföreningarnas beredskapskommitté, där Sveriges Flickors Scoutförbund var en av de konstituerande medlemsorganisationerna.²³

Kort tid efter att andra världskriget brutit ut i september 1939 instiftade pojk- och flickscoutförbunden ett gemensamt rikstjänstmärke.²⁴ För att erhålla märket, som bestod av Sveriges lilla riksvapen i gult på en blå sköld, krävdes i första hand att ha åtagit sig – och skriftligen blivit tilldelad – en tjänst inom antingen civila luftskyddet, sjukvården, blodgivning eller annat beredskapsarbete inom exempelvis jordbruk eller industri.²⁵

Scoutrörelsens medborgarideal hade ända sedan starten betonat vikten av aktivt, civilt deltagande. Krigsårens plötsliga mobilisering av samhällsresurser och behovet av ideell kraftsamling innebar att scoutförbunden kunde mobilisera hjälpsamheten som resurs, inte bara på lokal nivå utan också som en del av ett nationellt program.

För Unga Örnar var de praktiska förutsättningarna annorlunda. När andra världskriget bröt ut hade organisationen ännu inte firat sitt tioårsjubileum. Till skillnad från scoutrörelsen saknade de erfarenhet av att bedriva verksamhet i kristid. Unga Örnar hade inte heller förberett sig för mobilisering i samma utsträckning som scoutrörelsen. Systemet med flockar, örnrörelsens motsvarighet till scoutpatrullerna, hade inte implementerats så att det kunde ersätta ledarna i deras frånvaro. Från såväl riksorganisationens ledning som flera distrikt kom rapporter om att inkallelserna skapade ledarbrist i organisationen.²⁶ Svårigheterna till trots ökade Unga Örnars medlemstal kraftigt.

En annan skillnad mellan organisationerna gällde förhållandet till medborgarskapet som civilt respektive politiskt deltagande. Eftersom Unga Örnar i sin medborgarfostran hade lagt större vikt vid politiskt än civilt deltagande fanns inte någon stark tradition av filantropiskt arbete. Vålgörenhet hade dittills inte betraktats som en grundpelare för det goda medborgaridealet.

Organisationernas lägerliv under beredskapsåren

Resursmobiliseringen i riktning mot ökad samhällsnytta märktes inte minst inom beredskapsårens lägerverksamhet. Detta gällde i synnerhet inom scoutrörelsen, men påverkade i viss mån även Unga Örnar. Jag kommer i de följande avsnitten behandla hur organisationerna bedrev medborgarfostran i denna beredskapskontext, med början i scoutrörelsen.

”Soldater i odlingsarmén”

Trots svårigheter i form av ledarbrist och ransoneringar fortsatte scoutrörelsen arrangera sommarläger. Beredskapsåren blev nyttolägrens tid inom svensk scouting. 53 000 personer inom svensk jordbrukssektor påverkades av de militära inkallelserna och frivillig ungdomsarbetskraft kompenenserade för en del av detta bortfall.

Inom SFS sågs jordbruksarbetet inte bara som samhällsnyttigt arbete, utan också som en möjlighet att stärka banden mellan stad och land. Tankar på att mobilisera scouter för frivilligt jordbruksarbete fanns redan före krigets utbrott och konkretiserades redan den första beredskapsommaren.²⁷ Parollen för Sveriges Scoutförbund detta år blev: ”Varje scout i läger i sommar – varje lägerdag till nytta för landet!”²⁸ Sveriges Flickors Scoutförbund rustade för läger i jordbrukets tjänst. I *Treklövern* skrev flickscoutchefen Gerda Bäckström:

Det gäller för er flickor att mer än någonsin ta tillfället i akt att få fara på läger, ty sommarens läger kommer inte bara att bjuda på lägerlivets fröjder, de kommer också att bjuda på arbete av bästa slag, arbete till jordbrukets tjänst.²⁹

Inför sommaren 1940 rapporterade 21 flickscoutdistrikt att de hade för avsikt att ordna egna jordbruksläger. I andra fall utplacerades frivilliga på enskilda gårdar. Sammanlagt ordnade SFS denna sommar fler än 40 arbetsläger med 1 660 deltagare. Enligt förbundets årsberättelse utförde flickscouterna 53 480 arbetstimmar i jordbrukets tjänst.³⁰

Hur behovet av jordbruksinsatser formulerades skilde sig emellertid åt mellan pojks- och flickscoutförbunden. I appeller till pojkscouterna betonades pliktuppfyllelse, duglighet och militärt präglat språkbruk, som knöt jordbruksarbetet till försvarsinsatsen. ”Du är en av soldaterna i odlingsarmén”, förkunnade till exempel *Scouten* och konstaterade att

”[d]en gröna fronten måste hållas [— —] Med hacka och spade – och kanske också med vattenkanna – skall vi hemföra segern.”³¹ I flickscoutrörelsen talades det i stället om vikten av att hjälpa och kvinnornas särskilda ansvar för den civila fronten. Enligt Gerda Bäckström föll det sig naturligt att landets kvinnor tog särskilt ansvar för livsmedelsförsörjningen eftersom de också bar det huvudsakliga ansvaret för hem- och hushållsarbete.³²

Nyttolägrens struktur och omfattning varierade bland annat beroende på deltagarnas ålder och förbundstillhörighet. Dessutom ändrade de karaktär under krigets gång. Den första beredskapssommaren, 1940, ordnades nyttoläger i scoutrörelsens egen regi. Enligt tidningen *Scouten* skulle dessa nyttoläger erbjuda omkring fyra timmar av jordbruks- eller skogsbruksarbete om dagen, så att det även fanns utrymme för traditionella scoutaktiviteter.³³ Sysslorna inom jordbruket var många. Vid fint väder arbetade pojk- och flickscouter på fälten med att hacka betor, stacka hö eller plocka potatis. Vid regn kunde deltagarna städa stall eller stoppa strumpor. Resten av dagen skulle ägnas åt scoutövningar, lekar och lägerbål. SFS Lägerutskott konstaterade i ett cirkulär till kårledare i mars 1940 att ”själva jordbruket” förvisso krävde yrkesskicklighet, men att lägerdeltagarna kunde göra nytta genom att frigöra tid för lantbrukarhushållen. Arbetsuppgifter som nämndes var: laga kläder, småtvätt, diska, städa, skura, bära ved och vatten, gå ärenden, mata kycklingar, utfodra grisar, kalvar, höns, släppa ut och mota hem korna, gallra rotfrukter, plocka potatis, röja ris, plocka ved och kottar samt bär.³⁴

För att skapa kontinuitet i jordbruksarbetet pågick nyttolägren i regel längre än vanliga läger. I stället för 7–12 dagar, som tidigare varit vanligt för sommarläger, kunde jordbrukslägren vara längre. Flickscoutförbundet rapporterade att den vanligaste formen var vanliga scoutläger där deltagarna var uppdelade i två grupper där hälften arbetade på förmiddagen och den andra gruppen på eftermiddagen. Övrig tid ägnades åt scoutövningar och liknande. Schemat innebar uppstigning redan 05.30 och tapto 20.30 – vilket var tidigare än vad som annars var vanligt. Resultatet blev bland annat färre lägerbål.³⁵

Nyttolägren fortsatte sedan under kriget och präglade huvuddelen av scoutrörelsens lägerverksamhet. I februari 1942 meddelade Svenska Scoutrådets ordförande prins Gustaf Adolf att 36 olika riksorganisationer bildat Sveriges Ungdomsberedskap. I samarbete med Statens arbets-

Pojkscouter på jordbruksläger (1940-tal). Källa: Scouternas arkiv och museum.

marknadskommission och länsarbetsnämnderna arrangerades under följande somrar nyttoläger med jordbruksarbete. Av de 928 arbetslag som sattes samman detta år ordnades 268 av scoutkårer från olika scoutförbund med sammanlagt 5 323 pojkar och 1 251 flickor anmälda.³⁶ Scouterna bidrog med fler grupper och deltagare än idrottsföreningar, religiösa föreningar och politiska föreningar tillsammans. Gallring av rotfrukter, rensning av land, röjning av skog och hagmark, höbärgning och arbeten på torvmossor var några av uppgifterna.³⁷

Nyttolägrens organisering

De arbetsläger som anordnades inom ramen för ungdomsberedskapen från och med 1942 skilde sig på flera punkter från traditionella scoutläger. Lägren varade minst fyra veckor, men inte sällan hölls läger hela sommaren, där deltagarna avlöste varandra. Syftet med de längre lägren motiverades i första hand praktiskt: det tog helt enkelt tid att hinna göra en ordentlig insats i jordbruket. De finansierades ”i avsevärd utsträckning” genom statsbidrag och innebar verkligt arbete under en längre sammanhängande period. Arbetslägren riktade sig till ungdomar som fyllt 15 år, men även 12–14-åringar kunde komma ifråga

under vissa förutsättningar. För den som hade fyllt 15 år förväntades minst 36 timmars arbetsvecka, för de yngsta deltagarna 24 timmar.³⁸ Följden blev att de regelrätta arbetslägren huvudsakligen blev en uppgift för äldre scouter.

Under 1944 och 1945 stärkte länsarbetsnämnderna sin del i organisationen av lägren. Lägerverksamheten minskade också till förmån för enskild utplacering på gårdar, vilket i de flesta fall ansågs mer effektivt.³⁹ Av 409 redovisade läger sommaren 1944 arrangerades inte mindre än 352 av länsarbetsnämnderna. Sommaren 1945, då det akuta försörjningsläget fortfarande motiverade arbetsläger, hade nämnderna helt tagit över värdskapet för lägren.⁴⁰

Ungdomars insatser har beskrivits som betydelsefulla för jordbrukssektorn som helhet under dessa år.⁴¹ Rapporterna från Sveriges Scoutförbund och Sveriges Flickors Scoutförbund visar att scoutförbunden organiserade omfattande frivilligt jordbruksarbete under krigsårens alla somrar.

Scoutläger och medborgarskap

Genom jordbruksarbete fann scoutrörelsen ett sätt att bidra till beredskapen genom lägret, den verksamhetsform som redan betraktades som höjdpunkten i scoutarbetet.⁴² Inslagen av arbete förändrade visserligen lägrens karaktär, men trots det försökte både pojks- och flickscoutgrupper organisera nyttoläger så att de i möjligaste mån framstod som just *scoutläger*. Upprättandet av lägret som plats förblev därför en av lägerlivets hörnstenar. Trots att nyttolägrens arbete skedde i anslutning till bondgårdar bodde scouterna ofta i tält, där de försökte bygga upp en traditionell lägermiljö. Halmstads seniorflickscouter meddelade från ett jordbruksläger:

Snart sken solen vänligt över vår vackra lägerplats i herrgårdens fruktträdgård, där tältstaden började resa sig. Efter några timmars intensivt arbete var tälten resta, köksspisarna byggda, madrasserna stoppade, lägerbålsplatsen iordningställd och uppackningen färdig. Endast tvättältet lät vänta på sig något, men så blev det också "alla tiders" med sex handfat på flätade ställningar, med "privat" avdelning och en så elegant tandborstgrop, att en gäst trodde, det var en sittplats.⁴³

Traditionella inslag som lägerbål fortsatte att vara viktiga under nyttolägren. För pojkscouternas vidkommande kunde den populära indian-

metaforiken också tas i bruk under lägervistelser för att markera en uppdelning mellan arbetets allvar och fritidens lekar. Tidningen *Scouten* förklarade:

På våra sommarläger i år kommer vardagssysslorna att bli de dominerande. Vi kommer ju att ha nyttoläger i olika former. Men inte blir våra läger mindre tilltalande för det. Vi ska göra som indianerna. När det krävs arbete av oss, då kryper vi i vår arbetsdräkt och ger oss ut till åkrar och ladugårdar och gör vår plikt med frejdigt mod. [— — —] Och så när arbetet är slut, då kanske fjäder-skruken kommer fram. Då blir det måhända en vild krigsdans kring lägerelden eller en hård fejd mellan stammarna [...]⁴⁴

Likväl förändrades förhållandet till den omgivande naturen genom nyttolägren. I stället för att associeras med vildmarksliv förankrades lägren i kulturlandskapet. Jordbrukslägrens innehåll rimmade visserligen väl med scoutlagens punkter om pliktuppfyllelse, men höbärgning och ogrärensning var ändå något annat än den romantiska tillvaro som förknippades med scoutläger och som var central för rörelsens förståelse av medborgarfostran. Lägerlivets traditionella form, som syftade till att fostra självdisciplinerade och aktiva medborgare genom lekar och övningar i naturen, fick träda tillbaka. Aktivitet stod fortfarande i förgrunden men förmågan att reda sig själv tonades ner till förmån för plikten att bidra till samhället. Detta intryck förstärktes av att lägerverksamheten tog sikte på produktivt arbete.

Nytto- och arbetslägren innebar att scoutrörelsen kunde utgå från en inarbetad verksamhetsform, sommarlägret, för att utföra samhällsnyttiga insatser. Men det innebar också att lägrens roll för fostran i medborgarskap förändrades. Lägerverksamheten hade tidigare utgjort en form av *produktiv fritid*. Nu ändrades denna produktivitet i riktning mot traditionellt arbete. Från att tidigare ta naturen i bruk för att dana ungdomen kan scoutrörelsen sägas ha använt ungdomen för att bruka naturen.

Nyttoperspektivet fick samtidigt till följd att det aktiva samhällsidealet inte betraktades som ett projekt för framtiden, utan som ett pågående tillstånd. I retoriken framstod ungdomen som en resurs som behövdes i nuet. I det avseendet förväntades scouterna med andra ord *agera som* medborgare, inte endast förbereda sig på en framtida tillvaro som medborgare. I relationen till dessa läger framställdes ungdomen därmed inte i första hand som en grupp i behov av fostran, utan som

delaktiga i ett pågående samhällsprojekt. Genom nyttolägren införlivades ungdomen åtminstone delvis i en av de kategorier som legat till grund för föreställningar om medborgarskap, det ekonomiska medborgarskapet, det vill säga förmågan och möjligheten att bidra till sin egen och samhällets försörjning. Begrepp som folkhushållning och folkförsörjning var centrala under beredskapsåren och ungdomen intog en aktiv del i denna föreställda folkgemenskap.⁴⁵

Med utgångspunkt i det ovan redovisade materialet och de samhällsinsatser som lanserades, särskilt inom ramen för Sveriges Ungdomsberedskap, går det att argumentera för att ungdomens förhållande till medborgarskapet stärktes under beredskapsåren. Även i den politiska debatten knöts ungdomars ökade insatser till frågan om medborgarskap. 1941 motionerade företrädare från samtliga riksdagspartier för en sänkning av rösträttsåldern. När riksdagen 1945 slutligen fattade beslut om en sänkning av rösträttsåldern från 23 till 21 år var det med en uttrycklig hänvisning till ungdomens ökade insatser och ansvar i samhället.⁴⁶

Även om jämförelsen inte ska dras för långt är det därför möjligt att dra paralleller till de förändringar i förhållande till kvinnors politiska medborgarskap som aktualiserades i många länder under och efter första världskriget, då kvinnor under kriget övertog uppgifter som tidigare reserverats för eller dominerats av män, och därmed också kunde ställa krav på medborgerliga rättigheter med utgångspunkt i sina insatser.⁴⁷

Unga Örnars läger

Produktivt arbete i folkhushållningens tjänst utträttades också under Unga Örnars sommarläger. Lägerverksamhet och andra friluftsjaktiveriteter förblev viktiga under krigsåren, men bränslebrist, inkallelser och livsmedelsransoneringar satte hinder för delar av detta praktiska arbete. 1940 rapporterade tidningen *Örnledaren* att kolbristen tvingat lokaler på flera orter att stänga. Inkallelserna hade försenat utgivningen av nämnda tidning med ett par månader och dessutom försvårat planeringen av läger.⁴⁸ I organisationens verksamhetsberättelse för 1940 och 1941 omnämndes att lägerverksamheten inte haft någon större omfattning under dessa år, men att vissa läger arrangerades i distrikten.⁴⁹ 1943 konstaterade Unga Örnars tidning att lägerverksamheten ”av lättförklarliga skäl” inte hade fått någon större omfattning, även om en del distrikt hade ordnat läger om 3–4 dagar. I stor utsträckning hade

de äldre medlemmarna i stället deltagit i de av länsarbetsnämnderna anordnade arbetslägren.⁵⁰ Trots svårigheterna fortsatte emellertid Unga Örnar att ordna läger. Liksom inom scoutrörelsen engagerades Unga Örnar i beredskapsarbete och ordnade även egna arbetsläger.

1943 rapporterade Borås Unga Örnar att tio deltagare i trettonårs-åldern deltagit i ett arbetsläger där de hjälpte till med skördearbete och bärplockning hos en lantbrukare. En typisk lägerdag inleddes med väckning klockan 08. Efter frukosten (kl. 09) vidtog bärplockning fram till middagsmålet (sill och potatis kl. 13) följt av 30 minuters vila. Därefter inledde örnarna ett eftermiddagsspass där barnen räfsade hö fram till klockan 18. På kvällen förekom lekar och lägerbål, även tillsammans med traktens ungdomar, fram till klockan halv tio då det var läggdags.⁵¹ Lägerbålet och kvällsunderhållningen var de tillfällen där lägret fick sin särskilda karaktär av att vara just ett örnläger.

Sommaren 1942 tillbringade ett trettiootal örnar från Stockholm en månad på skärgårdsön Fjärdlång, där de under ett arbetsläger arbetade med skogsröjning på det kooperativa reseföretaget Resos blivande semesteranläggning. Arbetet beskrevs som "pionjärarbete" bland kärr och snår.⁵² Förutom den här sortens insatser uppmanade Unga Örnar också sina medlemmar att ansluta sig till länsarbetsnämndernas nytto- läger (från 15 års ålder, ibland även 13–14-åringar), eller enskild placering hos lantbrukare (för 16-åringar och äldre).⁵³

Däremot tvingades Unga Örnar ställa in alla planer på att organisera riksläger, och detsamma gällde givetvis läger med större internationellt deltagande. Men till skillnad från scoutrörelsen ställde inte Unga Örnar om hela lägerverksamheten i beredskapens tjänst. I Unga Örnars tidning förekom åtskilliga lägerrapporter utan nyttoinslag. Tvärtom tycks örnrörelsen i stor utsträckning ha försökt behålla karaktären av produktiv fritid under sina läger. Tidölägret utanför Västerås sommaren 1941, med 360 deltagare, beskrevs exempelvis som ett "riksläger i miniatyr" komplett med lägerportaler, örnricksdag och idrottstävlingar.⁵⁴ På dagarna arbetade örnarna med lägerarbeten, tävlade i idrott eller badade och på kvällarna kurade de ihop sig kring lägerbålen. Karaktären på lägret påminde med andra ord om de villkor som rådde även före krigsutbrottet.

Inte heller när nyttoarbete förekom presenterades det nödvändigtvis som definierande för lägrets karaktär. Beredskapsarbetet kom därför

inte att dominera verksamheten i samma utsträckning som var fallet inom scoutrörelsen. Vid Motalalägre 1944 omnämns exempelvis nyttoinsatsen endast i en bisats bland de övriga göromålen: "Byarna pyntades, jordbruket tillfördes åtskilliga dagsverken [...]" och i lägerordningen *Örnstaden* från samma läger beskrevs nyttoarbetet i första hand som en förutsättning för att erhålla statliga bidrag till dess genomförande: "Örnstaden", vår omhuldade lägerstad, erhåller understöd av statens pengar. En förutsättning härför är, att vi när så behövs deltar i jordbruksarbete i trakten."⁵⁵

Retoriskt fanns således en skillnad mellan Unga Örnars och scouternas beredskapsinsatser, där örnarna inte lyfte fram sitt deltagande i relation till folkhushållningen lika tydligt. Föga förvånande kläddes den inte heller i samma paroller om insatser för fosterlandet.

Trots nyttoinslag fortsatte Unga Örnar således att ta naturen i bruk för både rekreation och medborgarfostran. Konkret manifesterades det bland annat i inslagen av lägerarbeten, som förefaller ha blivit mer omfattande inom örn rörelsen under dessa år och speglar dess önskan att skapa samhällen i miniatyr. Att skapa välordnade samhällen inbäddade i naturen var viktigt, vilket tydliggörs i skildringen av platsen för Unga Örnars större läger vid Skutskär sommaren 1940:

Först kom man in på *Örnvatten*, där örnarna tumlade om i yster lek och tävlan. Därifrån ledde sedan *Örnallén* fram till tältstaden, som vid första anblicken syntes vara ett planlöst myller av tält. Men man upptäckte snart att det inte alls var planlöst utan i stället ett välordnat samhälle. Omedelbart till vänster efter Örnalléns slut låg *Bovik* (Borås och Vikmanshyttan) och till höger *Paradiset*. I bakgrunden skymtade, väl inbäddat i grönskan, *Femmans by*, där Solna, Sundbyberg, Uppsala och Skutskär sökte samsas om samma borgmästare.⁵⁶

De större lägren organiserades också regelmässigt i "byar" med egna borgmästare. Denna uppdelning förstärktes ibland också symboliskt genom att tältbyarna åtskildes med staket.⁵⁷ Att lägre ts geografi var viktig i iscensättandet av ett samhälle resulterade också i att lägren kunde ha särskilda stadsplanenämnder och skönhetsråd, tillsatta av riksdagen, som bland annat namngav lägre ts gemensamma platser (vid ovan nämnda läger i Skutskär fick badplatsen av stadsplanenämnden namnet "Isbastun").⁵⁸ Portaler markerade ingångarna till byarna och liksom tidigare kunde dessa lägerarbeten användas för att förstärka den lokala

identiteten från en viss grupp. Således prydde Eskilstunas Unga Örnar sin lägeringång vid Tidölägret 1941 med en stor rakkniv, som anspelade på stadens industri.⁵⁹

Arbetsprägelns vid lägren manifesterades också genom samarbeten med arbetarrörelsens övriga organisationer. Vid Skutskärslägret 1940 omtalades de närliggande industrierna som "sevärdheter av första rang" och vid lägret i Fagersta 1944 utgjorde en av höjdpunkterna vid lägerbålet ett anförande av revisorn Einar Svensson från KF, som talade om Kooperationens betydelse.⁶⁰ Lägret arrangerades i samarbete med Konsum, vilket bland annat resulterade i att deltagarna fick driva lägrets kiosk i form av sin egen konsumbutik, där de fick pröva på att driva kooperativ verksamhet i praktiken (i vilken också ingick att eventuellt överskott vid lägrets slut återgick till medlemmarna).⁶¹ Konsum representerades även på flera andra läger, bland annat genom att företaget ansvarade för matleveranserna.⁶²

Efter flera år av svårigheter beskrevs sommaren 1944 som "En strålande lägersommar" med prima väder och fler än 1 000 örnar som deltog i sommarens olika läger. Tre större läger ordnades denna sommar, förutom nämnda läger i Fagersta (två distrikt deltog med sammanlagt 300 deltagare) och Motala (sju distrikt deltog med sammanlagt 402 deltagare) samlades örngrupper också på Öland (fyra distrikt deltog med 150 deltagare). Dessutom samlades Södermanlands örnar på distriktsläger i Flen (65 örnar) och Ångermanlands distrikt höll läger vid Nästvattnet för 35 deltagare.⁶³

Demokratisk skolning och samarbete fortsatte att stå i förgrunden när det gällde lägerlivets medborgarskolning inom Unga Örnar. 1944 skrev en före detta örnmedlem i tidningen *Unga Örnar*: "Ett är då säkert: De pojkar och flickor, som varit med i Unga Örnar och deltagit i lägren, kan gå ut i samhällslivet med större erfarenhet av samarbete än andra pojkar och flickor."⁶⁴ Medan scoutrörelsen i första hand betonade vikten av färdigheter, driftighet och delaktighet i lägerlivets medborgarskolning höll Unga Örnar samarbetets och demokratins värden i främsta rummet. Lägerarbetena i form av portaler, mugghängare eller tallriksställ är ett bra exempel. Medan de inom scoutrörelsen framför allt sågs som värdemätare på de färdigheter som krävdes i tillverkningen såg Unga Örnars riksledare Hugo Heffler lägerarbetena som viktiga eftersom de "alltid är en frukt av mångas samverkan".⁶⁵ Uttryck

som samverkan och samarbete kan ses som signalord i beredskapsårens samförståndsdiskurs, men betecknade också på ett djupare plan Unga Örnars förhållande till medborgarskolning genom politiskt deltagande. Grundläggande för detta perspektiv var att det demokratiska samhället inte endast byggde på parlamentariska principer utan också på praktiskt arbete i folkrörelser och frivilliga organisationer. Det var den formen av föreningsarbete och samverkan Unga Örnar satte i centrum för sin medborgarfostran.⁶⁶

Lägrens mer friluftsmässiga aktiviteter yttrade sig annars huvudsakligen i bad och tävlingar. Förutom den väletablerade sexkampen (där både fysik och bildning prövades) samt handbolls- och fotbollsturneringar förekom även simning och friidrott. Även sjukvård och mer friluftsmässiga moment avhandlades i tävlingsform, såsom spårning, livlinekastning och tältresning.⁶⁷ Dessutom lade Unga Örnar stor vikt vid lägerbålen, där vuxna ledare kunde tala om arbetarrörelsen och samhällsfrågor i en stämningsfull inramning. Som tidigare berörts fyllde lägerbålen en viktig roll som skapare av minnen, vilka ansågs viktiga både för organisationens fortlevnad och fostran i medborgarskap genom formandet av en kollektiv identitet.⁶⁸

Allvarsorden vid lägerbålet kom också att präglas av krisårens allvar. Vid ledarlägrets sista lägerbål 1940 höll LO:s ordförande August Lindberg ett tal som senare också publicerades i tidningen *Unga Örnar*. Där talade han om "våldsläror som håller på att förkväva friheten i hela vår världsdel" och "en maktfilosofi, som säger, att den starke alltid har rätt och att den starke därför ska få förtrampa den svage" och att "stora nationer anser sig ha rätt att förtrampa de små." Utan att nämna Sovjetunionen eller Nazityskland vid namn lär åhörarna inte ha haft några större svårigheter att förstå den politiska kontexten. Mot dessa läror manade Lindberg till kamp:

Vi kunna inte godkänna denna tro här uppe i Norden. Istället kräver vi frihet för den enskilde och frihet för nationen att söka sitt fria liv, att själv få utveckla sig och utveckla den kultur, som är säregen för varje nation, för varje folkslag.⁶⁹

Brott och straff

Under beredskapsåren sökte också Unga Örnar nya vägar för att iscensätta sina läger som samhällen i miniatyr. Riksdagsvalen, som förekommit på nästan alla större läger under 1930-talet, fortsatte i olika varianter. Större läger delades i regel in i byar, och dessa utgjorde ibland separata valkretsar.⁷⁰ Till Motalaläget 1944 planerades i stället en tvåkammarriksdag – ”precis som i verkligheten” – där ledare och örnrepresentanter tog plats i var sin kammare.⁷¹ Kanske var det också en spegling av krigsårens samlingsregering och samförståndsanda att flera lägerrapporter poängterade att valen förrättats i ”all stillhet i byarna” eller ”under lugna och lidelsefria former”, i skarp kontrast till de karnevalslika valprocedurer som förekommit under 1930-talet.⁷²

Ett inslag i lägets politiska geografi som fick större utrymme i rapporterna från dessa år är de polisiära och juridiska instanserna – vilka i regel upprättades som utskott inom ramen för lägets riksdag. Furuviksläget 1943 försågs exempelvis med polisenämnd, hälsovårdsnämnd och skönhetsråd.⁷³ Inför Motalaläget 1944 skrev tidningen *Unga Örnar*: ”Läget kommer att hålla sig med egen domstol och polisenämnd, hälsovårdsnämnd, stadsplanenämnd, skönhetsråd och alla andra institutioner som hör till i ett väl ordnat samhälle.”⁷⁴

Den 17 juli 1944 pryddes Motalalägets egen lägertidning *Örnstaden* av rubriken: ”Riksdagen nu i funktion. Beslut om ordningsregler och STRAFF.”⁷⁵ Därefter förkunnades att kamrarna vid örnrikdagen beslutat om ordnings- och straffbestämmelser, vilka trädde i kraft från ”det ögonblick de genom tidningen komma till lägerdeltagarnas kännedom”. Ordningsreglerna och dess konsekvenser ger en inblick i örnlägets juridiska logik. Brotten gällde allt från att föra oväsen nattetid eller att ha stökit i sitt tält till brott mot badreglerna. Förstörelse av grönska sågs som en allvarlig förseelse för vilken den skyldige ålades att ”utföra handräckningstjänst eller stå i ’skamvrån’ eller bådadera”.

Till varje regelbrott knöts en påföljd och det tillkom lägets domstol eller ting att utdela straff. Dessa institutioner präglades av lekfulla former, men bakom fanns den samhällsfostrande ambitionen att visa hur ett samhälle fungerade på institutionell nivå. Samtidigt tycks just ritualerna kring straffen ha väckt stort genomslag bland örnarna. I en lägerrapport från 1945 stod exempelvis att läsa att tingen ”börjar ju nästan bli tradition vid våra läger.”⁷⁶

Förseelse

1. Stör tystnaden mellan "tystnad" och "revelj".
2. Ligger utan giltigt skäl kvar i tältet efter reveljen.
3. Har uppenbart ostädat i sitt tält vid inspektion.
4. Klättrar över staket eller går andra klart otillåtna vägar.
5. Nedskräpar med kolapapper e. dyl.
6. Diskar privata bestick etc. under kökets kran.
7. Skär eller bryter växande grönska.
8. Beträder det s.k. "kulturbetet" (vid toalettvägen nedåt sjön till.)
9. Simmar under tvagning eller bad trots förbud däremot.
10. Simmar på förbjudet område.
11. Inställer sig inte eller försent vid allmän samling, utan skäl.

Straff

- Skall köras ut ur tältet minst 10 min. och högst 2 timmar före reveljen en följande morgon.
- Samma som för 1.
- Skall bära ut allt som finns i tältet och därefter in det igen i mönstergill ordning, ev. även tömma en eller flera papperskorgar.
- Skall gå rätta vägen fram och åter under kontroll minst 1 och högst 10 gånger.
- Skall under kontroll plocka rätt på tiodubbelt antal papper etc.
- Skall utföra erforderligt diskarbete åt köket.
- Skall utföra handräckningstjänst eller stå i "skamvrån" eller bådadera.
- Samma straff som för 7.
- Kortare badförbud.
- Totalt badförbud.
- Skall se på när de andra äter i byn och sedan äta ensam efter de andra.

I rapporten från Furuvikslägrät 1943 förkunnades att: "Lägerpolisen hade uppdagat en del gräsliga förbrytelser och ville begagna tillfället att straffa de skyldiga, innan de gav sig av. Tinget blev ett festligt skådespel, där den vördige domaren utmätte fruktansvärda straff, som till tingsmenighetens förtjusning omedelbart gingo i verkställighet."⁷⁷

Hur straffen såg ut framgår inte i detta fall, men exempel finns i stället från andra läger. En av deltagarna vid lägrät i Fagersta 1944 berättade:

En dag, när fanorna hissades, kom det en ledare ut ur sitt tält och ropade: Vad i innersta glödgheta, här ligger ju strumporna! Vi hade svårt för att hålla oss för skratt, men vi kunde hålla ut, tills fanorna var nere. Då började vi skratta. Men ledaren fick sitt straff. På tinget, som vi hade sista dagen, dömdes han att springa tjugu varv runt ett träd utan att hålla i sig.⁷⁸

En annan deltagare beskrev tinget vid samma läger som dess höjdpunkt och ett verkligt skådespel:

Saxén var en rättvis domare och klarade med glans av alla tilltrasslade mål trots en knipslug advokat. Själve kung Elis I av Lyckeby var ju instämd, men han frikändes. Kanske domaren var litet rädd för kungen?⁷⁹

På ett liknande sätt dömdes en av borgmästarna vid Ölandsläget 1944 till ett "absolut rättvist" straff då "lägets polismyndigheter hade jämnt och ständigt besvär med honom"⁸⁰ medan Motalalägets räfst gick längre än så: "En av lägets höjdpunkter var den högtidliga dekapiteringen (finare ord för halshuggning) av regering och borgmästare, vilket företogs medelst en genomblöt handduk."⁸¹

Det fanns som synes en tydlig karnevalisk dimension i dessa juridiska processer – där de vuxna ledarna straffades till de unga deltagarnas förtjusning. Sociala ordningar vändes över ända under lekfulla former. Kulturhistorikern Peter Burke har argumenterat för att den förmoderna europeiska karnevalens tillfälliga omkullkastande av sociala ordningar utgjorde en form av säkerhetsventil som bidrog till att vidmakthålla dessa ordningar.⁸² På samma vis kan det uppenbart orimliga rättegångsförfarandet vid örnlägren ha illustrerat behovet av faktisk rättvisa i det omgivande samhället. Genom sina domstolar skilde sig på så vis Unga Örnars läger väsentligen från scouternas, genom att maktrelationer synliggjordes och blev en del av läroprocessen. Däremot bör inte den energi med vilken örnarna gav sig på att stifta lagar och utdöma straff tolkas som en rörelse mot ökad disciplinering. Tvärtom kan de humoristiska och karnevaliska inslagen i lagstiftningen ses som uttryck för en vilja att söka andra vägar än traditionell disciplinering, att aktivt resonera kring rätt och fel i individens relation till kollektivet. När riksledaren Hugo Heffler 1941 försökte sammanfatta Unga Örnars första tio år var det just detta han lyfte fram: "'Örntiden' lärde dem inte disciplin, men *självdisciplin*, inte absolut lydnad, men *ansvar*."⁸³ Detta fokus på självdisciplin och självansvar knyter an till den liberala styrningens praktiker. I ambitionen att fostra ansvarskännande och självdisciplinerade medborgare förenades Unga Örnar och scoutrörelsen, men en skillnad låg i att örn rörelsens förståelse av medborgarbegreppet bottnade i en maktanalys. Självdisciplinen var i Unga Örnars förståelse av begreppet inte en kroppslig praktik i första hand,

utan markerade återhållsamhet och målmedvetenhet i förhållande till politiska processer och samhällsansvar. Resonemanget kan också jämföras med Jens Ljunggrens känslopolitiska analys av den svenska socialdemokratin. Som tidigare nämnts förutsatte den socialdemokratiska reformismen enligt Ljunggren självdisciplin. Däri fostrades också örarna genom lagrets politiska arena.⁸⁴

Annat beredskapsarbete

För de pojk- och flickscouter och medlemmar i Unga Örarna som ville göra insatser i beredskapens och folkhushållningens tjänst fanns också andra alternativ än lägerarbete. Sveriges Ungdomsberedskap identifierade fyra huvudområden. Förutom jordbruksarbete – enskilt eller genom läger – gällde det insamlingsverksamhet, egen odling samt luftbevakning.

Scouternas beredskapsarbete

Insamlingsverksamhet bedrevs i flera former. I ett uppprop till Stockholms "flickscouter och scouter" den 17 september 1940 uppmanades huvudstadens scouter samla in tenn- och aluminiumskrot som kunde ge "ett gott tillskott till landets försörjning."⁸⁵ Året därpå uppmanades kårerna att samla bär och frukter, lövtäkt och medicinalväxter.⁸⁶ När Sveriges Ungdomsberedskap bildades strukturerades insamlingsarbetet i form av en riksinsamling, en nationell tävling där poäng utdelades för insamling av bland annat spillved, kottar, gummiskrot, bär och svamp. Den riktade sig till pojkar och flickor under 16 år och innebar således en möjlighet även för de yngsta scouterna att bidra till folkförsörjningen genom att bilda tävlingslag. De bästa resultaten belönades med priser, men hederspriser i form av sparobligationer, ryggsäckar och skidor utlovades också.⁸⁷ 1944 deltog 65 178 barn i rikstävlingen, året därpå (när kriget alltså redan var över) 46 686. Sammanlagt bidrog kampanjerna åren 1942–1945 med 6 653 ton insamlat järnskrot, 20 miljoner liter kottar, 22 miljoner arbetstimmar på jordbruk, fyra miljoner kvadratmeter potatisodling, sju miljoner liter bär och 251 043 kubikmeter spillved.⁸⁸ Flera scoutkårer belönades också med pris för sina insatser i dessa tävlingar.

En tredje hörnsten i ungdomsberedskapens verksamhet, som emellertid tycks ha berört scoutrörelsen i mindre omfattning, var odlings-

lotter. Barn och ungdomar från 12 år och uppåt uppmanades att bilda ”odlingsklubbar” (exempelvis genom skolklasser och föreningar). Varje jordlott omfattade ungefär 50 kvadratmeter och syftet var att bidra till den egna familjens livsmedelsförsörjning. I både insamlings-tävlingarna och odlingsverksamheten uppmuntrades barn och ungdomar således att ta ökat ansvar för försörjningen, både nationellt och i relation till den egna familjen.

Ett annat område för aktivt deltagande i beredskapsarbetet rörde det civila luftskyddet. Som tidigare nämnts hade pojkscouterna redan 1937 börjat arbeta med civila övningar i luftskydd och nästföljande år deltog 400 scouter i luftskyddsövningar i Stockholm. Svenska Scoutunionens ordförande prins Gustaf Adolf engagerade sig särskilt i verksamheten och hade tidigare samma år genomgått den första luftskyddskursen för scoutledare. För *Scoutens* läsare beskrevs detta år hur spanska inbördeskrigets erfarenheter visat ”det nya flygkrigets vederstygglighet” och att det civila luftskyddet därför behövde scouternas hjälp inom bland annat räddningstjänst, utrymning av städer, observationstjänst och att rensa vindar.⁸⁹

Det civila luftskyddet innefattade evakueringshjälp, rensande av vindar, iordningsställande av skyddsrum och andra sysslor knutna till skydd för civilbefolkningen i händelse av bombangrepp. Arbetet fick en stark ställning, särskilt inom pojkscoutförbundet. Förbundet rapporterade att sammanlagt 4 901 rikstjänstmärken delades ut från krigsutbrottet till och med 1942. Av förbundets medlemmar som tog märket gjorde 86 procent det inom grenen luftskydd. Gruppen luftbevakare och sjövarnsaspiranter utgjorde tillsammans endast 7,5 procent.⁹⁰

När Alvar Zetterquist, som var chef för Luftskyddsinspektionen, i tidningen *Scouten* beskrev behovet av frivilliga krafter i det civila luftskyddet hade han uttryckt viss osäkerhet kring vilka uppgifter inom området som lämpade sig för flickscouterna:

Vilka uppgifter, som inom det civila luftskyddet kunna tillkomma våra *flickscouter*, är kanske svårare att uttala sig om. Inom *hemskydden* komma de under alla förhållanden att behövas såsom hjälp och biträden i *sjukvården*. En del av de uppgifter, som man tänkt sig att pojkarna skulle svara för, torde emellertid med fördel kunna fördelas, så att även flickorna bleve i tillfälle att göra sin insats till fromma för luftskyddet.⁹¹

Här uttrycktes en ambivalens där flickscouternas hjälpinsatser å ena sidan förväntades ta sig uttryck inom klassiskt kvinnligt kodade domäner som omvårdnad och hushållssysslor, men att det samtidigt fanns utrymme för flickors insatser inom vissa av de områden ”som man tänkt sig att pojkarna skulle svara för”. När kriget bröt ut dirigerade också flickscoutförbunden en del av dess beredskapsinsatser mot just hem- och sjukvårdssysslor. Vid krigsutbrottet uppmanade Gerda Bäckström flickscouterna att särskilt bättra på sina färdigheter i sjukvård.⁹² Ett år senare rapporterade Piteås flickscoutkår att de färdigställt 412 mitellor, 579 bindor och 16 080 kompresser, vilket måhända också illustrerar den kraft som kunde mobiliseras av ungdomen på lokal nivå.⁹³ Under ett annat läger berättade en flickscout att de ägnade ledig tid åt att sticka soldatvantar.⁹⁴ Även att hjälpa mor i hemmet framställdes som en angelägen beredskapsinsats:

Alla, som äro under 14 år, passa naturligtvis på att under lovet ta hemtrevnadsmärket, såvida ni inte förut tagit det, förstås. Detta att taga hemtrevnadsmärket och på så sätt förkovra sig i husliga färdigheter är ett gott beredskapsarbete för varje flicka, och tänk så glad mor blir, när hennes flicka visar intresse att hjälpa till med de husliga sysslorna.⁹⁵

Men som vi redan sett i redogörelsen av jordbrukslägren lät sig inte flickscouterna nöja med att hjälpa till i hemmet eller genom att skaffa sig sjukvårdskunskaper. Ett annat område inom vilket scouter deltog i beredskapsarbete var frivillig luftbevakning.

Luftbevakningen

Samtidigt som Ulla Billquists ”Min soldat” snurrade på svenska grammofonspelare som beredskapstidens inofficiella titelmelodi sökte sig både flick- och pojkscouts till frivilliga uppdrag för att göra en insats inom försvaret.⁹⁶ När det under 1930-talet stod klart att flyget skulle få avgörande betydelse i framtidens militära konflikter upprättade den svenska försvarsmakten ett system för observation och övervakning av fientliga flygplan över svenskt luftrum. Innan radarn uppfanns måste ett sådant system förlita sig på utstationerade observatörer i bevakningstorn, som kunde rapportera sina iakttagelser till regionala luftbevakningscentraler. Tornen förlades längs kusterna och i vissa strategiska områden av landet med ungefär 10 kilometers mellanrum.

De bemannades ursprungligen av medlemmar ur landstormen samt av värnpliktiga.⁹⁷ Luftbevakningen krävde stor bemanning och på grund av låga födelsetal under föregående decennier rådde brist på värnpliktiga.⁹⁸ Lottarörelsen hade redan under 1930-talet yrkat på att öppna upp luftbevakningen för kvinnor, men avvisats med motiveringen att arbetet bland annat medförde risk för beskjutning och var att betrakta som krigstjänst.⁹⁹ 1940 bedömdes emellertid läget vara ett annat. Då beskrevs det rådande systemet som ”i viss mån ett slöseri med arbetskraft”, som en av luftbevakningens rekryteringsbroschyrer uttryckte saken, eftersom tjänstgöringen ”trots sina allvarliga uppgifter” kunde skötas av andra än värnpliktiga män.¹⁰⁰

I maj 1940 skedde därför en omorganisation där försvarsstaben lanserade en rikstäckande kampanj för att rekrytera andra frivilliga till tjänstgöring vid luftskyddsstationerna. Intresset var stort och efter bara tre veckor hade behovet fyllts. Tjänstgöring var öppen för både män och kvinnor, men riktades särskilt mot den senare kategorin. Även ungdomar, särskilt under sommarlovet, uppmanades att söka tjänstgöring vid luftbevakningstornen.¹⁰¹

Under kriget omkodades därför den frivilliga luftbevakningen till att huvudsakligen framstå som en kvinnlig syssla. Historikern Fia Sundevall har visat att luftbevakningen presenterades som lämplig för kvinnliga utövare eftersom den inte krävde fysisk styrka, utan i stället fordrade uppmärksamhet och koncentration. Enligt denna logik var tjänsten till och med särskilt passande för kvinnor, eftersom de ansågs bättre rustade för den ofta monotona och händelsefattiga tillvaron på en luftbevakningsstation. Eftersom tornen räknades till den så kallade hemmafronten utmanade inte tjänstgöringen heller föreställningen om att kvinnor skulle vara verksamma bortom den militära fronten. I praktiken var emellertid luftförsvarstornen att betrakta som militära måltavlor och de som tjänstgjorde tog därmed risker – särskilt i händelse av krig.¹⁰²

Med Finland som förebild, där rekrytering av kvinnliga luftbevakare testats med framgång under vinterkriget, marknadsfördes luftbevakning därför mot en kvinnlig målgrupp. Tjänstgöringen stod även fortsättningsvis öppen även för manliga frivilliga, men i rekryteringsmaterialet märktes tydligt att den typiska *tornsvalan* förväntades vara en kvinna.¹⁰³ Denna kodning blev också synlig inom scoutrörelsen.

Trots att både pojk- och flickscouter tjänstgjorde inom luftbevakningen var det flickscouterörelsen som gjorde uppdraget till en av sina mest profilerade aktiviteter i beredskapsarbetet.

På flera håll bemannade enskilda flickscoutkårer egna luftbevakningsstationer. 1941 deltog omkring 200 flickscouter i luftbevakningen och bemannade 13 luftbevakningsstationer.¹⁰⁴ Uppslutningen var stor, särskilt under de första åren, och verksamheten framhävdes återkommande i flickscouterörelsens tidningar och verksamhetsberättelser.¹⁰⁵ Eftersom luftbevakningen till en början hade problem att få fram en uniform för de kvinnliga luftbevakarna tjänstgjorde flickscouter under de första somrarna dessutom iförda sina scoutdräkter.¹⁰⁶

Tjänstgöring vid en luftbevakningsstation skilde sig i flera avseenden från traditionella scoutuppdrag och berörde endast de äldre flickorna, minimiåldern var 16 år,¹⁰⁷ men framställdes likväl som en naturlig förlängning av vanligt scoutarbete. Att luftbevakningens huvudsakliga arbetsuppgifter var observation och rapportering ansågs särskilt lämpligt för scouter: "bevakningstjänsten kräver just de egenskaper, som scouting söker fostra fram: vakenhet, snabbhet, god uppfattning och disciplinerat uppträdande."¹⁰⁸

Att tjänstgöringen ofta skedde i mer eller mindre orörd natur var inte heller oviktigt. Flickscoutchefen Gerda Bäckström, som rapporterade om ett besök på en av flickscouternas luftbevakningsstationer, beskrev dess ensliga läge: "Vilken idealisk plats att förena scoutliv med allvarligt beredskapsarbete."¹⁰⁹ En annan flickscout beskrev omgivningarna kring sitt luftbevakningstorn:

Åh, en så'n utsikt hade vi aldrig kunnat drömma om, flera mil åt alla håll hade man fri sikt, man såg de skogsbeklädda bergen blåna vid horisonten, och oräkneliga små sjöar ligga utspridda runtomkring en. [– – –] Ja, ödsligt kan man med lugnt samvete säga att vår station låg.¹¹⁰

Skribenten förklarade för *Treklövern*s läsare att de fick gå 4,5 kilometer till fots varje morgon för att hämta mjölk på närmaste gård, samt att det var ytterligare 7 kilometer med cykel till handelsboden. Isoleringen bidrog till att skapa en känsla av vildmarksliv som under mellankrigstiden främst hade förknippats med pojkscouting, vilket också gav utrymme för nya former av identifikation: "[...] och vi kände oss faktiskt som nybyggare eller något annat spännande".¹¹¹

Dygnets timmar inrutades i bevakningspass då flickorna spanade efter flygplan; övrig tid ägnades åt trädgårdsskötsel, studier, hushållssysslor och vila.

Då och då uppenbarade sig flygplan. Utkiken hörde motorbuller. Det var inte någon bil, inte någon traktor, – måste vara plan. Två signaler ned till förläggningen, och upp flög ls-chefen ur sin sysselsättning. Fort upp på taket. Ibland var rapporten redan intelefonerad, ibland skrevs den gemensamt, – alla flickorna kunde på egen hand klara rapportgivandet.¹¹²

Medan pojkscoutrörelsen noga aktade sig för att förknippas med militarism och rent ”militära ändamål” tycks flickscoutrörelsen genom luftbevakningen ha funnit ett utrymme där de kunde bidra med beredskapsinsatser inom ramen för försvarsmakten.¹¹³ Den frivilliga luftbevakningen var den första verksamheten för kvinnor inom svensk försvarsmakt som innefattade vapen användning.¹¹⁴ En flickscout rapporterade: ”Mellan passen pluggar vi flygplanstyper, tränar gevärsexercis och avlämningar, lär oss skilja mellan furir och major och håller på med andra mer eller mindre militäriskt betonade saker.”¹¹⁵

De rapporter som publicerades av flickscouter i luftbevakningstjänst vittnade om tillfredsställelsen i att göra en insats i linje med scoutlagens bud om att göra sin plikt mot fosterlandet:

Skulle det en gång bli bittert allvar, vad som nu är beredskap, – så känner vi, som står i bevakningstjänst, en stor tacksamhet att vi får vara med som en liten, liten länk i den kedja, som är smidd för att skydda och värna allt det som är oss dyrt och kärt, innefattat i orden: vårt fosterland.¹¹⁶

Även om luftbevakningstjänsten som sådan inte innebar hårt fysiskt arbete kunde en flickscout genom sina insatser ersätta en vuxen mans insats – som då i stället kunde komma till nytta inom jordbruket: ”Även när vi rakt intet gör, så gör vi ändå nytta, vi fyller var och en av oss en stor stark karls plats.’ Sju par mansarmar, frigiorda till vårt jordbruks tjänst, sämre nytta kan man allt göra.”¹¹⁷

Genom att arbetet inom luftbevakningen presenterades som ett sätt att bidra till jordbruksarbetet knöts tjänstgöringen till civilsamhällets domäner. Ur ett medborgarskapsperspektiv skrev flickscoutrörelsen i berättelserna om luftbevakning in sig som bidragande till både landets militära försvar och ekonomiska ställning.

Unga Örnars hjälparbete

Även Unga Örnar uppmanade alltså sina medlemmar att på olika sätt delta i beredskapsarbetet, genom insatser i luftskyddet och andra liknande verksamheter. "Vad kan du göra i det civila luftskyddets tjänst?" frågade en rubrik i tidningen *Unga Örnar* vintern 1940.¹¹⁸ Genom Sovjetunionens anfall mot Finland hade kriget med ens blivit mer påtagligt och aktualiserade föreställningar om ungdomens medborgarskap:

Till bara för en kort tid sedan tog vi inte alla rykten kanske riktigt på allvar, men nu sedan ovädersmolnen urladdat sig så här i vår närhet är det kanske vår skyldighet som – om också unga – medborgare att tänka efter om det inte också kan vara vår plikt att ställa våra krafter och förmågor till förfogande.¹¹⁹

Citatet visar att barnen i kristidens mobilisering inte enbart betraktades som framtida medborgare utan även som faktiska medborgare, "om också unga". I detta avseende var beredskapens föreställningar om medborgarskap knutna till möjligheten, och skyldigheten, att göra samhällsnytta. Detta hade tidigare inte varit en framträdande aspekt av Unga Örnars medborgarfostran, men under de förutsättningar som rådde förefaller organisationen inte haft några problem att inkorporera inslag av civilt deltagande i form av hjälpinsatser. Tidningen *Unga Örnar* skrev att "vi Unga Örnar har ju heller ingen rättighet att helt gå förbi vad som händer och sker ute i världen just nu."¹²⁰

Beredskapsarbetet tog sig flera olika uttryck. Just luftskyddet verkar dock inte ha engagerat medlemmarna i någon större omfattning. 1940 hölls 3 studiecirklar i ämnet, att jämföra med 29 vardera i organisationskunskap och slöjd. Året därpå var antalet luftskyddscirklar noll och 1942 hölls endast en, att jämföra med 30 cirklar i slöjd, 21 i teater och 17 i musik.¹²¹ Men även dessa mer kulturella intressen kunde komma väl till pass i beredskapsarbetet. Örnarna uppmanades bland annat att underhålla inkallade soldater. Flera örngrupper i landet hade sedan tidigare erfarenhet av att framträda på arbetarrörelsens lokala evenemang och dessa färdigheter kunde nu komma till nytta även utanför rörelsens egna led: "Unga Örnar kan göra beredskapstjänst (kanske av det mera nöjsamma slaget) genom att som Solna Unga Örnar medverka med ett underhållningsprogram 'någonstans' vid en förläggning där manskapet ordnat en underhållningsafton."¹²²

Unga Örnar anslöt sig till Sveriges Ungdomsberedskap och ett av dess huvudområden blev som tidigare konstaterats insamlingsverksamhet genom den omfattande rikstävlingen. Lokala örngrupper deltog redan under kampanjens premiärår 1942, och tävlingen lyftes också fram i Unga Örnars tidning. Statistik över örngruppernas insamlingsresultat saknas, men i årsberättelsen för Sveriges Ungdomsberedskap från 1945 omnämns att Borlänge Unga Örnar gick segrande ur rikstävlingens lagtävling och fick ta emot pris av ungdomsberedskapens ordförande prins Gustaf Adolf i Stockholms konserthus.¹²³

Av ungdomsberedskapens olika initiativ presenterades frivillig luftbevakning som det område där örnarna kunde göra störst nytta, men detta arbete organiserades inte inom ramen för den egna verksamheten. Tidningen *Unga Örnar* förklarade betydelsen av arbetet: "Då rycker vi nämligen in i stället för folk, som kan sin sak på olika yrkesområden, och som så tack vare oss kan få fortsätta på den plats, där de i alla fall är nyttigast, men där vi inte alls kan ersätta dem."¹²⁴

Det kan vara värt att påpeka att formuleringen inte bekönades i detta sammanhang: vems nyttiga arbete som kunde fortsätta om örnarna ryckte in i luftbevakningen omnämndes inte. Det talades inte om starka mansarmar eller vuxna karlars slit på åkern. Inte heller vände sig luftbevakningens tjänstgöring uteslutande till flickor inom organisationen. Det betyder emellertid inte att tjänstgöringen inte bekönades. 1940 skrev en av organisationens frivilliga luftbevakare i tidningen om sina erfarenheter av att vara på luftbevakning i sex veckor:

Visserligen har det sina besvärligheter att inte äga sin frihet, det likaväl som allt annat. Men man glömmer besvärligheterna och har endast goda och glada minnen kvar från den tid, då vi trots att vi bara var flickor i alla fall försökte dra vårt lilla strå till stacken för att tjäna kung och fosterland genom att i ur och skur stå på vakt.¹²⁵

I likhet med flera av de rapporter som presenterades av flickscouter på luftbevakning uttryckte denna flicka från Unga Örnar en glädje över att vara en del av en större kollektiv insats (uttryckt genom metaforen "dra vårt lilla strå till stacken"), att tjänandet av "kung och fosterland" var värt viss uppoffring av friheten samt att de hade en möjlighet att göra verklig skillnad "trots att vi bara var flickor". Den sista formuleringen vittnar återigen om föreställningen att luftbevakningens arbete

omkullkastade etablerade föreställningar om både kön och ålder: här kunde personer som traditionellt inte förknippades med tjänandet av kung och fosterland rycka in och göra nytta.

Inom ramen för ungdomsberedskapen uppmanades barn och ungdomar också att delta i frivillig odlingsverksamhet. Detta arbete inledes för övrigt innan Sveriges Ungdomsberedskap bildades 1942. Tidningen *Unga Örnar* rapporterade 1940 att avdelningen Västerås Västra samma vår startat en så kallad ungdomsodling, efter att ha hört sammat en appell från stadens ungdomsråd. Örnarna tog kontakt med Hushållningssällskapets trädgårdskonsulent och fick hyra ett område på 1 250 kvadratmeter jord fördelad på lotter om 40–50 kvadratmeter. Att de inte kunde ta större arealer i besittning förklarades med att många av barnen var så pass unga som 11–13 år.¹²⁶

Odlingen lyftes fram som en lämplig verksamhet för Unga Örnars medlemmar. Den hade bidragit till ”intimare kamratskap” inom gruppen och ”intimare kontakt” med barnens föräldrar. Viktigast var dock att örnarna ”genom produktivt arbete visat sig kunna bidra till folkhushållningen.”¹²⁷

”Vi oförtjänt skonade”

– tacksamhet och internationell hjälp

Hjälpinsatser och föreställningar om tacksamhet inom scoutrörelsen

Genom det sovjetiska anfallet på Finland den 30 november 1939 nådde andra världskriget de nordiska länderna. Medan krigsutbrottet i september hade mötts av ett visst lugn från scouthåll väckte finska vinterkriget starka reaktioner.¹²⁸ Omslaget till decembernumret av tidningen *Scouten* pryddes av rubriken ”Finska scouter – vi känna med Er i hård tid”.¹²⁹ I samband med vinterkrigets slut i mars året därpå återupplivade pojk- och flickförbunden den gemensamma kampanjen Scouternas hjälpaktion.¹³⁰ Denna insamling hade ursprungligen lanserats 1932 i syfte att under den ekonomiska depressionen hjälpa fattiga familjer i Sverige.¹³¹ Nu riktades i stället blicken över Östersjön. Insamlingen gick till Finlands folk och rapporter om tillståndet i Finland återkom också regelbundet i scouttidningarna under vintermånaderna 1940. Inför Thinking Day (världsflickscoutdagen 22 februari) 1940 beslutade

SFS sekretariat att alla flickscouter under sista veckan i februari skulle delta i en insamling ”genom att avstå från t. ex. snask eller biobesök”.¹³² Grannlandets lidande ställdes på så sätt mot lyxen och överflödet som barn och ungdomar i Sverige förväntades ha råd med. I och med dessa kampanjer riktades scoutrörelsens filantropiska insatser mot utlandet. Det innebar förstås inte att intresset för omvärlden var en ny företeelse. Tvärtom hade scoutrörelsen som vi redan sett präglats av starka drag av internationalism under mellankrigstiden. Men då hade omvärlden inte beskrivits som i behov av svensk hjälp. Insamlingen till Finland innebar en förändring så till vida att utlandsrelationerna knöts till hjälparbete – och därmed en av hörnstenarna i scoutrörelsens medborgarfostran.

I mars 1940 avslutades finska vinterkriget men mindre än en månad senare invaderades Danmark och Norge av Nazityskland. Därmed var Sverige det enda av de nordiska länderna som inte direkt berörts av krigshandlingar. Därefter fick beredskapsarbetet också en allt tydligare moralisk dimension. I kraft av att vara förskonade från krigets fasor ansågs svenska ungdomar ha ett särskilt ansvar att erbjuda hjälp. Inför Thinking Day 1943 skrev till exempel SFS resesekreterare Margit Göransson att dagen stod som en påminnelse om ”det ansvar vi ha såsom scouter i ett fredens land”. Hon skrev också:

Vi tänka denna dag på alla flickscouter, som höra till vårt stora världsförbund, och vi bliva med ens allvarliga och betänksamma. Varför ha vi svenska flickscouter blivit skonade från det fasansfulla, som sker? Sådana frågor fastna en dag som denna i vårt medvetande. Äro vi tacksamma över den ställning vi ha?¹³³

Ju längre kriget led, desto tydligare formulerades idén att de svenska scouterna var lyckligt lottade i jämförelse med sina europeiska kamrater och därför borde känna både tacksamhet och ansvar. Särskilt tydligt uttrycktes denna figur inom flickscoutrörelsen. I *SFS Ledarblad* beskrevs de svenska flickscouterna 1943 som ”vi oförtjänt skonade, vi hittills så privilegierade”.¹³⁴ 1944 skrev *Treklövern*: ”Vi är lyckliga nog att åter våga hoppas på en härlig sommar i fred, medan ungdomen i det övriga Europa framlever sitt liv i svält och skräck under de ohyggligaste förhållanden.”¹³⁵

Det viktiga i sammanhanget är att scoutrörelsens föreställning om medborgarskapet i och med andra världskriget tog en ny vändning i

internationell riktning. Hjälparbete i olika former hade ända sedan starten varit en viktig del av scoutrörelsens fostran i medborgaranda, men scouternas dagliga goda gärningar och samhällsinsatser hade framför allt praktiserats på en vardaglig, lokal nivå. Genom att rikta den humanitära blicken bortom landets gränser knöts grunden för identifikation och gemenskap till ansvaret som medborgare att hjälpa – även bortom landets gränser. Andra världskrigets fasor aktualiserade på så sätt föreställningar om internationell gemenskap.¹³⁶

Samtidigt som krigsårens beredskapsinriktade arbete och lägerverksamhet var mer nationellt inriktad än under föregående decennium, och trots att kontakterna med omvärlden huvudsakligen var avskurna, så etablerades en tankefigur i vilken Sverige var lyckligt lottat i förhållande till grannländerna och därför bar ett särskilt ansvar. Den indirekta följden blev en skiljelinje där det fattiga, krigsdrabbade och nödställda hamnade utanför landets gränser, vilket samtidigt befäste bilden av Sverige som homogent och välmående. Att vara svensk framstod som en position att vara tacksam för, inte enligt någon stor-svensk, nationalromantisk logik utan till följd av de olyckor som drabbat omvärlden.

Hjälparbete och tacksamhet inom Unga Örnar

När finska vinterkriget inleddes senhösten 1939 gav händelsen också eko inom örnrörelsen. Till skillnad från scoutrörelsen hade Unga Örnar vid denna tidpunkt inte någon finsk samarbetsorganisation, men uttrycken av solidaritet med grannfolket i öster blev ändå starka. I 1940 års första utgåva av medlemstidningen *Unga Örnar* talades om "den svåra tid" som Finland upplevde, där särskilt grannlandets barn var i behov av hjälp. Rubriker som "Vi kan också hjälpa till!" och "Vad kan du göra?" signalerade ett tydligt budskap.¹³⁷ I tidningen uppmanades flickorna inom örnrörelsen, av vilka många redan deltog i arbetscirklar för sömnad, att sticka plagg till förmån för Finlands barn. Även pojkar anmodades att hjälpa till genom att sticka och tänka på vilken insats de kunde göra: "Och då kanske ni bortser från om det är 'manligt' eller ej."¹³⁸ När det gällde att mobilisera krafter för en hjälpin-sats till Finlands barn uttrycktes möjlighet att anspela på traditionella förväntningar av pojkars och flickors arbete, men också en möjlighet att utmana sådana föreställningar.

Även inom Unga Örnar uttrycktes föreställningar om tacksamhet och ansvar i förhållandet till omvärlden. 1943 uppmanade riksledaren Hugo Heffler örnarna att visa solidaritet med sina norska kamrater och stödja en insamling till grannlandet i väster, där Unga Örnars systerorganisation Framfylkingen förbjudits under den tyska ockupationen. För att väcka engagemang i frågan appellerade Heffler till gemensamma erfarenheter i form av lägerminnen: ”Minnena från Falkenbergslägrer manar till krafttag. Visa att de inte är glömda!”¹³⁹

Lägerminnena, som spelade en så viktig roll inom både örn rörelsen och scouting, kunde således även mobiliseras i den internationella solidaritetens syfte. Likaså utgjorde lägerlivets glam och glädje en skarp kontrast mot verkligheten i de krigsdrabbade länderna. Vid 1944 års Motalaläger kunde deltagarna den 21 juli 1944 (följaktligen dagen efter Claus Schenk von Stauffenbergs misslyckade attentatsförsök mot Adolf Hitler) läsa i lägertidningen *Örnstaden*:

Vi glappar och stöjar på detta läger. Vi har rätt till det. Men vi har också en skyldighet att tänka på alla barn där ute i de krigshärjade länderna. Där finns inga örnläger, inte ens mat och kläder. Nu synes det förfärliga kriget lida mot sitt slut. Vi läser i kvällstidningen, att flera generaler gjort uppror mot Hitler. Det var inte en dag för tidigt. Men ännu skall kriget skörda oskyldiga offer, unga kamrater i många länder, soldater och civilpersoner. Alla Unga Örnar måste minnas dessa hemska tider och arbeta för att de aldrig skall återvända, arbeta för fred och frihet och lycka. Vänskap med all världens ungdom är en god svensk örnparoll.¹⁴⁰

Unga Örnar förfäktade således ungdomarnas rätt till glam och stöj. I föreställningarna om den produktiva friheten ingick inte bara rätten till maklighet, utan också behovet av densamma. I ett annat sammanhang talades det i tidningen *Unga Örnar* om att begreppet sparsamhet även gällde hur människor använde sin tid:

Det finns emellertid en annan art av sparsamhet, som alltför sällan beaktas, ehuru den kan praktiseras av vem som helst. Det är sparsamheten med fritiderna, eller med andra ord en klok hushållning med fritiden, som här åsyftas.¹⁴¹

Trots att örnarna ansågs ha rätt till ledig tid och rekreation, oavsett hur tillståndet i omvärlden yttrade sig, ansågs de också ha skyldighet att arbeta för att bidra till en bättre värld. Även om de internationella

kontakterna till största delen avbröts levde en anda av nordiskt samarbete kvar. På grund av den tyska ockupationen av Danmark och Norge innebar det i praktiken att kontakt främst uppehölls med ledare från DUI och Framfylkingen som uppehöll sig i Sverige som flyktingar. Under 1943 bildades även en finsk motsvarighet till Unga Örnar, Nuoret Kotkat, vars verksamhet ”upplades efter svenskt mönster”.¹⁴² Namnet var en direktöversättning av den svenska organisationens namn.

När förbundsordförande¹⁴³ Hugo Heffler önskade medlemmarna god jul 1943 manade han dem också att skänka barn från andra länder en särskild tanke, som en påminnelse om det ansvar för efterkrigstidens samhälle som ålåg de svenska örnarna i egenskap av att vara skadade från kriget. I arbetet för att skapa en friare och mänskligare värld betonade han också särskilt att denna process började inom varje människa. Ansvaret och tacksamheten motsvarades av en förväntan om självvranssakelse:

Unga Örnar! Ni vet att för många barn är världen i dag kall och dyster. Många är tvingade att fira sin jul i främmande land, många hungrande och många fader- och föräldralösa. Men låt inte detta bli en källa till misströstan. Låt oss i stället lova varandra att ställa in all vår kraft, all vår strävan på att göra världen lyckligare, friare och mänskligare. Och låt oss inte glömma att denna strävan börjar med oss själva.¹⁴⁴

I en annan artikel i tidningen *Unga Örnar*, som publicerades redan vintervintern 1941, uttryckte ABF:s ordförande Harald Elldin idén att framtiden skulle kräva en ny medborgare. Elldin undvek nog att knyta sina resonemang till det politiska läget i Europa men gjorde tydligt att framtidens medborgare varken kunde vara ”statsslavar eller samhällsdjur” eller en ”egoistisk individualist”. För att motstå nedbrytande ideologier och samhällstendenser förutsattes ”starka och andligen sunda och upplysta medborgare”.¹⁴⁵

Sammanfattning

Beredskapsårens speciella förutsättningar påverkade högst påtagligt medborgarfostran inom både scoutrörelsen och Unga Örnar. I organisationerna skedde en mobilisering för att bidra till olika former av nyttogöromål – framför allt inom jordbruket. Tydligast märktes det

inom scoutrörelsen. Pojkscouterna föregick anklagelser om militarism genom att betona att verksamheten inte fick bli en rent militär angelägenhet. Jag har visat att framför allt flickscouterna tog en aktiv roll i försvarsberedskapen, till exempel genom att bemanna egna luftbevakningsstationer.

För både pojk- och flickscoutrörelsens vidkommande förändrades lägerlivet under kriget i tydlig riktning mot nyttoläger. Scoutlagens bud om att göra sin plikt mot fosterlandet styrde om verksamheten, vilket innebar att lägerlivets traditionella övningar för framtida medborgarskap fick stå tillbaka. Det innebar i förlängningen en tendens till "domesticering" av friluftslivet, där vildmarkslika miljöer ersattes med tältplatser i kulturbygd. Däremot försökte scouterna på olika sätt göra sina nyttoläger scoutmässiga genom övningar, lägerbål och andra inslag som förknippades med lägerliv.

Unga Örnars lägerverksamhet påverkades också av krigets förutsättningar, och förbundet rapporterade under åren 1940–1943 att lägerverksamheten varit begränsad. Vid flera av de läger som hölls förekom dock nytto- och jordbruksinslag. De annars så livfulla örnriksdagarna rapporterades ibland ha fått en mer stillsam inramning, medan lägrens rättsskipning i flera fall utvecklades till skådespel. Medan scoutrörelsen i sin lägerverksamhet betonade vikten av att göra en insats för fosterlandet fortsatte Unga Örnar hävda rätten till *produktiv fritid* genom att upprätta civila lägersamhällen och förrätta riksdagsval, leka lekar, bada och idrotta. Organisationen fortsatte således i större utsträckning att bedriva läger som under mellankrigstiden och lägerlivets demokratiska medborgarfostran uttrycktes som ett förebyggande arbete mot de våldsideologier som ansågs ha orsakat kriget i Europa.

Sammantaget bidrog barn och ungdomar inom frivilliga organisationer som scoutförbunden och Unga Örnar med hundratusentals arbetstimmar inom jordbruksarbete, luftskydd och andra beredskapsområden. I denna mobilisering uttrycktes en vilja att göra konkreta samhällsinsatser. Den gängse bilden av barns möte med beredskapstiden och krigshotet som passiva måltavlor för vuxnas intervention bör kontrasteras mot den aktiva roll barn intog i dessa frivilligorganisationer, men området är i svensk kontext fortfarande tämligen outforskat. Till detta kommer att medlemstalen i både scoutförbunden och Unga Örnar mer än fördubblades under kriget.

Kriget innebar vidare att de internationella kontakterna minskade eller avbröts helt. Däremot fortsatte omvärlden i högsta grad att finnas kvar i rörelsernas retorik. Jag har argumenterat för att de politiska förutsättningarna bidrog till nya föreställningar om vad det innebar att vara svensk i en internationell gemenskap. I denna retorik lyftes tacksamhet fram som ett centralt begrepp. Det lidande som svenska barn och ungdomar slapp under kriget förväntades de kompensera för genom att bidra till en bättre värld då striderna upphörde. På så vis lades grunden till en ny syn på humanitärt arbete, med insamlingar till förmån för Finland och Norge som tydliga exempel, enligt vilken grannländerna var i behov av svensk hjälp. Att denna retorik blev så framträdande inom både scoutrörelsen och Unga Örnar kan åtminstone delvis förklaras med att organisationerna redan under mellankrigstiden utvecklat täta transnationella kontakter, huvudsakligen med de nordiska grannländerna. Det är för övrigt värt att påpeka att det internationella arbetet tog sig uttryck både i konkret hjälpsamhet och tankar om solidaritet. Medan scoutrörelsen till exempel organiserade hjälp till Finland som en fortsättning på mellankrigstidens filantropiska arbete, i enlighet med ett medborgarideal knutet till civilt deltagande, förefaller Unga Örnar snarare ha betonat tankar om solidaritet. Skillnaden ska dock inte överbetonas. Båda formerna av engagemang förekom i scoutrörelsen och Unga Örnar.

Lägerlivet förändrades således till följd av kriget, men huruvida denna process var tillfällig eller permanent får vi anledning att återkomma till. Detsamma gäller om synen på det goda medborgarskapet förändrades. Enligt historikern Johan Östling präglades svensk historieskrivning länge av synen på krigsåren som en parentes i svensk samhällsutveckling, där det politiska och idémässiga arbetet efter krigsslutet återupptogs ungefär där det avbrutits hösten 1939. Att denna "parentes-tes" fått så stor spridning kan enligt Östling delvis förklaras med att den vann spridning redan i samtiden. Till exempel betraktade statsminister Per Albin Hansson just krigsåren som en tillfällig anomali på vägen mot skapandet av välfärdsstaten.¹⁴⁶ Uppfattningen om kriget som en tillfällig avvikelse kom också till uttryck inom ungdomsrörelserna. Gång på gång uttryckte scoutrörelsens företrädare till exempel förhoppningar om att snart kunna återuppta kontakterna med omvärlden och fortsätta arbetet för fred och försoning mel-

lan folk. Trots att friluftslivets praktiska förutsättningar och innehåll påverkades av kriget framhöll båda organisationerna vikten av att fortsätta sitt arbete enligt fastslagna riktlinjer. Varken scouterna eller Unga Örnar ändrade exempelvis innehållet i lag eller löfte. Likväl finns det anledning att också framhålla att krigets extraordinära omständigheter låg till grund för mer långsiktiga förändringar av friluftslivets roll som samhällsfostrare under efterkrigstiden. När kriget avslutades 1945 innebar det till exempel för Unga Örnars del, åtminstone på ett retoriskt plan, att tiden var inne att försöka förverkliga fostran av en ny tids medborgare. I följande kapitel kommer det praktiska utfallet av detta arbete undersökas.

5. Unga Örnar 1945–1960

Introduktion

I de följande två kapitlen avhandlas kontinuitet och förändring i organisationernas medborgarfostran och friluftsliv under efterkrigstiden. I avhandlingens inledande empiriska kapitel behandlades scoutrörelsen först, följt av Unga Örnar. I de två följande kapitlen kommer följden vara den motsatta, i syfte att motverka att scoutrörelsens utveckling får en normativ ställning rörande undersökningens analys och resultat.

Femtonårsperioden efter andra världskrigets slut, i fortsättningen kallad det långa femtioåret, innebar det verkliga genombrottet för den svenska välfärdsstaten samtidigt som den ekonomiska tillväxten var stark. Bilen, flyget och televisionen tog på allvar plats i samhället. Internationellt dominerade två distinkta men sammanlänkade händelseförlopp: kalla krigets framväxt och koloniala frigörelseprocesser i framför allt Asien och Afrika. Den *småstatsrealism* som präglade svensk utrikespolitik under andra världskriget fick drag av *småstatsidealism*, där Sverige som fredlig och neutral demokrati kunde agera som förebild i en omvärld präglad av ideologisk kamp mellan kapitalism och kommunism. Humanitärt arbete och solidaritet med tredje världen blev viktiga element i denna svenska efterkrigsberättelse.¹

Socialdemokratin förblev i regeringsställning. Efter Per Albin Hanssons död 1946 blev Tage Erlander ny partiledare. Under sina 23 år som statsminister skulle Erlander vid flera tillfällen uppmärksamma Unga Örnar. Redan 1933, då han som representant för Lunds valkrets var nybliven riksdagsledamot av andra kammaren, hade Erlander föreläst för stadens Unga Örnar på temat ”Vad menas med kapital?”² 1950 gjorde Erlander ett uppmärksammat besök på ett örnläger utanför Växjö och han talade även på organisationens 25-årsjubileum på Skansen 1956. Året därpå blev hans hustru Aina Erlander ordförande

för Unga Örnar. De personliga banden mellan partiet och Unga Örnar var med andra ord starka.

Medlemsutveckling och organisation

Perioden efter andra världskrigets slut har beskrivits som Unga Örnars verkliga genombrott i Sverige. De 11 953 medlemmar som organisationen kunde räkna in år 1945 hade blivit 29 704 år 1960, vilket innebar att rörelsen nästan tredubblade sitt medlemsantal under denna 15-årsperiod.³ Göran Sidebäck har hävdad att Unga Örnars tillväxt efter andra världskriget bör ses i ljuset av att demokratin fick ökat genomslag och starkare förankring i samhället, att politik i allmänhet betraktades som mer rumsrent, och därtill att socialdemokratins ställning i samhället stärktes.⁴ Men medlemstillströmningen inom Unga Örnar berodde delvis på att verksamheten åldersmässigt hade breddats till att omfatta barn i åldrarna 5–18 år (i stället för som ursprungligen 12–15 år). De yngsta, solörnarna, utgjorde gruppen 5–8-åringar, örnungarna kallades barnen i åldern 9–12 år och slutligen utgjordes de egentliga örnarna av 12–15-åringar. Organisationens 16–18-åringar var inte lika tydligt indelade i en grupp, utan beskrevs i *Något om Unga Örnar* som ”hjälpledare”.⁵

Tabell: Medlemsutveckling i Unga Örnar 1931–1960

<i>År</i>	<i>Medlemstal</i>
1931	532
1935	4 625
1940	6 187
1945	11 953
1950	21 200
1955	21 921
1960	29 704

Källa: Unga Örnar, verksamhetsberättelse
1 juli 1959–30 juni 1960. UÖ 1975/inv/622.

För Unga Örnar innebar andra världskrigets slut att den praktiska verksamheten sakta men säkert kunde återgå till formerna före kriget. Sommarlägrens nyttoinslag upphörde. Det planerade rikslägre som-

maren 1945 fick visserligen ställas in på grund av bränslebristen som drabbat järnvägen, men efterföljande sommar kunde i stället omkring 2 000 svenskar resa med tåg och färja till Danmark för att delta vid ett stort nordiskt läger i Roskilde, anordnat av den danska systerorganisationen DUI.⁶ Läger och andra friluftaktiviteter fortsatte sedan att ordnas av Unga Örnar under hela den undersökta perioden.

Inom organisationen betraktades dessa år som en genombrottsperiod. Vid representantskapsmötet 1950 sa ordförande Sven-Arne Stahre att det låg inom räckhåll för Unga Örnar att bli den största barnorganisationen i Sverige.⁷ I verksamhetsberättelsen för åren 1954–1956 uttalades att ”det är roligt att efter många år av nästan enbart svårigheter kunna konstatera, att Unga Örnar nu har en god vind i seglen och att vi idag står bättre rustade än tidigare.”⁸ Förklaringen tillskrevs bland annat de statliga anslag till fritidsorganisationer för barn och ungdomar som infördes under perioden.⁹ Trots de uppåtgående kurvorna har det påpekats att Unga Örnar inte ens under denna period av socialdemokratisk dominans i samhället lyckades locka mer än en bråkdel av Sveriges barn och ungdomar till sin verksamhet.¹⁰

Fritiden som problemområde

Samtidigt som tillväxtkurvorna pekade uppåt präglades efterkrigsåren av ett tilltagande politiskt intresse för de så kallade ungdomsproblemen. I takt med att den materiella standarden ökade upplevde Sverige och andra länder i Västeuropa ökad ungdomsbrottslighet. På 1950-talet gick Hollywoodikoner som James Dean och Marlon Brando i spetsen för att etablera en ny rebellisk, uppkäftig och sensibel ungdomskultur. ”Tonåringar” blev ett vedertaget begrepp och förstärkte intrycket av ungdomsåren som en psykologiskt avgränsad period i livet.¹¹

Enligt statsvetaren Hans-Erik Olson präglades efterkrigsåren av generalisering och rationalisering av den politik som riktades mot ungdomens fritid.¹² Från 1944 till 1951 presenterade 1939 års ungdomsvårdskommitté inte mindre än sju betänkanden. I *Stöd åt ungdomens föreningsliv* (SOU 1944:31) fastslogs ungdomsorganisationernas betydelse för medborgerlig fostran eftersom ungdomar där tränades i ansvar och självverksamhet. Kommittén föreslog därför statsbidrag till ledarutbildningar och anställningar av ledare. 1947 kom betänkandet *Ungdomens fritidsverksamhet* som riktades mot ”den föreningslösa

ungdomen", det vill säga de grupper som inte tillhörde någon förening, vilket trots allt var en majoritet av ungdomarna.¹³

I början av 1900-talet hade framför allt arbetarungdomens fritid identifierats som ett hot inom konservativa kretsar. Arbetarrörelsen hade av förståeliga skäl haft en mer positiv syn på ungdomens fritid, som ett utrymme för frihet och social förändring. Under efterkrigstiden kan i stället en förskjutning skönjas. Enligt Olson upplevde arbetarrörelsens "folkbildarmoralister" under 1950-talet samma oro för ungdomens fritid som de moralkonservativa gjort ett par decennier tidigare.¹⁴

Det går inte att bortse från att denna alarmistiska retorik ibland påminde mycket starkt om den tidiga scoutrörelsens. I *Örnledaren* 1952 kunde man exempelvis läsa:

Orsakerna till varför vi bedriver vår verksamhet är många. Vi kan finna ett flertal yttringar i vårt nuvarande samhällssystem, vilka framkallar behov av att någonting göres för barnen. En av dessa yttringar är den lamslående passiviteten och initiativlösheten.¹⁵

Scoutledare hade redan under 1900-talets första decennier förfasat sig över "ligapojkar" och fruktat att de uppväxande generationerna skulle drabbas av moraliskt och fysiskt förfall. Under det långa femtiotalet blev ungdomens fritid ett område för mer aktiv statlig intervention från socialdemokratiskt håll. De statliga utredningarna bidrog samtidigt till att ge de frivilliga barn- och ungdomsorganisationernas verksamhet erkännande som socialt betydelsefull. Att göra ungdomar delaktiga i föreningslivet och lära dem ansvar och demokratisk ordning ansågs både stärka dem som medborgare och hålla dem borta från asocialt och kriminellt beteende. Genom anslagen till ungdomsorganisationerna sökte staten styra bort ungdomen från kriminalitet och alkoholberoende för att i stället ägna sig åt folkrörelsearbete, fysisk träning och friluftsliv. Kring *den föreningslösa ungdomen* kunde problem formuleras där rotlösheten i samhället ställdes mot folkrörelsernas gemenskapssträvande arbete.¹⁶

De statliga utredningarna ledde bland annat till att statsbidrag för fritidsverksamhet för ungdomar infördes, vilket även riktades till ideella organisationer. Detta påverkade Unga Örnar i gynnsam riktning. 1947 infördes bidrag för studiecirklar och under 1950-talet infördes

generella bidrag för ungdomsorganisationer. För Unga Örnars vidkommande innebar statsanslagen en väsentligt förbättrad ekonomi: från 12 000 kronor i statligt stöd 1951 till 186 000 kronor verksamhetsåret 1957/1958.¹⁷

Anslagen till ungdomsorganisationerna vittnade om att barns fritid blivit ett område för mer aktiv statlig intervention i välfärdssamhället. Ur ett styrningsperspektiv ligger det nära till hands att tolka processen i termer av att periodens socialdemokratiskt ledda regeringar lade ökade resurser på att säkerställa ett mer verkningsfullt sätt att styra barn och ungdomar som subjekt lämpade för livet i ett liberalt samhälle. Det förefaller rimligt att anta att denna styrningsprocess inte endast resulterade i statliga utredningar och ny kunskapsproduktion om ungdomen. Unga Örnar, med dess nära band till socialdemokratin, kommer i detta avsnitt därför att studeras som en arena där det socialdemokratiska styrningsprojektet av ungdomen tog sig konkreta uttryck och förkroppsligades.

Medborgarskapets politiska dimension

I kapitlet om Unga Örnar under 1930-talet redogjordes för Unga Örnars komplexa förhållande till politisk fostran under organisationens första decennium. Det var tydligt att Unga Örnar, liksom scoutrörelsen, ville undvika att förknippas med politisering eller indoktrinering av ungdomen och därför tillkännagav sin neutralitet i politiska frågor. Samtidigt var det enligt Unga Örnar viktigt att blivande medborgare lärde sig politiskt deltagande för att bli fullvärdiga samhällsmedlemmar. Genom att föra protokoll på avdelningens möten eller delta i lekfulla örnriksdagsval på sommarlägren fick medlemmarna bekanta sig med föreningsdemokratins och parlamentarismens grunder. Detta innebar att Unga Örnar sökte förmedla politikens och demokratins former, utan att beblanda sig med dess innehåll. Men gränsdragningen var inte alltid självklar, särskilt eftersom Unga Örnar principiellt sade sig vara partipolitiskt neutral, samtidigt som organisationen var en del av arbetarrörelsen och otvetydigt stod socialdemokratin mycket nära.

Från officiellt håll fortsatte Unga Örnar ta avstånd från alla påståenden om att rörelsen bedrev politisk verksamhet för barn. 1944 hade örnledaren Hugo Heffler i en debattartikel riktad till pojkscouttidningen *Totem* argumenterat med emfas: "Unga Örnar är en fullt hederlig

strävan utan några politiska biavsikter. Om ni från scoutkår vill uppriktigt erkänna detta är jag övertygad om att vi därigenom skulle lägga grunden för ett givande utbyte av erfarenheter.”¹⁸ 1958 upprepade Aina Erlander att ”barn och politik hör inte ihop”.¹⁹

Under Unga Örnars första två decennier hade organisationen undvikit att ta ställning i frågor som associerades med partipolitik. Då hade det sagts att organisationens ”verksamhet är icke av politisk karaktär”.²⁰ Att Unga Örnar i stadgarna från 1957 beskrev sig som en ”partipolitiskt och religiöst obunden fritidsverksamhet” tolkades av Göran Sidebäck som en fortsättning på denna linje.²¹ Men att vara partipolitiskt obunden är inte detsamma som att verka för neutralitet. Den nya formuleringen öppnade upp för att Unga Örnar kunde ta ställning i politiska frågor som rörde barn och ungdomar. När den socialdemokratiska regeringen 1959 föreslog minskade bidrag till ungdomsverksamheten ledde till exempel Unga Örnar en skarp protest mot ecklesiastikminister Ragnar Edenmans förslag.²² I Unga Örnars verksamhetsberättelse 1959/1960 framgick också att organisationen tillsammans med HSB och Hyresgästernas Riksförbund drivit kampanjen ”Mera plats för oss” för att skapa politisk opinion kring barns fritidsmiljö. I anslutning till detta hade 13 kommunkonferenser ordnats under året, samt en rikskonferens i Stockholm där både statsrådet Ulla Lindström och Tage Erlander medverkade.²³

Enligt Göran Sidebäck började Unga Örnar politiseras under 1960-talet, då organisationen bland annat engagerades i kampanjer mot krigsleksaker och alkoholens skadeverkningar.²⁴ Men denna omorientering, i riktning mot mer aktivt engagemang i riks- och partipolitiska frågor, inleddes alltså redan före 1960-talet.

Det mer aktiva ställningstagandet i politiska frågor kan ses som ett uttryck för att Unga Örnar sökte former för att fostra ett politiskt medborgarskap som inte enbart ägnade sig åt formfrågor, utan även tog hänsyn till innehållet. Genom att fokusera på barn- och ungdomspolitiska frågor valde organisationen ett område där barnen hade chans att bilda åsikter med utgångspunkt i egna erfarenheter – och där de också hade intresse att påverka.

Att lära sig demokrati

När Unga Örnar höll läger på Gotland sommaren 1947 besöktes tältbyn av statsrådet Josef Weijne, ordförande i 1946 års skolkommission. Han gratulerade ungdomarna ”till att få vara med i en så här förnämlig organisation” men beklagade samtidigt ”de rotlösa och utkastade ungdomarna, som inte hittat vägen till någon förening”.²⁵

Den föreningslösa ungdomen återkom som problemformulering både i samhällsdebatten och Unga Örnars material under dessa år. I en artikelserie i *Örnledaren* som behandlade den moderna tillvarons utmaningar kunde man läsa:

Det har varit en lång väg som människan fått gå sedan hon genom industrialismens förvandling av vårt samhälle rycktes loss ur den lugna gemenskap som hemmet då utgjorde [– –] Människorna föstes samman i fabriker och samhällsbildningar, som med sitt minimum av trivsamt verkade ytterst motbjudande.²⁶

För att hantera dessa svåra levnadsförhållanden hade den moderna människan i stället sökt ett nytt socialt sammanhang i folkrörelserna:

Efter en del misslyckade försök att komma tillbaka till det gamla igen fann man så småningom ett sätt att stå ut med förhållandena. Genom att odla kamratskapets och samarbetets idéer och med dess hjälp länka de nya förhållandena in i något så när sunda banor fann man en ny och inspirerande melodi. Folkrörelserna föddes.²⁷

I denna berättelse framstod föreningslivet som en sammanhållande kraft och en räddning undan förfrämligande och rotlöshet. Inför efterkrigstidens stora utmaning, danandet av en ny sorts medborgare för en ny tid,²⁸ bildade folkrörelserna enligt detta synsätt grundbulten för en demokratisk tillvaro och besvarade därigenom en rubrik från tidningen *Örnledaren*: ”Var finns den demokratiska människan, den fria, harmoniska människan, som skall kunna bygga framtidens fredliga värld?”²⁹

I handboken *Något om Unga Örnar*, som publicerades 1947, utstakades organisationens program för efterkrigsåren. Organisationens uppgift formulerades i fyra huvudpunkter som utgjorde en fortsättning på det program som bedrivits tidigare: möjlighet till fritidssysselsättning, organisationsvana, insikt om och ansvar för kroppslig hälsa samt, framför allt, fostran av goda demokrater.³⁰

Även fortsättningsvis lades tonvikten i Unga Örnars medborgarbegrepp på demokratiskt deltagande, bland annat genom skolning i parlamentarism och föreningsliv. Men den goda demokraten var inte enbart en person som hade kunskap om hur demokratin fungerade utan också en person som praktiserade denna kunskap. Det var också i detta sammanhang betydelsen av fritidssysselsättning framhölls: "Men det skall inte vara en fritidssysselsättning för sysselsättningens egen skull utan den skall utformas så att den befrämjar de ungas utveckling till goda demokrater." Framför allt skulle detta ske genom att "goda arbetsvanor utvecklas och uppehållas."³¹

I fostran enligt detta aktiva medborgarideal ingick därför att implementera möjligheter för medbestämmande på olika sätt. Det skedde bland annat genom avdelningens styrelsemöten eller möten i arbetsgruppen där örnarna var medbestämmande. Följden blev att inriktningen av Unga Örnars verksamhet bedrevs i decentraliserad form: vad varje örngrupp ägnade sig åt bestämdes till stor del av medlemmarnas intressen.³²

För att fostra goda demokrater ansågs det också viktigt att medlemmarna identifierade sig med det samhälle de förväntades bidra till styret av. Medborgarskapsfostran hade därmed en dimension av kollektiv identitet eller samhörighet, även om den inte i första hand formulerades i nationella termer. I stället ställdes folkrörelsernas arbete i förgrunden som skapare av gemenskap och solidaritet. Unga Örnar såg som sin uppgift att vara en "naturlig bärare av solidaritet".³³

Det är också viktigt att påpeka att medborgarskapet fortsatte ha en kroppslig dimension. Den goda medborgaren tog ansvar för sin kropp och hälsa, vilket bland annat praktiserades genom friluftsliv och idrott. Även här låg fokus på skapandet av vanor för livet: "Genom idrotts- och friluftsliv i olika former lägges grunden för en utveckling mot goda levnadsvanor. Framför allt gäller det att väcka en naturlig reaktion mot kvacksalveri och annan vidskepelse och en positiv inställning till 'den förebyggande läkarvården'."³⁴

Den "nya" människa Unga Örnar sökte forma var alltså solidarisk och demokratisk. Utmaningen var att förmå ungdomarna att känna mening i tillvaron, och det skedde genom gemensamma fritidsaktiviteter som skänkte deltagarna en känsla av mening – bland annat läger. Möjligheterna till gemenskap och sammanhållning var viktigare

än att avlägga prov i handfasta färdigheter. Nyckeln till den fria och harmoniska medborgaren stod enligt Unga Örnar i första hand att finna genom bildningsverksamheten och föreningslivets gemenskap som sådan. Därmed var strategin för medborgarskolning förankrad i arbetarrörelsens bildningstradition. Det är emellertid viktigt att betona att detta medborgarskap inte bara skulle förverkligas på en intellektuell nivå, men även de vanor och beteenden som skulle förmedlas knöts till upplevelsen av samhällelig gemenskap.

Det aktiva, demokratiska medborgaridealet praktiserades givetvis också under örnarnas läger. 1950 besöktes Unga Örnars läger utanför Växjö av statsminister Tage Erlander, som talade om behovet av att "lära sig att samarbeta med människor man tidigare inte träffat".³⁵ Förmågan till samarbete i kamratlig anda pekades ut som Unga Örnars främsta uppgift inom medborgarskolningens område. Tidningen *Unga Örnar* meddelade på ledarplats:

Du har kanske själv varit på läger i sommar. Det var förstås rätt kul, fast det kom en liten regnskvätt då och då, men det gjorde väl inte så mycket, för det blir så mycket roligare sen, när solen skiner igen. Ni badade väl, idrottade en del, och på kvällarna samlades ni kring lägerbålet. Men har du tänkt på att ni inte kunde ha klarat alla lägerbestyr, om ni inte hjälpts åt? Först var det tältslagningen, när ni kom, sen var det alla lägerarbeten och slutligen allt det andra, som hör lägerlivet till. Samarbeta måste ni för att klara av det, och det samarbetet måste ske i en anda av gott kamratskap, för hur skulle det annars kunna bli resultat? När du om några år lämnar Unga Örnar och går vidare till någon annan förening, är det just dom egenskaperna vi vill att du i första hand ska ta med dej, förmågan till samarbete i en kamratlig anda. Statsministerns ord vittnar om att man inom arbetarrörelsen, som vi är en liten gren av, hoppas att det är som goda samarbetsmänniskor man så småningom ska få lära känna våra örnar. Låt oss alla hjälpas åt att infria den förhoppningen!³⁶

Staden och naturen

Om tillvaron i det moderna samhället ansågs innebära problem i form av rotlöshet är det viktigt att påpeka att stadens *fysiska* miljöer i Unga Örnars efterkrigsretorik inte beskrevs som en del av problemet. De problem som hade associerats med stadslivet under 1900-talets första decennier – och som bland annat hade kommit till uttryck inom Unga Örnar i kritik av trångboddhet och behovet av friluftsliv som motvikt – ersattes under efterkrigsåren av mer optimistiska skildringar. Detta speglade en motsvarande utveckling inom det svenska samhället. År 1938 hade

Ludvig "Lubbe" Nordströms radioreportage om "Lort-Sverige" fått stort genomslag i svensk debatt. Genom att skildra en eftersatt, ohygienisk landsbygd framstod tillvaron i städerna som ordnad och framåtblickande.³⁷ Ännu starkare blev detta intryck när de svenska stadsmiljöerna jämfördes med det krigshärjade Europa. Våren 1946 publicerade tidningen *Örnledaren* en rapport från Föreningen Nordens ungdomskonferens i Stockholm, där signaturen "Pelle" skrev:

För oss stockholmare var det en glädje att få hälsa representanter för Oslo, Köpenhamn och Helsingfors välkomna till det vackra Vår-Stockholm. Solglittret över Strömmen och Riddarfjärden är Stockholms rätta ansikte. Men trots all skönhet som staden kan bjuda på så var det inte utan att skyltfönstren gladeligen konkurrerade ut de pampiga vyerna. Finnar och norrmän kom från städer, där skyltfönstren mycket lite gör skäl för benämningen, och även om danskarna har lika fina matvarubutiker som vi, stannade de dock utanför konfektionsaffärernas kostymer och klänningstyger. För en neutral och mått svensk var det en handgriplig påminnelse om världens nöd.³⁸

Välfyllda skyltfönster och butikshyllor stod i bjärt kontrast till "världens nöd" och fungerade som en påminnelse om hur kriget skapat ojämlika förhållanden på den internationella arenan – även mellan de nordiska länderna.

Våren 1946 inledde tidningen *Örnledaren* en artikelserie med rubriken "Vad vi ha att förvalta" som gav en bakgrund till Sveriges gynnsamma ställning efter andra världskrigets slut. Där listades ett antal för Sverige gynnsamma faktorer – bland annat "Fred i fyra generationer", "Stora naturrikedomar och ett gott folkmaterial" och "En urgammal tradition av lag, rätt, frihet och självstyrelse" – men även "en lycklig avvägning mellan stad och land, mellan industri och jordbruk":

Sådana industriella jättekomples som Ruhrområdet har vi ej; vår industri är utspridd över hela landet. Hälften av vår stadsbefolkning är född på landet, varför den ej svävar i fullständig okunnighet om böndernas liv. Ej heller äger vi sådana stadsbildningar som London, där före kriget med sin evakuering många barn fanns i folkskolans högsta klasser, vilka aldrig sett en ko eller en bondgård!³⁹

Sveriges gynnsamma position presenterades med andra ord inte bara som ett resultat av freden, utan också som en konsekvens av en social och geografisk balans – inte minst ett lagomförhållande mellan stad och landsbygd, modernitet och natur.

Under det långa femtioalet och rekordåren blev bostadspolitiken också en del av den svenska välfärdspolitiken. Omdaningen av nedre Norrmalm i Stockholm följdes av omfattande citysanering även i andra städer.⁴⁰ De visioner om modernisering och rationalisering som kom till uttryck i stadsplaneringen hade sin motsvarighet även inom Unga Örnar – där staden som projekt intog en framskjuten plats i både arbetscirklar och lägergeografi. Ett av de tydligaste uttrycken var utan tvekan de stadsplaneringskurser som blev populära inom Unga Örnar. På flera håll sysselsatte sig örngrupper med att skapa modeller av hur den egna staden, eller närområdet, kunde omdanas.⁴¹

Genom kurserna framstod staden som en yta för förändring och förbättring. Staden var fylld av potential, vilken kunde förverkligas genom byggande. I tidningen *Örnledaren* presenterades exempelvis en ”studieplan i samhällskunskap”, vars syfte var ”att bygga ett samhälle i miniatyr” i form av en skalenlig modell. Till det rent praktiska arbetet behövdes material i form av en större plywoodskiva på vilken stadsplaneringen skulle genomföras. Kursen gav uttryck för en tämligen instrumentell, men också framtidsinriktad syn på stad och samhälle, vilket leder tankarna till efterkrigsårens omfattande förändringar av stadsbilden i många svenska städer.⁴²

Bland järnvägar, lekplatser, banker och brandstationer skulle också örnlokalen placeras in. Naturen – eller andra områden kring staden – avhandlades inte närmare.⁴³ I denna stadsplanering framstod det urbana rummet som ett tomt blad som fylldes med innehåll. Detta betraktelsesätt möjliggjorde också en förändringsinriktad blick: staden sågs inte som den smutsiga, sjukdomsalstrande plats som Karl-Erik Forsslund beskrivit i början av 1900-talet, och som besjungits i örnarnas sånger. Staden stod i stället för förändring och framtid. Dessutom visualiserade stadsbyggnadskurserna hur ett samhälle fungerade och banade på så sätt vägen för att fostra deltagande demokrater. I en jubileumsskrift för Unga Örnar från 1960 beskrevs gruppverksamheten som just ett sätt att förmedla kunskap om samhällets uppbyggnad:

Bygg din stad är en gruppverksamhet som har till uppgift att öka deltagarnas insikter i samhällsmaskineriet. Denna arbetsform har utmärkta möjligheter att medverka till de ungas ansvars-kännande för samhällets utveckling, vilket vi anser vara en av Unga Örnars viktigaste uppgifter.⁴⁴

En annan konsekvens av den förändrade synen på stadens rum var att behovet av friluftsliv inte längre kunde motiveras i relation till behovet av att komma bort från städernas smuts och armod. Behovet av att söka sig till naturen och dess omgivningar behövde motiveras på andra sätt. Under dessa år förändrades därför synen på naturumgångens behov. Det var inte längre det moderna rummet som vållade människorna problem, utan bristen på gemenskap – i linje med oron för den föreningslösa ungdomen.

Livet i det moderna samhället beskrevs som stressigt och fyllt av oro: "Men den oro och det jäkt, som i hög grad är nutidsmänniskans signatur, pockar på en förändring i livsföringen."⁴⁵ Därför skulle den jäktade människan finna ett andra hem och ett lugn i folkrorelserna. Förskolepedagogen Gertrud Olsson skrev i *Örnledaren* om en "allt högre hastighet" och "den rasande framfarten" i samhället. Mot denna rationalisering stod människans behov av tid: "Varje människa har sin individuella rytm, måste få växa och genomgå alla sina utvecklingsfaser, måste hinna få ett eget fotfäste i livet."⁴⁶

Friluftslivet motiverades med andra ord inte längre utifrån dess möjlighet att ge barnen ett avbrott från stadens ohälsosamma *rum*, utan för dess möjlighet att skapa gemenskap i en rotlös *tid*. Med utgångspunkt i begreppet *heterotopi* framstod då naturens och friluftslivets roll som ett annorlunda rum mindre betydelsefullt än dess potential att erbjuda en annorlunda tidsrytm.⁴⁷

Lägrät som samhälle

Trots att förhållandet till det urbana rummet omtolkades i mer positiva termer ansågs det fortfarande viktigt att läger inte förlades för nära civilisationen. Karl-Erik Klingberg presenterade i ett nummer av *Örnledaren* 1955 en övergripande plan för ett lyckat örnläger. Enligt honom skulle lägerplatsen "vara belägen långt från samhällsbebyggelsen", men inte för att lägrät skulle utgöra något annat än ett samhälle, utan ett eget, avgränsat samhälle. "Lägräts enhet som ett samhälle, med sina institutioner, kommer bäst fram om lägerplatsen är belägen så att befolkningen inte har sina vägar genom området."⁴⁸

Lägrät som *heterotopi* framkommer här tydligt. Lägräts plats skulle på en gång vara helt avskild från samhället, men samtidigt högst verklig. Även den tydligt samhällstillvända blick som Unga Örnar anlade

på lägerverksamheten fordrade därför att lägret avgränsades från omvärlden.

Upprättandet av lägret var således inte bara en process i vilken naturen tillägnades, utan också en praktik där en särskild vision om samhället konkretiserades. I denna heterotopi blev den sociala och demokratiska samhällsplaneringen möjlig att omsätta i praktiserad erfarenhet.

Samhällsplaneringskursens metod – att skapa ett samhälle i miniatyr – återspeglades också i Unga Örnars lägerverksamhet. Det fanns en tydlig likhet mellan att upprätta ett läger och att projektera för nya samhällen och städer. Liksom samhällsplaneringen var lägrens geografiska praktik framtidsorienterad snarare än bakåtblickande. Platserna där lägren växte fram framstod i huvudsak som tomma ytor vilka fylldes med byar, affär, polisväsende, riksdag och andra liknande funktioner. Synen på den fysiska miljön som ett tomt utrymme att fylla med innehåll skilde sig från scoutrörelsens mer historiskt inriktade förhållande till geografin, där scouterna för att klara klassproven behövde känna till hembygdens historia och kultur – inte hur samhället skulle förändras.⁴⁹

Lägerverksamheten motiverades utifrån dess källa till gemenskap samt möjligheterna att praktisera en del av den samhällsplanering örnarna ägnade sig åt i studiecirklar:

Vi ska inte nöja oss med att bara "ligga i tält". Det behöver man inte vara med i Unga Örnar för att göra. Vi skall se till att våra medlemmar får uppleva något mer och lära sig något som dom har nytta av senare i livet. En god lektion i hur ett samhälle arbetar ger vi medlemmarna om vi organiserar lägret på ett riktigt sätt.⁵⁰

Av handböckerna och tidningsmaterialet att döma tycks dock själva planerandet av lägren ha förblivit en uppgift huvudsakligen för de vuxna ledarna. Retoriskt gjordes ingen tydlig koppling mellan stadsplanekurserna och planeringen av lägrens geografi. I handboken *Något om Unga Örnar* presenterades planeringen av ett läger huvudsakligen som en uppgift för ledaren: "Ledaren skall besöka platsen för det planerade lägret i förväg och förvissa sig om att allt kan ordnas tillfredsställande."⁵¹ Handboken konstaterade också att inbjudan till läger skulle ske först sedan resan till och från läger, ekonomin, dagsprogram och matlagning planerats. Om det berodde på att ansvaret ansågs för

betungande eller inte tillräckligt intresseväckande är svårt att svara på. Men lektionen i hur ett samhälle fungerar tycks i lägersammanhang ha börjat när deltagarna nådde lägerplatsen.

Den positiva synen på den urbana tillvaron återkom också i form av att staden regelmässigt användes som metafor för lägrens geografi. Uttryck som "tältstaden" hade förekommit redan under 1930-talet och fick nu en mängd efterföljare – bland annat indelningen av lägren i gator och kvarter. Genom upprättandet av läger förvandlades naturens rum till ett samhälle i miniatyr: "På ett par timmar hade tältstaden med gator och kvarter liksom vuxit upp ur jorden", kunde man till exempel läsa om upprättandet av lägret i Ångermanland 1947.⁵² Vid Tjörnläget 1948 döptes platsen framför köket till "Medborgarplatsen".⁵³ Exempelen kan mångfaldigas.⁵⁴

1960 hölls ett stort nordiskt läger i danska Ålborg. I stället för lägrens traditionella samhällsplanering med byar skulle detta läger byggas upp som en stad med gator och torg, indelad i tre stadsdelar. Lägerdeltagarna skulle få "köpa" tomtmark där de skulle bo. På ena sidan låg "city", där kommersen ägde rum. Lägrets tänkta geografi hade paralleller till den stadsomvandling som pågick i både Sverige och andra europeiska länder vid denna tid.⁵⁵ Vad som är viktigast att framhålla är att staden blev normbildande för hur naturen skulle upplevas. Föreställningar om staden, dess institutioner, rutnät av gator och mötesplatser överfördes till naturen. Samhället tog plats och befolkades bland träd, ängar och sanddyner.

Friluftsliv och styrningstekniker

Trots att lägerlivet i Unga Örnar till de yttre formerna påminde om ett försök att återskapa en arkadisk livsform är det viktigt att påpeka att den sortens bakåtblickande inte rymdes i Unga Örnars retorik. I stället präglades Unga Örnars samhällssyn av ett starkt framtidsperspektiv. Samtidigt tog organisationen under efterkrigstiden tydligare än tidigare avstånd från ett av de viktigaste inslagen i friluftslivets liberala styrning: formandet av självreglerande individer. I detta sammanhang blev "vildmarksromantik" ett negativt laddat begrepp inom Unga Örnar.

Våren 1949 deltog Unga Örnars ordförande Sven-Arne Stahre i en radiosänd debatt om scoutidealet med Bengt Junker från Sveriges Scoutförbund. Tillsammans med några andra örnledare bjöds Stahre senare

samma år in till en kurs för scoutledare, där han ombads "anlägga en kritisk syn på scouting". Enligt *Örnledarens* referat från diskussionen koncentrerade Stahre kritiken i form av fyra punkter: "det militära draget i scoutrörelsen", "odlandet av vildmarksromantiken", "den kristet-religiösa propagandan" samt "systemet med märken och prov".⁵⁶

Militarismen, kristendomen och systemet med prov och märken var inslag i scouting som under lång tid hade kritiserats av örn-rörelsen. Angreppet på "vildmarksromantiken" var däremot nytt. Stahre inledde detta resonemang med en hänvisning till scoutrörelsens grundare Robert Baden-Powell och hans påstående att "Män som växer upp i ett civiliserat land får aldrig lära sig att klara sig i vildmarken".⁵⁷ Stahre uttryckte det i stället i termer av verklighetsflykt och knöt vildmarksromantiken till en ovilja att engagera sig för samhället:

Jag hävdar, att det har föga intresse att veta, hur man hittar vatten i en öken. Jag finner det vara en välsignelse, att inte vara och en behöver bygga sitt eget hus, göra sängar, kläder och skor. Jag kan inte alls vara upprörd över det, som BP tycks vara och med honom scoutrörelsen av i dag.

Däremot tycker jag, att det är mycket upprörande, att många människor har långt och besvärligt att gå för att hämta vatten, så dåliga hus att bo i, obekväma sängar, så fattiga kläder och skor. I stället för att leda ungdomen ut för att söka föreställa sig strapatserna i en vildmark, som inte längre finns och därmed tillfredsställa deras kärlek till äventyr och romantik, vill jag hävda, att det gäller att få dem att upptäcka spänningen, tjusningen och romantiken i att lära känna och verka i den civilisation, där de ska leva. Vad kan vi göra, för att husen ska bli bättre, skorna och kläderna gedignare? [— —] Vildmarksromantiken är ägnad att konservera bristerna i det nuvarande samhällssystemet genom att avleda intresset från frågor av denna art. [— —] Ingenting kan vara mera spännande, fantasieggande och tjusigt än att gå rätt in i den dagliga verkligheten och söka förstå, vad som är rätt och vad som är vrångt i den och bli en medarbetare i kampen för att forma den bättre framtiden.⁵⁸

I Stahres ögon var scoutrörelsen inte ointresserad av samhället, utan syftade snarare till att konservera en bristande samhällsordning. När örnarnas verksamhet ställdes i relation till scouting framkom enligt Stahre skillnaderna tydligt. I ett framträdande för Eskilstunas Unga Örnar några år senare sa han:

Vi anser vår verksamhet betydligt mer befruktande för moderna stadsbarn än att lära sig hur man gör upp eld med hjälp av träbitar, vilket är fullständigt meningslöst. Människorna har ju som bekant uppfunnit tändstickorna.⁵⁹

Ur Stahres synvinkel förmedlade Unga Örnar kunskaper och färdigheter av värde i ett modernt samhälle – till skillnad från indianlekar eller att lära sig överlevnad i vildmarken.⁶⁰ ”Vi drömmer oss inte bort från samhället och dess livsyttningar, inte till ett primitivt vildmarksliv”, sa Stahre enligt referatet. Att simulera överlevnad i syfte att mejsla fram ett aktivt, självreglerat och självdisciplinerat subjekt ansågs inte motiverat. Unga Örnars samhällsprojekt skulle i stället fokusera på en aktiv medborgare förberedd för föreningsliv, partiverksamhet och liknande organisationsformer. Lägerlivet hos Unga Örnar skulle enligt detta synsätt erbjuda frisk luft och fostran i självständighet, men inte simulera överlevnad. Vi har i tidigare kapitel sett hur örnarna uppmanades anlägga en social och reforminriktad blick när de studerade lägerplatsens omgivningar, men nu framstod en motsättning mellan friluftslivets vildmarksideal och Unga Örnars medborgarfostran. Stahre konstaterade: ”Lägerlivet skall ge dem frisk luft och lära dem ta vara på sig själva, men därmed bör det få räcka.”⁶¹

Argumentationen kan läsas mot bakgrund av formuleringen i Unga Örnars målparagrafer om ”måttfullt friluftsliv”. Att friluftslivets inslag av vildmarksromantik enligt Unga Örnar hotade att föra bort barnens intresse från samhället och dess utmaningar hjälper oss att förstå varför Unga Örnar intog en måttfullhet i relation till friluftsliv och naturumgänge.⁶² Varför just vildmarksromantik formulerades som ett problem blir särskilt tydligt om konfliktlinjen sätts i relation till örn rörelsens förhållande till friluftsliv som teknologi för medborgarskap. Medan scoutrörelsen sökte åstadkomma medborgarfostran genom att reglera beteenden och vanor, vilka bland annat uttrycktes i scoutlagen, strök Unga Örnar vid denna tid sin särskilda örnlag.⁶³ Fokus förefaller ha flyttats från individens vanor och vardagliga beteenden till kunskap om sociala orättvisor och redskap för politisk förändring.

Vid den träff där Stahre bjudits in att diskutera med pojkscoutledare svarade de senare på anklagelserna om scoutings samhällsfrånvända karaktär bland annat med att även deras rörelse hade en demokratisk karaktär och att det romantiska draget i vildmarkslivet ”ger en praktisk utlösning för ett inneboende behov” hos pojkarna. Att leka i naturen var ett sätt att träna samarbete, menade en av scoutledarna. Diskussionen visade att scouting och Unga Örnar stod långt ifrån varandra i flera avseenden, trots att de i fråga om verksamhet hade

åtskilligt gemensamt. Unga Örnar beskrev mötet som resultatlöst: "I varje fall var det ingen av de närvarande örnrepresentanterna, som på grundval av debatten kände sig benägen att tillstyrka någon ändring av våra verksamhetsformer i riktning mot scoutrörelsens."⁶⁴ En liknande uppfattning uttrycktes av de närvarande pojkscoutledarna.⁶⁵ Emellertid är det viktigt att påpeka att representanter för flickscoutrörelsen saknades i diskussionen.

Spänningsfältet mellan vildmarksromantik och samhällsengagemang diskuterades även i andra sammanhang inom Unga Örnar. Redan 1946 hade tidningen *Örnledaren* ägnat ett nummer åt samhällskunskap. I en artikel på temat "Uppfostran bör vara samhällsinriktad" konstaterades det: "Skall man själv finna sig tillrätta i det demokratiska samhället bör man känna det och trivas där."⁶⁶ Eller med andra ord: demokratisk medborgarfostran var ett socialisationsprojekt. Det Sven-Arne Stahre skulle beteckna "vildmarksromantik" fick sig i detta sammanhang en rejäl känga:

En stor del av ungdomsarbetet har också som pedagogiskt tema bilder som står helt främmande för det moderna samhället. Bilder från den indiska djungeln och boerkriget i Afrika är säkerligen i många avseenden ägnade att fänga de ungas intresse och har säkerligen sitt värde för att göra ungdomsledarskapet bekvämt, men ger sannolikt inte mycket orientering om hur livet är inom ramen av det moderna samhället.⁶⁷

Friluftslivet – åtminstone i den tappning scouterna bedrev det (eller uppfattades bedriva det) – hamnade då på kollisionkurs med Unga Örnars ambition att vara en samhällsinriktad organisation. Denna inställning till friluftslivets fostrande möjligheter innebar dock inte att örnrelsen såg obekymrat på ungdomens fritid. Förklaringen ska i stället sökas i att örnrelsen sökte kollektiva lösningar på de sociala problemen. Ungdomens utmaningar löstes inte genom att förmå de enskilda att reglera sitt beteende, utan genom att skänka dem ett socialt sammanhang och en meningsfull tillvaro genom föreningslivet. Den sociala gemenskapen presenterades som den sammanhållande kraften i samhället och styrningen tog sig därmed en annan inriktning. I stället för att primärt rikta sig mot beteenden och vanor sökte medborgarfostran forma medlemmarna i solidaritet. Grunden till det goda medborgarskapet skulle läggas genom kollektivt handlande, kamratskap och solidaritet. Det innebär att medborgarfostran som styrning

riktades från kroppen och de vardagliga handlingarna till att bli aktiva medborgare i politisk mening, med orientering i viktiga samhällsfrågor. Att förbereda barnen på ett liv som aktiva medborgare var för Unga Örnar att försöka skapa gott kamratskap och samhörighet. Att det goda medborgarskapet förstods som politiskt deltagande var också centralt.⁶⁸ Den självdisciplinerade medborgaren utmärktes inte genom kroppslig reglering så mycket som genom demokratisk disciplin.

Detta förhållningssätt märktes också i lägerlivet. Som en av de främsta utgångspunkterna för Unga Örnars lägerverksamhet framhölls vikten av att främja gemenskap och upplevelse av tillhörighet, inte bara mellan individer utan också mellan människa och samhälle. Rekreation var enligt detta synsätt ett nödvändigt inslag inte bara för individen, utan också för samhället. Däri blev lägergemenskapen ett uttryck för samhällsfostran.

I stället för att som scouterna utgå från individens reformbehov fokuserade organisationen på sociala strukturer. I det avseendet tog Unga Örnar avstånd från friluftslivets kroppsligt orienterade subjektproduktion. Därigenom togs naturen inte heller i bruk som en plats för upplevelsen av personlig autonomi. Det är ur detta perspektiv vi bör betrakta Unga Örnars förändrade förhållningssätt till friluftslivet, vilket innebar att organisationen fortsatte bedriva friluftsliv och lägerliv som tidigare samtidigt som den distanserade sig från vildmarksromantikens subjektproducerande friluftskultur. Förändringen kan sättas i samband med den idéhistoriska omorientering i Sverige under tidig efterkrigstid som Johan Östling kallat 1945 års idéer. Mot bakgrund av erfarenheterna från andra världskriget och den tyska nazismen kunde en rationalistisk kulturradikal strömning flytta fram sina positioner på bekostnad av romantik och idealism. Till exempel upplöstes i princip den idealistiskt präglade linggymnastiken, som under tidigt 1900-tal haft en särställning i svensk kroppskultur, under dessa decennier.⁶⁹

Eftersom inslagen av kroppslig praktik och självreglering tonades ner till förmån för medborgarfostran som politiskt deltagande kom vissa av de praktiker som ansågs viktiga i scoutrörelsens lägerfostran att ta en annan form vid Unga Örnars läger. Ett exempel som kan lyftas fram är matlagningen vid lägren. Eftersom individens förmåga att klara sig själv och överleva på egen hand inte ingick i Unga Örnars föreställning om den goda medborgaren fick tillredningen av mat inte

en rituell ställning som uttryck för att reda sig själv. Därför lagades inte maten av patruller på stormkök, utan av särskilda kökspatruller. Ibland tog lägerledningen till och med närliggande skolbespisningar i bruk och forslade därifrån maten till lägerdeltagarna.⁷⁰

Som ett led i avståndstagandet från ”konkurrensmänniskan” gjordes inom Unga Örnar i mitten av 1950-talet också försök att slopa alla tävlingsmoment på vissa örnläger. De traditionella sexkamperna, fotbolls- och handbollsturneringarna vars resultatlistor publicerats i tidningen skulle ersättas av lekar utan vinnare och förlorare. När idrotten debatterades inom örnrörelsen under 1950-talet var det just konkurrensmomentet som ifrågasattes.⁷¹ Kunde en rörelse som ville fostra till samarbete och kamratskap ordna tävlingar där vinnare utsågs på förlorares bekostnad? Paradoxalt nog fördes denna debatt parallellt med att det statliga stödet till idrottsverksamhet för barn öppnades upp för Unga Örnar. En av följderna tycks ha varit att Unga Örnar ägnade en stor del av sin idrottsverksamhet åt andra grenar än traditionella tävlingsidrotter, såsom skogs promenader och poängjakt.⁷²

Sammantaget kan alltså konstateras att Unga Örnars friluftsverksamhet på intet sätt försvann eller minskade i omfattning under efterkrigstiden. Däremot upphörde Unga Örnar i viss mån att idémässigt vara en friluftorganisation, genom att fjärma sig från den traditionella friluftskulturen och dess medborgarideal. Unga Örnar fortsatte att idka läger och friluftslivet förblev en metod för att forma aktiva medborgare, men teknikerna för kroppslig självreglering hamnade i skymundan.

Riksdagsval – eller inte?

De speciella ”örnriksdagarna” hade varit ett viktigt och nöjeskantat inslag i Unga Örnars lägerverksamhet sedan början av 1930-talet. De tidiga valen hade iscensatts som hyllningar till det parlamentariska styrelseskickets principer. Med inspiration från barnrepublikerna i Österrike hade valen sökt ge barnen en faktisk och högtidlig känsla av delaktighet. Genom att ordna val enligt parlamentariska principer fick lägerdeltagarna bekanta sig med en av de viktigaste dimensionerna i det demokratiska samhället under lekfulla former. Det representativa inslaget var återkommande. Trots att lägren ofta var relativt små gjordes inga försök att implementera direktdemokratiska principer. Därför

kan örnriksdagarnas val betraktas som en ritualisering av överlämnandet eller delegerandet av den beslutsfattande makten. I teorin skulle de segrande partiernas delegater bestämma över viktiga frågor under lägret, men i praktiken avgränsades möjligheterna att påverka ofta av behovet att planera lägrens aktiviteter, matsedel och organisation i förväg. Som aktivitet för att fostra medlemmarna i det politiska medborgarskapets grunder föreföll riksdagsvalen därför betona formen snarare än innehållet. Unga Örnars strävan att fostra medlemmarna till goda demokrater utan att ”drilla dem till socialister”⁷³ ledde fram till en kultur där formerna för den parlamentariska demokratin iscensattes, men utan dess politiska innehåll. Partierna vid örnlägren fick därför heta sådant som ”Glädje och ansvar”, ”Sunt förnuft” eller ”Ingenting är omöjligt”.⁷⁴

Som en konsekvens att detta förefaller de karnevaliska dragen vid dessa valprocedurer ha blivit alltmer framträdande under efterkrigsåren. I flera rapporter beskrevs valdagens kamp huvudsakligen som ett upptåg med skrik, buller på kastruller och annat oväsen. När agitatorerna vid Kramforslägret ”fick sig vatten över huvudet” var det en bokstavlig beskrivning.⁷⁵ Det lekfulla, kaotiska och skräniga återkom i skildringen av valet vid flera läger:

Valdemonstrationerna och allt spex i samband med valet, tyckte vi alla var väldans kul, t.ex. när de olika partiordförandena skulle hålla sina valtal. Förståndigt nog kom valtalarna iklädda oljeställ eller som intendenten – tudelad ”bikini”. För över dem forsade riklig nederbörd från hinkar, muggar, ja, allt som gick att kasta vatten med. Att sedan partiet ”Rett fram” segrade var ju en självskriven sak men utlöste ändå oväntade glädjetjut, skratt, skrik, hopp, dans, vrål och hurrningar.⁷⁶

Denna ritualisering av demokratin – som i brist på innehåll huvudsakligen förlitade sig till formen – övergick i flera fall i farsartade upptåg. Det påminde i flera avseenden om de skämtsamma, karnevaliska lägerdomstolar som avhandlades i föregående kapitel. Likt den medeltida karnevalen, där en social ordning tillfälligt vändes över ända, blev riksdagsvalen snarast ett forum för att uppträda *tvärt emot* vad som förväntades av en behärskad, demokratiskt skolad socialdemokrat. Men riksdagsvalens bullriga upptåg gav så småningom också upphov till intern kritik. 1954–1955 skrev en örnledare ett par insändare till tidningen *Örnledaren* där hen betvivlade värdet av ”dessa parodier på riktiga val”:

Samling vid Unga Örnars Stockholmsläger 1956. Källa: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

”Rösta på sjusovarpartiet” eller ”Rösta på saftpartiet” är kanske de vanligaste slagorden, slagord som inte säger ett dugg. Sedan när riksdagen är vald får den i regel inga uppgifter att lösa och ibland blir den t.o.m. aldrig ens sammankallad.⁷⁷

Fostran i demokrati hade alltid stått i centrum för Unga Örnars medborgarskolning och lägervalen hade varit det främsta uttrycket för denna strävan. Dessutom hade de blivit ett kännemärke för örn rörelsen (”Ett läger utan en riktig valkampanj är inget läger” som det uttrycktes i en rapport⁷⁸). Därför var givetvis frågan om lägervalens framtid principiellt viktig. Ett alternativ som föreslogs var att tillföra valproceduren innehåll genom att stärka lägerdeltagarnas inflytande. Andra möjligheter bestod i att i stället satsa mer på andra verksamhetsformer som lägertidning och lägerkonsum. Idén att göra kiosken eller ”Markan” (marketerieriet) till en konsumbutik hade prövats redan under beredskapsåren och återkom på flera större läger i Unga Örnars regi. Vid det

stora Stockholmslägret 1956 drevs kiosken som en kooperativ rörelse och medlemmarna delade på överskottet från försäljningen. På så sätt fick örnarna lära sig aktivt deltagande i en av arbetarrörelsens föreningsformer.⁷⁹ Iscensättandet av lägertidningar och lägerkonsum var företeelser som i sina fostrande ambitioner rörde sig i gränslandet mellan det deltagande medborgarskapets civila och politiska dimension.

I de sydsvenska distriktens gemensamma läger vid Kalmarsund 1955 slopades riksdagsvalet helt. Enligt rapporten var orsaken till detta att lägret placerats i "rena vildmarksnaturen", men på vilket sätt omgivningarna skulle ha förhindrat en valdag framgår inte. Att det uteblivna valet till riksdag beskrevs som "sörjd av ingen" vittnar däremot om ett visst ointresse i frågan.⁸⁰ Inte heller vid det stora rikslägret 1956 (som uppdelades på tre lägerplatser) arrangerades det traditionella riksdagsvalet:

Inget läger kommer att ha riksdagsval, därför att vi anser att denna viktiga fråga inte kan genomföras med det allvar som kräves. Om du deltagit på något läger tidigare, vet du säkert att dessa val har blivit något slags tivolinöje, som i och för sig är trevliga, men inte lämpliga i detta sammanhang. Ska vi ha riksdagsval bör också de valda få delta i regeringen och vara med och besluta om olika angelägenheter för lägret. Detta är nu inte möjligt av praktiska skäl och därför är denna programpunkt inte med. [— — —] Vad vi i stället önskar är att valen av byråd ska få den karaktär, som vi avser och att de valda också få tjänstgöra som byråd.⁸¹

Mot de rituella riksdagsvalens bullriga upptåg ställdes således byråden, som var av mer förvaltande karaktär – utan partistridigheter. Denna utveckling kan ses i ljuset av efterkrigsårens långa socialdemokratiska regeringsinnehav i vilken socialdemokratien sökte ett budskap som riktade sig bortom arbetarrörelsens kärnväljare, där ideologiska motsättningar tonades ner till förmån för resursförvaltning. Samtidigt vittnade den förändrade synen på riksdagsvalen att medborgarskolningens demokratiska grund var på väg att övergå i trams, åtminstone sett ur vissa ledares synvinkel. I stället började Unga Örnar under denna tid pröva andra former av iscensättande av det aktiva medborgarskapet under lägerverksamheten, med inriktning mot internationell verksamhet.

Asymmetrisk internationalism

Redan före andra världskrigets utbrott hade intresset för internationellt utbyte varit stort inom Unga Örnar. Det skandinaviska lägret i Falkenberg 1939 utgjorde det tydligaste uttrycket för mellankrigstidens transnationella ambitioner, där ömsesidig förståelse hade utgjort ett tongivande ideal.

Kontakterna med de skandinaviska länderna återupptogs efter andra världskrigets slut. Dessutom hade Finland under andra världskriget fått en egen örnorganisation, Nuoret Kotkat, som också deltog vid det stora "Venskabslejren" i Roskilde 1946. Efter många somrar utan storläger blev samlingen i Roskilde ett tydligt brott mot krigsårens villkor. I sitt bidrag till den officiella lägerboken skrev Unga Örnar: "Vi gläder oss över, att efter krigsårens isolation åter utan besvärligheter få träffa gode vänner [sic] och kära kamrater från våra broderorganisationer i Danmark, Norge och Finland".⁸²

Eftersom Sverige, till skillnad från grannländerna, inte hade påverkats av strider blev Roskildelägret en påminnelse för de svenska deltagarna om hur mycket hårdare grannländernas barn och ungdomar hade drabbats. En av deltagarna var Lars Werner, blivande partiledare för Vänsterpartiet kommunisterna och Vänsterpartiet. Han skrev senare:

På vägen ut från Köpenhamn fick jag som tioåring första gången se spår efter kriget – kulhål i väggarna – ett outplånligt minne, som jag ännu i dag 44 år senare tydligt kan se framför mig. Det var den ena stora upplevelsen. Den andra var att när vi kom fram till lägerplatsen mötas av jämnåriga från Framfylkingen, De Unges Idræt och Nuoret Kotkat i Finland. Vi kunde genast se att vi kom från ett land, som varit förskonat från krig och ockupation. Vi såg det på kläder och lägerutrustning, vi märkte det när vi svenskar bjöd på choklad och annat godis som inte funnits i de andra länderna de senaste fem åren. Så stor glädje hade jag aldrig sett över en chokladbit.⁸³

Upplevelsen av att det innebar något särskilt att vara svensk – att vara tacksam över sin position och medveten om den – vittnar om de tankar om tacksamhet som hade etablerats under kriget. Nu aktualiserades dessa föreställningar i det faktiska mötet med barn från de nordiska grannländerna. Krigsåren hade lämnat Sverige relativt oberört, och däri låg både ett ansvar och en möjlighet till förändring.

Åren efter andra världskrigets slut innebar en förändring av de humanitära idéerna och hur de praktiserades globalt. Enligt Michael Barnett var det i utrymmet mellan krigets förödelse och hoppet om en bättre värld som diskursen om internationell gemenskap (*international community*) tog form. Globala hjälporganisationer växte snabbt efter krigets slut.⁸⁴

Under efterkrigstiden breddades svensk utrikespolitik från en huvudsakligen nordisk och nordeuropeisk horisont till att också ta sig an globala frågor. För svensk del knöts utrikespolitiska åtaganden och förhoppningar tätt till Förenta Nationerna. Organisationens oförmåga att bringa varaktig fred blev visserligen tydlig redan under Koreakriget 1950–1953, men förhoppningarna om att lindra nöd och bidra till utveckling genom FN-insatser förblev höga. Den positiva inställningen till FN:s arbete förstärktes under Dag Hammarskjölds tid som generalsekreterare 1953–1961. Samtidigt pågick en intensiv period av kolonial frigörelse i framför allt Afrika och Sydostasien. De strukturella problem som flera av dessa länder upplevde blev tydliga och införlivades i en politisk diskurs om internationell rättvisa. Efter Bandungkonferensen 1955 etablerades begreppet *tredje världen*. Gränsdragningen mellan industri- och utvecklingsländer gjorde tydligt att möjligheterna till utveckling för jordens fattiga länder hamnade på den politiska dagordningen.⁸⁵

Även i Unga Örnar lyftes blicken från en nordisk horisont till att även odla intresse för globala humanitära och sociala frågor. Likväl fortsatte det nordiska samarbetet att stå i centrum under flera års tid, särskilt på det praktiska planet där ledarträffar och gemensamma läger var lättare att ordna med grannländerna. Verksamhetsberättelsen 1946 rapporterade om intensivt nordiskt samarbete, med deltagandet vid Roskildeläget som en höjdpunkt. Däremot ställde sig Unga Örnar försiktiga i frågan om fastare internationellt samarbete. ”Det är ännu för tidigt att bygga en fast internationell organisation med hänsyn till att organisationerna är i sitt vardande i de flesta länder”, konstaterade Unga Örnar då.⁸⁶ Året därpå anslöt sig Unga Örnar ändå till den så kallade örninternationalen, International Falcon Movement, vilket innebar att det nordiska samarbetet kompletterades med fastare utbyte med organisationer huvudsakligen i Västeuropa.

Parallellt med det ökade samarbetet mellan Unga Örnar och dess systerorganisationer i andra länder vidgades organisationens medbor-

garfostran mot omvärlden. Men förhållningssättet var inte detsamma som före kriget. Under 1930-talet hade Unga Örnars internationalism huvudsakligen tagit sig uttryck i tankar om jämlikhet och ömsesidighet med de nordiska grannländerna. När det internationella engagemanget globaliserades skulle det komma att manifesteras ett asymmetriskt förhållande.

Också det aktiva medborgaridealet, där politiskt deltagande var en hörnsten, tillämpades i en internationell kontext. Den goda medborgarens skyldighet var inte enbart att anlägga en reforminriktad blick på sitt närområde, utan att i vidare mening söka förbättra världen. Retoriskt knöts ansvaret till erfarenheterna från andra världskriget. 1949 stod Unga Örnar som värd för en internationell örnkonferens på Örenäs slott utanför Landskrona. Då återkom föreställningen om Sveriges särskilda ansvar för att skapa förbättrade relationer mellan länder och leda det internationella samarbetet framåt:

Vi ska söka lyssna och förstå, och vi ska föra vår talan i vänskapens tecken. Vi tror oss ha en uppgift i det internationella samarbetet just nu, vi som blivit skonade från många av de bittra erfarenheter, som hos en del av våra kamrater från andra länder – naturligt nog – skapat en ibland oförsonlig inställning och i våra ögon alltför ensidig målsättning för arbetet.⁸⁷

Historikern Alf W. Johansson menar att en av effekterna av andra världskriget blev att Sverige kom att odla en nationell självbild präglad av antifascism, där "Sverige i sin strävan att bli ett modernismens idealland på ett djupare plan formade sig till en levande motbild till allt vad nazismen stått för". Johansson skriver: "Den svenska samhällsutvecklingen i sig blev ett avståndstagande från nazismens värden. Om det nazistiska idealet var byggt kring den starka, heroiska människan och hennes kraftutveckling formades Sverige till ett land bestämt av den svaga och handikappade människans behov."⁸⁸

Också i det socialdemokratiska ungdomsförbundet fick de så kallade omvärldsfrågorna en stark ställning. Inför 1952 års kongress fastslog SSU att förbundet skulle engagera sig till fullo för "de underutvecklade länderna".⁸⁹ I Unga Örnars material artikulerades Sveriges roll, framför allt från mitten av 1950-talet, med utgångspunkt i ansvar och förmåga till internationell hjälp. I förlängningen innebar detta att det aktiva medborgaridealet riktades mot en omvärld i behov av

hjälp. Under dessa år, men särskilt tydligt under andra halvan av 1950-talet, fastställdes bilden av Sverige som ekonomiskt välmående medan omvärlden präglades av hunger, krig och fattigdom.⁹⁰ I en artikel i tidningen *Ungar Örnar* jämfördes de internationella förhållandena med tidpunkten för den svenska arbetarrörelsens genombrott:

Vi lever i ett rikt land, vi svenskar har det i stort sett bättre än de flesta andra av jordens folk, men detta får inte fresta oss att glömma bort vårt internationella ansvar inför världsnöden. Gör vi det då har folken i de fattiga länderna samma rätt att anklaga oss för samma kapitalism och egoism, som arbetarrörelsens pionjärer i vårt land slöt sig samman mot.⁹¹

Här framstod en tydlig historisk linje mellan en fattig svensk dåtid och de förhållanden som nu rådde i andra länder. Följden blev att nöden inom Sveriges gränser förpassades till historien. I sin avhandling om framställningar av svenskhet i svenska historieläromedel har Ingmarie Danielsson Malmros beskrivit hur ”berättelsen om Sverige som världsmästare i välfärd”⁹² bland annat kännetecknas av att ”ett eländigt då ställs mot ett ljust nu”.⁹³ På samma sätt som 1800-talets hungersnöd och fattigdom har kunnat bilda bakgrund till berättelsen om Sveriges modernisering kunde även samtida bilder av fattigdom i omvärlden förstärka intrycket av det svenska välståndet.

Som grund för medborgarfostran låg denna transnationella identifikation fjärran från mellankrigstidens tal om Engelbrekt eller den nationalkänsla knuten till arbete som förmedlades i ”Sverige för folket”. Faktum är att den på väsentliga punkter skilde sig även från talet om förbrödring mellan folk som kommit till uttryck vid Falkenbergslägre 1939. Relationerna byggde i stället på en etablerad asymmetri som hade mer gemensamt med krigsårens hjälpinsatser. Vintern 1959 beskrev Unga Örnar sitt internationella engagemang som en del av en större rörelse: ”I västerlandets rika stater har skapats en ökad känsla av ansvar för de medlemmar av den mänskliga familjen, som ännu lever i svårt armod.”⁹⁴

Samtidigt införlivades idén om mänskliga rättigheter i medborgaridealet. Vid en internationell örnkonferens i Zürich 1952 deltog svenska representanter i arbetet med att försöka finna gemensamma målsättningar i fostringsarbetet. Första punkten gick ut på ”att presentera etiska värden berörande de mänskliga rättigheterna, jämlikhet, tole-

rans och humanitet” för barnen för att på så sätt förmedla ”känslan av mänsklig lojalitet och solidaritet med strävandena att utplåna de sociala och ekonomiska orättvisor och missförhållanden som alltjämt finns.”⁹⁵

Solidariteten knöt an till efterkrigstidens föreställningar om tacksamhet över att leva i ett land som förskonats från krig, att vara lyckligt lottad över att växa upp i ett fritt samhälle, därtill socialt och ekonomiskt expansivt. Typiskt för denna efterkrigsdiskurs var att tacksamheten i relation till omvärlden artikulerades i termer av modernitet. Det underliggande budskapet var i regel att ”vi svenskar” varit lyckligt lottrade, medan andra folk ännu inte nått lika långt. I slutet av 1958 kunde man i tidningen *Unga Örnar* läsa om hur ”vi skall hjälpa Algerierna”. Edde Henricsson, Rädda Barnen-delegat i Marocko, beskrev hur han ”fått god inblick i detta folks primitiva levnadssätt” och ”otroliga fatigdom” och skrev att invånarna ”är ännu alltför outvecklade och omödana för att kunna utvinna landets rikedomar”.⁹⁶

Unga Örnar deltog också i den första riksomfattande insamlingskampanjen för internationellt bistånd, ”Sverige hjälper” 1955. Den organiserades av Centralkommittén för svenskt tekniskt bistånd till mindre utvecklade områden, där Sveriges Ungdomsorganisationers Landsråd ingick.⁹⁷ Förutom att samla in pengar såg Unga Örnar det som sin uppgift att öka kunskapen om humanitära förhållanden utomlands.⁹⁸ Genom insamlingskampanjen lyftes bistandsfrågorna på allvar inom Unga Örnar. Under de följande åren återkom rapporter om världssvält och fattigdom i medlemstidningen. Den framtidsinriktade blicken hade identifierat allvarliga problem utomlands.

Genushistorikern May-Britt Öhman har beskrivit den svenska biståndsretoriken under denna tid som en arena där koloniala stereotyper reproducerades: en särskiljande process mellan ett rationellt, modernt och upplyst ”vi” och ett underutvecklat, fattigt och smutsigt ”de andra”. Konsekvensen blev att det ökade internationella perspektivet samtidigt förstärkte bilden av Sverige som ett föregångsland.⁹⁹ Ett av de tydligaste exemplen på detta presenterades i *Unga Örnar* 1955, just i anslutning till kampanjen ”Sverige hjälper”:

Nu skall vi välmående svenskar ta ett grepp i pungen och med glatt hjärta ge ett handtag åt våra mörkhyade vänner i ett par av världens mest underutvecklade länder ... En halv miljon skall vi spara ihop för att lära Haile Selassies etiopier att bygga hus m.m. och pakistanierna att sy moderna kläder ...¹⁰⁰

De internationella humanitära frågornas ökade utrymme inom Unga Örnar kan tolkas som ett uttryck för en socialdemokrati som ägnade sig åt vad Jens Ljunggren benämnt som *orosimport*.¹⁰¹ Berättelsen om världsfattigdomen förstärkte intrycket av ett välmående svenskt samhälle och dess lyckligt lottade medlemmar, men manade samtidigt till handling. Genom att inrikta sig på internationella spörsmål kunde verksamheten behålla en framtidsinriktad reformprägel – där missnöje med aktuella förhållanden var en förutsättning för förändring – och samtidigt arbeta på ett fält som inte förknippades med politisk indoktrinering av barn.

I lägerverksamheten kunde det internationellt aktiva, politiskt deltagande medborgaridealet omsättas i praktiken. 1958 års lägersommar präglades av ett stort internationellt örnläger utanför Wien. För första gången medverkade Unga Örnar med en större grupp i ett läger utanför Skandinavien och inte mindre än 1 444 svenskar deltog. Under ett festspel i Wiener Neue Stadthalle hyllades den gränsöverskridande ambitionen som ”mynnade ut i ropet på ett enat, bättre och fredligare Europa” i motsats till ”det elände Europa har hamnat i genom aggression, gränser, folkhat och fördomar”.¹⁰²

Lägret i Österrike 1958 visar också hur internationella humanitära frågor som fattigdom och flyktingkriser på ett handfast sätt knöts till lägerverksamheten. Månaderna före avresan till lägret uppmärksammade tidningen *Unga Örnar* flyktingsituationen i Österrike, dit tusentals ungrare flytt i samband med revolten 1956 och där många så kallade folktyskar med flyktingstatus befunnit sig sedan andra världskrigets slut. I samarbete med Rädda Barnen engagerade sig därför Unga Örnar för att hjälpa flyktingbarn genom fadderverksamhet och appellerade till ”örnarnas offervilja för sämre lottade kamrater ute i världen”.¹⁰³ Kampanjen ”Vänskap utan gränser” syftade till att stärka intresset för humanitära frågor. Där gjordes en satsning på att hjälpa algeriska flyktingbarn genom fadderverksamhet. Målsättningen att hjälpa 300 fadderbarn överträffades med råge, och förklarades bland annat med Wienlägrets framgång:

Anledningen till denna storartade framgång och det starka intresset kan delvis tillskrivas Wienlägret. Där grundlades ett starkt intresse för de internationella frågorna, som kom till uttryck under kampanjen.¹⁰⁴

Frågor om internationell politik och sociala förhållanden i omvärlden uppmärksammades också på svenska läger. Vid Stockholmslägret 1956 insamlades 2 500 kronor till en järnlunga för ett barnsjukhus i Pakistan under den tungvrickande parollen "Hjälp oss att hjälpa andra att hjälpa sig själva".¹⁰⁵

Det svenska intresset för FN:s arbete kom också till uttryck inom Unga Örnar, som sökte vägar för att införliva internationella problemformuleringar i lägerverksamheten. Med lägret som arena kunde det internationella anslaget införlivas i en praktiserad medborgarfostran. En föregångare i detta sammanhang blev 1959 års sydsvenska läger i Blekinge, som arrangerades i form av ett FN i miniatyr. Lägret delades in i fem distrikt – världsdelar – vilka bestod av byar som fick representera olika länder. Varje världsdel fick president och utrikesminister. Genom väggtidningar och målningar fick deltagarna lära sig om fattigdom, bistånd, svält och "redskap som användes i underutvecklade länder". Lägerledningen fick heta "säkerhetsrådet" och lägerrådet blev "generalförsamlingen".¹⁰⁶

Experimentet med FN-läger fortsatte också. Sommaren 1960 höll Stockholmsdistriktet ett sådant läger, där örnarna "byggde upp" 20 länder, bland annat USA, Sovjet, Israel, Förenade Arabrepubliken, Indonesien och Brasilien. Detta var inte enbart en fråga om namngivning, utan tog sig snarare formerna av ett levande rollspel:

I början av lägret upparbetades en nationalistisk stämning. Varje land höll styvt på att gränserna inte fick överskridas utan pass och i FN:s generalförsamling småträtte ombuden och framhöll sina respektive länders förträfflighet.¹⁰⁷

Enligt tidningen *Unga Örnar* ledde osämjan till att FN tvingades ingripa och till slut beslöt generalförsamlingen "att en radikal ändring måste till. Man beslöt att slopa alla gränser, riva alla stängsel och bommar mellan länderna och satsa på internationellt samarbete och beslutet bekräftades med en långdans genom alla länderna."¹⁰⁸ Härigenom fick lägrets heterotopi tjäna som en plats där visionen om en värld utan nationsgränser kunde iscensättas. Det illustrerar hur naturen och dess karaktär av icke-samhälle kunde fungera som projektyta för internationella ideal lika väl som nationell förståelse.

Men internationella frågor belystes inte enbart med lägrets fysiska rum som scen. Även deltagarnas kroppar blev en yta på vilken globala

Dragkamp vid FN-läger i Stockholmsdistriktets regi sommaren 1960. Källa: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.

orättvisor kunde projiceras. Tydligast blev detta i ett experiment där lägerdeltagarna fick känna hur det kändes att inte få äta sig mätta. En dag möttes örnarna på lägret av ett plakat med texten: "Är du hungrig? Du tyckte kanske att du fick för lite mat i dag? Tänk då på att de flesta människor på jorden svälter. De flesta barn får aldrig äta sej mätta." Till middag fick örnarna därför två potatisar, vilket innebar att experimentet inte bara illustrerade världssvälten utan också att upplevelsen av global orättvisa förkroppsligades hos deltagarna.¹⁰⁹

Den kroppsliga dimensionen var inte oviktig. Genom hunger förväntades de globala orättvisorna upplevas fysiskt, vilket låg i linje med medborgarfostran som en praktiserad och förkroppsligad erfarenhet. På en serie fotografier från detta läger illustreras tydligt hur deltagarna

med hjälp av skyltar och (stereotypa) kläder iscensatte den globala tillvaron, samtidigt som lägrets vanliga praktiker i form av lägerbål och dragkampslekar utspelades.

Förändrat friluftsliv?

I kapitlet om Unga Örnar under 1930-talet framhölls att organisationen under åren före andra världskriget omorienterade sig i riktning bort från friluftsliv. Enligt tongivande örnledare skulle studieverksamheten utgöra kärnan i verksamheten. Intrycket förstärktes av banden mellan Unga Örnar och ABF. Samtidigt har denna undersökning av lägerlivet under andra världskriget och efterkrigsåren visat att lägren fortsatte att inta en viktig ställning i arbetet även under efterkrigsåren. I stadgerevisionen 1957 strök dock Unga Örnar ordet friluftsliv ur sin målparagraf, som därefter löd:

Unga Örnar är arbetarrörelsens barn- och ungdomsorganisation med uppgift att samla all uppväxande ungdom till en partipolitisk obunden och religiöst neutral verksamhet i syfte att på demokratisk grund fostra medlemmarna till insatser i samhället, aktning för arbetet, förståelse för kulturella värden, internationellt samarbete och till en sund fritidsverksamhet.¹¹⁰

Men innebar sund fritidsverksamhet att intresset för friluftsliv inom Unga Örnar avtog under perioden?

1955 klagade en ledare på ett generellt ointresse för naturen och lägrets omgivning: "Vi försöker inte att intressera örnarna för naturen, för fåglar och annat liv, för blommor etc. [...] Samma kritik kan riktas mot att vi inte kommer i bättre kontakt med bygdens kultur, minnesmärken och andra karakteristiska drag."¹¹¹ Även andra örnledare såg en fara i att verksamheten rörde sig bort från friluftslivet:

Det verkar på en del håll som om friluftsliv inte stod på programmet alls. Vi behöver mera friluftsliv! Mycket mera. Det har funnits ledare – och kanske de finns ännu – som inbillat sig att örn rörelsen vore någon slags stugsittarförening, som på sin höjd kunde ordna en övernattnings i någon raststuga eller något torp en lördag-söndag.¹¹²

Andra ledare hade sedan flera år tillbaka verkat för att skapa "ett ABF i miniatyr", där bildningsverksamheten skulle utgöra rörelsens främsta kännemärke och verksamhet.¹¹³ I den nya handboken *Något om*

Unga Örnar, som utgavs 1947, poängterades särskilt att Unga Örnar "är en ABF:s medlemsorganisation" och att ledarna därför "har att tillse att verksamheten utvecklas i anslutning till ABF:s strävanden" – en formulering som vittnade om studieverksamhetens starka ställning.¹¹⁴ Även de fysiska aktiviteterna förefaller i viss utsträckning ha flyttat inomhus. Verksamhetsåret 1959/1960 var bordtennis till exempel det vanligaste studiecirkelämnet i kategorin idrott- och friluftsliv, följt av gymnastik.¹¹⁵

Skånedistriktets ledarblad *Kontakt* gick så långt som att använda parollen "Unga Örnar – ABF:s barnverksamhet".¹¹⁶ Verksamhetsåret 1947/1948 lanserade det skånska distriktet en tävling i form av en fingerad distriktsmarsch där varje avdelning under vinterhalvåret hade i uppgift att avverka 38 mil runt Skåne. Poäng i form av kilometer samlade grupperna in genom kontingentinbetalningar och rapportering av verksamheten, där studiecirklar gav poäng. Teoretiska cirklar var värda 30 kilometer medan praktiska belönades med 5 kilometer. Poängsystemet syftade med andra ord till att gynna de teoretiska cirkelarna. Intressant att notera är att friluftslivet här hade fått formen av metafor: i stället för att de facto vandra genom den skånska naturen avverkade örnarna sträckan på en karta genom att delta i cirklar i slöjd eller medborgarkunskap. Det vittnar om hur utomhusarbetet i åtminstone delar av Unga Örnar hade lägre ställning än bildnings- och föreningsaktiviteterna. Distriktets ledartidning skrev: "Gör klart för ER att vårt mål är, att fostra medlemmarna till goda demokrater och samhällsdugliga medborgare."¹¹⁷

På förbunds nivå verkar Unga Örnars medlemmar under dessa år främst ha lockats till cirklar som rörde konstnärliga ämnen som teater och musik eller hobbybetonad verksamhet som slöjd, sömnad och modellbyggen. Verksamhetsåret 1958/1959 inrapporterades sammanlagt 3 147 cirklar till riksförbundet, av vilka 34 grupper ägnades åt föreningskunskap och 10 åt samhällsorientering, medan det avhölls 193 teatergrupper, 151 grupper för korgflätning och 223 grupper "småpysel". Att barnen intresserade sig för dessa ämnen ansågs i sig inte förvånande, men verksamhetsberättelsen konstaterade ändå att "de samhällsorienterade ämnena förefaller dock eftersatta i överkant."¹¹⁸

Innebar studie- och hobbyarbetet att Unga Örnar slutade vara en friluftsförbund? I vissa avseenden förändrades tveklöst Unga

Örnar i en sådan riktning, vilket också antytts av Klas Sandell och Sverker Sörlin.¹¹⁹ Men processen var knappast entydig. Visserligen försvann själva begreppet friluftsliv ur organisationens målparagraf, men Unga Örnar fortsatte att resa på sommarläger i naturen som tidigare, och lägren fortsatte att framhållas som årliga höjdpunkter i organisationens verksamhet.

I några avseenden förefaller friluftslivets och de fysiska aktiviteternas ställning faktiskt ha stärkts under perioden. I slutet av 1950-talet instiftade Unga Örnar till exempel ett särskilt friluftsutskott.¹²⁰ Inom idrottsverksamheten var "orientering, skogsrundor och poängjakt" den till omfattningen största grenen räknat till det totala antalet deltagare. 1957/1958 samlade aktiviteterna i denna kategori 6 380 deltagare. Ytterligare 1 707 hade idkat skidåkning i Unga Örners regi. Sammanlagt räknade idrotts- och friluftsverksamheten detta år 16 258 deltagare.¹²¹ 1960 rapporterades dessutom att 60 friluftscirklar arrangerats med sammanlagt 910 deltagare.¹²² Av statistiken från dessa år att döma var antalet barn och ungdomar (i absoluta tal) som involverades i friluftaktiviteter större än det totala medlemsantalet under stora delar av 1930-talet.

Någon entydig rörelse bort från naturen går det alltså inte att tala om. Inte heller vore det rättvisande att beskriva Unga Örnar som en organisation som slutade idka friluftsliv. Lägerliv och aktiviteter utomhus fortsatte att spela en inte obetydlig roll i verksamheten under hela den undersökta perioden. Om man med begreppet frilufsorganisation åsyftar en organisation som omhuldar en särskild syn på friluftsliv som fostrande eller danande aktivitet, eller som ger uttryck för ett idémässigt förhållande mellan civilisation och natur, kan det däremot vara relevant att ifrågasätta Unga Örners ställning som frilufsorganisation under efterkrigstiden.

Sammanfattning

Unga Örnar växte kraftigt under efterkrigsåren. Fram till 1960 ökade antalet medlemmar till omkring 30 000. Framgången sammanföll med en lång period av socialdemokratiskt regeringsinnehav, stark ekonomisk tillväxt och välfärdsreformer. Samtidigt kantades perioden inom Unga Örnar av debatten om "de sociala ungdomsproblemen",

knutna till vad som uppfattades som rotlöshet i det industrialiserade, urbana samhället.

Unga Örnars lösning på dessa upplevda ungdomsproblem var att söka fostra medlemmarna i en anda av gemenskap och solidaritet där folkrörelsernas arbete skulle skänka medborgarna en känsla av samhörighet. Medborgarskapets dimension som aktivt politiskt deltagande framhävdes. Där ingick också att organisationen under decenniets sista år började engagera medlemmarna i dagsaktuella politiska frågor som rörde barn och ungdom. I lägerverksamheten tog sig fostran till "goda demokrater" i stället uttryck genom försök att stärka deltagarnas känsla av politisk och social delaktighet. Upprättandet av en "örnstad" i miniatyr skulle i friluftssammanhang visa hur samhället byggdes av människor tillsammans.

Lägrets heterotopi fungerade också som en arena där visioner om stads- och samhällsplanering kunde iscensättas. I linje med bostadspolitikens ökade genomslag i samhället och dess karaktär av välfärdspolitik under det långa femtioåret började frågor om den goda staden undersökas i Unga Örnars kurser för stads- och samhällsplanering. Vid lägren kunde naturen tas i bruk som ett tomt blad där visioner om det goda samhället iscensattes.

Scoutrörelsens medborgarfostran, som simulerade överlevnad i vildmarken, kritiserades uttryckligen av organisationens ordförande Sven-Arne Stahre. De lösningar på sociala problem som Unga Örnar sökte finna stod inte att finna i romantiserade vildmarkslekar. Detta innebar att friluftslivets kroppsliga tekniker inte kunde motiveras som en resurs för att reformera samhället. Trots att organisationen fortsatte att bedriva läger och friluftsliv ströks formuleringen om "hårdande, måttfullt friluftsliv" ur organisationens målparagraf. Likaså slopades den örnlag som med scoutlagen som förebild hade ställt upp en uppsättning personliga levnadsregler för organisationens medlemmar. I kapitlets avslutning har jag diskuterat huruvida detta avståndstagande från vildmarksromantik och överlevnadsträning innebar en rörelse mot minskat friluftsliv. Frågan är i själva verket mångbottnad. Tusentals medlemmar deltog i olika former av friluftaktiviteter och någon entydig rörelse bort från naturen går knappast att identifiera. Läger och utflykter fortsatte vara betydelsefulla inslag. Däremot vände sig organisationen mot en syn på friluftsliv som en fostrande

eller danande aktivitet genom individuell självreglering. Därför motiverades friluftss- och framför allt lägerverksamhetens fostrande roll på andra sätt: genom fysisk hälsa och som skolning i demokrati.

De örnriksdagar som ordnats redan under mellankrigstiden fick alltmer formerna av karnevalsupptåg. Partier med skämtsamma namn tävlade om rösterna i valkampanjer som innehöll vattenkrig och trummande på kastrullock snarare än diskussioner om sakfrågor. Örnriksdagarna hade uppkommit som ett försök att fostra lägerdeltagarna i parlamentarismens principer, men formen föreföll viktigare än det politiska innehållet. Med tiden slopades riksdagsvalen vid flera läger. I stället prövades andra former för deltagande och aktiv medborgarfost-
ran, bland annat genom att ordna "lägerkonsum" eller arrangera FN-läger. Där gjordes örnarna delaktiga i iscensättandet av ett internationellt medborgarideal.

Internationaliseringen av det aktiva medborgaridealet var en av periodens främsta förändringar. Det går att ana en länk mellan den solidaritetsretorik som under andra världskriget hade riktats till de nordiska grannländerna och den solidaritet med den så kallade tredje världen som etablerades under 1950-talet. Relaterat till erfarenheterna från andra världskriget var också föreställningen om att svenska barn och ungdomar var lyckligt lottade, och därmed ägde en moralisk skyldighet att hjälpa barn i andra länder. En betydande skillnad jämfört med mellankrigstidens solidaritetstanke var att den under efterkrigstiden blev *asymmetrisk*. Det var från positionen av det rika och välmående Sverige som hjälp till utlandet skulle riktas.

6. Scoutrörelsen 1945–1960

Introduktion

För scoutrörelsen blev femtonårsperioden efter andra världskrigets slut en omvälvande tid. Både pojk- och flickscoutförbunden upplevde en period av stagnation efter krigsslutet, vilket ledde till nya satsningar för att öka antalet medlemmar. Under 1950-talet ökade samarbetet mellan pojk- och flickgrupper, framför allt inom seniorscouting men även för scouter på patrullnivå. Vid decenniets slut beslutade Sveriges Scoutförbund och Sveriges Flickors Scoutförbund om att gå samman och bilda det gemensamma Svenska Scoutförbundet. Eftersom sammanslagningen av scoutförbunden skedde i slutet av denna avhandlings undersökningsperiod ligger det inte inom ramen för undersökningen att besvara vilka konsekvenser samgåendet fick för rörelsens medborgarfostran. Däremot är det av intresse att uppmärksamma vilka förändringar i friluftsverksamheten och dess fostrande roll som ägde rum under det långa femtiotalet och analysera hur de bidrog till att samgåendet blev möjligt.

Som vi sett i föregående kapitel uttryckte Unga Örnar vid andra världskrigets slut en förhoppning om att efterkrigstiden skulle innebära en ny tid. Även inom scoutrörelsen pågick en idédebatt under de tidiga efterkrigsåren, vilken ytterst handlade om vilken roll rörelsens ideal och metod kunde spela i den värld som tog form när vapnen nedlagts. Under kriget hade frågan om scoutrörelsens samhällsnytta varit tämligen oproblematiserad eftersom myndigheter och försvarsmakt aktivt sökte ungdomars hjälp i beredskapsarbetet. Tidsandan hade speglat scoutrörelsens motto "Var redo" och den starka medlemsökningen under kriget vittnade om detta.

Åren efter krigsslutet vände utvecklingen. Under 1940-talets andra hälft hamnade scoutrörelsen i en period av stagnation som pågick i

närmare ett decennium, där medlemstalen i Sveriges Scoutförbund (SS) och Sveriges Flickors Scoutförbund (SFS) förblev mer eller mindre oförändrade.¹

Åren av stagnation följdes emellertid av ett kraftigt uppsving för scouting under 1950-talets andra hälft. De växande pojk- och flickscoutförbunden började undersöka möjligheterna till ökat samarbete mellan organisationerna. 1960 resulterade det i ett samgående mellan förbunden. Sammanslagningen innebar på sikt en radikal förändring för scoutrörelsens verksamhet i Sverige.²

Tabell: Medlemsutveckling i scoutförbunden 1925–1960

År	SS	SFS
1925	5 350	ca 2 000
1930	10 800	4 740
1935	13 848	8 310
1940	17 789	12 452
1945	29 063	21 515
1950	29 254	20 492
1955	30 041	19 561
1960	45 220	28 402

Källor: *Sveriges Flickors Scoutförbunds historia 1913–1953*, Stockholm 1954; *Totem* nr 9 1932, s. 7; Sveriges Scoutförbunds och Sveriges Flickors Scoutförbunds årsberättelser 1940–1960. Se även Sidebäck 1992, s. 79.

Lägerliv: kontinuitet och förändring

I flera viktiga avseenden innebar krigsslutet 1945 att lägerverksamheten inom scoutrörelsen kunde återgå till formerna före kriget. Visserligen sade sig rörelsens företrädare vilja hålla fast vid den anda av beredskap som framgångsrikt mobiliserat så många ungdomar till arbete i samhällets tjänst, men i praktiken skedde likväl en återgång till läger utan nyttoprägel. På grund av det svåra försörjningsläget tvingades pojk- och flickscoutförbunden – i likhet med Unga Örnar – att ställa in sina planerade förbundsläger sommaren 1945. De ägde i stället rum följande sommar. Pojkscouternas läger arrangerades vid Gränsö i

Småland, medan flickscouterna inom SFS samlades vid Björkö utanför Sundsvall.³

Den officiella affischen för Björkölägret pryddes passande nog av en tältklubba. Den symboliserade både lägerlivets frihet (att kunna slå upp sitt tält i den fria naturen) och den målmedvetenhet med vilken flickscoutrörelsen föresatte sig att ta itu med efterkrigstidens utmaningar: ”ett ärligt, målmedvetet, uppbyggande slag, som träffar rätt i prick, på tältpinnen”.⁴

Båda 1946 års förbundsläger, som placerades utmed den svenska östkusten, betonade närheten till naturen och upplevelsen av vildmark. Lägergeografin markerade en skarp kontrast mot krigsårens nyttoläger. Liksom tidigare fanns det en ambition att vid dessa större läger låta det småskaliga arbetssättet med patrullen eller avdelningen utgöra grunden för arbetet. Det mindre kår- eller avdelningslägret utgjorde normen för det goda scoutlägret. I planeringen inför pojkscouternas förbundsläger vid Gränsö skrev Lennart Wennerström att lägret skulle utgöras av 300 småläger med 30 man i varje.⁵ Under efterkrigsåren blev detta synsätt tydligare även inom flickscoutförbundet.

Med ungefär 3 000 deltagare från hela Sverige – och därtill en stor grupp utländska besökare – var Björkölägret 1946 det i särklass största svenska flickscoutlägret dittills. För första gången på mer än tio år kunde medlemmarna i SFS samlas till förbundsläger, vilket innebar att knappast några av flickscouterna och endast vissa av ledarna hade erfarenhet från tidigare förbundsläger. Lägret vid Björkö erbjöd också flera skillnader i jämförelse med mellankrigstidens större flickscoutläger. De första två förbundslägren hade som bekant arrangerats i slotts- eller herrgårdsmiljö, med tält ordnade i rutnät i ett kultiverat landskap. Vid Björkö delades lägerdeltagarna i stället in i byar som av lägerkartorna att döma förlades i ett skogs- och strandlandskap. Byarna innebar också en form av decentralisering, där varje by leddes av en byäldste.⁶ Intrycket av naturnärhet stärktes därmed.

Björkölägrets byindelning var också ett resultat av lägrets stora deltagarantal, vilket innebar att flickscouterna nu ställdes inför ungefär samma problematik som pojkscoutrörelsen diskuterat redan under mellankrigstiden i fråga om storlägrens lämplighet som platser för scoutfostran. En av de vuxna deltagarna på Björkölägret beskrev till exempel hur affärsplatsen – kallad *Pavos torg* efter vice flickscoutchefen

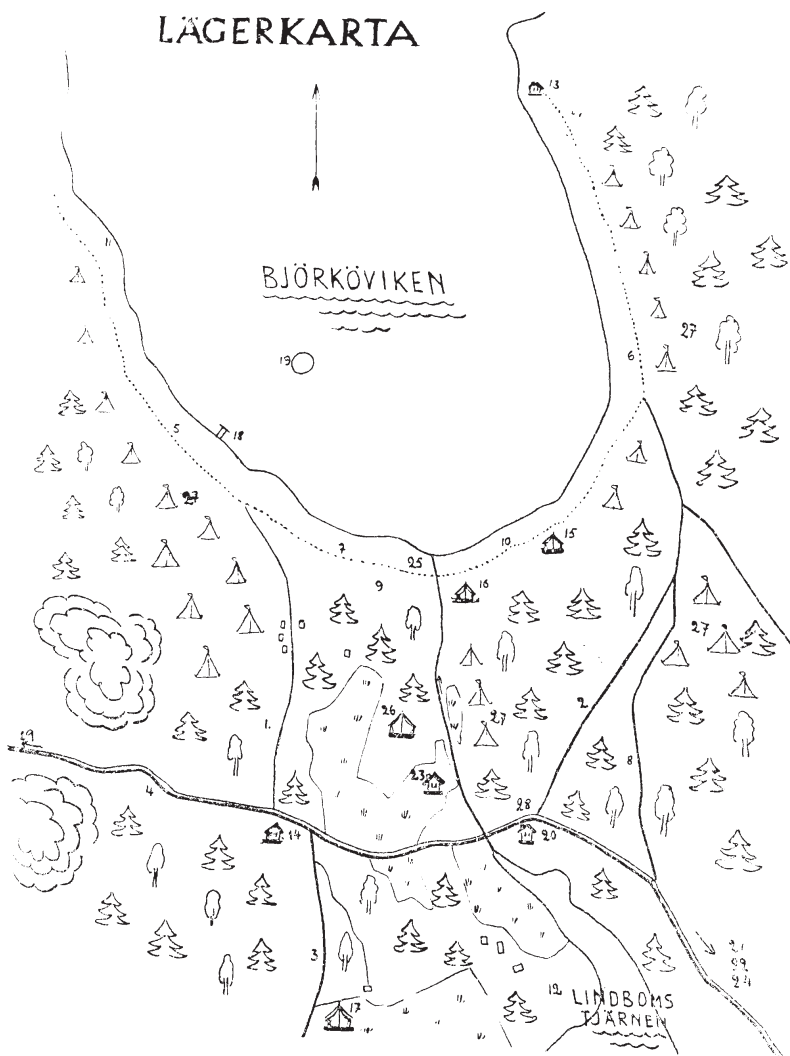
Tora Lindsdags scoutnamn – kantades av ”bank, chokladkiosk, flick-scoutbod och expedition, glacekiosk och post” där det rädde ”ett rörligt liv hela dagarna”.⁷ Detta var alls inte enbart positivt, framför allt kommersen kring chokladkiosken väckte irritation. Med anledning av detta skrev flickscoutchefen Gerda Bäckström om de mindre lägren: ”De äro de enda, tror jag, som kan ge flickorna just vad ledaren önskar, den scoutuppföstran och den syn på scoutidealet, som kan bära genom livet.”⁸

Fördelen med storläger var enligt Bäckström att de gav prov på gemenskap kring scoutidealet. Å andra sidan kunde det stora lägret inte mäta sig med kårlägret ur föstransynpunkt: ”Hur man än bär sig åt, så blir det mer eller mindre ’stad’ över lägret med många av en sådans avig-sidor.”⁹ Missnöjet med den stadslika tillvaron handlade inte bara om överdriven konsumtion av sötsaker. Vid mindre läger, menade lägersekreterare Margareta Bjerkö, inlemmades flickorna ”i en ösökt gemenskap med natur och bygd.” Närheten till naturen var viktig, men också lokalsamhällets kulturlandskap, traditioner och historia, då dessa läger ansågs vara lokaliserade i ett tätare förhållande till omgivningen.¹⁰

Ett annat sätt att fördjupa upplevelsen av läger var att försöka stärka känslan av naturnärhet och i möjligaste mån röja undan sådant som påminde om ”civilisationen”. Inför förbundslägret på Tromtö sommaren 1953 skrev Estelle Bernadotte (Paki):

Tyvärr måste ett storläger alltid ha ett ordnat vattensystem och ett antal byggnader, men lyckligtvis kommer inte dessa saker att störa det egentliga lägerområdet. När Du kryper in i Ditt tält, kan Du känna skogen omkring Dig utan alltför störande påminnelser om civilisationen.”

Ordval som ”tyvärr” vittnar om en markant skillnad i synen på lägrets geografi jämfört med Unga Örnar. Även där söktes lägerplatser bortom den upplevda civilisationen, men några betänkligheter kring att simulera samhällslivet på lägerplatsen artikulerades inte. I scoutsammanhang var påminnelser om ett liv bortom det naturnära däremot av ondo. Skälet till detta kan sökas i heterotopin: det var genom att fjärma sig från civilisationen eller samhället som scouterna kunde mejsla ut ett eget, avskilt miniatyrsamhälle. I kapitlet om scoutrörelsens första decennier argumenterade jag också för att upplevelsen av naturlighet var instrumentell för att upprätta lägret som en plats där scouterna behövde reda

Karta över SFS förbundsläger vid Björkö 1946. Den naturnära prägeln framhävdes genom att rita tälten inbäddade bland träd. Källa: *Björkölägret 1946. Lägerbok*. SFS arkiv (vol. N:6).

sig själva och ta ansvar för sin egen tillvaro. Exempler ovan visar att dessa ideal allt tydligare kom att implementeras även vid flickscouter-
nas förbundsläger.

Lägerlivet på tillbakagång?

Trots att Björkölägret 1946 lockade fler deltagare än något tidigare flickscoutläger i Sverige uttrycktes redan året därpå en oro för att lägerlivet befann sig på tillbakagång inom rörelsen. Det var dock inte storlägren som befann sig i farozonen, meddelade lägersekreteraren Margareta Bjerkö, utan de mindre kårägren. Flera planerade läger hade behövt ställas in på grund av för få anmälningar, vilket fick Bjerkö att varna för en "kris för lägeridén". Om de mindre kårägren minskade i antal utgjorde det ett hot mot möjligheterna till fostran enligt scoutrörelsens grundläggande principer då kårägren "i motsats till storlägren, [är] bärare av lägeridén, den stora och ursprungliga."¹²

Rapporterna om minskat intresse för kårläger bör ses i ljuset av den stagnation i fråga om medlemstal som scoutrörelsen upplevde, men ledde i alla händelser till flera förändringar som syftade till att öka intresset för friluftsför- och lägerliv bland flickscouterna. Ett nytt specialmärke, lägermärket, infördes för de flickscouter som deltagit i minst tre scoutläger. Bland fordringarna ingick att kunna resa, vårda och ta ner ett tält, att veta var kök och latrin vid ett läger bör placeras och känna till vilket bränsle som lämpar sig för olika typer av matlagning.¹³

Av större betydelse var de förändringar som gjordes i flickscouternas klassprov, där krav på deltagande i lägerverksamheten skrevs in i samtliga klassprov. Dessutom utvidgades kraven på färdigheter som relaterade till tältning och lägerliv. I förstaklassproven ingick nu att kunna "resa, nedtaga, samt känna till vården av ett tält". Kraven på matlagning utomhus utökades också från att kunna tillaga en till två lägermässiga måltider. I gengäld behövde flickscouterna av första klass inte längre ha sytt sin egen scoutblus eller -klänning. Att ha tvättat och pressat dräkten, sytt knapphål, stoppat en reva och lagat ett hål räckte.¹⁴

Vid en jämförelse med pojkscouternas klassprov under ungefär samma period (1946–1952) märks ett annat mönster. I både flick- och pojkscouternas klassprov mättes färdigheter knutna till aktivitet i naturen, bland annat spårning och naturkännedom.¹⁵ Men i pojkscouternas prov minskade under denna tid i stället de fysiska kraven på flera av utomhusövningarna. Framför allt ströks ett antal prestationsbaserade moment. Tredjeklassprovet att kunna spåra 300 meter i terräng på högst 15 minuter ersattes till exempel av en skogsvandring om 3 kilometer med ledare där det ingick att lägga spår, identifiera tio olika karttecken

samt orientering i riktning norr–söder. Andraklassprovet att under max tre timmar, med 5 kilos packning färdas 10 kilometer till fots eller 12 kilometer på skidor – varav de sista 4 kilometrarna i form av orientering – ersattes av en 6 kilometer lång ledarledd utfärd där spårtydning med mera ingick. Kravet på den så kallade förstaklassfärden – en dygns-lång hajk som företogs tillsammans med en kamrat – minskade under samma period från minst två mil till minst 15 kilometer. Skillnaderna i prestationskrav på friluftstekniska färdigheter för pojk- och flickscouter minskade därmed.¹⁶

Lägerarbeten betraktades som en nyckel till framgångsrikt lägerliv. Sådana kunskaper hade visserligen förmedlats i handböcker för flickscouter redan under mellankrigstiden, men att döma av flera kommentarer i ledarbladet *byggde* flickscouterna inte tillräckligt. 1950 kommenterade förbundets lägersekreterare att det till skillnad från tidigare rådde brist på bra lägerarbeten på lägren.¹⁷ ”Är det omodernt att göra lägerarbeten på flickscoutläger?” frågade sig en annan ledare året därpå:

När jag på de lägerarbetsfattiga lägren av i dag frågar ledaren, varför de inte ens har ett rygsäcksställ, får man ofta svaret: Vi skall ha detta läger som vila och rekreation och mest tänka på att flickscouterna skall ha roligt med bad och lek.¹⁸

Under efterkrigsåren genomfördes flera konkreta åtgärder för att förmå flickorna att bygga bättre och mer hållbara konstruktioner. Mest påtagligt var att färdighet i de ”viktigaste” surrningarna, att kunna slå timmerstek, kunna hantera kniv och såg samt att ha förfärdigat ”ett enkelt lägerarbete” togs upp bland fordringarna till klassprovet för andra klassens flickscouter i revisionen 1952.¹⁹

I sin avhandling om den svenska flickscoutrörelsen har Bodil Formark betraktat den gradvisa övergången från fasta förläggningar till tältläger under mellankrigstiden som en process i vilken flickscouterna och deras ledare skapade möjligheten att upprätta en plats bortom en patriarkal ordnings avgränsningar. Men upprättandet av lägret skapade också en plats för fostran i aktivt och praktiserat medborgarskap, vilket bidrar till att förklara oron för lägerlivets eventuella tillbakagång. Genom att resa tält, uppföra lägerkök och latriner skapade flickscouterna ett eget hem i naturen. Att bygga framhölls som en viktig ingrediens i lägerlivet. Inför flickscouternas förbundsläger sommaren 1949

uppmanade lägerkommitténs sekreterare Ann-Mari Rune deltagarna att "bygga av hjärtans lust, spisar och lägerarbeten, resa tält och laga mat".²⁰ Att lägerarbeten utgjorde en nyckel för att kunna göra sig hemmastadd i naturen slogs också fast i *Flickscouternas handbok*:

Med dem "möblerar" vi vårt tält och vår lägerplats, så att de verkligen blir vårt "hem" under lägertiden. Ligga i tält, där det regnar in och äta smörgås och vidbränd korv kan vem som helst göra; sådant kallar vi inte för lägerliv. På våra läger vill vi också skapa ordning och trevnad. Därför gör vi lägerarbeten, som skall se *prydliga* ut, vara *hållbara* och *hjälpa oss att hålla ordning* på vår lägerplats.²¹

Det är värt att notera att byggandet i denna flickscoutretorik fortfarande kläddes i ett domesticerat språk: upprättandet av lägret skulle föra tankarna till inredandet av ett *hem*. Likväl överensstämde de konkreta färdigheter som övades och utfördes i uppförandet av lägret med pojkscouternas byggande. Naturen gjordes beboelig och processen i vilken detta samhälle tog konkret form förväntades fostra scouterna till aktiva och ansvarstagande samhällsmedlemmar. Samtidigt kläddes denna aktivitet i en flickscoutkontext i termer som förknippades med kvinnlighet:

Att få vara med om att bygga upp ett samhälle helt från grunden, ett miniatyrsamhälle naturligtvis, men med ordning och reda, hemtrevnad och rimlig bekvämlighet. Allt skapas fram av invånarna i den enhet som lägret utgör, var-enda medlem gör en viktig insats och hjälper till att sätta sin prägel på livet som levs där.²²

Byggandet av lägermiljöer utgjorde en viktig aspekt av medborgarfostran eftersom det innebar ett aktivt deltagande i upprättandet av en social plats. Genom att delta i denna kollektiva arbetsprocess skulle medborgarskapet som *civilt deltagande* främjas. Upprättandet av lägret fungerade som en styrningsteknik i så måtto att processen förväntades förmedla det civila deltagandet som en förkroppsligad erfarenhet. Lägerlivets fostran hade i flickscoutrörelsens barndom huvudsakligen riktats mot praktiska göromål i en kvinnoroll som var nära knuten till hemmet. Under mellankrigstiden hade flickscouting gradvis öppnat upp för en bredare medborgarfostran, och denna rörelse fortsatte som synes under efterkrigstiden. Även om lägerarbetena omtalades i hemmets terminologi riktade sig denna medborgarfostran mot ett mer

aktivt medskapande av samhället. Detta kan givetvis betraktas som ett bemyndigande, men samtidigt visar styrningsperspektivet att det inte så mycket var en fråga om frigörelse från styrning, utan snarare en förändring av hur styrningen gick till och till vad den syftade.

Hajken – subjektets vandringar

Vandringar i skog och mark hade tillhört scoutrörelsens friluftssamhet sedan starten. Under mellankrigstiden hade det försvenskade låneordet hajk börjat användas för att beteckna denna friluftssamhet inom scoutrörelsen. Äldre och mer erfarna scouter förväntades kunna klara av hårdare påfrestningar under sina hajker, exempelvis genom övernattningar i vindskydd eller under bar himmel.²³

I linje med ambitionerna att stärka upplevelsen av enkelhet och naturnärhet fick hajken som friluftssamhet en starkare ställning inom scoutrörelsen under dessa år. Med hajk avsågs en utfärd med eller utan övernattning där så mycket som möjligt av packning bars av deltagarna själva. Hajken betraktades som en förädlad form av friluftsliv som också ställde högre krav på dess deltagare: "Varje scout vet ändå att hajk för oss betyder umgänge med vildmarken" skrev tidningen *Scouten* 1943 och förklarade att hajkupplevelsen skänkte "tillfredsställelse över att kunna klara sig och trivas i markerna" samt "en känsla av absolut frihet".²⁴

Inom pojkscoutrörelsen märktes detta kanske tydligast i det nya initiativet Blå hajken, som arrangerades första gången 1948 och sedan dess blivit ett stående inslag i scoutrörelsens sommarverksamhet.²⁵ Dessa hajker samlade "eliten bland scoutförbundets patrulldare"²⁶ och hölls ursprungligen i två separata grupper: en hajk med kanotpaddling och vandring i Småland, en annan med fjällvandring i Jämtland.²⁷ Det begränsade antalet platser gjorde hajkernas deltagare till en exklusiv skara 15-åringar och var tänkt att fungera som ett steg mellan patrullåldern och nyingscoutlaget – det vill säga de yngsta vandrarscouterna.²⁸

Hajker blev även ett inslag på en del storläger. Vid storlägret Åvatyr 1950 kombinerade till exempel nyingarna sin lägervistelse med en långhajk.²⁹ Flickscouternas förbundsläger vid Tromtö 1954 erbjöd en särskild intressegrupp för de deltagare som ville lära sig mer om hajkteknik.³⁰ Eftersom hajken betraktades som mer krävande än det stillaliggande lägerlivet kom den också att förknippas med ett mer avancerat

scoutliv. För pojkscouterna ingick en dygnslång hajk – den så kallade förstaklassfärden – i förstaklassprovet. Tillsammans med en kamrat skulle pojkscouten företa en minst två mil lång vandring till fots.³¹ Denna form av initiationsrit visade att hajken fungerade både föstrande och examinerande. Att kunna genomföra en hajk framgångsrikt visade att scouten besatt fysik, sinnelag och färdigheter:

Och kom ihåg att hajken är utomhusscouting av finaste märke, därför att den fordrar en tränad kropp, som tål påfrestningarna, ett kunnande som ger möjlighet att klara av situationer utöver de vardagliga, och ett sinne som är lyhört och vaket för allt i naturen.³²

Ju enklare och mer autentiskt friluftslivet *framstod* – desto bättre. Inom flickscoutförbundet ökade också intresset för hajken som friluftslivsform under dessa år, även om någon motsvarighet till Blå hajken eller förstaklassprovet inte existerade. I Sveriges Flickors Scoutförbunds *Seniorscouthandboken* från 1951 beskrevs hajken som en förädlad form av lägerliv: ”om redan scoutlägret är att betrakta som något spänningsmättat och äventyrsfullt, så utgör i alla fall hajken dess absoluta höjdpunkt” eftersom hajken ”s.a.s. renodlar lägeridén och vill få oss att klara oss med ett minimum av civiliserade hjälpmedel i en trakt, som så mycket som möjligt är eller ger illusion av vildmark.”³³

Uttrycket ”illusion av vildmark” är inte ovidkommande i sammanhanget. Lika lite som annat friluftsliv syftade förstas hajkerna till att utsätta deltagarna för verklig fara. Behovet av planering var därför stort. Hajken fick gärna framstå som ”ursprunglig och improviserad” men när allt kom omkring ”får den lika litet som andra läger eller utflykter lämnas åt slumpen.”³⁴

Hajkerna skilde sig på ett väsentligt plan från det ”vanliga” eller stillaliggande lägerlivet genom att de inte innefattade något alternativt samhällsbygge: det handlade inte om att upprätta en plats. I hajken stod i stället rörelsen i centrum. Klas Sandell har argumenterat för att spänningsfältet mellan friluftsliv ”som metod för andra syften, respektive som mål i sig själv” har följt scoutrörelsen sedan dess tidigaste dagar och tydligast kommit till uttryck i just dessa två former av praktik: å ena sidan lägret ”där naturen mest är kuliss för diverse aktiviteter” respektive hajken där deltagarna ”färdas på naturens villkor”.³⁵ Ur Sandells perspektiv, som utgår från dominans över, respektive anpass-

ning till, naturen framstår då hajken som en mer naturnära eller autentisk friluftspraktik än lägret.

Betraktat ur ett styrningsperspektiv är det emellertid svårt att göra en sådan distinktion mellan läger och hajk. Även om hajken betonade enkelhet och naturupplevelser (exemplet Blå hajken visar också att det specifika landskapet tydligt lyftes fram och gavs betydelse medan lägerens omgivande natur ofta beskrevs i mer abstrakta termer) utgjorde den också en del av den fostran som sökte forma initiativkraftiga och självreglerande medborgare. Det var en subjektskapande praktik, där individen inte bara konfronterade naturens krafter utan också förväntades förlita sig på sin egen förmåga och möta sina egna upplevelser. Hajken syftade till att utmejsla subjektet. I *SFS Ledarblad* skrev lägersekreterare Margareta Bjerkö 1947:

Vari ligger hemligheten med att just hikelivet fångar ungdomen så? Naturligtvis främst i tjustringen att klara sig på egen hand, att känna sin egen kraft och inneboende förmåga spännas och vidgas ut över förut okända områden, känslan att kunna bemästra en situation, som inte hör till de vanliga.³⁶

Hajken kan ses som en aktivitet där den självständiga och aktiva medborgarens ideal förkroppsligades genom att scouterna tillfälligtvis lämnade samhället bakom sig och simulerade överlevnad i vildmarken. På så sätt stimulerade den naturnära vandringen – åtminstone i teorin – ”självverksamhet, initiativförmåga och skaparkraft”.³⁷ Här närmade sig scoutrörelsen mer än annars upplevelsen av vildmark. På hajken sökte deltagarna: ”vildmarksliv i dess allra intensivaste form med primitiv matlagning och med utnyttjande av allt vad naturen kan bjuda den kunnige och företagsamme friluftsmannen.”³⁸

Den fungerade tydligare än lägerlivet som ett bungyjump från modernitetens bro, men bör för den skull inte tolkas som en civilisationskritisk praktik. Tvärtom fungerade både läger och hajk som metoder i ett fostransprogram *för* samhället. I en betraktelse över förhållandet mellan natur och samhälle skrev Bengt Lorentzson för tidningen *Scoutens* läsare 1949:

Vi scouters söker oss så gärna ut i skog och mark, till hajker och lägereldar, när vi vill uppleva högtid. Men inte för att drömma oss kvar där. Utan för att vända tillbaka till det dagliga livet, förnyade, fyllda med ny kraft. Vi väljer bådadera: Skogen och staden. [– –] Du stannade inte kvar för alltid på

sommarlägret, skogsmanslägret eller långseglingen, Blå hajken eller vad de nu var som gav dig din stora scoutupplevelse. Minnena kommer hjärtat att klappa fortare, bröstet att svälla. Men sitt inte och bli plattbröstad av en trånande längtan tillbaka, utan satsa i stället vad du känner av kraft och inspiration på vardagens arbete och den dagliga scouttjänstens uppgifter och krav.³⁹

Passagen sammanfattar på ett kärnfullt sätt scoutrörelsens syn på förhållandet mellan natur och stad, friluftsliv och vardag. Det är emellertid också värt att notera att staden, liksom hos Unga Örnar, hade förlorat mycket av sin negativa laddning även i scoutrörelsens retorik. Behovet av att lämna staden tillfälligtvis handlade inte längre så mycket om att komma bort från rök, smuts eller dåligt umgänge som att lämna vardagen för att uppleva högtidsstunder. Friluftslivets rekreativa inslag kom att handla mer om att lämna vardagslivets inrutade tillvaro. I den bemärkelsen skedde en övergång från staden som ett platsproblem till stadslivet som ett temporalt problem. Det var tiden, i form av stress och tristess, som skulle få sin motvikt genom friluftsliv. Liknande tankegångar hade, som påpekades i föregående kapitel, kommit till uttryck även i Unga Örnar.

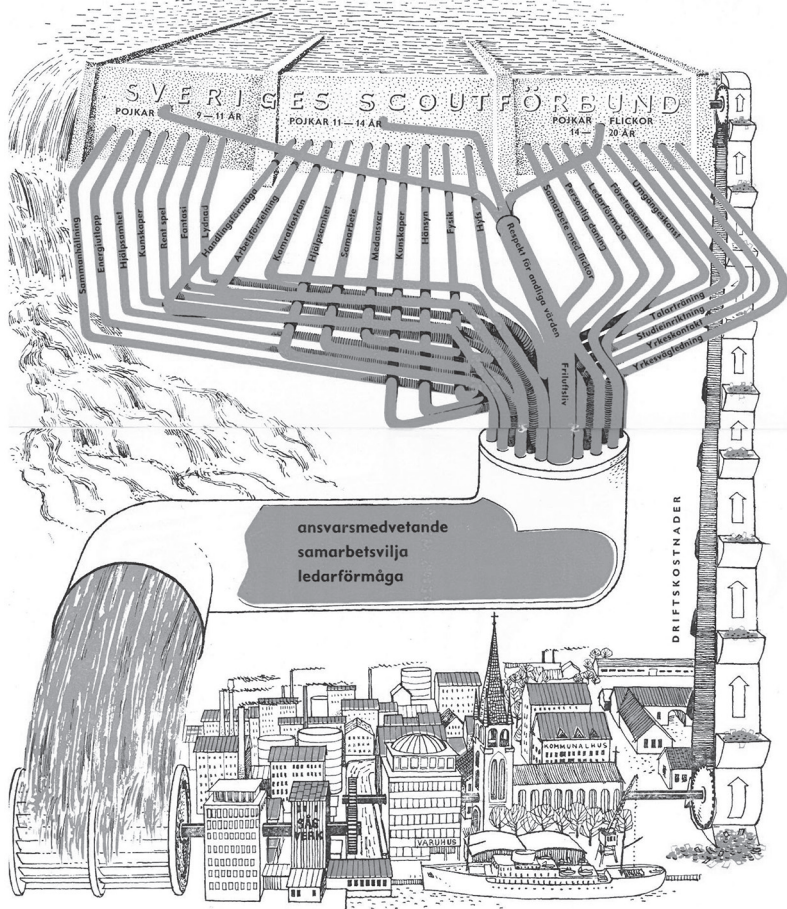
Detta synsätt fick också konsekvenser för hur scoutlägren under efterkrigstiden arrangerades. Samtidigt som lägren präglades av kontinuitet i fråga om byggande och upprättande av lägrets rum märktes en viss förändring i synen på tid. Den tidiga scoutrörelsen hade betraktat fritid som ett problem. Nu lyftes i stället ledighet och rekreation fram i mer positiva ordalag. Även om slöhet fortfarande sågs som illa lämpat för en scout kunde det nu uttryckas en viss förståelse även för den icke-produktiva tillvaron i naturen. Ledartidningen *Totem* meddelade 1954:

Vi har rätt att vara lättjefulla och lata, åtminstone en tid. Alla behöver det väl. Vintervardagen är så upplinjerad och inrutad att vi som motvikt behöver en rad glittrande glada och sorglösa sommar dagar med vänliga vindar och friska dopp utan ransonering.⁴⁰

Ett illustrativt exempel på hur pojkscoutrörelsen uttryckte sitt förhållande till stad och samhälle presenterades också i förbundets verksamhetsberättelse 1956.⁴¹ Rubriken löd: "Sveriges Scoutförbund – ett kraftverk för samhället". På samma sätt som ett vattenkraftverk tyglar naturens krafter och omvandlar dess energi till nytta för samhället visade illustrationen hur Sveriges Scoutförbund fungerade likt en

SVERIGES SCOUTFÖRBUND – ETT KRAFTVERK FÖR SAMHÄLLET

P O J K F L O D E N

Sveriges Scoutförbund ville kanalisera "pojklodens" krafter till nytta för samhället. Illustration ur organisationens verksamhetsberättelse 1956.

kraftverksdamm som hejdade den svenska "pojklodens", tyglade dess kraft och kanaliserade den för att bli till gagn för samhället.

På bilden leds pojklodens genom en mängd små rör med beskrivningar som "hjälpssamhet", "rent spel", "fantasi", "lydnad", "handlingsförmåga", "samarbete", "medansvar", "hänsyn", "hyfs", "fysik",

”samarbete med flickor” och ”yrkesvägledning” till ett huvudrör med texten ”ansvarsmedvetande, samarbetsvilja, ledarförmåga”. Pojkarnas kraft riktades på detta sätt i en produktiv flod mot ett stort vattenhjul, som via en axel drev sågverk, fabriker, kontor och en kyrka i staden. Från dessa byggnader fortsatte vevaxeln till ett nytt band, som förde tillbaka pengar till Sveriges Scoutförbunds dammanläggning. Illustrationens metaforik var således tydligt knuten till det urbana rummet och det instrumentella anslaget närmast övertydligt. Naturen framstod i illustrationen som ett medel. Budskapet var tydligt: scouting bidrog till ökad produktivitet i samhället, och därför låg det i både näringslivets och den ideella sektorns intresse att stödja verksamheten. Fritidslivet framställdes som ett medel för att förmedla den uppsättning egenskaper rörelsen sökte forma hos medlemmarna och kan därmed sägas ha införlivats i scoutprogrammet som en teknik för styrning.

Samhällsfostran och vildmarksromantik

En förklaring till scoutrörelsens stagnation under de första tio åren efter andra världskrigets slut har varit att rörelsen kom i otakt med tidsandan.⁴² Göran Sidebäck såg det som troligt att krigsslutet i sig hade en demobiliserande verkan på svenska folket – där uniformerad ungdomsverksamhet mot bakgrund av krigsårens händelser inte längre verkade lika lockande.⁴³ Det bör i så fall emellertid påpekas att Unga Örnar tvärtom växte efter kriget, trots att organisationen behöll sin örndräkt till slutet av 1960-talet.⁴⁴ Problemet satt knappast enbart i dräkten.

Frågan som uppstod var om scouting behövde reformeras för att behålla sin aktualitet och attraktionskraft i samhället. I *SFS Ledarblad* fördes en diskussion med anledning av att förbundsrådet noterade att ”scouting förlorat något av sin dragningskraft på vår tids många gånger blaserade barn och ungdom”.⁴⁵ Även pojkscouternas ledartidning *Totem* uppehöll sig vid frågor som rörde ”scoutrörelsens bestående för framtiden och dess metoder”, och Frithiof Dahlby konstaterade självkritiskt 1946 att ”vi i viss mån befinner oss i en kris”.⁴⁶ När pojkscouterna samlades till sitt första förbundsläger efter kriget, vid Gränsö sommaren 1946, var frågan om scoutings framtid en av diskussionspunkterna. Förbundsinstruktör Torvald Wermelin, känd som

Långa Lassot, konstaterade i ett underlag: "Vi har i betänklig grad underlåtit eller inte orkat med, att i modernt språk motivera vår existens i nuet."⁴⁷

Ett förslag till lösning, i synnerhet inom pojkscouting, var att anspela på friluftslivets aura av romantik och äventyr, vilket hade fått träda tillbaka under krigsårens mer nyttopräglade lägerverksamhet. Framför allt i pojkscout rörelsen förknippades vildmarksromantiken starkt med Nordamerikas indianer. Indianromantik hade länge haft en framskjuten roll i pojkscout rörelsen. Redan i 1912 års årgång av tidningen *Scouten* fanns en artikel med titeln "En fosterlandsälskande indian".⁴⁸ Värt att notera är att indianromantiken följde en positiv stereotypisering där Nordamerikas ursprungsbefolkning beskrevs som ädel, manlig och levande i samklang med naturen.⁴⁹ När pojkscouterna samlades till förbundsläger sommaren 1946 lyftes indianromantiken särskilt fram. I mitten av lägrets rådsplats tronade en cirka 6 meter hög totempåle i al, flankerad av ett stort solur och "en väldig tam-tamtrumma".⁵⁰ "Lägereldarna väntar!" var mottot, och för att åstadkomma så mycket av vildmarkskaraktär som möjligt bjöd lägerledningen in deltagande grupper att anlägga exempelvis "indian-, trapper-, nybyggar-, vikinga- och Robin Hood-stil". Men alla ledare uppskattade inte dessa inslag. Ett par scoutledare skrev till ledartidningen *Totem* och frågade med klagande ton om det skulle bli "scoutläger eller indiandito"?⁵¹

Liksom pojkscouternas förbundsläger vid Gränsö präglades även flickscoutförbundets läger vid Björkö samma år av ett frikostigt inslag av lägerromantik. I syfte att skapa internationell prägel var lägret indelat i ett stort antal byar som alla hade namn efter "allsköns folkslag". Där fanns siouxindianer, samojeder och eldsländare, men även "zigenare", "Kongonegrer" och "buschmän". Olika former av utklädnings i linje med dessa folkslag förekom också och bidrog till de exotiserande inslagen.⁵²

Efter krigsårens nyttoinriktade läger sökte scoutrörelsen återskapa en aura av mystik och romantik kring lägerverksamheten. Som tidigare visats kritiserades denna dragning åt "vildmarksromantik" av Unga Örnar och dess ordförande Sven-Arne Stahre i en radiodebatt med Bengt Junker 1949. Att scoutidealet som ungdomsideal ägnades ett halvtimmeslångt program i riksradien på bästa sändningstid vittnar om ett inte obetydligt samhällsintresse för frågan.⁵³ Junker påpekade att

”pojkar nog hellre lekte Robinson Kruse i skog och mark än de satt och diskuterade samhällsproblem runt ett bord, och påpekade den träning för den dagliga samlevnaden i samhället som vildmarkslivet ger.”⁵⁴

Liksom *Svenska Dagbladet* beskrev *Dagens Nyheter* i sitt referat av debatten Unga Örnar som en stelbent och politiserad organisation, utan känsla för barns intressen. Samtidigt fick scoutrörelsen viss kritik för att inte vända sig tillräckligt mot samhället: ”Däremot ville man nog hålla med hr Stahre i att lite samhällslära inte skulle skada bland de många ämnen en scout skall plugga i sig.”⁵⁵

Även inom scoutrörelsen pågick en intern, stundom självkritisk idédebatt om scoutidealets framtid. Den kritik mot vildmarksromantik som dryftades internt handlade dock inte om dess påstådda tendens att rikta blickarna från samhällets verkliga problem, utan främst om att indianromantiken inte kunde betraktas som tillräckligt *svensk*. Samma vinter som Stahre och Bengt Junker möttes i radiodebatten frågade sig *Totems* redaktör Gösta ”Lunkan” Lundqvist om inte indianromantiken gått för långt. Han erkände den visserligen som ett verkamt medel för att fånga pojkarnas intresse, men ansåg att det gav ”ett intryck av larvighet” när förbundets utsända instruktörer uppträdde under indiannamn (exempelvis Torvald Wermelin som Långa Lassot och Erland Mörtberg som Sitting Bull).⁵⁶ Lundqvist ansåg att scoutövningarna måste skapa ”förståelse för den egna miljön”, med vilket åsyftades lokalhistoria och hembygdskunskap. Wilhelm Schröder ansåg att indianromantiken ”som stundom gjort sig rätt bred i svensk scouting” visserligen inte fick underkännas, men att den likväl måste ses som något importerat. Schröder önskade i stället att de romantiska inslagen i större utsträckning skulle knyta an till ”våra egna förfäders öden och äventyr”, med vilket bland annat avsågs vikingar och ”lappar”.⁵⁷ Som ett inlägg i debatten inkom från Älvsborgs distrikt en redogörelse för hur de ordnat distriktsläger ”i svensk stil” med fornsvensk prägel.⁵⁸

Vid följande förbundsläger, Ävatyr sommaren 1950, hade lägerledningen tagit till sig av synpunkterna och meddelade att lägret skulle ”anknyta till äldre svenska seder och bruk” för att skapa enhetlig inramning kring lägret. Flera av namnen på lagrets olika delar – Älgmarken, Ävatunet, Nybygget – förde tankarna till rustik svensk skogsmark snarare än tipis och totempålar. Distrikten hörsammade uppmaningen om ”ett helsvenskt scoutläger” och utsmyckade sina lägerplatser därefter.

Scouter från Norrbotten visade upp en njalla och lappkåta, Upplands-distriktet stoltserade med runsten och vikingasegel medan Dalarnas distrikt pryddes sin portal med dalahästar.⁵⁹

Gösta Lundqvists initiativ att stärka scouternas intresse för ”bygd och kultur” utmynnade också i en ny bok på Scoutförlaget 1951, med titeln *Bygden*.⁶⁰ Författare var arkeologen Carl-Axel Moberg, som under kommande decennier skulle bli en av ämnets mest namnkunniga företrädare i Sverige.⁶¹ I boken presenterades typiska svenska landskap med information om olika sorters fornlämningar och jordbrukets historiska påverkan på landskapet. En hajk genom bygden kunde till exempel passera äldre kyrkor och lokala runstenar.⁶²

Även vid flickscouternas förbundsläger gjordes flera försök att ge dem starkare förankring i det lokala natur- och kulturlandskapet. Till skillnad från Björkölägret 1946, där byarna fått namn från olika folkslag, bjöd Stråkenlägret i Västergötland 1949 på bynamn med svenska referenser. Stråkenkommitténs sekreterare Ann-Mari Rune skrev i *Treklovern*: ”Stråkenlägret skall bli ett Sverige i miniatyr, där varje by får ett namn hämtat ur Sveriges geografi.” Ett av motiven var att visa de utländska gästerna olika bitar av Sverige, varför flickscouterna också uppmanades fördjupa sina kunskaper om den egna hembygden.⁶³ Vid förbundslägret Tromtö i Blekinge skärgård 1954 arrangerades den stora lägertävlingen på vikingatema, där hövdingen Wagn fått sin dotter bortrövad och följaktligen behövde flickscouternas hjälp att återfinna henne.⁶⁴

Ytterligare ett tecken på att indianromantiken minskade i omfattning under periodens senare del är att pojkscoutförbundets ledartidning *Totem* 1958 bytte namn till det mindre indianromantiskt präglade *Samspel*.

Den kritik av vildmarks- och indianromantiken som ventilerades inom scoutrörelsen vid denna tid rörde således inte främst dess brist på social förankring, utan tendensen att förbise ett kulturellt och historiskt arv – en nationell, regional och lokal identitet som den blivande medborgaren förväntades förvärva. Det vittnar om att medborgarskapet till stor del betraktades som en kulturell identifikation, vilken barn och ungdomar behövde socialiseras in i. Visst erkännande för påståendet att scoutrörelsen inte tog samhällsfrågor på tillräckligt stort allvar hördes dock även bland scoutledare. Året efter radiodebatten med Sven-Arne

Stahre skrev Bengt Junker själv i *Totem* att ”vi icke fått tillräckligt grepp om arbetarungdomen” vilket han betecknade som ”det utan gensägelse viktigaste problem som scoutrörelsen kan ägna sina krafter.”⁶⁵ Scoutrörelsen borde enligt Junker därför bli mer inriktad på samhällsfrågor, exempelvis genom studieverksamhet för scouter i senioråldern. ”Också föreningskunskapen har där sin plats”, konstaterade han.⁶⁶

Synen på förenings- och medborgarkunskap skilde sig från Unga Örnars. Redan 1942 hade ledartidningen *Totem* konstaterat att det ”med viss rätt” hävdats att rörelsen försummat att ge scouterna verklig samhällsorientering och som svar presenterades en studiecirkel i detta ämne. Kursen skilde sig emellertid från Unga Örnars motsvarande studier. I stället för att iscensätta eller utgå från hur politik bedrevs, genom partier, parlamentariska institutioner och folkrörelsernas verksamhet, togs utgångspunkten i den offentliga förvaltningens historiska förankring, där principen om likhet inför lagen i Sverige hade ägt giltighet längst bland alla länder. Efter en presentation av kommunal förvaltning (”Svenska folket har så länge man vet varit ett folk, som själv avgjort huru det skulle styras och beskattas”) vände sig cirkeln till Svenska kyrkans historia och organisation. Därefter följde ytterligare avsnitt om kommunal och statlig förvaltning.⁶⁷ Anslaget utgick inte från hur samhället bäst skulle förändras, utan hur institutioner fungerade. Därmed speglade pojkscouternas förslag till studier i medborgarkunskap i mångt och mycket den nationella självbild och samhällssyn som varit dominerande under 1900-talets första hälft och som bland annat kom till uttryck i skolämnet medborgarkunskap och Värner Rydén’s mycket spridda bok i ämnet.⁶⁸

Fostran i demokrati

Indianromantiken var inte det enda ämne som blev föremål för principdebatt under åren efter andra världskriget. Bland både pojk- och flickscoutledare fördes en livskraftig diskussion om en rad frågor som ytterst handlade om scoutrörelsens framtid, dess förmåga att locka barn och fostra framtida medborgare. Debatten kan ses i ljuset av den kulturradikala strömning som präglade svensk offentlighet under åren efter andra världskriget där nationalism, chauvinism, modernitetskritik och romantik kom att förknippas med nazismens brutala erfarenheter.⁶⁹

Vid Sveriges Scoutförbunds 40-årshögtid i Blå hallen i Stockholm den 17 november 1951 frågade sig till exempel Bengt Junker om "en rörelse, grundad av en brittisk general för mer än fyrtio år sedan" kunde ha något "att bjuda ungdom av idag, sedan hela den världsbild som behärskade sekelskiftet och tiden däromkring, sprängts i atomer."⁷⁰

Frågan, som inte enbart var retorisk, vittnade om sökandet efter en ny efterkrigsidentitet inom scoutrörelsen och en ompositionering kring vissa nyckelbegrepp som rörde synen på människa, medborgarskap och samhälle. Med en formulering lånad av den finländske författaren Olavi Paavolainen hade vice pojkscoutchefen Wilhelm Schröder ett par år tidigare förklarat att två världsbilder stod mot varandra i efterdyningarna av kriget: "Den ena är diktatorisk, kollektivistisk, biologiskt-hednisk och nationalistisk – den andra demokratisk, individualistisk, kristligt-humanistisk och internationalistisk."⁷¹ På detta sätt skrev scoutrörelsen tydligare än tidigare in sig i en demokratisk och individualistisk tradition. Schröder menade att scoutrörelsen alltid sökt "fostran av självständiga individer" och därmed "bekänt sig till en demokratisk kulturuppfattning", även om han också påpekade att även demokratier behövde ledargestalter – och att scoutrörelsens syfte bland annat var att odla ledarförmåga. Nationalism – som genom begreppet fosterlandskärlek tidigare utgjort en hörnsten i mellankrigstidens scoutrörelse – förknippades nu med diktatur, "biologi" och nihilism. Genom att associeras med nazism och diktatur placerades den politiska nationalismen i samma kategori som "kollektivism" och biologism.⁷²

Att scoutrörelsen värnade demokratin kan tyckas självklart, men begreppet förekom sparsamt i scoutsammanhang före andra världskriget. Det innebär inte att scoutrörelsen varit antidemokratisk, utan bör snarare ses som ett uttryck för att demokratibegreppet fortfarande ägde politisk laddning och därför undveks. I det allra första numret av tidningen *Scouten* 1912 hade Verner von Heidenstam varnat för att "den demokratisering, som genomgår tiden" hade en tendens att "tappa bort det egentliga syftemålet eller sikta för lågt, nedåt mot underklasskultur eller rent av mot det pöbelaktiga".⁷³ Så sent som 1946 hade Torvald Wermelin skrivit att den demokrati scoutrörelsen verkade för "icke får förväxlas med utjämningsdemokratien".⁷⁴ Viktigast att notera är att demokrati eller demokratiskt deltagande tidigare inte

uttryckts som en av de färdigheter eller värderingar som scouting sökte förmedla genom sin medborgarfostran. Begrepp som samarbete, initiativförmåga, lojalitet och lydnad hade utgjort grunderna i scoutens karaktärsfostran.

Förskjutningen i riktning mot demokratisk fostran följde på att demokratibegreppet anammats även av den svenska högern, vars ledare tidigare hellre föredragit uttryck som "folkvilja" och "folkstyre".⁷⁵ Genom att demokratibegreppet accepterades blev det samtidigt politiskt neutralt, vilket kan ses som en förutsättning för dess inkludering i scoutretoriken. Även inom skolpolitiken skedde en liknande förskjutning. I 1940 års skolutredning och 1944 års skolpolitiska betänkande hade begreppet demokrati fortfarande lyst med sin frånvaro. I fokus för skolans fostrande syfte stod i stället personlig moral och egenskaper som självdisciplin, offer- och arbetsvilja, ridderlighet och lojalitet – inte alls olikt det innehåll scoutrörelsen lagt i medborgarbegreppet under mellankrigstiden. Under efterkrigsåren skedde emellertid en snabb förändring och i den nya skolkommissionens betänkande 1948 hade demokrati blivit ett nyckelord. Självständighet och kritiskt tänkande fördes då fram som effektiva motmedel mot den statsunderstödda indoktrinering som så verkningsfullt genomförts i de totalitära staterna och kanske främst då i Nazityskland. Skolpolitikens medborgarideal blev därmed den antiauktoritära demokraten.⁷⁶

När Bengt Junker i sitt högtidstal 1951 resonerade kring vilka värden scoutrörelsen kunde förmedla i efterkrigstidens samhälle var just fostran i demokrati en av de grundstenar han lyfte fram. "Träning i medborgaranda' – det var Baden-Powells sätt att uttrycka en av grundtrådarna. Kanske vi nu hellre skulle säga: fostran i praktisk demokrati." Och vad var scouternas patrullsystem, frågade sig Junker, om inte en skola i sådan praktiskt tillämpad demokrati?⁷⁷

Patrullsystemet hade alltid varit en av hörnstenarna i scoutmetoden och ett drag som utmärkte rörelsen i jämförelse med andra ungdomsorganisationer. I tidiga skrifter hade dock scoutrörelsens företrädare inte beskrivit det som en fostran i demokrati. Robert Baden-Powell beskrev det först och främst som en karaktärsskola för individen, där ansvar och ledarskap var centrala begrepp för patrulledaren. Den enskilda scouten fick i gengäld lära sig laganda, samarbete och gott kamratskap.⁷⁸ Att scoutrörelsens medborgarfostran nu beskrevs som en fostran i prak-

tisk demokrati vittnar om att politiskt deltagande tagit plats i rörelsens medborgarbegrepp. Visserligen handlade det i patrullsystemets fall om en existerande praktik som kläddes i ny språklig dräkt. Men frågan är ändå hur detta förändrade förhållningssätt till politiskt-demokratiskt deltagande omsattes i konkret träning i samband med scoutlägren.

Medbestämmande och pennalism

Demokratibegreppets genomslag var inte enbart en semantisk förskjutning, trots att det rymdes inom existerande scoutmetoder som patrullsystemet. Det fick också konsekvenser för hur läger uppfattades och upprättades som social arena. I 1952 års upplaga av *Lägerliv* betonades särskilt att scoutlägret inte fick styras godtyckligt.⁷⁹ I jämförelse med Unga Örnars praktiserade demokrati fanns emellertid tydliga skillnader. Till skillnad från Unga Örnars läger, där samhällets politiska arenor simulerades och där styrelsen lyftes fram i rampljuset, handlade scouternas medborgarskolning inte om parlamentariska aktiviteter eller FN-församlingar. Fortfarande betonades att ett samhälle huvudsakligen skapades med praktiskt arbete som grund. Byggandet hade en mycket konkret innebörd, medan styrelsen placerades i bakgrunden. Medborgarskapet förvärvades genom aktivitet:

Lägerstaden byggs inte upp eller styrs av en självhärlig diktator. Den bjuds heller inte bekvämt färdigbyggd av en beskäftig välgörare, som tänkt på allt och undanröjt alla besvärligheter. Den byggs som varje sunt samhälle måste byggas, nämligen på grundval av den enskildes handlingskraft, företagsamhet och ansvarskänsla.⁸⁰

Medborgarskapet som politiskt deltagande blev därför inte mer än en bisak i scoutrörelsens fostransprojekt. Scoutfostran skedde även fortsättningsvis i huvudsak genom anläggandet av goda vanor genom kroppsliga tekniker. Därför var det inte ens nödvändigt att scouterna själva till fullo förstod att tanken bakom lägrets fostrande moment var ett steg på vägen mot en produktiv och lycklig medborgare. I *Lägerliv* kunde man läsa: "Kanske är det inte till alla delar medvetet för scouterna, att deras sommarläger blev en skola i praktiserad medborgarskap."⁸¹ Trots detta förekom det också förslag om att göra scouterna mer direkt delaktiga i lägrens styrelse. Ledartidningen *Totem* skrev 1954 som ett generellt förslag:

Varför inte ge grabbarna *ledarfritt* en dag under lägret. Inte en ledare kvar inom lägrets gränser. Det låter något det. Vågar kanske men kanske skulle det dra med sig en liten lätt uppfriskning av dom "gamla tongångarna." Och skulle inte grabbarna känna det som ett alldeles särskilt förtroende att få rå om sin tid själva. Den där alldeles speciella dagen med stort "D" då de ska sköta alla lägrets praktiska detaljer med intendentur och så vidare.

Antingen kan ansvaret läggas i händerna på avdelningens pl [patrulledare] (och det ligger väl närmast tillhands). Eller också. Ja, varför inte tillsätta en *pojkestyrelse* vald av grabbarna själva ...⁸²

Att scouterna fick reda sig själva under en del av lägret var i och för sig inget nytt. Tidigare hade de övat sig genom så kallade Robinson Kruse-dagar – där grupper av scouter strandsattes under en dag för att klara sig själva genom att göra upp eld, tillreda mat, plocka bär med mera – vilket liknade hajkerna. Men dessa övningar simulerade överlevnad och handlade ytterst om att reda sig i naturen. Den ledarfria lägerdagen som den nu presenterades handlade i stället om organisation: att överlåta lägrets samhällsförvaltning till deltagarna.⁸³

Redan i Baden-Powells ursprungliga pojkscoutprogram lyftes medansvar och självbestämmande fram som viktiga komponenter i fostran. Patrullsystemet byggde på att den vuxne ledaren verkligen vågade lämna ifrån sig makt och ansvar till patrulledarna. Avigsidorna med detta system blev emellertid tydliga när idén om kamratuppfostran konfronterades med efterkrigstidens samhällsklimat. Under pojkscouternas förbunds läger Åvatyr 1950 blev detta smärtsamt tydligt när själva idén om kamratuppfostran såsom den praktiserades bland pojkscouter blev en riksnyhet och ett debattämne för de stora dagstidningarnas ledarsidor – med larm om pennalism, skamstraff och offentliga schavotteringar.

Åvatyr var det dittills största scoutlägret på svensk mark. I slutet av juli ryckte närmare 10 000 scouter från hela landet och därtill en större skara utländska besökare in på området vid Åva, i Tyresö utanför Stockholm (lägernamnet fungerade också som en påminnelse om dess karaktär av "äventyr").⁸⁴

En av patrullerna som närvarade var Hackspetten från Eslöv, vars loggbok fångade en del av händelseförloppet. Under lägrets tredje dag – stigfinnardagen – fick Hackspettens medlemmar besök av Långa Lassot, det vill säga Torvald Wermelin. Han var ett tillräckligt känt ansikte i sammanhanget för att patrullen Hackspetten skulle be att få

hans autograf både på patrullflaggan och i loggboken. Därefter följde en diskussion om uppförande:

När han skrivit satt han mitt bland ett tiotal scouter däribland P.I. och Lasse. Han slöt ett förbund med oss och vi lovade att om vi såg någon kasta papper skulle vi sparka honom i ryggslutet och klappa honom på ryggen och säga "med vänliga hälsningar från Lassor". Därefter skakade han hand med oss allesamman.⁸⁵

Av allt att döma tog pojkarna Långa Lassots ord på allvar. I Hackspetens loggbok återfinns ett inklistrat svartvitt fotografi på en leende pojke i bar överkropp som sitter fastspänd med fötterna i en skamstock. I händerna håller han upp ett glas vatten och en bit knäckebröd. Bildtexten förkunnar: "Här sitter Lasse i stocken för att han har kastat papper".⁸⁶ Vad deltagarna då inte visste var att bestraffningar av det här slaget skulle få stora konsekvenser. När deltagarna rest hem och lägerledningen skulle sammanfatta sina intryck kunde de konstatera att lägret inte bara kantats av rekorddåligt väder. Det hade också vållat en storm i pressen.

Åvatyr hade redan i samband med invigningen uppmärksammats i flertalet större svenska dagstidningar och presenterades bland annat på *Dagens Nyheters* förstasida. Ur Lennart Bernadottes invigningstal på fyra språk lyftes särskilt fram hans fredsappell, att de internationella besökarna från tolv nationer utgjorde ett levande bevis på att mellanfolkliga förhållanden kunde ordnas på andra sätt än "med bomber och kanoner".⁸⁷ *Dagens Nyheter* hade i en mindre notis rapporterat att lagrets första straff utdelats:

Laglydnaden är stor i scouternas Åvatyrläger, och hittills är det bara en av de omkring 10.000 deltagarna som ertappats med brott mot lägerstadgarna. Det var en liten krabat som kastat papper omkring sig litet vårdslöst, och på måndagen undfick han sitt straff offentligen: en liter kallt vatten i vardera byxbenet.

För den fortsatta rättsskipningen kommer en borgmästare att utses.⁸⁸

Ingenting i *Dagens Nyheters* notis vittnar som synes om ett kritiskt perspektiv på straffmetoden: snarare presenterades verkställandet som en lättsam lägeranekdot. Kvällstidningen *Expressen* fångade dock upp nyheten och skrev med allvarligare tonläge en kortare notis på ledarplats: "Scoutrörelsen har en gång för alla stelnat i sina former och

moderna och vettiga synpunkter på uppfostran har svårt att slå igenom i den rörelsen. Om nu en liten grabb slänger papper omkring så låt honom i herrans namn plocka upp dem igen, men varför låta honom undergå offentlig schavottering? Det är snudd på pennalism.”⁸⁹

Därmed var stenen i rullning. Dagen därpå pryddes disciplinstraffen vid Åvatyr *Dagens Nyheters* förstasida. ”Enig föräldraopinion mot Åvatyrmetoder” löd rubriken, där tidningens utsände också vittnade om att en scout placerats i en skamstock för att han smitit från disken och att varje lägerby ”utsett sin egen ’skarprättare’”. Tidningen meddelade vidare att vattenbestrafningen från föregående dag vållat upprörda telefonsamtal från föräldrar och att något motsvarande straff inte delats ut sedan dess. *Dagens Nyheter* konstaterade att det inte gick att avgöra om det berodde på ”en plötsligt inträffad humanare syn på uppfostringsproblemen inom scoutrörelsen” eller om det var ett svar på allmänhetens starka reaktion.⁹⁰

Nyheten om skamstocken fick *Expressen* att gå till förnyat angrepp mot Åvatyrs ”inhumana straffmetoder” på ledarplats. Om det fortsatte i denna anda fick rörelsen förvänta sig mothugg från ”de framstegsvänliga krafterna i landet.”⁹¹ Dagen därpå publicerade *Dagens Nyheter* åter en artikel om bestraffningsmetoderna, där bakgrunden till skamstocken förklarades vara en skämtsam gåva från några Örebroppapor, som velat bidra med något ”fornsvenskt” till lägret. Lägerledningen vände sig bestämt mot pennalism och straffkommenderingar och beskrev i stället nämnda straff som utslag för de ungas skämtlynne. Tidningens utsände intygade också urskuldande att några skräckkänslor inte väcktes hos den som besökte lägret: ”Möjligen en aning av avundsjuka.”⁹²

27 juli ägnade *Expressen* sin huvudledare åt kamratuppfostran vid Åvatyr. Tidningen menade att lägerledningen alltför lättvindigt försvarade sig med att de skämtsamma straffen handlat om ”självuppfostran i kamraternas krets”. Med hänvisning till ett då aktuellt fall av pennalism vid ett svenskt regemente (K 2 i Helsingborg) framhölls att kamratuppfostran nog lät vackert, men att gränsen till pennalism var flytande. Tidningen ifrågasatte också lägerledningens uppgift att straffen ansetts så roliga bland deltagarna. Om så verkligen var fallet, var de knappast pedagogiskt lämpliga som avskräckande straff, menade tidningen.⁹³

Uppståndelsen i medierna kring bestraffningsmetoderna vid Åvatyr berodde inte på att straff av den här sorten var en ny företeelse i pojkscoutsammanhang. I *Scouting for boys* förordade till exempel Baden-Powell, som bestraffning för svordomar, att de andra scouterna hällde en kopp kallt vatten i skjortärmen för varje förseelse.⁹⁴ Än mer frapperande är kanske att fotografier från föregående förbundsläger vid Gränsö 1946 visar att den så kallade skamstocken användes även då – till synes utan att väcka varken intern debatt eller nationellt mediedrev. Tvärtom lyftes ett fotografi på en leende pojke i stocken fram i årsskriften *Svenskt scoutliv*, som riktades till rörelsens välgörare.⁹⁵

Incidenterna med vattenstraff och skamstock vid Åvatyr konfronterade pojkscoutings praktiker för medborgarfostran med förändrade samhällsideal.⁹⁶ Pojkgängets inre psykologiska logik, såsom den presenterats i pojkscoutlitteraturen, hade tidigare beskrivits som en i grunden positiv kraft där en naturlig ledare utövade inflytande över övriga medlemmar. Gängets destruktiva inflytande och kraft skulle genom scouting omdirigeras i positiv riktning. Nu ifrågasattes själva grundvalarna för denna idé. Denna förändring skedde mot bakgrund av att skolagens framtid hade vuxit fram som en viktig utbildningspolitisk fråga i Sverige.⁹⁷

Enligt vice scoutchefen Bengt Junker fanns det viktiga lärdomar att dra av mediedrevet kring Åvatyr, framför allt att rörelsen behövde skapa bättre förståelse bland allmänheten för sitt arbete. Det gällde enligt Junker att ”i särskilt hög grad vända sig åt de håll, där man har minst förståelse för oss: stora delar av arbetarrörelsens folk och kanske också de kulturradikala kretsarna.” Bättre förankring i samhället var en förutsättning, annars riskerade scouting att framstå som ”en isolerad, otidsenlig företeelse från anno dazumal”.⁹⁸

Som nytilträdad scoutchef 1951 återvände Bengt Junker till frågan om pojkscoutrörelsen och samhällsfostran vid flera tillfällen. Särskilt betonade han möjligheterna till ökat samarbete mellan pojks- och flickscoutförbunden som ett led i en tidsenlig fostran för samhällsnytta.⁹⁹ Denna ståndpunkt kom också, som vi snart ska se, att bilda en grundton i den svenska scoutrörelsens arbete under resten av decenniet. Även Torvald Wermelin frågade sig om scoutrörelsen hade förutsättningar att växa på nytt. Hans uppmaning var mer praktiskt orienterad och kunde sammanfattas i parollen: ”Flytta in scoutkåren i

hemmen!” Enligt Wermelin krävdes bättre kontakt med barnens föräldrar, inte minst i form av ”mödraklubbar” och föräldraföreningar.¹⁰⁰ Det skulle ge förutsättningar till en starkare organisatorisk och ekonomisk bas för det lokala scoutarbetet. Dessutom behövde scouterna bli bättre på utåtriktat arbete – vad som fram till dess gått under benämningen propaganda, men under 1950-talet i stället kom att betecknas *public relations*.¹⁰¹ Dessa reformförslag: stärkt samarbete med flickscouterna, utökat föräldraengagemang och bättre anseende genom utåtriktat arbete, hjälper oss att förstå en del av de förändringar som skulle komma att ske under 1950-talet.

Medborgarskap och politiskt deltagande

Från Unga Örnars sida betonades det närmast paradoxala faktum att scoutrörelsen utgav sig för att vara en organisation som praktiserade fostran av medborgare samtidigt som friluftslivet sökte föra bort ungdomarna från samhället. Saknade scoutrörelsen tillräcklig förankring i samhället? I debatten om vildmarksromantik hade frågan drivits till sin spets, men som vi sett saknades inte heller självkritiska röster bland scoutledare. Bland scouternas specialmärken fanns i 1946 års uppsättning egentligen bara ett samhällsorienterat märke, hembygdsmärket, där kraven innefattade att känna hembygdens natur, viktigaste fornminnen liksom dess ”viktigaste industriella anläggningar och deras huvudsakliga produkter”.¹⁰² Kunskapen handlade om regional identifikation, vilket kan ses som ett uttryck för en medborgarfostran baserad på samhörighet och identitet. Däremot ställdes för detta märke inga krav på att känna till det kommunala styret eller andra politiska aspekter. När så kallade samhällsfrågor lyftes inom scoutrörelsen var det politiska perspektivet ofta frånvarande. I *Seniorscouthandboken* för flickscouter presenterades rörelsens sociala engagemang till exempel i tre huvudpunkter: kristen fostran, internationellt arbete samt hjälpsamhet. Den kristna linjen kännetecknades av bibelstudier, etikstudier och missionsstudier. Det internationella arbetet skulle bestå av språkstudier, brevväxling med utländska flickscouter samt bildandet av vänskapskåror. Hjälpsamheten innefattade socialt arbete – i denna ideala beskrivning exempelvis ”saningen av nöjeslivet” eller att arrangera ungdomsaftnar.¹⁰³

Punkterna visar på ett medborgarideal som fortsatt var knutet till civilt deltagande. I takt med att scoutrörelsen under efterkrigsåren

började diskutera sin samhällsfostrande modell kom emellertid också frågor som rörde politiskt deltagande att diskuteras mer flitigt. *Senior-scouthandboken* skilde sig från tidigare scoutbandböcker genom att – om än försiktigt – introducera ämnet politik för läsarna. Att frågan var känslig märktes tydligt:

”Politik”, säger somliga och rynkar på näsan, ”sånt skall man helst låta bli att befatta sig med”. De som talar så, har den uppfattningen att politik är ett ont, visserligen nödvändigt, men något som folk i allmänhet gör bäst i att inte blanda sig i. Men är politik i och för sig detta?¹⁰⁴

I sakliga ordalag beskrevs sedan hur medborgaren i en demokrati inhämtar information om de politiska partiernas program för att kunna bilda sin egen uppfattning, men också vikten av att studera hur partiernas representanter agerat i riksdag, landsting och kommuner. Senior-scouterna uppmanades att skaffa sig en balanserad bild av politiken genom att läsa tidningar av olika politiska kulörer.¹⁰⁵

I och med att demokrati slog igenom som ledord i scoutrörelsen ställdes också större krav på att scouterna som vuxna kunde axla rollen som politiskt aktiva medborgare. Främst rörde detta seniorscouterna, som ansågs mest mogna att engagera sig i dessa frågor och ett tydligt exempel på denna omställning var initiativet ”Ungdomens parlament” som inleddes verksamhetsåret 1957/1958.¹⁰⁶ I samarbete med försäkringsbolaget Ansvar diskuterade seniorscouters aktuella samhällsproblem en gång om året. Initiativet beskrevs som ”seniorscoutings svar på de vuxnas kritik mot dagens ungdom” och handlade första året om alkoholkonsumtionen bland unga.¹⁰⁷

Det medborgarskap som scouting sökte fostra till innefattade härmed även drag av politiskt deltagande. Även om Ungdomens parlament inte direkt införlivades i lägerlivet gjordes andra försök att stärka ett medborgarideal av aktivt samhälleligt deltagande även vid lägren. Ett exempel var nordisk seniorscoutsamling för flickor som ägde rum sommaren 1956 i textilindustrisamhället Tranemo i Västergötland. Lägre-ret var uppdelat i två delar. Först tillbringade deltagarna en vecka i samhället där de aktivt deltog genom arbete på fabriker och i affärer, på banker eller ålderdomshem. Därefter avslutades sammankomsten med fyra dagar av lägerliv vid Vättern. Deltagarna förbereddes genom studiecirkel med tio träffar på temat textil. De fick lära sig om hemslöjd

och lokala traditioner, men också fakta om textilindustrins betydelse för Sveriges ekonomi. Lägre sökte förmedla kunskap om det samhälle ungdomar kunde förväntas vara på väg mot: framför allt i yrkeslivet. I rapporten från lägre kunde man läsa att flickorna efter avverkat program i Tranemo, där de stiftat bekantskap med industrisamhällets "hårt specialiserade arbetsfallor", hamnade i "en lidelsefull debatt" om "ackordarbetets press på individen kontra produktionskapaciteten".¹⁰⁸ Att intresset för frågor av så konkret samhällsrelevans var så stort väckte intern förvåning: "Trodde ni att våra seniorscouter kunde lägga en bra bit av sin själ i en debatt kring ackordsättning!!" frågade sig rapportens författare med dubbla utropstecken.¹⁰⁹

Internationella ideal och sociala insatser

Efterkrigstidens inter-nationalism

Även om den svenska scoutrörelsens kontakter med utländska förbund hade begränsats till ett minimum under andra världskriget levde rörelsens internationella strävanden vidare och återupptogs efter fredsslutet 1945. 1947 arrangerades i Frankrike den första jamboreen efter kriget, med närmare 25 000 deltagare. Jamboreer för pojkar hölls också 1951 i Österrike, 1955 i Kanada samt 1957 i Storbritannien. Någon motsvarande tradition etablerades inte inom flickscouting, däremot samlades flickscouter till fyra olika internationella läger 1957 för att fira hundraårsminnet av Robert Baden-Powells födelse. Dessutom vannade flickscouterörelsen i Sverige sig om att ha utländska besökare på sina förbundsläger – vilka beskrevs som internationella sammankomster. Därtill anordnade Sveriges Flickors Scoutförbund språkresor och andra internationella aktiviteter.¹¹⁰

När de internationella kontakterna återupptogs efter andra världskrigets slut tog det internationella hjälparbetet, vilket inletts på allvar i samband med Finlandshjälpen i krigets inledning, också ny fart. Redan vintern 1945, det vill säga några månader innan striderna i Europa hade upphört, inledde Sveriges Flickors Scoutförbund en "efterkrigsinsamling" för återuppbyggnaden av Europa.¹¹¹ De föreställningar om tacksamhet över att landet skonats från krigets fasor som figurerat så flitigt under kriget skulle nu omsättas i konstruktivt arbete. I tidningen *Treklövern* skrev Margareta Puke:

Vi som alla dessa år levat i fred och ro, skall vi inte med glädje ge allt vi någon kan, för att på så sätt bereda våra jämnåriga kamrater en chans att på nytt få bli scouter, på nytt få vara med i scoutings glada äventyr.¹¹²

När freden (i Europa) väl infann sig i maj samma år betonades åter det ansvar som just de svenska scouterna bar för grannländernas och Europas återuppbyggnad:

Glädjen och lyckan är stor, men ansvaret inför de dagar, som komma, är ändå större. Det är inte minst på er, svenska flickscouter, som ansvaret faller, ty det är på ungdomen det beror hur tiden efter freden blir.¹¹³

Denna anda av internationellt ansvar för återuppbyggnaden, i första hand av Norden men i vidare mening även Europa och världen, fortsatte efter krigets slut. Sommaren 1945 besökte världsflickscoutchefen Olave Baden-Powell Sverige och höll ett tal på Haga slott, som i översättning återpublicerades i *Treklövern*. Där liknade hon scoutrörelsen vid ett stort hus, med många rum:

De svenska flickscouterna, har ett mycket fint rum i det där huset. Flickscouterna i andra länder ser upp till er som ett föredöme och för att få inspiration och hjälp. Ni svenska flickscouter, måste göra en insats för att flickscoutrörelsen skall föras framåt och det kan ni göra genom att arbeta på att förbättra era scoutkunskaper.¹¹⁴

Det var med andra ord genom personlighetens daning, karaktärens självfostran och självförbättring som de svenska flickscouterna förväntades visa sig som internationella förebilder. På så sätt etablerades också en direkt länk mellan det personliga ansvaret att dana sig själv och drömmen om en bättre, fredligare värld. Flickscouterna förväntades förkroppsliga denna förändring, samtidigt som de bidrog med konkret hjälp till människor från andra länder: ”Räcker vår scoutentusiasm att ge livsmod åt de arma ungdomarna, som ej haft en lycklig barndomstid”, frågade flickscoutchefen Gerda Bäckström *Treklövern*s läsare då elva tyskor besökte Stockholm 1947.¹¹⁵ För de människor som förlorat hopp och livslust till följd av krigets fasor skulle de svenska scouterna visa en annan verklighet. I en annan artikel skrev Bäckström vidare:

För mig stod det då klart, att flickscoutledarna från de länder, som undgått krigets härjningar, måste lära flickorna i sina kårer att vi ha förpliktelser mot alla dessa ungdomar, som kanske saknar inte bara det nödvändiga materiella utan alldeles särskilt ett intresse i livet, ett mål, ett ideal.¹¹⁶

Vid en jämförelse mellan pojk- och flickscoutförbunden framstår dessa humanitära och internationalistiska tankefigurer ha haft en starkare ställning inom flickscouting och det humanitära hjälparbete som riktades bortom Sveriges gränser knöt an till föreställningar om kvinnlig hjälpsamhet. När pojkscoutchefen Folke Bernadotte hälsade freden i maj 1945 var blicken i stället huvudsakligen riktad mot det svenska samhället och scoutledarnas plikt mot dess ungdom:

Vi kan se mot en ljusare framtid, men den blir inte vår om vi inte tar nya tag, om vi inte går in med glödande entusiasm och energi för vår uppgift att samla svenska pojkar under våra baner; inte för att lysa med goda statistiska medlemsiffror, inte heller för att vi skall kunna skryta med nya framgångar utan för att vi skall göra vår självklara fosterländska plikt mot den svenska ungdom, som vi ha åtagit oss att hjälpa.¹¹⁷

Också här talades om hjälpsamhet, men i detta fall i ett sammanhang av fostran av den manliga ungdomen. Även i tidningen *Scouten* riktades under samma månad en appell till pojkscouterna som utgick från deras ansvar som medborgare i just Sverige:

Ett gammalt ordspråk säger, att man intet vet om lyckan, förrän man mist den. Vi har vårt land orört. Det kan finnas skäl att påminna om den lyckan. En sådan sak förpliktar. Låt se att du inte är en onyttig medborgare i vårt land.¹¹⁸

Även om både pojk- och flickscouting omfamnade ett internationellt ideal som manifesterades bland annat i tanken på ömsesidig förståelse genom möten på läger, uttrycktes och förmedlades dessa tankar på delvis olika sätt och med olika kraft. I sin undersökning av internationellt arbete i amerikanska flickorganisationer under kalla kriget har Jennifer Helgren visat att det fanns en genusdimension i den tidiga efterkrigstidens ungdomsinternationalism. Ansvaret att arbeta för fred, hjälpsamhet och internationell förståelse presenterades som ett ansvar för flickor och byggde på flick- och kvinnoroller knutna till den privata sfärens relationer.¹¹⁹ Enligt Helgren uppmanades flickor i USA vid denna tid att odla personliga relationer med flickor från andra länder som ett led i att skapa internationell förståelse och samhörighet.¹²⁰ För de svenska seniorflickscouterna ingick också internationellt arbete som en av hörnstenarna i den samhällsinriktade verksamheten och 1959 kunde SFS meddela att varje distrikt inom förbundet hade ett internationellt ombud.¹²¹

Det faktiska inslag av utländska besökare som förekom vid förbundslägren utgjorde också en konkret påminnelse om den gränsöverskridande verksamhet som den svenska scoutrörelsen eftersträvade. Vid Björkö hedrades de utländska besökarna med egna fanor kring samlingsplatsen, vilket utgjorde en påminnelse om den mångfald av nationaliteter som förekom inom flickscouting. Men som påpekades i ett tidigare kapitel stod scoutrörelsens internationalism inte nödvändigtvis i motsättning till nationell identifikation. Den kanadensiska historikern Kristine Alexander har påpekat att scoutrörelsens internationalism regelmässigt betonade både likheter och skillnader.¹²² Å ena sidan framhävdes det allmänmänskliga och gemensamma i fråga om lag och löfte. Exempelvis skrev flickscoutchefen Estelle Bernadotte att flickscouter över hela världen egentligen var ganska lika: de delade samma glädjeämnen, upplevde samma problem och hade samma vilja att ”gå med de goda krafterna i världen och slåss mot det onda, både inom oss själva och utanför.”¹²³ Å andra sidan lyftes de särdrag och kulturella skillnader fram som gjorde rörelsen till ett lapptäcke av distinkta nationer. Förväntningar om just skillnad bidrog till att nyfikenheten kring besökarna kunde vara stor, att döma av redogörelserna från flickscouternas förbundsläger. En deltagare rapporterade från förbundets läger vid Tromtö 1954:

Besöksdagarna var prövande för de stackars utlänningarna. Mest intressanta var helt naturligt de långväga gästerna – en australiensare eller nyzeeländare kunde ju eventuellt vara mörkhyad. Så var nu inte fallet, och efter ett besök hos nyssnämnda säges en liten nordbo ha yttrat ett av besvikelse fyllt: ”Jaså, va’ dom inte svarta!”¹²⁴

Vid jamboreer och andra scoutsammankomster förväntades scouterna både odla förståelse och kamratskap med utländska scouter, men samtidigt känna stolthet över det svenska. Till och med den svenska flaggans nationella symbolik placerades in i ett internationellt ideal: ”Vi är stolta över vår vackra, svenska flagga – inte av högmod, för att vi tror, att Sverige är överlägset andra länder, men för att vi först, när vi lärt oss känna gemenskapen med vårt eget land och dess innevånare kan lära oss riktigt värda och uppskatta främmande länder och folk.”¹²⁵

Enligt resonemanget var nationell orientering och identifikation en förutsättning för internationell förståelse. Det innebar att scouterna

alltid förväntades möta kamrater från andra länder på grundval av både likhet och skillnad. De internationella kontakterna visade på så sätt att barn och ungdomar i alla länder hade liknande problem och pekade därmed i riktning mot universalism och transnationellt medborgarskap. Å andra sidan var nationella särdrag viktiga för att framställa det svenska.

Att hjälpa andra

Till frågan om medborgarskapets innehåll hörde också engagemang för så kallade sociala frågor. Hjälpssamhet hade alltid tillhört hörnstenarna i scoutrörelsens arbetssätt. En scout förväntades bland annat utföra goda gärningar varje dag, så kallade *good turns*. I takt med att välståndet i Sverige växte och välfärdsstaten tog form sökte organisationerna nya former och riktningar för sina sociala insatser. 1952 skrev två seniorscouter till *SFS Ledarblad* och frågade sig om det sociala arbetet verkligen var nödvändigt. De hade svårt att komma på bra förslag till aktiviteter och hade negativa erfarenheter av att gå ut med julkorgar till behövande hem. Sverige skilde sig, ansåg de, från de krigshärjade länderna i Europa eller länder "där social- och fattigvården är mindre utvecklad än i Sverige." Insändarskribenterna vände sig inte mot allt "som rör det sociala" men ansåg: "att man skulle kunna tjäna samhället på bättre sätt genom att fostra sig själv till en god medborgare."¹²⁶

Insändaren representerade inte flickscoutförbundets officiella hållning i frågan, men frågeställningen blottade likväl en problematik för den svenska scoutrörelsens efterkrigsprogram. Hur skulle hjälpssamhetsidealet praktiseras i den framväxande välfärdsstaten där statliga program tog ett större ansvar för medborgarnas liv och hälsa? I ett svar till de två seniorscouterna skrev en seniorscoutgrupp från Nybro att de övat in ett sagospel i form av en uppsättning av *Snövit och de sju dvärgarna*, bearbetad av Astrid Lindgren, som en del av en Rädda Barnen-kampanj. På så sätt bidrog de till "saneringen av nöjeslivet" samtidigt som de skänkte pengar till Rädda Barnens utlandsinsatser.¹²⁷ Det var nämligen just de krigshärjade länderna och deras befolkningar som flickscouterna i Sverige borde hjälpa med sina sociala insatser. Detta kom till uttryck i flickscouternas hjälpaktion som lanserades 1953, och vars syfte var en insamling till förmån för östtyska flyktingbarn i Västtyskland. Insamlingen visade att effekterna av andra världskriget i högsta grad fortfa-

rande påverkade Europa, men också att flickscouterna hållit liv i den utåtriktade blick som anlagts vid andra världskrigets utbrott och som i internationalismens anda innebar att föremål för hjälpinsatser söktes bortom Sveriges gränser.¹²⁸

Det civilt deltagande medborgaridealet begränsade sig emellertid inte till flickscouterna. Även Sveriges Scoutförbund genomförde under det långa femtiotalet ett antal uppmärksammade insamlingskampanjer till välgörande ändamål. 1951–1952 inleddes en stor insamling till förmån för skolor åt hörselskadade barn under namnet 40-årsgåvan (med anledning av pojkscoutförbundets jubileum 1952). Förutom det ekonomiska bidraget sågs kampanjen som en möjlighet att öva pojkscouterna i sparsamhet och hjälpsamhet. Efter de mindre muntra tidningsrubrikerna som präglat förbundslandet vid Åvatyr sommaren 1950 behövde rörelsen också uppmärksammas i mer positiva sammanhang.¹²⁹ Kampanjen beskrevs som en succé. Över 400 000 kronor samlades in och socialdemokraten Hildur Nygren kallade, enligt ledartidningen *Totem*, insamlingen för ”en insats värd att minnas i svensk socialhistoria”.¹³⁰

I insamlingen till förmån för tyska flyktigbarn tvingades flickscouterna däremot arbeta i motvind. Tidigt år 1954 hade kampanjen resulterat i 55 626 kronor – en bråkdel av vad pojkarne mäktat med i sin insamling. *SFS Ledarblad* konstaterade:

Allmänhetens reaktionsförmåga har dessutom mer och mer avtrubbats inför flyktigarnas hårda öden. Vi kan ärligt säga, att målet för vår hjälpaktion inte har varit särskilt populärt, men på lång sikt är varje ansträngning att förbättra levnadsomständigheter hos vår tids flyktingar av omätlig betydelse.¹³¹

Tack vare en rejäl spurt landade hjälpaktionen resultat på 98 500 kronor, men summan motsvarade ändå inte förväntningarna. Ett par år senare, 1955–1956, samarbetade i stället förbunden genom Ljuspunkten, en insamling till förmån för synskadade barn. Resultatet blev mer än 800 000 insamlade kronor.¹³² 1956 lanserade SFS också en ny insamlingskampanj under namnet Treklöveraktionen till förmån för rörelsehindrad ungdom. Målet var att samla in pengar till ett rehabiliteringshem, vilket förverkligades 1961 i form av Treklöverhemmet i Bohuslän. 1958 bedrev Sveriges Scoutförbund också Folke Bernadotte-aktionen inför tioårsminnet av den forne scoutchefens död. Insamlingen gick till barn med cerebral pares och andra neurologiska funktionshinder.¹³³

Flickscouterna inledde denna filantropiska kampanjverksamhet i internationalistisk anda, men övergick till att satsa på samma sorts insamlingar som pojkscouterna företog: kampanjer för barn i Sverige med funktionsnedsättningar. Insamlingskampanjerna vittnade om ett mer aktivt och nationellt organiserat samhällsengagemang. Målgruppen var barn som inte fick tillräcklig hjälp av välfärdsstatens reformprogram. Alla kampanjer utgick från målsättningen att barn skulle hjälpa andra barn. Indirekt kan kampanjerna samtidigt ses som förstärkande av en gränsdragning mellan normal och avvikande. Scouterna förväntades hjälpa barn "som är annorlunda, inte som andra" – som saken uttrycktes av scoutchefen Bengt Junker.¹³⁴ Därmed förstärktes bilden av scouten som normal, frisk och rörlig.

Även om det civilt deltagande medborgarskapet genom de nationella insamlingskampanjerna huvudsakligen begreppsliggjordes som en nationell angelägenhet, praktiserad i form av svenska barns hjälp till andra svenska barn, förekom det ansatser till en internationalisering av den praktiserade hjälpsamheten också i pojkscoutrörelsen. Internationella insamlingskampanjer förekom till exempel på lokal nivå. En sådan insamling rapporterades från ett scoutkonfirmandläger i Höör 1960, där en ledare talat om sina resor i "underutvecklade länder".¹³⁵ Lägerdeltagarna inledde sedan en kampanj till förmån för Lutherska världsflyktinghjälpen som samlade in "närmare 2 000 kronor". I en artikel om denna insamling konstaterade tidningen *Scouten* att "det för närvarande, i sputnikarnas och rymdfärdernas tidevarv, finns 43 miljoner flyktingar i världen och 560 miljoner människor som lever på eller under svältgränsen."¹³⁶

Den materiella och tekniska utvecklingen, i detta fall exemplifierade genom rymdålderns landvinningar, kontrasterades mot den nöd som rådde i världen. Liksom i Unga Örnars retorik ansågs Sverige ha ett stort ansvar och en viktig roll i skapandet av en mer jämlik värld. Samtidigt stärktes det asymmetriska förhållandet mellan svensk självbild och omvärldssyn. Intresset för dessa frågor ökade under undersökningsperiodens sista år. Ett exempel som kan lyftas fram är det tidigare omnämnda initiativet "Ungdomens parlament". Hösten 1960 var temat den globala befolkningsökningen och fattigdomen.¹³⁷ Den internationalisering av samhällsproblemen som var tydlig inom Unga Örnar under denna period kan också skönjas inom scoutrörelsen.

I tidningen *Scouten* presenterades ämnet för läsarna med alarmerande faktauppgifter: om befolkningsökningen skulle fortsätta i samma takt skulle jordens befolkning om tusen år uppgå till 5 000 biljoner, men också att två tredjedelar av jordens befolkning var undernärda samt "att fattigdomen i de mindre utvecklade områdena med alla dess följder är ett hot mot *vår* framtid".¹³⁸

Det avslutande perspektivet, att den globala fattigdomen utgjorde ett hot även mot "oss" i Sverige är förstås relevant i sammanhanget. Det speglade en uppdelning i ett industrialiserat "vi" och ett underutvecklat "de" och manifesterade föreställningar om en global asymmetri. Samtidigt vittnar det om hur svensk biståndsdiskurs under dessa år också kunde formuleras i termer av indirekt (svensk) samhällsnytta genom att globala orättvisor på sikt riskerade att undergräva den materiella och sociala basen för svenskt välstånd.¹³⁹ Tidningen rapporterade att seniorscoutlag runt om i landet funnit olika förslag och lösningar på problemen. Horngänget i Ludvika tillverkade åtta diagram, som illustrerade problemens natur och slog fast att "de underutvecklade länderna" bör hjälpas att öka sin livsmedelsproduktion. Augustenborgs scoutkår i Malmö skänkte å sin sida 50 kronor till Internationella ungdomshjälpen medan Borgs scoutkår i Norrköping beslöt att stå för ett fadderbarn.¹⁴⁰

Debatten om internationell fattigdom och internationella hjälpsatser under 1950-talet kan ses som ett preludium till de kampanjer för internationell hjälp och bistånd som lanserades av den svenska scoutrörelsen under efterföljande decennier, bland annat projekten Jambo Tanzania 1972–1974 samt Sri Lanka 1975–1978.¹⁴¹ Som jämförelse har Jennifer Helgren påpekat att de internationella kontakter som etablerades mellan flickor från USA och andra länder vid denna tid grundades på ett ojämlikt förhållande, där de amerikanska flickorna framstod som materiellt och kulturellt överlägsna flickor i fattigare länder eller det krigsdrabbade Europa.¹⁴² Det förefaller ha funnits likheter mellan Sverige och USA i etableringen av en asymmetrisk internationalism, med den uppenbara skillnaden att Sverige inte var direkt involverat i kalla krigets kulturella och politiska kapprustning.

Att bruka naturen: från nyttoläger till naturskydd

Under beredskapsårens skogs- och jordbruksläger hade förhållningssättet till naturen präglats av ett tydligt nyttoperspektiv i folkförsörjningens tjänst. Efter krigets slut försvann nyttolägren, även om avvecklingen av sådana skedde med viss fördröjning.¹⁴³ Att en tradition av nyttoinslag i lägerlivet levde vidare märks tydligast i de så kallade skogsmansläger som Sveriges Scoutförbund ordnade från och med sommaren 1949, i samarbete bland annat med bolaget Mo och Domsjö.¹⁴⁴ Målgruppen var de så kallade nyingarna, det vill säga pojkar i åldern 15–16 år, i övergångsfasen mellan patrull- och seniorscoutålder. Deltagarna arbetade 42-timmarsveckor med plantering, markberedning och hyggesrensning – och fick lön för sitt arbete. Skogsläger i Norrland för äldre pojkscouter blev sedan något av en tradition. 1953 meddelades visserligen att på grund av det sviktande konjunkturläget kunde, på Arbetsmarknadsstyrelsens inrådan, endast ett 60-tal pojkar från Västernorrlands och Västerbottens län erbjudas plats.¹⁴⁵ Men sommaren 1955 hade skogsmanslägren återkommit och blivit ett stående inslag i lägerutbudet för äldre pojkscouter, där pojarna ”har hårdats i ett stärkande friluftsliv med yxa och säg i näven”.¹⁴⁶

I jämförelse med beredskapsårens läger presenterades skogslägren inte lika entydigt som samhällsnyttiga. I stället framhölls möjligheterna för scouterna att tjäna pengar och skaffa sig värdefull yrkeserfarenhet samtidigt som de gavs möjlighet till vistelse i skog och mark. Nyttan individualiserades. Samtidigt var skogslägren de tydligaste uttrycken för ett förhållningssätt till den svenska naturen som länge återfunnits inom scoutrörelsen, där naturresursernas ekonomiska värde tillskrevs stor betydelse. Tidningen *Scoutens* läsare påmindes om den svenska skogens ekonomiska värde:

Inte den minsta fläck av vårt lands skogsmark, där skog *kan* växa, får ligga till ingen nytta. Så säger lagen. Och landets skogar är därför i dag vår största förmögenhet. [– – –] Tänk efter själv! Vad får vi ur skogen? Vi bygger hus. Vi får tidningar och böcker och allt annat papper. Vi får stolpar, pålar, järnvägssliprar, möbler. Vi får bränsle av alla de slag. Lägg därtill såpa, tvål, tjära, sprängämnen, färgämnen och mycket annat.¹⁴⁷

Skogen som nationalekonomisk resurs motiverade också ofta varför frågor om naturskydd och naturvård presenterades som viktiga för scouterna att känna till:

Om man betänker att skogen ger oss socker, fodercellulosa, tvål, såpa, cellull, silke, papper, sprängämnen, tjära, färger, film och mycket annat, så väntar man sig ovillkorligen att varje svensk med den allra största hänsyn och försiktighet skulle umgås med den. Men det är långt ifrån fallet.¹⁴⁸

Den ekonomiska dimensionens betydelse för naturskydds- och naturvårdsfrågorna märktes i artiklar där frågor om naturskydd och naturvård presenterades för scouterna. Ett exempel är artikelserien "Operation naturvård" i *Scouten* 1955–1956, från vilken den första av ovanstående citat är hämtat, som tog sin utgångspunkt just i skogens nationalekonomiska värden. Att orsaka skada i naturen innebar att förstöra Sveriges viktigaste ekonomiska resurs och därmed grunden för samhällets välbefinnande.

Den ekonomiska dimensionen kompletterades av ett estetiskt-etiskt synsätt. Det (est)etiska betraktelsesättet tog sin utgångspunkt i naturens visuella egenskaper: upplevelsen av skönhet och harmoni. Ytterst handlade det om människans möjlighet att njuta av naturen, vilket innebar att djur och växtlighet skulle skyddas så att alla människor, även framtida generationer, skulle kunna njuta av dess upplevelser:

Plockar du alltså bort en del av vårens blomsterskrud, har du inte bara bestulit de vandrare, som kommer efter dig, på den glädje, som *de* har lika stor rätt till. Du har också bestulit dig själv och andra på en ögonfägnad, som ni kunde haft både nästa år och alla andra år framåt.¹⁴⁹

Något motsatsförhållande mellan det ekonomiska och (est)etiska betraktelsesättet förelåg inte. Genom förvaltande och hushållande av skogens resurser skulle skogens estetiska och ekonomiska värden båda bevaras.¹⁵⁰

Frågan om naturskydd diskuterades framför allt i termer av synlig påverkan på landskapet. Scouterna fick lära sig att alltid återställa sin lägerplats till det skick de funnit den vid lägrets början. Att endast lämna efter sig två saker – tack till markägaren och ingenting – var en sentens från Baden-Powell som flitigt återupprepades i lägersammanhang.¹⁵¹ Naturskydd blev på så sätt en fråga som främst rörde det visuella landskapet. I den utsträckning det går att tala om ett upplevt hot mot naturen föreställdes detta av synliga ingrepp i form av skövling och nedskräpning. Därför blir det förståeligt att lägerhandböcker från

tiden rekommenderade att avfall – inklusive tidningspapper och burkar av metall – skulle grävas ner i marken intill lägerplatsen.¹⁵²

Inför flickscouternas förbundsläger Tromtö i Blekinge skärgård 1954 upplyste tidningen *Treklövern* sina läsare om betydelsen av naturskydd, närmare bestämt vikten av att vid lägrets slut städa upp lägerplatsen och lämna den i samma skick som de funnit den. Detta hade enligt uppgift inte fungerat tillfredsställande vid föregående förbundsläger. Lägreten skulle signalera: ”att här lever och bor idel för naturen omtänksamma flickor och ledare, vilka väl förstått att förvalta sitt pund – en tids härlig samvaro med Guds fria natur.”¹⁵³ Även lägersekreteraren Inger Sköld uppmanade flickscoutledare att lära flickorna om naturskydd inför lägreten – vilket i sammanhanget innebar att fara varsamst fram i naturen och inte lämna synliga ingrepp efter sig.¹⁵⁴ Uppmaningarna tycks ha gett resultat. Efter lägreten konstaterade åtminstone flickscoutchefen Märta Norrman att Tromtö ”var det finaste storlägerområde vi lämnat efter oss i SFS, vilket visar, att vi lärt oss en del på Björkö och Stråken!”¹⁵⁵

I miljöhistorisk forskning har 1950-talet beskrivits som en övergångsperiod i svensk naturvårdsdebatt. Enstaka vetenskapsidkare och debattörer som Georg Borgström och Sten Selander varnade för ekologiska problem av globala proportioner, men varken termerna ekologi eller miljö hade ännu kommit i allmänt bruk och det globala perspektivet hade ännu inte slagit igenom i naturskyddspolitikern.¹⁵⁶ Hotet mot naturen diskuterades i regel med utgångspunkt i synlig påverkan på landskapet samt avgränsade eller artspecifika problem. Efter utgivningen av Rachel Carsons *Tyst vår* 1962 fick den ekologiska debatten en ny dimension, där hotet mot naturen och människan tydligare vävdes samman.¹⁵⁷ I slutet av 1960-talet fick miljödebatten sedan en vidare global politisk och social dimension där människan framstod som ett akut hot mot sin egen och planetens framtid.¹⁵⁸

Ur det perspektivet blir det förståeligt att artikelserien ”Operation naturvård” i *Scouten* från mitten av 1950-talet diskuterade naturvård med utgångspunkt i behovet av att skapa gynnsamma förutsättningar för skogsbruket. Och när tidningen *Scouten* 1957 publicerade en artikelserie på temat ”Land i fara”, av Svenska Naturskyddsföreningens Sten Dahlskog, dominerade fortfarande den synliga påverkan på naturen. Ett avsnitt handlade till exempel om ”vandaler i naturen”; män-

Att gräva ner avfall sågs länge som det bästa sättet att undvika nedskräpning i naturen. Illustration ur scouthandboken *Lägerliv* (1928).

niskor som stör fågellivet, sparkar sönder mossor och på andra sätt rör sig oaksamt i landskapet. I denna serie hade emellertid även frågorna om naturvård börjat knytas till frågor som inte enbart rörde individens rekreationsumgänge med naturen. Exempelvis betonades vikten av avloppsrening.¹⁵⁹

Sammanfattningsvis handlade frågan om naturskydd i en scoutkontext vid denna tid främst om synliga ingrepp i landskapet. Att bygga upp och sedan återställa en lägerplats till sitt ursprungliga skick var ett moment där detta ideal praktiserades och gjordes tydligt för scouterna själva. Den enskildes vistelse i skog och mark var föremål för reglering och självreglering, med målsättningen att scouten inte skulle lämna synliga ingrepp i naturen. Motiven för detta rörde både den estetiska naturupplevelsen och landets ekonomiska resurser. Det handlade emellertid också om att forma beteenden som hade betydelse även för tillvaron som samhällsmedborgare: att inte skräpa ner handlade ytterst om att den enskilde medborgaren kontrollerade sitt eget handlande och såg sambandet mellan en handling och dess effekter på omgivningen. Fostran för naturen var med andra ord nära samman-

länkad med fostran för samhället. Det är också mot bakgrund av detta som de omtalade bestraffningarna för nedskräpning vid Ävattyrilägrät 1950 bör ses.

Under 1950-talets andra hälft kom frågor om naturskydd också att spela en större roll i scoutrörelsens samhällsengagemang. Hösten 1957 ordnade Sveriges Scoutförbund en kampanjvecka där en av tre punkter – förutom förbättrad ”stil” och kunskap om scoutlagen – var att ”Ansvar för vår svenska natur ska väckas.” Detta skulle, enligt ett tidstypiskt synsätt, ske genom en storstädning i naturen.¹⁶⁰

I pojkscouternas ledartidning skrev Bengt Gustafson – kårchef i Märsta och tillika aktiv i Svenska Naturskyddsföreningen:

Ja, dra på munnen bara och ryck på axlarna, men faktum är att det är vi själva som håller på att göra slut på naturen, och det är vi själva som håller på att fränhända oss allemansrätten.¹⁶¹

Gustafson beskrev naturen som ett känsligt system där små förändringar i ett led kunde få stora konsekvenser i ett annat, men utgångspunkten var fortfarande att den svenska skogen utgjorde en ”nationaltillgång”.¹⁶²

Engagemanget utökades ytterligare 1959. I samarbete med Svenska Naturskyddsföreningen formulerade Sveriges Scoutförbund mottot för årets lägersommar: ”Bli vän med naturen”. På fem olika platser i Sverige hölls landsdelsläger, från Rödö utanför Sundsvall i norr till skånska Ivön i söder. I samband med denna kampanj skrev Bengt Gustafson en skarpt formulerad artikel i *Samspel* där frågorna om naturskydd för första gången – i scoutsammanhang – knöts till bredare samhällsproblem och formulerades i termer av en global kris. Gustafson tog inte sin utgångspunkt i nedskräpning eller brutna kvistar utan skrev under rubriken ”Vi underutvecklar oss själva”. Samtidigt som det pågick en omfattande global befolkningsökning minskade jordens odlingsbara areal, slog Gustafson fast:

Vi missköter vår jord, vår natur, i en enorm skala. Plundrar naturtillgångarna. Tilldelar oss själva rollen som ”naturens herrar” helt omedvetna om att vi är underkastade precis samma lagar som alla andra levande varelser. Det finns all anledning att fråga, om något kommer att lämnas kvar till våra efterkommande.¹⁶³

Perspektivet skilde sig markant från de tankar om naturvård och naturskydd som tidigare dominerat inom scoutrörelsen, men påminde om det som framförts av bland annat Georg Borgström och Sten Selander under 1950-talet, där frågorna om den svenska naturens framtid knöts till globala frågor som överbefolkning, fattigdom och näringsbrist.¹⁶⁴ Genom det globala fattigdoms- och utvecklingsperspektivet knöts naturvårdsfrågorna samman med idéer som också flitigt kommit till uttryck i samband med de humanitära frågorna inom Unga Örnar under 1950-talets andra hälft: flyktingkriser, undernäring, fattigdom. Gustafson skrev:

Här står vi upp och talar om "underutvecklade länder" och hjälp till dem, helt omedvetna om att vi håller på att underutveckla oss själva genom att vi inte tar hänsyn till de ekologiska sammanhangen (Ekologi = vetenskapen om djurs och växters förhållande till sin omgivning och till varandra).¹⁶⁵

Gustafson avslutade: "Det är helt enkelt ett livsvillkor för oss, att vi motarbetar naturförstöringen. Det är ekonomi på lång sikt."¹⁶⁶ Det kan vara värt att notera att den svenska naturen och då i synnerhet den svenska skogens ekonomiska värden också kunde mobiliseras som en resurs i diskussionerna om Sveriges roll i det internationella utvecklingsarbetet. I ledartidningen *Totem* 1955–1956 kunde man till exempel läsa att skogens resurser kunde motverka fattigdom och svält globalt och på så sätt bli "mänsklighetens räddare" i en framtida träålder.

Även om vi ha svårt att mobilisera den rätta medkänslan för den hungrande hälften av jordens befolkning och ha ändå svårare att räcka den en hjälpande hand, borde dock kunskapen om världens allmäntillstånd och vägarna ur svårigheterna hos oss alstra en djup tacksamhet över, att en nådig försyn låtit oss födas i ett land, som sett ur den kommande träålderns perspektiv bokstavligen flyter av mjölk och honung. [– – –] Vi borde kunna betrakta vår gröna rikedom med större respekt än tillförne, se på skogen inte bara som rekreationsplats och inspirationskälla utan även som den materiella grund, på vilken vi i väsentlig grad bygga vårt välstånd och vår kultur nu och framdeles. Den svenska skogen är en tillgång, som icke sviker oss, om vi behandla den med omtanke, förstånd och respekt. Den utgör därtill vårt främsta bidrag att lätta världens betryck.¹⁶⁷

Detta perspektiv framhävde skogens betydelse som svensk nationaltillgång, skogs- och naturvårdens betydelse för det materiella välståndet i samhället, vikten av att känna tacksamhet över denna rikedom samt

en möjlighet och ett ansvar för att nyttja detta välstånd till att lätta de problem som drabbat övriga delar av världen.

Skogsvård fortsatte också ha betydelse inom Sveriges Scoutförbunds naturvårdsarbete. Samarbetet mellan Naturskyddsföreningen och Sveriges Scoutförbund kring lägren 1959 skulle bland annat konkretiseras i form av naturstigar utformade av Naturskyddsföreningen, med frågetävlingar och diplom till ”goda naturvårdare”. Pojkscoutförbundet höll också en gemensam ledarkurs tillsammans med Naturskyddsföreningen. Tonvikten för naturvårdsfrågorna låg fortfarande på skogen och dess ekonomiska resurser. Varje landsdelsläger skulle exempelvis enligt planerna ”skapa ’sin’ skog” där plantering av vårdskog, gallring och hyggesrensning lärdes ut.¹⁶⁸

Vägen till samgående

I den svenska scoutrörelsens historieskrivning har det tidiga 1950-talet beskrivits som en tid då scouting ”så smått skulle smygas undan”.¹⁶⁹ Åvatyr 1950 blev Sveriges Scoutförbunds sista stora förbundsläger. Vilken betydelse tidningarnas rapportering om pennalism hade för beslutet att avstå från liknande arrangemang i framtiden kan diskuteras. De officiella skälen anförde huvudsakligen att lägren vuxit sig för stora och krävde alltför mycket tid och kraft av arrangörerna. I stället för ett nytt förbunds läger för pojkar 1954 arrangerades sex olika landsdelsläger sommaren 1955. De olika lägerplatserna representerade olika delar av Sveriges natur, från Abisko i norr till Snapphaneläget vid Broby i söder. Konceptet med sex olika landsdelsläger upprepades 1959 under namnet L-59. Flickscouterernas förbunds läger, som i fråga om organisation och deltagarantal varit mindre än pojkscouterernas, återkom efter Björkö 1946 med Stråkenläget 1949, Tromtö i Blekinge 1954 samt Västgötaresan 1959.

Mot bakgrund av idédebatten om scoutidealet och anklagelserna om pennalism genomgick pojkscoutrörelsen under tidigt 1950-tal också en omprövning av dess ambitioner att utgöra en fostran i manlighet. Ett av de områden där Bengt Junker ansåg att scoutrörelsen hade anledning att fundera över sin position var den könsuppdelade verksamheten.

Ett särskilt område där vi bör ta vara på kritiken är när det gäller förhållandet pojkar–flickor. Vad har vi gjort på det området utom att vi för oss skrivit en

del löjeväckande, victorianska bestämmelser i våra stadgar? Kan inte studiearbetet bli en kontrapunkt, där pojkar och flickor kan arbeta ihop.¹⁷⁰

Mer studiearbete och ökat samarbete med flickscouterna var två av de förslag som enligt Junker kunde stärka rörelsens samhällsrelevans och möjligheter att växa.¹⁷¹ När Bengt Junker 1951 retoriskt frågade i vilken riktning pojkscouting borde utvecklas hamnade ökat samarbete mellan pojk- och flickscouter i fokus: "Så visst som samhället byggs av man och kvinna gemensamt, kunde intet vara farligare än att sätta upp något orealistiskt maskulint ideal för våra pojkar."¹⁷² I stället ville Junker se ökat samarbete mellan flick- och pojkscouter – även i patrullåldern:

Patrullåldern ska vara lärotiden för det samarbete i livet, som vi nu så ofta efterlyser: på arbetsplatserna, i alla samhällets organisationer, i den svenska demokrati, som just ska bäras upp av samarbete.¹⁷³

Retoriskt skilde sig denna inställning markant från det maskulina ideal som tidigare dominerat inom pojkscouting, där kamp och strid under kontrollerade former utgjorde en av grundpelarna för manlig karaktärsfostran. I inledningen till *Scouthandboken* (1946 års utgåva) stod det till exempel att en pojke inte blev scout bara genom att sätta på sig scoutdräkten: "Du måste *kämpa* dig dit! Med knutna nävar och bistert hopknipna läppar ska du slåss för att bli sådan. *Det är karlatag!*"¹⁷⁴

Bengt Junker å sin sida noterade vidare att det inom förbundet redan fanns många kvinnor, framför allt i form av varungeledarinnor och föräldraföreningens mammor. Deras inflytande var enligt Junker viktigt för att "bevara oss från faran att hemfalla åt dyrkan av ett falskt maskulint ideal."¹⁷⁵ Som motsats till dessa falska maskulina ideal ställdes begreppet samarbete.

Den anda av hårdscouting som tidigare utgjort ett manligt scoutideal kritiserades nu öppet av scoutchefen Junker:

Kan vi inom pojkscoutrörelsen svära oss fria från att ibland ha strävat efter utpräglad maskulina ideal, en fostran som lätt leder till att man ser ned på det feminina? Låg inte i det på sin tid moderna begreppet "hårdscouting" något av detta? Låt oss vara ense om att scouting aldrig får bli en skola för beundran av förment maskulin överlägsenhet. Det är *medmänsklighet* som samhällsfostran ska avse. Vi – liksom alla andra ungdomsorganisationer – måste känna ett ansvar för att söka bryta slentriantänkande när det gäller förhållandet mellan könen.¹⁷⁶

Även flickscoutchefen Estelle Bernadotte såg vid denna tid (1953) positivt på tendenserna till ökad samscouting under efterkrigstiden, men menade samtidigt att flickor och pojkar även fortsättningsvis måste "arbeta efter sin egenart".¹⁷⁷

Vid en jämförelse mellan flick- och pojkscoutförbunden tycks pojkscoutförbundets syn på manlighetsfostran ha förändrats mer under dessa år än flickscoutförbundets syn på fostran i kvinnlighet. En tolkning som ligger nära till hands är att pojkscoutings maskulina ideal var svårare att förena med efterkrigstidens demokratiska medborgarideal.

Till en början handlade diskussionerna om ökat samarbete mellan flick- och pojkscouters huvudsakligen om de äldre ungdomarna i senior- respektive vandrarscoutåldern. Seniorscoutverksamheten hade länge varit något av ett sorgbarn för rörelsen. Detta var stadiet i verksamheten då scouterna förväntades ta steget att bli fullvärdiga medborgare. Ändå hade både flick- och pojkscoutrörelsen haft svårt att behålla medlemmar i övergången från patrullålder till seniorer. Ett ökat samarbete mellan pojkar och flickor sågs som eftersträvänsvärt, bland annat för att flickor och pojkar i tonåren förväntades börja intressera sig för det motsatta könet. Blandade grupper skulle därför vara mer tilltalande för ungdomarna. En flickscoutledare skrev:

Låt oss inte framhärda i att vara unika på den punkten, att vi isolerar våra äldre tonåringar var på sitt håll! Att vi hittills gjort det i så stor utsträckning är *en* av anledningarna till att vårt arbete inte lyckats i den utsträckning vi skulle önskat.¹⁷⁸

Från och med budgetåret 1947/1948 lämnade staten också bidrag till studieverksamhet. Trots att scoutings metod i många stycken formulerats som en motvikt till boklig bildning uppstod därmed en möjlighet för rörelsen att stärka ekonomin genom ekonomiska bidrag. Studiecirklar i ämnen som orienteringsteori, teater och lägerengelska presenterades som exempel på lämplig verksamhet för seniorscouters och ledare. Sveriges Scoutförbunds särskilt ansvarige för utveckling av studieverksamheten, Karl Lundholm, såg i detta sammanhang ett ökat samarbete mellan pojkar och flickor som en självklarhet – inte minst som ett medel för att skapa en mer bärkraftig studieverksamhet: "Ett samarbete på *patrullstadiet är icke aktuellt*, utan vad jag menar är våra

medlemmar över femton år. Sammanförandet av flickor–pojkar borde vara en odiskutabel uppgift.”¹⁷⁹

Scoutrörelsens studieverksamhet var ett tydligt avsteg från den traditionella scoutmetodens betoning av praktiskt arbete och utomhusverksamhet. Verksamheten infördes under inflytande av de statliga bidragen och bar därför spår av statlig styrning i riktning mot studiearbete, med studiecirkeln som normativ utgångspunkt. Att scoutrörelsens medborgarskolning under dessa år påverkades i mer teoretisk riktning kan åtminstone delvis därför ses som ett resultat av statlig intervention under socialdemokratiskt inflytande. Å andra sidan ska studieverksamhetens betydelse inom scouting inte heller överdrivas. Lundholm vittnade exempelvis om att många seniorscoutlag verkade se studierna som ett främmande inslag i förhållande till egentlig scouting och därför var föga intresserade av att få igång verksamheten.¹⁸⁰ I Sveriges Flickors Scoutförbunds årsberättelse 1953 meddelades att det inte gick att tala om ”något studiearbetets genombrott” men att intresset ökat och att studieverksamhet blivit ”en allt naturligare arbetsform inom scouting”.¹⁸¹

I mitten av 1950-talet genomfördes en grundlig omorganisation av seniorscouting där verksamheten tydligare öppnades för att integrera flickor och pojkar. Samtidigt skulle seniorverksamheten också bli mer samhällsinriktad.¹⁸² 1952 hölls den första gemensamma kursen för seniorscoutledare från de båda förbunden.¹⁸³ Integreringen skedde inte i ett vakuum. Samundervisning för äldre skolbarn hade under 1900-talet gått från undantag till norm och just 1956 började flickskolesystemet avvecklas. 1957 års skolberedning, som ledde fram till enhetsskolereformen 1962, hänvisade till ett forskningsläge där eventuella skillnader mellan könen var mindre än mellan individer med viss könstillhörighet.¹⁸⁴ Samarbete mellan pojkar och flickor låg med andra ord i tiden. Den könsintegrerade verksamhet som tillämpats inom Unga Örnar sedan starten låg nu i flera avseenden närmare samhällets mittfära. I Sverige gick vägen mot ökad samscouting därför i linje med en anpassning till samhället. Dock bör det framhållas att detta arbete i en internationell kontext tvärtom framstod som ett radikalt experiment.¹⁸⁵ I andra länder bedrevs scouting vid denna tid nästan uteslutande enligt könsuppdelade principer. De internationella samarbetsorganen för scouting var också uppdelade i separata byråer för pojke- och flickscoutorganisationer.

Ökat samarbete och nya lägerinslag

I början av 1950-talet inledde pojkscoutrörelsen ett aktivt arbete för att knyta föräldrar närmare rörelsen. Initiativet kan ses i ljuset av rörelsens stagnation i fråga om medlemsantal. Syftet var att ta till vara på föräldrars insatser för insamlingar, medlemsrekrytering samt som ledare i rörelsen. Särskilda föräldrakurser anordnades i Sveriges Scoutförbunds regi.¹⁸⁶ Scoutchefen Bengt Junker talade om scouting som "ett familjeprogram".¹⁸⁷ Samtidigt uppstod praktiska problem när fler föräldrar engagerade sig i scoutrörelsen. För de föräldrar som engagerade sig i sina söners och döttrars verksamhet vållade den könsuppdelade verksamheten och de åtskilda förbunden problem. Förbunden försökte bland annat möta dessa utmaningar genom att skapa gemensamma föräldragrupper, med följderna att förbunden för flick- och pojkscouter knöts närmare varandra.¹⁸⁸ På sikt bidrog föräldrarnas ökade engagemang i scouting därför till ökad integration mellan pojks- och flickscouting.

Föräldrarnas ökade närvaro i scoutverksamheten fick också betydelse för lägerlivet. Att scouting beskrevs som en familjeverksamhet innebar att föräldrar också engagerades i utflykter och läger. Även om det är svårt att mäta i kvantitativa termer förefaller föräldrarnas medverkan vid läger ha ökat under perioden, inte bara som tidigare i form av besöksdagar utan i vissa fall även i form av särskilda föräldraläger i anslutning till scouternas läger. När pojkscoutförbundet ordnade landsdelsläger under namnet L-59 sommaren 1959 hade arrangörerna "planerat för ledarnas, ledarfamiljernas och scoutföräldrarnas lägerdeltagande", där föräldraläger samordnades med ledarfamiljernas boende. Lägerkurser för föräldrar planerades också in.¹⁸⁹

För många scouter hade en del av tjusningen med sommarens läger legat i möjligheten att resa bort från hemmet och vardagen. Föräldrasamverkan vid lägren kan därför antas ha minskat utrymmet för autonomi från hemmet.¹⁹⁰ Petra Rantatalo har beskrivit en liknande utveckling inom Friluftsrörelsen under denna tid, och betecknat den som en *domesticering av friluftslivet*, där organisationens verksamhet förändrades i riktning mot det mer familjeorienterade. Äventyrliga och hårdande vildmarksinslag tonades ner till förmån för utfärder i närmiljön.¹⁹¹

I scoutsammanhang kan denna process ses som sammanlänkad med en avtagande maskulinisering av friluftslivet inom scouting. När hem-

met inte längre betraktades som en feminiserande miljö som hotade att förklena pojkar, utan i stället sågs som grunden för samverkan mellan män och kvinnor, kunde inte längre lägerlivet motiveras som en exklusivt maskulin miljö där män skulle fostra pojkar till män.¹⁹²

Det ökade samarbetet mellan pojks- och flickscoutförbunden rörde till en början främst seniorscoutarbetet och föräldraföreningar. Men även i verksamheten som riktade sig till scouter i patrullåldern märktes skillnader. Sommaren 1953 ordnades det första samscoutlägret på prov i samarbete mellan Sveriges Scoutförbund och Sveriges Flickors Scoutförbund vid Korgil utanför Norrtälje. Lägrets cirka 175 deltagare fördelades i fyra byar: två för pojkscouter, en för flickscouter samt en by för stab och ledarnas familjer. Pojkar och flickor bodde alltså åtskilda. Nio av lägrets sexton övningspass ordnades gemensamt för flickor och pojkar, medan de i vissa verksamheter var uppdelade. I en rapport från lägret beskrevs att pojkarna ”briljerade med sin styrka och kunighet i att bygga matsalar, kraftiga lägerportar o.d.” medan flickorna hävdade sig väl i tävlingar som *woodcraft* och sjukvård (”till ledarnas stolthet”).¹⁹³

Enligt ledarna var erfarenheterna även bland scouterna övervägande positiva: ”De flesta vunno på det – främst genom att få tillfälle att upptäcka att det inte är något märkvärdigt att leva bland flickor och lära sig naturlighet i umgänget med dem.”¹⁹⁴ Efter det lyckade försöket uppmanades till fler försöksläger.¹⁹⁵ Hur vanliga sådana läger blev är svårt att avläsa i källmaterialet. Några exakta regler för hur läger med deltagande av både flickor och pojkar i patrullåldern skulle utformas fanns till en början inte. Däremot betonades att alla arrangemang på ett sådant läger inte borde vara gemensamma.¹⁹⁶

Förbunden går samman

1957 beslöt styrelserna för Sveriges Scoutförbund och Sveriges Flickors Scoutförbund att tillsätta en gemensam kommitté för att undersöka möjligheterna till ökat samarbete mellan förbunden, huvudsakligen för att lösa utmaningarna kring hur den alltmer konsintegrerade seniorscoutverksamheten och föräldraföreningarna skulle organiseras på förbunds nivå. Två år senare presenterade kommittén sitt förslag: ett fullständigt samgående mellan de två förbunden. På SFS förbunds möte våren 1959 röstade en stor majoritet av delegaterna för ett principbeslut

om samgående, en procedur som upprepades vid Sveriges Scoutförbunds möte i november samma år.¹⁹⁷

I november 1960 röstade representanter för Sveriges Scoutförbund och Sveriges Flickors Scoutförbund på en gemensam stämma för ett samgående. Företrädare för både pojk- och flickscouting betonade dock att detta administrativa beslut *inte* skulle påverka de enskilda pojk- och flickscouterna i patrullåldern.¹⁹⁸ Bildandet av Svenska Scoutförbundet (SSF) innebar därför inte något omedelbart slut för pojk- och flickscouting i Sverige.¹⁹⁹ Trots dessa försäkringar stod det tidigt klart att samgåendet mellan pojk- och flickscoutförbunden öppnade upp för en mer omfattande integration mellan pojkar och flickor. Astrid Magnusson från SFS skrev att de viktigaste skälen till samgåendet *inte* var de praktiska fördelarna med ett enat förbund, utan att förhållandet bättre speglade den anda rörelsen sökte förmedla:

Barn är flickor och pojkar, ungdom är flickor och pojkar, samhället – ja, hela mänskligheten – består av kvinnor och män. Vi ska leva tillsammans, arbeta tillsammans, leka och roa oss tillsammans, lida och sörja tillsammans med allt vad det betyder av problem och konflikter. Låt oss träna oss här för i scouting!²⁰⁰

Även pojkscoutchefen Bengt Junker, som betonade de praktiska fördelarna med ett gemensamt förbund, beskrev utvecklingen till ökad samscouting som en i grunden naturlig anpassning till samhällets villkor: ”I själva verket är det inte manlighet vi vill fostra våra pojkar till och inte heller kvinnlighet för våra flickor. Det är medmänsklighet, som skall stå i förgrunden”.²⁰¹

Beslutet andades optimism och framtidstro. Avsaknaden av nostalgi i samband med beslutet var påtaglig. Endast i flickscouternas ledartidning uppmärksammades det faktum att beslutet om samgående faktiskt också innebar *slutet* på en epok.²⁰² Som redan nämnts noterade Bengt Junker att beslutet om samgående behövde ses som en anpassning till rådande förhållanden i samhället:

Någon betydelse har väl det förhållandet haft, att scoutings uppdragande av skiljelinjer mellan manligt och kvinnligt varit föremål för en häftig kritik från andra organisationer. Det gäller inte minst från Unga Örnars sida, där man alltifrån rörelsens start bedrivit en verksamhet gemensam för flickor och pojkar.²⁰³

Fostran i demokrati och ökat samarbete mellan pojk- och flickscouter framstår som två av de tydligaste tendenserna i scoutrörelsens medborgarfostran under det långa femtiotalet. Just dessa punkter hade också ingått i radiodebatten mellan Bengt Junker och Sven-Arne Stahre från Unga Örnar 1949. Sammanslagningen av scoutförbunden kan ses som ett uttryck för att scoutrörelsens och Unga Örnars medborgarideal konvergerade. Tre decennier tidigare hade Unga Örnar inspirerats av scoutrörelsens program i fråga om lag, dräkt och friluftsversamhet. När det gällde samgåendet mellan förbunden lyftes i stället Unga Örnar fram som en förebild för scoutrörelsen. Detta ger stöd åt Klas Sandells och Sverker Sörlins beskrivning av scoutrörelsen som samhällsbärande. Under det starka socialdemokratiska inflytandet i Sverige under "folk- eller medborgarhemmets" epok förändrades också scoutrörelsen.

Sammanfattning

Under efterkrigstiden fortsatte scoutrörelsen att bedriva medborgarfostran genom friluft- och lägerliv. I förhållande till mellankrigstiden präglades verksamheten huvudsakligen av kontinuitet, vilket talar emot hypotesen om andra världskriget som en vattendelare för friluftsversamheten. Konkret märktes erfarenheterna av krigsåren främst i de nyttoläger med inriktning på skogsarbete som fortsatte att ordnas av Sveriges Scoutförbund i samarbete med skogsindustrin, vilka kan ses som en fortsättning på beredskapstidens nyttoinriktade lägerverksamhet. I övrigt framstår friluftsversamheten huvudsakligen som en fortsättning av de linjer som kunde skönjas under mellankrigstiden.

Om lägerverksamheten präglades av kontinuitet i förhållande till perioden före kriget märktes däremot ett tydligare brott rörande medborgarfostran och hur föreställningar om det goda medborgarskapet artikulerades. I andra världskrigets efterdyningar inleddes en idédebatt där viktiga inslag i scoutrörelsens karaktärsfostran togs upp till diskussion. Rörelsen anammade också ett medborgarideal där begreppet demokrati fick en framskjuten plats. Patrullsystemet framhölls som en fostran i praktisk demokrati. Samtidigt har jag argumenterat för att pojkscouternas principer för kamratuppfostran blev föremål för kritik på grund av ändrade normer kring uppfostran och barns autonomi,

vilket gav upphov till en mindre presstorm i samband med förbundslägre Åvatyr 1950. Detta ledde bland annat till att vissa maskulint präglade element i scoutprogrammet ifrågasattes internt.

I likhet med Unga Örnar kan en asymmetrisk internationalism skönjas, särskilt i slutet av perioden. Flickscoutförbundet ordnade en hjälpaktion på förbunds nivå till förmån för tyska flyktingar, men i övrigt organiserade scoutförbunden sina större kampanjer som insatser till förmån för barn med funktionshinder inom Sverige. På så sätt kunde scouterna göra insatser för grupper som upplevdes ha fallit utanför den framväxande välfärdsstatens åtgärdsprogram samtidigt som det förstärkte bilden av den hjälpande scouten som frisk och *normal*.

Lägren fortsatte att utgöra en viktig plats för medborgarfostran genom att deltagarna aktivt iklädde sig rollen som samhällsmedlemmar. De byggde upp lägren och bebodde dem, gjorde sig hemmastadda i naturen. Hajken lyftes också fram som ett medel för att fostra aktiva och självverksamma medborgare. Inslagen av byggande och uppförande av lägersamhällen betonades alltmer inom flickscoutförbundet, vilket märktes i flickscouternas klassprov. Skillnaderna i hur friluftsliv bedrevs för pojkar och flickor förefaller ha minskat. Pojkscouting som en fostran i manlighet tonades ner och mänsklighet (eller medmänsklighet) blev i stället ett centralt begrepp. Argumenten för en könsuppdelad verksamhet inom scouting avtog därmed. Ett samgående mellan scoutförbunden motiverades, som visats ovan, inte enbart praktiskt och organisatoriskt. Föräldraföreningar och integrerade seniorscoutergrupper visade på möjligheter till effektivisering inom ramarna för ett gemensamt förbund, men beslutet om ett samgående mellan scoutförbunden speglade också föreställningar om medborgarfostran i termer av samarbete och medmänsklighet, snarare än manlighet och kvinnlighet. Processen föregicks också av en ökad integration av pojk- och flickscoutverksamhet även på det praktiska planet. Sommaren 1953 hölls till exempel det första gemensamma lägre för pojkar och flickor i patrullåldern.

7. Medborgarfostran i naturen – en avslutande diskussion

Att fostra aktiva medborgare

Kontakt med naturen har varit ett viktigt inslag i ideal knutna till den moderna barndomen. Den här undersökningen har mer specifikt intresserat sig för hur friluftsliv använts som resurs för medborgarfostran. I detta avslutande kapitel kommer jag diskutera avhandlingens huvudresultat och hur de kan placeras in i ett bredare historievetenskapligt sammanhang. Ambitionen är också att ge några utblickar som visar hur resultaten kan ge relevanta perspektiv på dagsaktuella frågor.

I bokens inledning argumenterade jag för att studiet av medborgarfostran är viktigt för förståelsen av hur demokratiska samhällen fungerar. Även om termen medborgarskap syftar på förhållandet mellan individ och stat bör medborgarfostran inte betraktas som en exklusivt statlig angelägenhet. Tvärtom har utgångspunkten i undersökningen varit att fostran för medborgarskap även sker i det så kallade civilsamhället, exempelvis bland de organisationer som här analyserats.

I både scoutrörelsen och Unga Örnar fungerade naturen som en plats för fostran i medborgarskap under de decennier, från 1920-talets mitt till 1960-talets början, som undersökningen kartlagt. Genom att idka friluftsliv och lägerliv förväntades barn och ungdomar ta med sig erfarenheter och egenskaper från sina vistelser i naturen som sedan skulle bli till nytta för dem i en framtida tillvaro som vuxna medborgare – och därmed motiverades också friluftsliv som samhällsnyttigt. Eftersom friluftslivets yttersta syfte var att påverka barnen och ungdomarna permanent har friluftslivet betraktats som en dubbel resa, en rörelse ut i naturen följt av en återresa. Fostran genom friluftsliv har handlat om hur barnen och ungdomarna förväntas återvända till samhället med nya kunskaper, färdigheter och förhållningssätt. Att

tillfälligtvis lämna staden eller den så kallade civilisationen handlade inte om att tillvaron i naturen som sådan ansågs överlägsen. Organisationerna i denna undersökning var i den meningen inte civilisationskritiska.¹ Men genom att lämna samhället bakom sig blev det möjligt att upprätta platser där tillfälliga samhällen i miniatyr kunde iscensättas. Lågren har därför analyserats som *heterotopier*, platser karakteriserade genom deras kontrastverkan mot vardagens tillvaro. På så sätt framhävde lägerlivet ett samhällsideal, inte genom att ifrågasätta samhället utan genom att i miniatyrsamhället koncentrera det som uppfattades vara samhällets grundvalar och förutsättningarna för det goda medborgarskapet. Därför har naturen i denna undersökning inte i första hand framträtt i form av storslagna scenerier utan snarare som icke-samhälle, karakteriserad av att den är *särskild* (från samhället).

För att kunna studera fostran i medborgarskap har undersökningen utgått från ett begrepp om medborgarskap som inte begränsas till rättigheter eller juridisk status. Två dimensioner av medborgarskap har operationaliserats. För det första handlar det om medborgarskapet som *praktik*, i form av *aktivt deltagande*, vilket i sin tur brutits ner i de två huvudområdena *civilt* respektive *politiskt* deltagande. För det andra har medborgarskapet identifierats som en *identitetsskapande process*, huvudsakligen analyserad i förhållande till nationalism och internationalism. Medan denna senare form av fostran främst riktar sig till intellekt och känsla har jag identifierat en annan dimension av medborgarfostran som verkar genom kroppsliga tekniker. Genom att utgå från begreppen *liberal styrning* och *teknologier för medborgarskap* har målsättningen varit att fånga hur det goda medborgarskapet föreställdes som en självreglerande praktik, där medborgaren lär sig att reda sig själv. Enligt detta perspektiv har friluftsliv betraktats som en styrningsteknologi, ett sätt att fostra medborgare genom beteenden, rörelsemönster och förhållningssätt anpassade för ett modernt samhälle.

Ett grundläggande resultat är att både scoutrörelsen och Unga Örnar bedrev fostran för aktivt medborgarskap. Medborgarskapet behandlades inte i första hand som status, utan som ett eftersträvänt beteende. Att lära sig att agera som en god medborgare låg därför i kärnan av medborgarfostran. Medan scoutrörelsen betonade ett *civilt deltagande* medborgarskap, där den goda medborgaren agerade genom vardagliga handlingar och kroppsliga tekniker, lade Unga Örnar däre-

mot större tonvikt vid *politiskt deltagande*, exempelvis genom att förätta riksdagsval under sina läger.

I undersökningen av scoutrörelsens program för medborgarfostran och friluftsliv utgick jag från diskrepansen mellan de forskare som betonat rörelsens militära, konservativa, nationalistiska och disciplinära ambitioner respektive de som framhållit aspekter som fredsfost-
ran, internationalism, självförverkligande och möjligheter till emancipation. Utgångspunkten var att genom styrningsperspektivet bryta upp dikotomin och i stället betona scoutrörelsens medborgarfostran som ett medel där frihet och disciplin var varandras förutsättningar. I scoutrörelsen bedrevs medborgarfostran bland annat genom upprättandet av vanor och beteenden och syftade till aktiva medborgare som förväntades kunna reda sig själva. Friluftslivets överlevnadssimulering var en praktik som förväntades förmedla vikten av självverksamhet och självdisciplin till deltagarna. Betraktat ur detta perspektiv tydliggörs också friluftslivets potential som redskap för medborgarfostran.

Medborgarskapet hade därutöver en dimension av identitet, karakteriserad av scoutlöftets ord om plikten mot Gud och fosterlandet. I lägersammanhang förmedlades dessa ideal bland annat genom dagliga flaggceremonier, men också vid sånger och tal kring lägerelden. Den förtätade stämningen vid lägerbålet förväntades förändra scouterna inifrån, inympa minnen att bära med sig genom livet. Denna identitetsskapande process skilde sig således från andra element i medborgarfostran som tog sikte på praktisk, kroppslig aktivitet. Också i Unga Örnar befanns lägerelden vara en viktig plats för att förmedla allvarsord, men där lades, föga förvånande, större tonvikt på arbetargemenskap än nationellt vurmande. Å andra sidan visar sånger som "Sverige för folket" att arbete och nationell identitet kunde flätas samman, särskilt under mellankrigstiden, vilket sammanföll med socialdemokratins ambition att bli ett statsbärande parti som tonade ner klassretoriken för att i stället vända sig till "folket".

Så som jag operationaliserat *governmentality*-begreppet i denna undersökning, i termer av liberal styrning, blottläggs en skiljelinje mellan scoutrörelsen och Unga Örnar. Unga Örnar vände sig med tiden bort från några av de strategier eller tekniker som kan förknippas med friluftslivet som teknologi för medborgarskap, särskilt de element som rörde individens maktutövning över sig själv genom kroppsliga

tekniker. Individens vanebildande beteenden kom att spela en mindre framträdande roll i takt med att det pedagogiska värdet av överlevnadsträning och vildmarksromantik ifrågasattes.

Huruvida detta innebar en annan form av styrning eller icke-styrning är egentligen en fråga öppen för diskussion. Om den liberala styrningen förknippas med skapandet av självreglerande och självdisciplinerade medborgare betonade Unga Örnar snarare medborgarnas ömsesidiga beroende och behovet av att lösa problem kollektivt, genom politisk praktik. Kanske vore i så fall ett begrepp som *social* eller *korporativ* styrning mer passande? Jag vill dock framhålla att även Unga Örnar bedrev fostran som tog sikte på att skapa vad som uppfattades vara goda vanor, även om dessa förknippades med aktivt deltagande i politik och föreningsliv snarare än självreglerande handlingar och vardaglig praktik. Moraliska frågor, inte minst kring Sveriges förhållande till omvärlden, vävdes också in i Unga Örnars demokratiska fostransprojekt, och förväntades bidra till skapandet av aktiva medborgare. Ur det perspektivet ligger det närmast till hands att även betrakta Unga Örnars fostran som en form av liberal styrning, om än praktiserad med delvis andra uttryck. Hur som helst kan det vara på sin plats att lyfta fram distinktionen mellan de tekniker för medborgarfostran som tog sikte på identitet, exempelvis nationell och internationell identifikation, respektive de kroppsliga tekniker som betonade vardagliga handlingsmönster. Ser vi friluftsliv som en uppsättning praktiker vars kulturella och sociala innebörd var att iscensätta ett medborgarskap knutet till liberal styrning och individuell autonomi blir det förståeligt varför Unga Örnar redan till en början förespråkade ”måttfullt” friluftsliv och med tiden strök ordet friluftsliv ur målparagrafen, trots att organisationen fortsatte ordna läger och andra friluftaktiviteter.

Medborgarfostran mellan individ och kollektiv

Undersökningens resultat kan relateras till den vidare historiska kontexten kring Sveriges 1900-talshistoria. Det finns flera starka berättelser om Sverige under de årtionden som här stått i fokus. En handlar om framstegstanken, modernitetens genombrott och hur Sverige blev ”världens modernaste land”, eller kanske snarare kom att odla en nationell självbild knuten till modernitet.² Och mitt i allt detta: socialdemokratins starka inflytande på det svenska samhället och den ofta osenti-

mentala viljan att "lägga livet till rätta" för medborgarna.³ Elementen av stark modernitetstro och stark stat har enligt Henrik Berggren och Lars Trädgårdh legat till grund för en särpräglad svensk statsindividualism. Särskilt under efterkrigstiden utmärktes den av långtgående individualism i förening med en stark tro på statens förmåga att lösa medborgarnas problem. De organisationer som har undersökts i denna avhandling kan vid första anblicken förefalla hamna utanför denna ekvation, eftersom de tillhörde det som i dag ofta kallas civilsamhället men som historiskt oftare beskrivits i termer av folkrörelser och föreningsliv. Men enligt Berggren och Trädgårdh har även föreningslivet präglats av en i internationell jämförelse hög grad av frivillighet och jämlikhet.⁴ Den liberala styrning jag har förknippat med friluftsliv, med dess starka inslag av att reda sig själv och reglera sig själv, förefaller passa som hand i handske med denna berättelse.

Två förhållanden bör dock lyftas fram för att nyansera diskussionen. För det första var praktikerna som kartlagts i denna avhandling, särskilt sommarlägren, transnationella fenomen. Det går i detta avseende inte att tala om en specifikt svensk erfarenhet kring lägerlivets medborgarfostran. Mot detta kan emellertid invändas att deltagarna vid de svenska läger av tillfällig karaktär som här undersökts förefaller ha varit mer aktivt delaktiga i upprättandet och iscensättandet av lägeret som samhälle, i jämförelse med exempelvis USA där permanenta lägerplatser var vanligare.⁵

För det andra är det värt att poängtera att folkrörelsernas och föreningslivets plats i idéerna om det goda samhället. Även inom socialdemokratien fanns en strömning som i föreningsliv och folkrörelser såg en viktig motvikt till industrisamhällets och storstädernas rotlöshet. Då framstod föreningar som Unga Örnar som potentiella fostrare av framtida demokrater i dubbel bemärkelse, eftersom demokratins fortlevnad enligt detta synsätt inte bara förutsatte medborgerlig kompetens utan också tilltro och tillfredsställelse genom gemenskap. Inom både scoutrörelsen och Unga Örnar fungerade föreningslivet med andra ord som en potentiell förmedlare av gemenskap som skilde sig från relationen individ–stat.

I förhållande till den socialdemokratiska välfärdsstaten avtecknar sig konturerna av en historisk lärdom. Eftersom välfärdsstatens framväxt i Sverige är så nära förknippad med just socialdemokratien finns en

tendens att betrakta perioden som närmast synonym med partiet. Men människors liv och vardag formades givetvis inte bara av en abstrakt socialdemokratisk maktapparat. Tillvaron i "Folkhemssverige" präglades, i likhet med andra epoker, av många aktörer och idéströmningar. Förutom att visa att fostran i aktivt medborgarskap inte begränsades till direkt statlig intervention hoppas jag med denna undersökning ha illustrerat *hur* processen kunde ske utspritt i samhället, på fritiden, i föreningslivet.

Folkhemshistoriens sociala ingenjörskonst har, i likhet med *governmentality*-traditionens terminologi, en tendens att leda tankarna i klaustrofobisk riktning. Trots att scoutrörelsen och Unga Örnar bedrev en form av medborgarfostran där den uppväxande befolkningen var målet vore det missvisande att beskriva processen i termer av social ingenjörskonst. Den liberala styrningens strävan att lära medborgarna att *lägga livet till rätta för sig själva* bar drag av både bemyndigande och kontroll.

Ett förhållande som bör kommenteras i relation till styrningsperspektivet är för övrigt den relativa avsaknaden av tekniker för kartläggning, kategorisering och kunskapsproduktion. Studier av statlig styrning har annars betonat att kunskap är intimt sammanlänkad med maktutövning.⁶ Därför kan det vara värt att påpeka att kunskapsproduktionen varit relativt frånvarande i friluftslivets liberala styrning. Visst hänvisades det i handböcker och ledartidningar ibland till vetenskapliga rön eller auktoriteter, men överlag är det bestående intrycket det motsatta: att de metoder för medborgarfostran som här presenterats byggde på en generisk förståelse av "hur barn är". En tänkbar förklaring är att barnen i sig inte uppfattades som *problem* och därför inte heller i behov av kartläggning, utan att de snarare sågs som potentiella lösare av upplevda samhällsproblem genom fostran.

En internationell utblick

Det finns skäl att inte överbetona det svenska i denna berättelse. Det internationella samarbetet och idéernas internationella spridning vittnar om att de praktiker som undersökts ingick i en transnationell kontext, trots att begreppet friluftsliv ofta framställts som utmärkande för Sverige eller Skandinavien. Scoutrörelsen och Unga Örnars internationella paraplyorganisation, International Falcon Movement, kan ur

detta perspektiv ses som aktörer i skapandet av en global barndom. Genom gemensamma läger, förmedling av brevvänner, utlandsbesök och spridning av information skapades en form av internationalism underifrån. Organisationernas internationalism kom på sätt och vis uppifrån, genom att den iscensattes av ledare, men den syftade till att skapa en kulturell internationell gemenskap underifrån, där barn och ungdomar lärde känna varandra över nationsgränserna och på så vis utgjorde en garant för fredlig samlevnad. De läger som hade internationella inslag kan därmed ses som platser där internationalism lokaliserades och praktiserades.

Det olympiska lägret i Stockholm 1912 vittnar om att den svenska scoutrörelsen redan från starten praktiserade ett internationalistiskt ideal, parallellt med fostran i fosterlandskärlek. Den internationalistiska inriktningen ökade och fick starkare organisatorisk grund under mellankrigstiden, då både pojk- och flickscoutförbunden etablerade internationella nätverk och internationella läger. Även Unga Örnar bedrev under mellankrigstiden internationellt samarbete, huvudsakligen med de skandinaviska grannländerna.

Jag har vidare argumenterat för att internationalismen under andra världskriget försköts i asymmetrisk riktning, där begrepp som tacksamhet blev nyckelord. I jämförelse med de krigsdrabbade grannländernas barn framstod svenska ungdomar som lyckligt lottade, och bar därmed ett ansvar att hjälpa. I Unga Örnar kom under efterkrigstiden idéer om ekonomiska orättvisor att beskrivas i termer av problem mellan rika och fattiga länder. Att vara svensk innebar ett ansvar att hjälpa. Internationalismen förstärkte på så vis indirekt bilden av Sverige som rikt och välmående, vilket också illustrerar hur nationalism och internationalism kunde samverka. Sambandet mellan erfarenheterna av kriget och den svenska biståndspolitikens uppkomst är en fråga som är ofullständigt belyst i tidigare forskning. Även här skulle ett transnationellt anslag kunna operationaliseras för att visa om och hur erfarenheterna från kriget påverkade utformningen av biståndspolitik, exempelvis inom Norden. Barn- och ungdomshistoriska perspektiv kan samtidigt tjäna till att belysa hur förmedling av internationalistiska ideal praktiserats.

Medborgarfostran för pojkar och flickor

Medan Unga Örnar bedrev en könsintegrerad verksamhet från starten uppstod scouting för flickor och pojkar inom ramen för separata förbund, med i många avseenden likartade om än inte identiska riktlinjer, organisationsstruktur och klassprov. Medan tidigare genushistorisk forskning om scoutrörelsens historia i Sverige analyserat de drag som utmärkte pojks- och flickscouting som arenor för fostran av just pojkar respektive flickor har denna undersökning också belyst några av de aspekter i friluftslivets medborgarfostran som förenade de två verksamheterna.

Eftersom både friluftsliv och medborgarskap uppfattades som kontroversiella inslag i fostran av flickor under de år då flickscouting etablerades behövde rörelsens ledare formulera ett program som ansågs passande i allmänhetens ögon, men ändå lockade flickor att delta. Trots rådande normer i samhället reducerades aldrig flickscouting till en kurs för blivande mödrar eller husmödrar. Deras scoutlag betonade i likhet med pojkscouternas självuppooffring, heder och aktivt civilt deltagande genom hjälpsamhet. Genom friluftsliv och läger övades de att reda sig själva. Denna fostran i autonomi framstår ur ett genushistoriskt perspektiv som en teknik för bemyndigande eller *empowerment*. Det tjänar också till att illustrera hur friluftsliv som teknik för medborgarskap kunnat verka både i termer av frihet och kontroll.

Vad som i en internationell scoutkontext framstår som mest utmärkande med den historia som tecknats här är de svenska förbundens beslut att gå samman i ett könsintegrerat förbund 1960. Scoutrörelsens interna diskussion om medborgaridealet under efterkrigsåren, där bland annat vissa maskulint kodade inslag uppfattades som otidsenliga, ledde till ett ökat fokus på förmåga till samarbete mellan pojkar och flickor som inslag i medborgarfostran. 1953 hölls det första integrerade försöklägre för pojks- och flickscouter från Sveriges Scoutförbund och Sveriges Flickors Scoutförbund. Tendenserna till avmaskulinerings i kombination med ett mer aktivt lägerideal för flickscouterna innebar att skillnaderna i lägerverksamheten och fostran i medborgarskap mellan pojkar och flickor minskade under perioden.

Sverige var ett av de första länderna som integrerade pojks- och flickscouter och beslutet uppfattades på vissa håll som kontroversiellt. Bland annat hotades de svenska flickscouterna att uteslutas ur det inter-

nationella samarbetsorganet WAGGS.⁷ Samscouting, *co-ed scouting*, har sedan dess spridit sig. I början av 1970-talet gjorde det brittiska pojkscoutförbundet The Scout Association det möjligt för flickor att bli seniorscouter, och 2007, när den brittiska scoutrörelsen firade hundraårsjubileet av försökslägret på Brownsea Island, öppnades alla förbundets grupper för både pojkar och flickor i alla åldrar. Även medlemskap i Boy Scouts of America är i dag öppet för flickor, dock bara inom satsningen Venture Scouts, för ungdomar i åldern 14–20 år.

Däremot har både de brittiska *girl guides* och amerikanska *girl scouts* behållit sin prägel som organisationer för enbart flickor. Organisationen World Association of Girl Guides and Girl Scouts (WAGGS) har i dag fler än 10 miljoner medlemmar i 150 länder. Brittiska flickor med intresse för scouting kan med andra ord välja om de vill bli medlemmar i ett gemensamt eller separat förbund.

Beslutet att integrera de svenska pojks- och flickscoutförbunden kan på sätt och vis betraktas som en framgång för jämställdheten. Femtio år tidigare hade rörelsens ledare betraktat det som otänkbart att låta pojkar och flickor fostras i en gemensam organisation efter samma principer. Vid ingången till 1960-talet hade attityden till fostran av pojkar och flickor uppenbarligen förändrats i väsentliga avseenden. Men under ett halvsekel hade flickscouterna byggt upp en rörelse med egna traditioner och egen historia, som nu riskerade att glömmas bort. Långt innan någon myntade uttrycket *girl power* hade flickscouter visat att de kunde utmana gränserna för vad som ansågs passande för flickor att sysselsätta sig med, under former som åtminstone i teorin byggde på glädje, frivillighet och gemenskap.⁸ När flickscouting upphörde försvann därmed också tillgången till ett eget, organisatoriskt rum. Det har inte legat inom ramen för denna undersökning att kartlägga *effekterna* av samgåendet mellan de svenska pojks- och flickscoutförbunden, men frågan framstår som relevant för vidare forskning. Inte minst behövs transnationell forskning som kan kartlägga hur frågan hanterats i olika länder.

Beredskapsårens betydelse

Under andra världskriget påverkades både scoutrörelsens och Unga Örnars verksamhet av beredskapsinsatser. Särskilt tydligt var detta inom scoutrörelsen, där många av sommarlägren arrangerades som nyttoläger med inslag av jordbruksarbete. Detta ligger förstås i linje

med scoutrörelsens strävan att bidra till konkret samhällsnytta och uppfylla plikten mot fosterlandet, men även vid Unga Örnars läger förekom nyttopräglat arbete. Beredskapsarbetet gjorde det möjligt för barn och ungdomar att omsätta ett medborgarideal som aktiva och samhällsnyttiga på ett mer konkret sätt än under mellankrigstiden. Det innebar att medborgarskapet i viss mån gick från att vara en fostran för framtiden till en praktik riktad mot nuet. Samtidigt stärktes medborgarskapet som *aktivt, civilt deltagande* genom nyttolägren.

Genom krigsårens nyttoläger fick det praktiserade medborgarskapet en ekonomisk dimension. Även frågan om militärt deltagande aktualiserades. Genomgången av beredskapsaktiviteter inom scoutrörelsen har visat att både pojk- och flickscouter över 16 år kunde tjänstgöra inom den frivilliga luftbevakningen. Till skillnad från exempelvis arbetet i det civila luftskyddet var denna tjänstgöring en gren av försvarsmakten och innefattade bland annat grundläggande vapenträning. Luftbevakningen kodades under kriget som en kvinnlig aktivitet, och flickscoutrörelsen tog mycket aktiv del i detta arbete. På flera platser bemannade flickscouter egna luftbevakningstorn, iförda flickscoutuniform. Jag har argumenterat för att flickscouterna kunde ikläda sig en mer aktiv roll i förhållande till militärt arbete eftersom flickscouterna, till skillnad från pojkscoutrörelsen, inte hade behövt värja sig mot kritik om att vara militaristisk under föregående decennier.

Ur ett barn- och ungdomshistoriskt perspektiv är beredskapsåren fortfarande ett relativt outforskat område. För att mer nyanserat kunna diskutera vilken roll ungdomars villkor och insatser under krigsåren spelade för etablerandet av efterkrigstidens ungdomsbegrepp och ungdomskulturer behövs ytterligare forskning. Som tidigare nämnts kan sänkningen av rösträttsåldern 1945 ses mot bakgrund av beredskapsårens ungdomsinsatser, men sambandet torde vara komplext och att empiriskt undersöka relationen på en mer övergripande nivå har inte legat inom ramen för denna forskningsuppgift.

En fråga som däremot diskuterats i de empiriska kapitlen är andra världskrigets betydelse för friluftsliv och medborgarfostran inom de berörda organisationerna. Därmed har ambitionen varit att nyansera det kontinuitetsperspektiv som präglat bilden av friluftslivets historia i den svenska välfärdsstaten. Att andra världskriget inte enbart skulle ha utgjort ett tillfälligt avbrott har fungerat som hypotes, formulerad

med stöd i tidigare forskning som ifrågasatt den så kallade parantesen, enligt vilken krigsåren främst utgjorde ett tillfälligt avbrott i den utveckling som hade inletts under mellankrigstiden.⁹

Element av både kontinuitet och förändring har framkommit. När det gäller friluftslivets *praktiker* framstår beredskapsårens nyttoläger väsentligen som en parantes, där lägrens organisation efter krigsslutet återgick till de former som varit vanliga under mellankrigstiden.¹⁰ Även inom organisationerna uttalades en vilja att efter kriget ånyo bedriva lägerliv av klassiskt snitt. I och med att nyttoinslagen fick minskad betydelse försvagades också deltagarnas praktiserade ”medborgarskap i nuet”. I stället för att lyfta fram samhällsnyttiga insatser återgick lägren huvudsakligen till att arrangeras som platser för rekreation och fostran. Även i detta avseende hade beredskapslägren endast en tillfällig påverkan på medborgarskapets praktik.

De förändringar som kan skönjas under efterkrigstiden gällde således inte i första hand friluftslivets praktiker, utan rörelsernas medborgarideal. Indirekt kan dessa processer i flera fall knytas till erfarenheterna av andra världskriget. Exempel som tidigare lyfts fram och avhandlats är scoutrörelsens, främst pojkscoutings, idédebatt kring dess mål och ideal. Ett annat exempel gäller etableringen av en asymmetrisk internationalism, som tydligast avtecknade sig i Unga Örnars hjälp- och biståndsinsatser.

Utblickar mot samtiden

Medborgarskap och miljö

I forskning om miljörörelsens och miljömedvetandets historia har åren kring 1970 lyfts fram som en vändpunkt, då miljöfrågorna fick stor spridning och knöts till en förestående global ekologisk och humanitär kris.¹¹ Klas Sandell och Sverker Sörlin har dock visat att scoutrörelsen, trots sitt intresse för natur och friluftsliv, inte var en pådrivande kraft i miljödebatten. I den mån scoutrörelsen anammade idéer om miljö skedde det i mer begränsad utsträckning och först sedan miljöfrågorna fått större genomslag.¹²

De exempel som lyfts fram i denna undersökning ligger med andra ord i linje med tidigare forskning. Naturskyddsperspektivet rörde framför allt synlig påverkan på landskapet (nedskräpning, förstörelse

av träd och växter). Frågor om naturskydd diskuterades inte i första hand som ett globalt problem där politisk handling var central, utan som en fråga om ett *beteende som kunde regleras*: barn kunde lära sig att inte plocka fridlysta blommor eller skräpa ner. Undersökningen har dock visat att frågan inte är helt okomplicerad. Inför landsdelslägren 1959 uppmärksammades i pojkscouttrörelsens ledarmaterial till exempel frågor om befolkningsökning, svält och globala miljöproblem. I vilken utsträckning krismedvetandet sprids till scouterna är dock svårare att fastslå. Den som i det organiserade friluftslivet under 1930-, 1940- eller 1950-talet söker spår av senare decenniers miljömedvetande riskerar ändå att ledas fel. Visst talades det om att skydda och vårda naturen, men det var inte i första hand därför det ansågs viktigt att scouterna och Unga Örnar bedrev friluftsliv. I den mån globala ekologiska problem formulerades förefaller de ha haft starkare koppling till frågor om svält, fattigdom och befolkningsökning, frågor som gavs stort utrymme i Unga Örnar under periodens slut, snarare än till estetisk-etiska och ekonomiska tankar om djur- och naturskydd. Att naturen under hela den period jag undersökt togs i bruk som en resurs för aktiv medborgarfostran, trots att frågor som rörde direkt påverkan på naturen var av underordnad betydelse, är kanske därför den iakttagelse som är av störst relevans ur miljöhistoriskt perspektiv.

Styrningsperspektivets betonande av självdisciplin och förmågan att reda sig själv hjälper till att förklara hur friluftslivet fungerat som resurs för organisationer som Klas Sandell och Sverker Sörlin identifierat som samhällsbärande.¹³ Däremot förblir det en öppen fråga om och hur friluftsliv fungerat som resurs för samhällskritik. Frågan kan dock belysas med utgångspunkt i organisationen Fältbiologerna, som utgör det kanske tydligaste exemplet på en rörelse där friluftsliv och radikal miljöaktivism förenats. Enligt Anna Kaijser och David Larsson Heidenblad, som studerat Fältbiologernas radikalisering under sent 1960-tal och tidigt 1970-tal, kännetecknades den ideala fältbiologens egenskaper av aktivitet eller äventyrlighet, förenat med kunnskap, inflytande och radikalitet. Där kombinerades med andra ord ett kroppsligt aktivt ideal med egenskaper som knöts till politiskt deltagande. Att många före detta fältbiologer senare blev inflytelserika opinionsbildare, forskare och aktivister inom miljöområdet bör enligt författarna ses i ljuset av den aktivitet som bedrevs inom ramen för

organisationen. Även om inte Fältbiologerna utformade sitt program primärt i termer av medborgarskap väcker det intressanta frågor om vilken betydelse ideal av deltagande – civilt, politiskt eller ekologiskt – har för frågor om medborgarfostran.¹⁴

En av utmaningarna inom *grön humaniora*, där miljö- och klimatfrågor belyses med perspektiv från historievetenskap och andra humanistiska forskningsdiscipliner, är hur historisk forskning ska kunna bidra till kunskap som direkt eller indirekt bidrar till att lösa miljörelaterade utmaningar. De ekologiska perspektiven har också bidragit till att vitalisera diskussionen om aktivt medborgarskap, där en livskraftig teoribildning kring *ekologiskt medborgarskap* är värd att nämnas.¹⁵

Ur ett globalt medborgarperspektiv framstår klimatkrisen som nära förbunden med aktivitet och behovet av att agera individuellt och kollektivt. Visserligen går det att tala om klimat- och miljöfrågor i termer av rättigheter – exempelvis rätten att andas ren luft eller äta giftfri mat – men i klimatförändringarnas tidevarv har fokus hamnat på individers, grupper och hela mänsklighetens ansvar att förändra *handlingsmönster*.¹⁶ Ekologiskt medborgarskap innefattar därför explicit eller implicit ett aktivt medborgarskap, där politiskt ansvar integreras med vardagliga handlingar som matinköp eller personresor. Det är i detta sammanhang inte svårt att dra paralleller till det aktiva, deltagande medborgarideal som lyftes fram i scoutrörelsen och Unga Örnar, särskilt scoutrörelsen med dess tonvikt på vardaglig praktik. Åtskilliga decennier innan begreppet ekologiskt medborgarskap myntades fostrades barn och ungdomar i aktivt medborgarskap genom kontakt med naturen.

Medborgarskap och demokrati

Naturumgänge fortsätter att ha en stark normativ ställning i relation till barndom i dag och en hälsosam och upplevelserik barndom knyts ofta till närhet till naturen.¹⁷ Däremot har både scoutrörelsen och Unga Örnar under de senaste decennierna brottats med vikande medlemsantal. Enligt Göran Sidebäcks sammanställning kulminerade scoutrörelsens och Unga Örnars medlemsantal under 1970-talet och tidigt 1980-tal. 1974 fanns det enligt Sidebäck 183 000 scouter i Sverige. Omkring år 1980 samlade Unga Örnar å sin sida fler än 65 000 medlemmar. I dag skriver paraplyorganisationen Scouterna (en sammanslagning av de olika scoutförbunden) att organisationen samlar ”över 68 665” barn

och unga, medan Unga Örnar inte redovisar några siffror.¹⁸ Att barns fritid och ställning i familjen förändrats under de senaste decennierna är en tänkbar förklaring. I dag konkurrerar scouterna och Unga Örnar dessutom med en lång rad andra fritidsverksamheter, inte minst i form av ett bredare utbud av idrottsaktiviteter. Kan den förändrade synen på medborgarfostran också ha haft betydelse? Det vore kanske osannolikt att tro att inslagen av medborgarfostran utgjorde en stark lockelse på de barn och ungdomar som sökte sig till scoutrörelsen och Unga Örnar, men för att motivera organisationernas verksamhet för föräldrar och det övriga samhället, torde löftet att fostra goda medborgare inte ha saknat betydelse, vilket indirekt påverkade organisationernas möjlighet att värva nya medlemmar.

Även om det finns tecken på att medlemsminskningen har brutits, åtminstone för scoutrörelsens del, kan man fråga sig vilken samtid och framtid dessa organisationer verkar inom. Ett tänkbart scenario är att intresset för medborgarfostran, om än uttryckt i ett mer tidsenligt språkbruk, kommer att öka i takt med att demokratins grundvalar ter sig allt bräckligare i samhällsdebatten. Har ett utbildningsväsende och samhällsklimat där fokus i relation till medborgarskapet legat på värderingar och förmedling av rättigheter nått vägs ände? Behöver medborgarskap som aktivitet och demokratisk aktivism återintroduceras?¹⁹ Finns det i så fall möjlighet att dra historiska lärdomar i en sådan process?

I samband med kalla krigets slut förklarade Francis Fukuyama i en berömd formulering att Historien nått sitt slut. Segraren i den ideologiska konflikten mellan öst och väst var den liberala demokratin och dess marknadsekonomi. Inget politiskt system gav lika stor möjlighet för den enskilde individen att förverkliga sig själv och när människor fått sin frihet skulle de inte släppa den. Visst skulle enskilda länder kunna drabbas av auktoritära återfall, men i det långa loppet skulle de inte kunna hävda sig i konkurrensen mot ett så effektivt och attraktivt system som den liberala marknadsdemokratin.²⁰ Även om Fukuyamas tes fått utstå hård kritik var det under ett par decennier svårt att identifiera ideologiska hot mot västvärldens liberala demokratier. Men någonting har hänt. I 2017 års globala demokratiindex nedgraderades USA av The Economist Intelligence Unit från fullvärdig till bristfällig demokrati.²¹

Liknande orosmoln på demokratins himmel har kunnat skönjas i Europa. Efter decennier då hotet mot demokratins utveckling främst förknippades med autokratiska styren utomlands, exempelvis Kina och Ryssland, förefaller demokratin plötsligt på allvar hotad *inifrån*. Efter som skapandet av demokratiska medborgare kan ses som en nyckelprocess i demokratiska system framstår det som sannolikt att diskussionen om barns och ungdomars rättigheter, skyldigheter och känsla av delaktighet kommer att få förnyad aktualitet. Inte sällan gäller diskussionen skolans roll. Samtidigt framstår det som något av en paradox att ålägga utbildningsväsendet obligatoriska inslag av fostran i deltagande medborgarskap, åtminstone om medborgarskapet ska framstå som grundat i individens frihet och frivillighet.

Kanske står vi inför ett paradigmskifte. I Sverige har efterkrigstiden inneburit ett genomslag för ett medborgarskapsbegrepp baserat på rättigheter. Inte minst märks det i synen på barns livsvillkor, vilka åtminstone sedan 1970-talet allt oftare kommit att tolkas i termer av rättigheter.²² Av betydelse har också FN:s barnkonvention varit, som antogs 1989 men presenterades i ett första utkast redan under 1970-talet. Fostran i medborgarskap framstår enligt det gängse rättighetsperspektivet kanske i första hand som förmedling av kunskap om individens rättigheter. I det allra första stycket av den svenska skolans senaste läroplaner för grundskola och gymnasiet, från 2010 och 2011, fastslås till exempel: "Utbildningen ska förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på."²³

En snabb blick på Unga Örnar och scoutrörelsens aktuella program ger en liknande bild. I Scouternas aktuella aktivitetsbank på nätet finns övningar som "Mina behov och rättigheter", "Rättigheter som jag inte kan vara utan" och "Värderingsövningar om mänskliga rättigheter".²⁴ Unga Örnar går längre och beskriver i dag sin verksamhet som *barnrättspolitik*. Organisationens barnmanifest, ett häfte på tioalet sidor som antogs 2014, inleds med orden: "Hela Unga Örnars verksamhet vilar på barns rätt och FN:s konvention om barns rättigheter". På häftets följande sidor nämns orden rätt och rättighet(er) inte mindre än 120 gånger, det vill säga mer än tio gånger per sida.²⁵

Ett medborgarskap baserat på rättigheter förutsätter stabila och pålitliga institutioner som kan garantera att de efterlevs. Men vad händer

när grunden för de demokratiska institutionerna börjar skaka? Kanske finns det lärdomar att dra för den som blickar ungefär hundra år tillbaka i tiden, till tiden för den parlamentariska demokratins genombrott. Då var det en spridd uppfattning att fungerande demokrati förutsatte bildade medborgare, som kände till hur politiska beslut fattades, kunde ta till sig information och bilda sig välgrundade åsikter. Men den medborgarfostran som praktiserades inom de organisationer som studerats här stannade inte vid kunskaper om statsskicket. Tvärtom berörde fostran i det goda medborgarskapet många aspekter av tillvaron, även vardagliga sysslor. Den goda medborgaren agerade som en god medborgare. Det är en inte alltför djärv spaning att tonvikten på medborgarskapets praktiker kommer att få förnyad aktualitet i en samtid där demokratin framstår som i behov av mer aktivt uppbyggnadsarbete än vad som var fallet för bara fem eller tio år sedan.

Noter

1. Inledning

1. *Dagens Nyheter*, 6 juli 2016.
2. Andreas Ekström, "Varning för barn", *Sydsvenskan.se*, publicerad 14 januari 2008, <https://www.sydsvenskan.se/2008-01-14/varning-for-barn>, hämtad 30 januari 2018.
3. Hans-Erik Olson, *Staten och ungdomens fritid. Kontroll eller autonomi?*, Lund 1992; Göran Sidebäck, *Kampen om barnets själ. Barn- och ungdomsorganisationer för fostran och normbildning 1850–1980*, Stockholm 1992; John Springhall, *Youth, empire and society. British youth movements 1883–1940*, London 1977.
4. Allen Warren, "Foreword: Understanding Scouting and Guiding after a hundred years", i Nelson R. Block & Tammy M. Proctor (red.), *Scouting frontiers. Youth and the Scout movement's first century*, Newcastle 2009; "The story of Scouting", från hemsidan för World Organization of the Scout Movement, *Scout.org*, <https://www.scout.org/scout-history>, hämtad 1 december 2016.
5. Gunilla Halldén, *Naturen som symbol för den goda barndomen*, Stockholm 2009, s. 8.
6. I den svenska översättningen från 1910 löd undertiteln: *En handbok för övning i god medborgaranda*. Robert Baden-Powell, *Scouting for boys. A handbook for instruction in good citizenship*, Oxford 2004 [1908].
7. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Sverges Socialdemokratiska Ungdomsförbund söndagen den 1 juni 1930, bilaga 5. ArAB:SSU, vol. AII:1.
8. Henrik Björck har uppmärksammat folkhemsbegreppets förhistoria under decennierna innan det lanserades som socialdemokratisk paroll, Nils Edling har ifrågasatt folkhemsbegreppets centrala ställning i socialdemokratien under 1920- och 1930-talen och Jenny Andersson har uppmärksammat den nostalgiska användningen i politik och forskning sedan 1990-talet. Jenny Andersson, "Nordic nostalgia and nordic light: the Swedish model as Utopia 1930–2007", *Scandinavian Journal of History*, 34: 3 (2009); Henrik Björck, *Folkhemsbyggare*, Stockholm 2008; Nils Edling, "The primacy of welfare politics: Notes on the language of the Swedish Social Democrats and their adversaries in the 1930s", i Heidi Haggren, Johanna Rainio-Niemi & Jussi Vauhkonen (red.), *Multi-layered historicity of the present. Approaches to social science history*, Helsingfors 2013.

9. Dick Harrison, "Huvudredaktörens förord", i Yvonne Hirdman, Urban Lundberg & Jenny Björkman, *Sveriges historia. 1920–1965*, Stockholm 2012. Observera dock att volymens periodisering i jämförelse med denna avhandling är förlängd med sammanlagt tio år.
10. Till studierna som analyserat medborgarskap under mellankrigstiden kan framför allt nämnas Gunnella Björk, *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900–1950*, Lund 1999; Anne-Li Lindgren, *"Att ha barn med är en god sak". Barn, medier och medborgarskap under 1930-talet*, Linköping 1999; Lena Eskilsson, *Drömmen om kamratsamhället. Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad 1925–35*, Stockholm 1991; Petter Tistedt, *Visioner om medborgerliga publikationer. Medier och socialreformism på 1930-talet*, Höör 2013.
11. Demokratiseringsperspektivet presenteras utförligt av Lena Eskilsson, "Svenska turistföreningen från fjäll till friluftsliv: från den vetenskaplige vildmarksmannen till den cyklande husmodern", *Historisk tidskrift*, 116: 2 (1996). Se också: idem, "Fritid och demokratisering", i Klas Sandell & Sverker Sörlin (red.), *Friluftshistoria. Från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik*, 2:a uppl., Stockholm 2008; Carina Gråbacke, *När folket tog semester. Studier av Reso 1937–77*, Lund 2008; Aurora Lewén, *Resfeber. Berättelser från semesterns barndom 1938–1959*, Stockholm 2017; Martin Wicklin, "Den svåra konsten att ha semester: fritidens sociala ingenjörer", *Tvärsnitt*, 3 (1997), s. 56–69.
12. 1967 utgav den amerikanske historikern Roderick Nash *Wilderness and the American Mind*, som undersökte synen på vildmarken i USA:s historia. Samma år publicerade Lynn White "The historical roots of our ecologic crisis" i tidskriften *Science*, där rötterna till industrisamhällets framväxande miljökatastrof söktes i en judisk-kristen, antropocentrisk världsbild. Även Clarence Glacken *Traces on the Rhodian shore*, som undersökte kulturella uppfattningar om naturen från antiken till 1700-talet, utkom detta år. Roderick Nash, *Wilderness and the American mind*, New Haven 1967; Lynn White, "The historical roots of our ecologic crisis", *Science*, 155: 3767 (1967); Clarence J. Glacken, *Traces on the Rhodian shore*, Berkeley 1967. Dessa arbeten gav en historisk bakgrund till frågor av intresse för den framväxande miljörörelsen, men var inte på något vis först med att tillskriva den fysiska miljön betydelse i människans historia. Såväl den amerikanske historikern Frederick Jackson Turner som företrädarna för den franska Annalesskolan kan lyftas fram som föregångare när det gällde att belysa geografins historiska betydelse. John Robert McNeill, "Observations on the nature and culture of environmental history", *History and Theory*, 42: 4 (2003).
13. Philippe Ariès, *Barndomens historia*, Stockholm 1982 [1960]; Karen C. Wells, *Childhood in a global perspective*, Cambridge 2015, s. 5; Colin Heywood, *Barndomshistoria*, Lund 2005, s. 26–31. För kritik av Ariès tes, se Eva Österberg, *De små då. Perspektiv på barn i historien*, Stockholm 2016, s. 31ff.
14. Sverker Sörlin, *Framtidslandet. Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*, Stockholm 1988; idem, "Upptäckten av friluftslandskapet", i Klas Sandell & Sverker Sörlin (red.), *Friluftshistoria. Från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik*, 2:a uppl., Stockholm 2008; Erik

- Erlandson-Hammargren, *Från alpromantik till bemygdromantik. Natursynen i Sverige från 1885 till 1915, speglad i Svenska turistföreningens årsskrifter och Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, Hedemora 2006; Leif Yttergren, *Friluftsförfrämjandet 1892–1992. Från skidsport till skogsmulle*, Stockholm 1992; Désirée Haraldsson, *Skydda vår natur! Svenska Naturskyddsföreningens framväxt och tidiga utveckling*, Lund 1987; Ella Ödmann, Eivor Bucht & Maria Nordström, *Vildmarken och välfärden. Om naturskyddslagstiftningens tillkomst*, Stockholm 1982.
15. Ann-Charlotte Münger, *Stadens barn på landet. Stockholms sommarlovskolonier och den moderna välfärden*, Linköping 2000; Ingrid Söderlind, *Barnhem för flickor. Barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870–1920*, Stockholm 1999, s. 163ff. För en internationell kontext, se Pamela Riney-Kehrberg, *The nature of childhood. An environmental history of growing up in America since 1865*, Lawrence 2014; Abigail Van Slyck, *A manufactured wilderness. Summer camps and the shaping of American youth, 1890–1960*, Minneapolis 2006.
  16. Klas Sandell & Sverker Sörlin, "Naturen som ungdomsfostrare", i Klas Sandell & Sverker Sörlin (red.), *Friluftshistoria. Från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik*, 2:a uppl., Stockholm 2008b.
  17. Göran Andolf, "Turismen i historien", i *Längtan till landet Annorlunda. Om turism i historia och nutid*, Stockholm 1990, s. 68–69; Orvar Löfgren, "Längtan till landet Annorlunda", i *Längtan till landet Annorlunda. Om turism i historia och nutid*, Stockholm 1990, s. 21.
  18. En av Unga Örnars föregångare, sagostundsrörelsen, såg dock dagens ljus redan under 1900-talets första decennium. Se vidare kapitel 3.
  19. Leslie Paris, *Children's Nature. The Rise of the American Summer Camp*, New York 2008; Michael B. Smith, "'The ego ideal of the good camper' and the nature of summer camp", *Environmental History*, 11: 1 (2006); Van Slyck 2006; Sharon Wall, *Nurture of nature. Childhood, antimodernism, and Ontario summer camps, 1920–55*, Vancouver 2009, s. 14.
  20. Kenny Cupers, "Governing through nature: camps and youth movements in interwar Germany and the United States", *Cultural Geographies*, 15: 2 (2008), s. 195.
  21. Klas Sandell & Sverker Sörlin (red.), *Friluftshistoria. Från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik*, 2:a uppl., Stockholm 2008a; Haraldsson 1987; Ann Katrin Pihl Atmer, *Livet som lever där måste smaka vildmark. Sportstugor och friluftsliv 1900–1945*, Stockholm 1998; Löfgren 1990; Svenbjörn Kilander, "En nationalrikedom av hälsoskatter". *Om Jämtland och industrisamhället 1882–1910*, Hedemora 2008; Erlandson-Hammargren 2006.
  22. Jonas Frykman, "Nationella ord och handlingar", i Billy Ehn, Jonas Frykman & Orvar Löfgren (red.), *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, Stockholm 1993, s. 167; Eskilsson 1996.
  23. Eskilsson 2008, s. 81. Se även Lena Eskilsson, "Sommarsemester: idé, praktik och personliga perspektiv", i Peder Aléx & Jonny Hjelm (red.), *Efter arbetet. Studier av svensk fritid*, Lund 2000.

24. Klas Sandell & Sverker Sörlin, "Friluftsliv i välfärdssamhället: Inledning", i Klas Sandell & Sverker Sörlin (red.), *Friluftshistoria. Från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik*, 2:a uppl., Stockholm 2008c, s. 120.
25. Ibid., s. 120ff.
26. Petra Rantatalo, "Skogsmulleskolan", i Klas Sandell & Sverker Sörlin (red.), *Friluftshistoria. Från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik*, 2:a uppl., Stockholm 2008, s. 138–155. Citatet återfinns på s. 138. Ytterligare en organisation för barn och ungdom som tillkom efter andra världskriget var Naturskyddsföreningens verksamhet Fältbiologerna, vilken bildades 1947 under namnet Sveriges fältbiologiska ungdomsförening. Rörelsen utmärktes till en början av dess specialiserade kunskapsintresse knutet till den fältbiologiska verksamheten. Under 1960- och 1970-talen blev organisationen en alltmer aktivistisk röst i miljödebatten. Anna Kaijser & David Larsson Heidenblad, "Young activists in muddy boots: Fältbiologerna and the ecological turn in Sweden, 1959–1974", *Scandinavian Journal of History*, 5 oktober (2017); Helena Klöfver, "Miljö och livsstil", i Klas Sandell & Sverker Sörlin (red.), *Friluftshistoria. Från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik*, 2:a uppl., Stockholm 2008, s. 156–167.
27. Klas Sandell & Sverker Sörlin, "Naturen som fostrare: friluftsliv och ideologi i svenskt 1900-tal", *Historisk tidskrift*, 114: 1 (1994).
28. Sandell & Sörlin 1994, s. 13–18; Klas Sandell, *Scoutings ekostrategi. Från "naturromantik" till "miljöproblem"*. *Natur, miljö och friluftsliv under 1900-talet i Svenska Scoutförbundet*, Stockholm 1990.
29. Sandell & Sörlin 1994; Sandell 1990, s. 25f, 44.
30. Joakim Landahl, *Stad på låtsas. Sambällssimulering och disciplinering vid Norra Latins sommarhem 1938–1965*, Göteborg 2013, s. 344–345.
31. Marie Sundberg & Johan Öhman, "Hälsa och livskvalitet", i Klas Sandell & Sverker Sörlin (red.), *Friluftshistoria. Från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik*, 2:a uppl., Stockholm 2008, s. 102–117.
32. Springhall 1977; John R. Gillis, *Youth and history. Tradition and change in European age relations 1770–present*, New York 1974. Det disciplinära perspektivets dominans i tidig ungdomshistorisk forskning diskuteras av Berggren: Henrik Berggren, *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900–1939*, Stockholm 1995, s. 14.
33. Michael Rosenthal, *The character factory. Baden-Powell and the origins of the Boy Scout movement*, London 1986, s. 8.
34. Sidebäck 1992, s. 103.
35. Eduard Vallory menar exempelvis att den brittiska scoutrörelsens idéinnehåll förändrades radikalt efter första världskriget. Eduard Vallory, "Status quo keeper or social change promoter? The double side of world Scouting's citizenship education", i Nelson R. Block & Tammy M. Proctor (red.), *Scouting frontiers. Youth and the Scout movement's first century*, Newcastle 2009.
36. Bo Nilsson, *Maskulinitet. Representation, ideologi och retorik*, Umeå 1999, s. 51–55, 175.

37. Ibid., s. 80.
38. Allen Warren, "Sir Robert Baden-Powell, the Scout movement and citizen training in Great Britain, 1900–1920", *The English Historical Review*, 101: 399 (1986), s. 397.
39. För exempel på det förra, se: Rosenthal 1986; Tim Jeal, *The boy-man. The life of Lord Baden-Powell*, New York 1990; Springhall 1977.
40. Tammy M. Proctor, *"On my honour". Guides and Scouts in interwar Britain*, Philadelphia 2002, s. 131ff.
41. I Storbritannien gick flickscouter under benämningen *girl guides*, i USA *girl scouts*, i Sverige, som nämnts, flickscouter.
42. Richard A. Voeltz, "The antidote to 'khaki fever'? The expansion of the British Girl Guides during the First World War", *Journal of Contemporary History*, 27: 4 (1992); Allen Warren, "'Mothers for the Empire'? The Girl Guides Association in Britain 1909–1939", i J. A. Mangan (red.), *Making imperial mentalities. Socialisation and British imperialism*, Manchester 1990.
43. Bodil Formark, *Den välsituerade flickan. Om den svenska flickscouterörelsens historia 1910–1940*, Lund 2010; Proctor 2002.
44. Formark 2010, s. 40.
45. Espen Schaanning, *Barneridderne. Baden-Powell og den norske speiderbevegelsen*, Oslo 2015, s. 171.
46. Ibid., s. 174 ("en ekstrem form av individualisme").
47. Ibid., s. 207.
48. Ibid., s. 489ff.
49. Ibid., s. 263.
50. Exempel på nyare scoutforskning: Scott Johnston, "Courting public favour: the Boy Scout movement and the accident of internationalism, 1907–29", *Historical Research*, 88: 241 (2015); Nelson R. Block & Tammy M. Proctor (red.), *Scouting frontiers. Youth and the Scout movement's first century*, Newcastle 2009; Sarah Mills, "Be prepared: Communism and the politics of Scouting in 1950s Britain", *Contemporary British History*, 25: 3 (2011); Timothy H. Parsons, "Een-Gonyama Gonyama! Zulu origins of the Boy Scout Movement and the Africanisation of imperial Britain", *Parliamentary History*, 27: 1 (2008); Sam Pryke, "The control of sexuality in the early British Boy Scouts movement", *Sex Education*, 5: 1 (2005); James Trepanier, *Building boys, building Canada. The Boy Scout movement in Canada, 1908–1970*, opubl. avhandling, York University, 2015.
51. Sarah Mills, "'An instruction in good citizenship': scouting and the historical geographies of citizenship education", *Transactions of the Institute of British Geographers*, 38: 1 (2013).
52. Benjamin R. Jordan, *Modern manhood and the Boy Scouts of America. Citizenship, race, and the environment, 1910–1930*, Chapel Hill 2016.
53. Ibid., s. 121ff.

54. Ibid., s. 123.
55. Susan A. Miller, *Growing girls. The natural origins of girls' organizations in America*, New Brunswick 2007.
56. Två undantag värda att nämna är Tammy M. Proctor, "(Uni)forming youth: Girl Guides and Boy Scouts in Britain, 1908–39", *History Workshop Journal*, 45 (1998) samt Proctor 2002.
57. Sandell & Sörlin 1994, s. 35.
58. Eva-Mari Köhler, "Arbetarrörelsearkiv och arbetarbarn", *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, 3: 10 (1979a); Tommy Pollák, "Något om Unga Örnars historia", *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, 3: 10 (1979); Per-Olof Johansson, "Socialistiska söndagsskolor, sagostunds rörelsen och Unga Örnar före 1940", *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek*, 3: 10 (1979). Samma år utkom boken *Barn i stan*, baserad på en utställning med samma namn på Stockholms stadsmuseum 1977, där stadsbarnens villkor i Sverige från sekelskifte till 1970-talet behandlades. Här presenterades också Unga Örnar. Helena Henschen (red.), *Barn i stan. Från sekelskifte till sjuttioal*, Stockholm 1979.
59. Sidebäck 1992, s. 333ff.
60. Norbert Götz, "'Att styra och ställa på egen hand': Unga Örnar 1929–45", *Arbets-historia*, 33: 4 (2009), s. 4.
61. Ibid., s. 10.
62. Ibid., s. 8.
63. Ibid., s. 11.
64. Henning Eichberg & Ejgil Jespersen, *De grønne bølger. Træk af natur- og friluftslivets historie*, Slagelse 1986, s. 315–316.
65. Ibid., s. 293.
66. Ett sentida undantag är en jämförande studie av brittiska förhållanden där både scoutrörelsen och Woodcraft Folk, Unga Örnars brittiska systerorganisation, ingår, se: Sian Edwards, *Youth movements, citizenship and the English countryside, 1930–1960*, opubl. avhandling, University of Sussex, 2013.
67. Will Kymlicka & Wayne Norman, "Return of the citizen: A survey of recent work on citizenship theory", *Ethics*, 104: 2 (1994); Mills 2013, s. 120; Antonella Invernizzi & Jane Williams (red.), *Children and citizenship*, London 2008.
68. Tomas Englund, *Skolan och demokratin*, Uppsala 1985; idem, *Sambällsorientering och medborgarfostran i svensk skola under 1900-talet*, Uppsala 1986; Gunnar Richardson, *Drömmen om en ny skola. Idéer och realiteter i svensk skolpolitik 1945–1950*, Stockholm 1983; Jonas Qvarsebo, *Skolbarnets fostran. Enhetsskolan, agan och politiken om barnet 1946–1962*, Linköping 2006.
69. Proposition 2009/10:238, *Framtidens friluftsliv*, Stockholm: Miljö- och energidepartementet.
70. Theodore R. Schatzki, "Introduction: Practice theory", i Theodore R. Schatzki, Karin Knorr-Cetina & Eike von Savigny (red.), *The practice turn in contemporary*

theory, London 2001, s. 11–13; David G. Stern, "The practical turn", i Stephen P. Turner & Paul A. Roth (red.), *The Blackwell guide to the philosophy of the social sciences*, Oxford 2008, s. 185. Det är i sammanhanget viktigt att påpeka skillnaden mellan *historiska studier av praktik* och studiet av *historia som praktik*, där det senare fältet rör hur historiker och andra aktörer utforskar, beskriver och presenterar historia, det vill säga historieskrivningens och historieförmedlingens praktik. Se Simon Gunn, *History and cultural theory*, Harlow 2006, s. 43ff; Ludmilla Jordanova, *History in practice*, London 2000.

71. Termen *techniques du corps* på franska, *techniques of the body* på engelska. Jag har utgått från den engelskspråkiga översättningen av Mauss artikel, publicerad som Marcel Mauss, "Techniques of the body", *Economy and Society*, 2: 1 (1973). En diskussion om begreppet och dess koppling till kunskap återfinns i Axel Andersson, *Den koloniala simskolan*, Göteborg 2016.
72. Observera att begreppet samhälle här utgår från dess geografiska användning, det vill säga som en koncentration av bostäder, och inte i den sociologiska förståelsen, det vill säga som ett nätverk av individer.
73. Peter J. Schmitt, *Back to nature. The Arcadian myth in urban America*, New York 1969.
74. I inledningen till *Boken om friluftslif* (1910) kunde man till exempel läsa: "Men blott för några få år tillbaka mötte man här hemma ännu mycken oförståelse, om man predikade lägerlivets evangelium. Att man under en turist- eller jaktfärd tillfälligtvis måste bo i tält, det fann man nog förklarligt, men att man kunde älska lägerlivet för dess egen skull, att man drog ut till närmaste obygd för att där kanske under veckor leva ett i mångas tycke besvärligt lägerlif, det kunde man ej fatta." *Boken om friluftslif. Upplysningar, råd och skildringar*, Stockholm 1910, s. 26.
75. Lynn Hunt, "Modernity – are modern times different?", *Scandia*, 81: 2 (2015).
76. För mer utförliga resonemang om modernitet som brott, se Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia. Om historiska tiders semantik*, Göteborg 2004; François Hartog, *Regimes of historicity. Presentism and experiences of time*, New York 2015. Förhållandet mellan natur och modernitet diskuteras bland annat i Karin Johannisson, "Det sköna i det vilda: en aspekt på naturen som mänsklig resurs", i Tore Frängsmyr (red.), *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, Stockholm 1984.
77. Resonemanget är inspirerat av Claude Markovits, Jacques Pouchepadass & Sanjay Subrahmanyam, "Introduction: Circulation and society under colonial rule", i Claude Markovits, Jacques Pouchepadass & Sanjay Subrahmanyam (red.), *Society and circulation. Mobile people and itinerant cultures in South Asia, 1750–1950*, London 2006, s. 3, min översättning: "Cirkulation skiljer sig från enkel rörlighet genom att den innebär en dubbel rörelse av att ge sig iväg och att komma tillbaka som kan upprepas i det oändliga."
78. Begreppet utopi diskuteras mer utförligt i Kristoffer Ekberg, *Mellan flykt och förändring. Utopiskt platsskapande i 1970-talets alternativa miljö*, Lund 2016.

79. Michel Foucault, "Of other spaces", *Diacritics*, 16: 1 (1986 [1967]).
80. Charlie Hailey, *Camps. A guide to 21st-century space*, Cambridge 2009.
81. Smith 2006, s. 94. Min översättning.
82. Wall 2009, s. 14.
83. Fortsättningskolan blev obligatorisk för elever som inte fortsatte till läroverk eller flickskolor och motsvarade årskurserna 7 och 8. Undervisningen bedrevs på deltid och begränsades till ämnena arbetskunskap, modersmål och medborgarkunskap. Ulf Larsson, "Bildn av Sverige: Värner Rydén's bok om medborgarkunskap", i Alf W. Johansson (red.), *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*, Stockholm 2001, s. 136. Läroplansreformen 1918–1919, dess sociala och politiska kontext samt skolämnet medborgarkunskap behandlas av Englund 1986, s. 204ff.
84. Dominique Leydet, "Citizenship", i Edward N. Zalta (red.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, höstuppl. 2017, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/citizenship/>.
85. T. H. Marshall, *Citizenship and social class and other essays*, Cambridge 1950.
86. Undersökningen kommer inte ta sikte på *alla* identitetsformerande praktiker, exempelvis formandet av en organisationsspecifik identitet som scouter eller örnar. Charles Tilly, "Citizenship, identity and social history", *International Review of Social History*, 40: s3 (1995), s. 7.
87. Benedict Anderson, *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Göteborg 1992.
88. Sandell & Sörlin 1994, s. 13. Se även Staffan Björck, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap*, Stockholm 1946; Nils Edling, *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*, Stockholm 1996; Samuel Edquist, *Nyktra svenskar. Godtemplar-rörelsen och den nationella identiteten 1879–1918*, Uppsala 2001; Mats Sjöberg, "Arbete, pedagogik och plikt: om skolelevs plantering av skog i Sverige 1900–1930", i Judith Lind et al. (red.), *Historien, barnen och barndomarna*, Linköping 2009, s. 361ff; Sverker Sörlin, "Norrlandsfrågan: idéer och debatt i samband med det industriella genombrottet", i Tore Frängsmyr (red.), *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, Stockholm 1984; Herbert Tingsten, *Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda*, Stockholm 1969.
89. Kymlicka & Norman 1994, s. 353.
90. Ruth Lister, "Citizenship: Towards a feminist synthesis", *Feminist Review*, 57: 1 (1997a), s. 202ff; Tom Cockburn, *Rethinking children's citizenship*, Basingstoke 2012.
91. Att jag inte använder begreppet liberalism i detta sammanhang beror på att begreppet har en särskild innebörd i relation till det styrningsbegrepp som presenteras nedan i avsnittet om friluftsliv som teknologi för medborgarskap.
92. Ruth Lister, *Citizenship. Feminist perspectives*, Basingstoke 1997b, s. 18–29.

93. Resonemanget bygger på Kymlicka & Norman 1994.
94. Björk 1999, s. 16; Kathleen Canning & Sonya O. Rose, "Introduction: Gender, citizenship and subjectivity", i Kathleen Canning & Sonya O. Rose (red.), *Gender, citizenships and subjectivities*, Oxford 2002, s. 5ff; Christina Florin & Lars Kvarnström (red.), *Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800–1950*, Stockholm 2001.
95. Christina Florin, *Kvinnor får röst. Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse*, Stockholm 2006, s. 29.
96. Judith Surkis, *Sexing the citizen. Morality and masculinity in France, 1870–1920*, Ithaca 2006.
97. Björk 1999, s. 149ff.
98. Alice Kessler-Harris, "Gender identity: Rights to work and the idea of economic citizenship", *Revue Suisse d'Histoire*, 46: 3 (1996). Se också Fia Sundevall, *Det sista manliga yrkesmonopolet. Genus och militärt arbete i Sverige 1865–1989*, Stockholm 2011, s. 26ff.
99. Ett kortlivat försök med könsuppdelad verksamhet gjordes i Unga Örnars föregångare Framtidens Ungdom i Lund, grundad 1928, vilket kommer behandlas mer utförligt längre fram.
100. Ruth Lister, "Unpacking children's citizenship", i Antonella Invernizzi & Jane Williams (red.), *Children and citizenship*, London 2008, s. 9–19.
101. Marshall 1950, s. 25.
102. Cockburn 2012, s. 107, 123; Se också Invernizzi & Williams (red.) 2008, s. 5.
103. Michel Foucault, "Governmentality", i Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller (red.), *The Foucault effect. Studies in governmentality*, Chicago 1991, s. 87–104.
104. Jonas Larsson, "Ordalek och styrningskonst", *Historisk tidskrift*, 125: 3 (2005), s. 443.
105. Michel Foucault, *Security, territory, population. Lectures at the Collège de France, 1977–1978*, New York 2007, s. 115.
106. Larsson 2005, s. 445.
107. Roddy Nilsson, *Foucault. En introduktion*, Malmö 2008, s. 128.
108. Larsson 2005, s. 444; Nilsson 2008, s. 132.
109. Wells 2015, s. 110.
110. Larsson 2005, s. 444.
111. Martin Ericsson, *Exkludering, assimilering eller utrotning? "Tattarfrågan" i svensk politik 1880–1955*, Lund 2015, s. 52.
112. Frans Lundgren, *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt*, Hedemora 2003, s. 51; Se även Ericsson 2015, s. 52.
113. Mitchell Dean, *Governmentality. Power and rule in modern society*, Thousand Oaks 2010. Se även Nikolas Rose, *Governing the soul. The shaping of the private self*, London 1989; Nilsson 2008, s. 128ff.

114. Rose 1989, s. 123.
115. Karen M. Smith, *The government of childhood. Discourse, power and subjectivity*, New York 2014, s. 7.
116. Thom Axelsson, Jutta Balldin & Jonas Qvarsebo, *Styrningskonst på utbildningsarenan. Upphöjda begrepp i svensk utbildningsdiskurs*, Lund 2014, s. 43.
117. Barbara Cruikshank, *The will to empower. Democratic citizens and other subjects*, Ithaca 1999, s. 1–3.
118. Ibid., s. 4. Min översättning.
119. Karen Wells framhåller att ordet teknologi signalerar en institution eller ett system vars produktiva resultat inte nödvändigtvis är uppenbart eller avsiktligt för alla inblandade, på ungefär samma sätt som en tv-tittare kan uppleva ett program utan att förstå teknologin som gjort sändningen möjlig. Wells 2015, s. 109. Jämför också Dean 2010, s. 33, samt Rose 1989, s. 8–9.
120. Peter Miller & Nikolas Rose, *Governing the present. Administering economic, social and personal life*, Cambridge 2008; Dean 2010, s. 33–42.
121. Michel Foucault, "Nietzsche, genealogy, history", i Paul Rabinow (red.), *The Foucault reader*, New York 1984 [1971].
122. Springhall 1977, s. 107f.
123. Kristine Alexander, "Can the Girl Guide Speak? The Perils and Pleasures of Looking for Children's Voices in Archival Research", *Jeunesse: Young People, Texts, Cultures*, 4: 1 (2012); Mary Jo Maynes, "Age as a category of historical analysis: History, agency, and narratives of childhood", *The Journal of the History of Childhood and Youth*, 1: 1 (2008), s. 117.
124. Bosse Tolander, *Scoutförlaget 1930–1989*, privattryck, Föreningen Scoutmuseets vänner årsbok, Stockholm 2011.
125. Titeln föregicks av den lokala, kortlivade *Stockholms Flick-scouters tidning* (1925), som dock inte ingår i denna undersökning.
126. Ludmilla Jordanova, *The look of the past. Visual and material evidence in historical practice*, Cambridge 2012.
127. Sveriges Scoutförbunds 8 minuter långa film *Där lägereldarna brinna* från Gränsölägret 1946, med foto av en 23-årig Sven Nykvist (senare Oscarsbelönad för sitt arbete med Bergmanfilmerna *Viskningar och rop* samt *Fanny och Alexander*), finns att beskåda på Filmarkivet.se, ett samarbete mellan Svenska Filminstitutet och Kungliga biblioteket. Se: <http://www.filmarkivet.se/movies/dar-lagereldarna-brinna>, hämtad 29 januari 2018.
128. Johan Östling, *Nazismens sensmoral. Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, Stockholm 2008.
129. Englund 1985, s. 13; Richardson 1983; Gunnar Richardson, *Hitler-jugend i svensk skol- och ungdomspolitik. Beredskapspedagogik och demokratifostran i Sverige under andra världskriget*, Uppsala 2003; Östling 2008, s. 152–169.
130. Sandell & Sörlin 1994, s. 38.

131. Ibid., s. 7f.
132. Klas Sandell, "Från naturliv till friluftsliv", i Britta Brügge, Matz Glantz & Klas Sandell (red.), *Friluftslivets pedagogik*, Stockholm 2002, s. 16f.
133. Se exempelvis *Handbok för scout*, Stockholm 1928, s. 18. Indelningen i åldersgrupper uppvisar viss variation mellan förbund samt över tid. För en mer detaljerad genomgång, se Mats Thorby, *Hjälpreda för scouthistoriker*, Föreningen Scoutmuseets vänner, rapportserie nr 1 (odaterad), digitalt kompendium från <http://scouthistoria.ssf.scout.se/hjalpreda.pdf>, hämtad 26 februari 2018.
134. För seniorscouter förekom i stället benämningar som grupp och lag. Blåvingarnas motsvarighet till kår var blåvingeringen, patrullen motsvarades där av flocken.
135. *Sveriges Flickors Scoutförbunds historia 1913–1953*, Stockholm 1954; Margareta Puke, *Scoutings historia*, Stockholm 1982.
136. Puke 1982, s. 117.
137. Hilding Skjöld (red.), *Handbok för Unga Örnar*, Stockholm 1934, s. 13.
138. Pollák 1979, s. 38.

2. Scoutrörelsen före 1939

1. Robert Baden-Powell, *Scouting for boys. En handbok för övning i god medborgaranda*, Göteborg 1910 [1908].
2. Georg Sterzel har kartlagt scoutidéns överföring till Sverige: Georg Sterzel, *I begynnelsen var ... En berättelse om när scoutrörelsen kom till Sverige. Del 1*, Stockholm 2007.
3. En av dessa lärare, Signe Hammarsten, gifte sig 1913 och tog efternamnet Jansson. Hon var verksam som satirtecknare och frimärksillustratör i Finland och hennes dotter Tove Jansson (född 1914) blev sedermera berömd författare. Erik Kruskopf, *Boken om Ham. Tecknaren Signe Hammarsten Jansson*, Esbo 1994.
4. Formark 2010, s. 65–67; Puke 1982, s. 69.
5. Jose Harris, "Nationality, rights and virtue: Some approaches to citizenship in Great Britain", i Richard Bellamy, Dario Castiglione & Emilio Santoro (red.), *Lineages of European citizenship. Rights, belonging and participation in eleven nation-states*, London 2004, s. 84–86.
6. *Scouting for boys* utgavs från början i sex mindre häften, utgivna med två veckor mellanrum med början i januari 1908. I maj samma år utgavs boken i fullständig skick. Sedan dess beräknas boken ha distribuerats i sammanlagt 100–150 miljoner exemplar på 87 olika språk, vilket gör den till en av 1900-talets mest spridda böcker. Jeal 1990, s. 390–396.
7. Tammy M. Proctor, "Introduction: Building an empire of youth: Scout and Guide history in perspective", i Nelson R. Block & Tammy M. Proctor (red.), *Scouting frontiers. Youth and the Scout movement's first century*, Newcastle 2009a.
8. Forskningen som belyser scoutrörelsens spridning utanför Storbritannien är omfattande. Se exempelvis: Nelson R. Block & Tammy M. Proctor (red.),

- Scouting frontiers. Youth and the Scout movement's first century*, Newcastle 2009; Jeff Bowersox, *Raising Germans in the age of empire. Youth and colonial culture, 1871–1914*, Oxford 2013; Robert MacDonald, *Sons of the Empire. The frontier and the Boy Scout movement 1890–1918*, Toronto 1993; David Macleod, *Building character in the American boy. The Boy Scouts, YMCA, and their forerunners, 1870–1920*, Madison 1983; Timothy H. Parsons, *Race, resistance, and the Boy Scout movement in British Colonial Africa*, Athens 2004; Jim Riordan, "The Russian Boy Scouts", *History Today*, 38: 10 (1988); Carey A. Watt, "The promise of 'character' and the spectre of sedition: The Boy Scout movement and colonial consternation in India, 1908–1921", *South Asia*, 22: 2 (1999).
9. Under 1920-talet gjordes tillägget *through woodcraft* till undertiteln, på svenska genom *förtrogenhet med naturen* från och med 1934 års upplaga (Robert Baden-Powell, *Scouting for boys. En handbok för övning i god medborgaranda genom förtrogenhet med naturen*, Stockholm 1934 [1908]). I den engelska utgåvan gjordes tillägget från och med elfte upplagan, tryckt 1924. Jfr Robert Baden-Powell, *Scouting for boys* [1908], 10:e uppl., London 1922, med 11:e uppl., London 1924.
  10. Belägringen intar en särställning i scoutrörelsens skapelseberättelse. Under belägringen tog en av Baden-Powells närmaste medarbetare, Edward Cecil, hjälp av pojkar som ordonnanser och andra enklare uppgifter för att på så sätt frigöra så många vuxna män som möjligt till försvaret av staden. När pojkarna ikläddes uniform och gavs verkligt ansvar växte de enligt Baden-Powell med uppgiften, vilket senare inspirerade honom i arbetet med scoutmetoden. Se Baden-Powell 2004 [1908], s. 11. Rosenthal har anlagt en kritisk blick och ansåg att Baden-Powell hade överdrivit både sin egen roll i belägringen och den brittiska styrkans utsatthet. Rosenthal 1986, s. 30–50.
  11. I vilken utsträckning det brittiska folket slöt upp bakom imperiet som politiskt projekt har diskuterats flitigt i brittisk forskning. Se exempelvis Bernard Porter, *The absent-minded imperialists. Empire, society and culture in Britain*, Oxford 2004; Simon J. Potter, "Empire, cultures and identities in nineteenth- and twentieth-century Britain", *History Compass*, 5: 1 (2007); Andrew Thompson, *The empire strikes back? The impact of imperialism on Britain from the mid-nineteenth century*, Harlow 2005. Föreställningar om undergång och förfall kring sekelskiftet 1900 behandlas även i George L. Mosse, *The image of man. The creation of modern masculinity*, New York 1996. Baden-Powells upptagenhet vid en tysk invasion av England behandlas av Rosenthal 1986, s. 54–62 och Jeal 1990, s. 339, 448.
  12. Se Baden-Powell 2004 [1908], s. 296. För det historiska bruket av romarrikets fall i Storbritannien vid denna tid, se även Richard Hingley, *Roman officers and English gentlemen. The imperial origins of Roman archaeology*, London 2000, s. 31–32.
  13. Nilsson 1999, s. 52ff. I *Scouter och scoutledare* talade Ebbe Lieberath om en nybliven scout "som snart kröp ur morsgrisens fula skal". Ebbe Lieberath, *Scouter och scoutledare. Några vinkar och råd*, Göteborg 1913, s. 36.
  14. Enligt detta synsätt, som influerade både Ernest Thomson Seton och Robert Baden-Powell, betraktades barn (läs: pojkar) som små vildar vilka utvecklades bäst om de gradvis fick gå igenom olika stadier mot civilisation. Att leka indi-

- aner eller zulukrigare sågs därför inte som ett uttryck för förvildning utan blev tvärtom inslag i en civiliseringsprocess. Friluftslivets utvecklingspsykologiska uppgift handlade således inte bara om att förflytta barnen från vuxenvärldens hotfulla miljöer. Dock bör det påpekas att rekapitulationsteoriens betydelse inom svensk scouting främst tycks ha varit indirekt. Pojkars behov av att ”rasa ut” diskuterades sällan som en civilisatorisk rekapitulationsprocess. Jfr Berggren 1995, s. 33ff; Philip Joseph Deloria, *Playing Indian*, New Haven 1998; Brian Morris, ”Ernest Thompson Seton and the origins of the Woodcraft Movement”, *Journal of Contemporary History*, 5: 2 (1970); Van Slyck 2006, s. 170–173.
15. Elleke Boehmer, ”Introduction”, i Robert Baden-Powell, *Scouting for boys. A handbook for instruction in good citizenship*, Elleke Boehmer (red.), Oxford 2004, s. xx–xxii.
  16. Baden-Powell 2004 [1908], s. 297.
  17. Sandell 1990; Sandell & Sörlin 1994.
  18. Militarismen har behandlats mycket utförligt i tidigare scoutforskning. Martin Dedman, ”Baden-Powell, militarism, and the ’invisible contributors’ to the Boy Scout scheme, 1904–1920”, *Twentieth Century British History*, 4: 3 (1993); John Springhall, ”Baden-Powell and the Scout movement before 1920: Citizen training or soldiers of the future?”, *The English Historical Review*, 102: 405 (1987); Warren 1986; Proctor 2002, s. 14f.
  19. Florence Nightingale och Mary Kingsley nämndes som förebilder. Baden-Powell 2004 [1908], s. 14.
  20. Tammy M. Proctor, *Scouting for girls. A century of Girl Guides and Girl Scouts*, Santa Barbara 2009b, s. 7.
  21. För girlguiding i Storbritannien, se exempelvis Alexander 2010; Proctor 1998; Proctor 2002; Voeltz 1992; Warren 1990.
  22. Allen Warren har karakteriserat den tidiga girlguide-rörelsens ideologi som ”imperial motherhood”. Warren 1990, s. 10. För en svensk motsvarighet under tidigt 1900-tal, se Charlotte Tornbjör, *Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*, Lund 2002. Enligt Warren förändrades girlguiding efter första världskriget i riktning mot en medelklassrörelse, präglad av ”liberal imperialism”. Tyngdpunkten hade skiftat till attityder och färdigheter lämpliga för yrkesliv, lokalt samhällsengagemang och familj. Warren 1990, s. 10.
  23. Proctor 2009b, s. 1–10. Proctor betonar också att många tidiga flickscouter var skeptiska till ”moderskapsideologin” i girlguide-rörelsen, då de hellre ville ha äventyr och aktiviteter i linje med pojkscouting. Flickscouternas ledare behövde alltså formulera ett program som lockade flickor, men också ansågs passande för flickor i allmänhetens ögon. Proctor 2002, s. 21ff.
  24. Robert Baden-Powell, *Aids to scoutmastership. A handbook for scoutmasters on the theory of scout training*, London 1919, s. 34 och 88. Se även Mills 2013; Warren 1986, s. 380; Formark 2010, s. 86.
  25. Vallory 2009, s. 212.

26. Se exempelvis Sophie Wittemans, "The double concept of citizen and subject at the heart of Guiding and Scouting", i Nelson R. Block & Tammy M. Proctor (red.), *Scouting frontiers. Youth and the Scout movement's first century*, Newcastle 2009, s. 56–57.
27. Baden-Powell 2004 [1908], s. 45.
28. Björk 1999, 46ff; Inger Hammar, "Kvinnokall och kvinnosak: några nedslag i 1800-talets debatt om genus, medborgarskap och offentlighet", i Christina Florin & Lars Kvarnström (red.), *Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800–1950*, Stockholm 2001, s. 125; Henschen (red.) 1979, s. 86. Präster och andra "socialt intresserade män ur borgerligheten", som Göran Sidebäck uttryckt det, deltog också i det filantropiska arbetet. Sidebäck har också lyft fram scoutrörelsens filantropi som en del av det klassöverbryggande arbetet. Sidebäck 1992, s. 100.
29. Sveriges Scoutförbunds årsberättelse 1932, s. 9. RA:SS, vol. AIII:1.
30. Sveriges Scoutförbunds årsberättelse 1933, s. 11. RA:SS, vol. AIII:1.
31. Sveriges Scoutförbunds årsberättelser 1935, s. 10 samt 1939, s. 19. RA:SS, vol. AIII:1.
32. Scoutlöftet löd, fram till 1970: "Jag lovar att efter bästa förmåga söka göra min plikt mot Gud och fosterlandet, hjälpa andra, lyda scoutlagen." Sidebäck 1992, s. 109. Baden-Powells original löd: "I will do my duty to God and the King. I will do my best to help others, whatever it costs me. I know the scout law, and will obey it." Baden-Powell 2004 [1908], s. 36. Det fanns emellertid skillnader kring hur oron för ungdomen och nationen kanaliserades i Storbritannien och Sverige vid denna tid. Som Ebbe Lieberath påpekade i förordet till den första svenska upplagan av *Scouting for boys* var Sverige inte någon kolonialmakt av brittiskt snitt. I stället hade Sverige upplevt massiv emigration och unionsupplösningen med Norge 1905. Ebbe Lieberath i Baden-Powell, *Scouting for boys*, Göteborg 1910 [1908]. Den svenska sekelskiftesnationalismen har behandlats utförligt av exempelvis: Björck 1946; Sörlin 1988; Berggren 1995; Edling 1996.
33. *Scouten* nr 1 1912, s. 4.
34. Sven Hedin, "Sven Hedins tal till Stockholms scouter", *Scouten* nr 4 1912, s. 46.
35. I jämförelse med Baden-Powells scoutlag var den främsta skillnaden att den svenska scoutlagen specifikt nämnde Gud. Plikten mot "God and the King" nämndes i stället i Baden-Powells scoutlöfte, se föregående not 32 ovan. 1936 presenterades en reviderad scoutlag på svenska som var gemensam för pojk- och flickscouter. Den har senare också reviderats 1970 och 2000. Lagen diskuteras utförligt i Sidebäck 1992, s. 107ff och Formark 2010, s. 99ff.
36. Främst skilde sig formuleringen genom att buden inleddes med orden "En scoutflicka" i stället för "En scout", samt det åttonde budet som särskilt betonade flickscoutens dräkt. Ur: Protokoll hållet vid konstituerande sammanträde af förbundsstyrelsen för Sveriges flickscouter, pingstafton 1913 [10 maj 1913]. Sveriges Flickors Scoutförbunds arkiv RA:SFS, vol. AI:a. Stavnigen har här moderniserats i både pojk- och flickscoutlagen.

37. "Flickscoutrörelsens insteg", *Scouten* nr 5 1913, s. 62.
38. Formark 2010, s. 86.
39. När flickscouternas tidning *Treklövern* 1935 blickade tillbaka på de första åren skrev Ebba Lilliecreutz: "Tvättscenen och skurscenen äro två mycket typiska bilder från forna dagars scoutliv!" Ebba Lilliecreutz, "Minns du?", *Treklövern* nr 3 1935, s. 7–9.
40. Se framför allt Formark 2010, s. 90f, 164f, 229f, 294f.
41. Björk 1999, s. 27; Lister 1997b, s. 4f. Jämför också Formark 2010, s. 229ff.
42. Lieberath 1913.
43. Formark 2010, s. 104f.
44. *Instruktionsbok för Sveriges flickscouter*, Stockholm 1924, s. 5.
45. Begreppet är emellertid svårfångat och kan sägas rymma såväl de färdigheter som krävs för att klara sig i naturen som den blick eller den attityd enligt vilken ett liv i vildmarken är eftersträfvansvärt. I det svenska scoutmaterialet kom *woodcraft* påfallande ofta att användas med en betydligt snävare innebörd som närmast kan jämföras med "naturstudium": inte minst igenkänning av träd. Se vidare Britta Brügge, Matz Glantz & Klas Sandell, *Woodcraft. Naturnära scouting – en livsstil*, Stockholm 1995.
46. Sandell 1999, s. 13; Jeal 1990, s. 378–382.
47. Sandell 1990, s. 12–14.
48. Se framför allt Rosenthal 1986, s. 90–92. De brittiska internatskolornas ursprung, mytologi och skapande av ledare behandlas av John Tosh, *A man's place. Masculinity and the middle-class home in Victorian England*, New Haven 1999; Petter Sandgren, *Internatskolorna. Att fostra en elit*, Stockholm 2015, s. 42–61.
49. Se *Scouten* nr 7 1928, s. 165.
50. Baden-Powells tillägg gjordes redan 1911 men infördes i den svenska pojkscoutlagen 1921 och i SFS under tidigt 1930-tal. Se Sidebäck 1992, s. 108, 392.
51. Baden-Powell 2004 [1908], s. 189–209. Baden-Powells och den tidiga brittiska pojkscoutrörelsens sexualmoral avhandlas utförligt av Pryke 2005.
52. Formark 2010, s. 200–204.
53. Sandell & Sörlin 1994, s. 15–16.
54. *Scouten* nr 1 1913, s. 10–11.
55. Ibid.
56. Detta var alltså nio år före det första Vasaloppet, som ägde rum 1922.
57. *Scouten* nr 3 1913, s. 34 samt *Scouten* nr 7 1913, s. 104.
58. Sörlin 2008, s. 20.
59. *Scouten* nr 3 1913, s. 34.
60. "Med skolorndomen till fjälls", *Scouten* nr 7 1913, s. 104.
61. Orvar Löfgren, "Nationella arenor", i Billy Ehn, Jonas Frykman & Orvar Löfgren (red.), *Försvenskningen av Sverige*, Stockholm 1993, s. 90.

62. Efter första världskriget fick klassfrågan en mer tillbakadragen roll i de scout-ideologiska diskussionerna i Sverige. Göran Sidebäck menar att scoutrörelsens klassöverbryggande arbete minskade i takt med att samhället under 1930-talet utvecklades i samförståndets anda. Sidebäck 1992, s. 349. Det är dock viktigt att komma ihåg att det klassöverbryggande arbetet som sådant knappast förändrades: verksamhetens syfte var fortfarande att samla pojkar och flickor ur skilda samhällsskikt till gemensam fostran. Den enhetliga uniformen, scoutdräkten, syftade till att utjämna skillnader i inkomst eller klass. Snarare förändrades *retoriken* kring det klassöverbryggande eller klassutjämnande arbetet. Ett uttryck för detta var 1936 års ändring av scoutlagen, då punkten ”En scout är en god kamrat och vän med varje annan scout, vilken samhällsklass denne än må tillhöra” förkortades till kort och gott: ”En scout är vänlig mot alla och en god kamrat.” Ännu 1929 skrev dock pojkscoutchefen: ”Den [scoutrörelsen] arbetar *ingendera* i händerna, i det att den tvärtom söker att genom sammanförande av ungdom ur skilda samhällslager, mellan dessa åvägbringa förståelse, vänskap och hänsyn, utan vilka en lugn och lyckobringande utveckling av vårt samhällsliv är otänkbar. [...] Scoutrörelsen är sålunda s.a.s. en *klassutjämningsrörelse*, och som sådan för visso uteslutande av godo.” Ebbe Lieberath, ”Vad scoutrörelsen är och vill”, i *Svenskt scoutliv*, Stockholm 1929, s. 26.
63. Formark 2010, s. 71.
64. Anna-Karin Frih, ”Becoming healthy, free and physically active: Medical discourse on girls in Sweden c. 1880–1930”, *Girlhood Studies*, 6: 2 (2013), s. 101–118.
65. Formark 2010, s. 72ff.
66. *Treklövern* nr 3 1935, s. 8.
67. *Treklövern* nr 2 1938, s. 20.
68. Münger 2000, s. 209ff. Visserligen kan den kortlivade så kallade ungdomsrörelsen, som mer eller mindre spontant samlat ungdomar för möten och aktiviteter – också i naturen – under 1900-talets första år, på sätt och vis ses som en föregångare till scoutrörelsen. Men denna löst organiserade sammanslutning hade inte idkat lägerliv enligt scoutrörelsens mönster. Verner von Heidenstam, som tidigt uttryckte sitt stöd för scoutrörelsen, var också en viktig figur för ungdomsrörelsen. Björck 1946. Eventuella kopplingar mellan rörelserna har dock inte utretts. Berggren 1995, s. 71. Se också Martin Stolare, *Kultur och natur. Moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900–1920*, Göteborg 2003.
69. Formark 2010, s. 93, 170.
70. J. Paulus Palm, ”Flickorna på Sjunda”, *Scouten* nr 12 1913, s. 189–190.
71. B. E. Littorin, ”Scouternas läger å kungl. Djurgården under olympiska spelen och scoutuppvisningarne i stadion”, i S. Hermelin & E. Peterson (red.), *Den femte olympiaden. Olympiska spelen i Stockholm 1912 i bild och ord*, Stockholm 1912 s. 339. Se även Christer Isaksson, *Stockholm 1912. Första moderna olympiska spelen. Människorna, idrotten och Sverige*, Stockholm 2011.
72. Erik Bergvall (red.), *The Official Report of the Olympic Games of Stockholm 1912*, Stockholm 1913, s. 812–814.

73. Gerd Ek & Rolf Bergqvist, *Förbundsläger*, privattryck, Föreningen Scoutmuseets vänner årsskrift 9, Stockholm 1992. På grund av första världskrigets utbrott dröjde det till 1923 innan förbundet åter arrangerade ett förbundsläger, i Mölndal.
74. Jämför till exempel Sverker Sörlin, *Naturkontraktet. Om naturumgängets idé-historia*, Stockholm 1991, som förankrar friluftslivet i en idéhistorisk tradition från 1800-talets modernitetskritiker till de ekologiska och miljöetiska tankarnas genomslag under 1900-talet (jfr s. 108). 1912 ordnade för övrigt KFUM:s scouters sitt första förbundsläger, i Helsingborg. Då inkvarterades de 500 deltagarna i en husarkasern. Se Fredrik Adelsköld, "Förbundsläger – en översikt", *Totem* nr 7 1938. För en intern diskussion om det militära livets inflytande på scoutlägren, se Gösta Ternström, "Storläger", *Totem* nr 7 1934, s. 106–108.
75. *Totem* nr 9 1932, s. 7. Medlemsuppgifter för SFS saknas 1922–1926. Se *Sveriges Flickors Scoutförbunds historia 1913–1953* 1954, s. 171. Göran Sidebäck har analyserat scoutrörelsens medlemsutveckling och menar att stagnationen inom pojkscoutrörelsen berodde på interna ledarkonflikter, militära inkallelser under krigsåren samt att scoutrörelsens uniformerade, klassöverbryggande verksamhet sågs med misstänksamhet inom arbetarrörelsen. Sidebäck 1992, s. 75, 83.
76. *Sveriges Flickors Scoutförbunds historia 1913–1953* 1954, s. 172. Medlemsökningen berodde dock inte enbart på att rörelsen lockade fler barn i scoutåldern utan var också ett resultat av att rörelsen breddade sin verksamhet till fler åldersgrupper. Se Sidebäck 1992, s. 76.
77. *Svenskt scoutliv*, Stockholm 1930, s. 101.
78. Pihl Atmer 1998, s. 158. Se även Frykman 1993, s. 183. Det är viktigt att påpeka att scoutrörelsen inte bara var "mottagare" av detta ökade friluftsintrasse utan också en aktör i processen. Scoutrörelsens lägerverksamhet under åren som föregick denna campingvåg har lyfts fram som en av förklaringarna till tältkulturens popularitet i Sverige. Se exempelvis Nils Ragnar Jeansson, "camping" (uppslagsord), i *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/camping>, hämtad 14 januari 2017.
79. *Totem* nr 3 1930, s. [1].
80. *Instruktionsbok för Sveriges flickscouter* 1924, s. 10.
81. Resonemanget bygger på Formark 2010, s. 170.
82. "Sveriges scoutförbunds verksamhet året 1928–1929", i *Svenskt scoutliv* 1929, s. 75ff.
83. Lennart Wennerström, "Lägerlivets högsång", *Totem* nr 5 1936, s. [1].
84. Ibid. Se även Lennart Wennerström, *Lägerliv*, Stockholm 1928, s. 162.
85. Se *Totem* nr 1 1929, s. 6. Min kursivering.
86. Frithiof Dahlby, *Scoutledarhandboken*, Stockholm 1939, s. 194.
87. Lieberath 1913, s. 94.
88. De amerikanska sommarlägren, även i scoutrörelsens regi, har avhandlats utförligt av: Cupers 2008; Miller 2007; Paris 2008.
89. Wennerström 1928, s. 158.

90. Sveriges Flickors Scoutförbunds årsberättelse 1939, s. 11. RA:SFS, vol. AIII:1. Se även Barbro Granlind, *Frustunaby*, privattryck, Föreningen Scoutmuseets vänner årsskrift 17, Stockholm 2000.
91. Förord av Ebbe Lieberath, i Wennerström 1928, s. 5.
92. Lennart Wennerström, "Förberedelser för sommarlägret", *Scouten* nr 4 1928, s. 86.
93. Wennerström 1928, s. 180. Revelj kl. 07.30 med en halvtimmes förskjutning i det dagliga programmet var också ett alternativ enligt författaren, se *ibid.*, s. 67ff.
94. *Ibid.*, s. 76.
95. Dahlby 1939, s. 193–194.
96. Wennerström 1928, s. 74.
97. *SFS Ledarblad* september 1929, s. 3.
98. *Instruktionsbok för ledare och scouter tillhörande Sveriges scoutförbund*, 2:a uppl., Stockholm 1918, s. 23–24. Notera att textens författare inte ansåg sig behöva precisera vilka de dåliga inflytelserna var.
99. Pojkscoutchefen Ebbe Lieberath hyllade tävlingen som metod, men vände sig mot idrottsrörelsens tävlingar, där de starka segrade och de svaga slogs ut. Scouternas tävlingar syftade enligt honom till att stärka lagandan och höja samtliga i gruppen. Lieberath 1913, s. 25–27.
100. 1937 listade Sveriges Scoutförbund 37 specialmärken, från de populära sjukvårds- och simmarmärkena till kanin- och biskötmärken. Även bokbindar-, smed- och målarmärken fanns att tillgå. Sveriges Scoutförbunds årsberättelse 1937, s. 13. Sveriges Scoutförbunds arkiv: AIII:1.
101. Värt att notera är också att flickscouternas prov för tredje klass innehöll betydligt fler moment än pojkscouternas. Inträdeskravet för att bli flickscout av tredje klass var på så vis högre.
102. *Handbok för flickscouter*, Stockholm 1930, s. 43.
103. *Ibid.*
104. Wennerström 1928, s. 143.
105. Axel Haerberger, *Scoutlagen i psykologisk, pedagogisk och etisk belysning*, Stockholm 1930.
106. Dahlby 1939, s. 181.
107. *Handbok för flickscouter* 1930, s. 40.
108. Wennerström 1928, s. 105ff.
109. Formark 2010, s. 241.
110. Ofta inleddes läger med en "byggardag", men det hände också att lägerarbeten uppfördes under flera dagars tid. Se till exempel *Scouten* nr 7 1938, s. 134.
111. Se exempelvis Fotoalbum, Förbundsläger Mölndal (1923), RA:SS, vol. KI a:1; *Scouten* nr 8 1931; Wennerström 1928, s. 37, 61, 65.
112. Dahlby 1939, s. 187.

113. Elis Andersson, *Scoutrörelsen. Vad den är och vad den vill*, Stockholm 1942, s. 26.
114. Fredrik Adelsköld, "Förbundsläger – en översikt", *Totem* nr 7 1938, s. 101.
115. *Sveriges flick-scouters tidning* nr 3 och 4 1928; Häringeläget. RA:SFS, vol. N:1.
116. Organisationsutkast till läget vid Häringe sommaren 1928; RA:SFS, vol. N1: Häringeläget: Dossier 1–8. Frågan berörs av Formark 2010, s. 246.
117. *Sveriges Flickors Scoutförbunds historia 1913–1953* 1954, s. 55.
118. Hesselbyholmsläget 3–13 juli 1933. RA:SFS, vol. N6, Hesselbyholmsläget.
119. Roland Philipps, *Patrullsystemet*, Stockholm 1928, s. 44.
120. "Sir Roberts hälsning till Sveriges pojk- och flickscouter", *Scouten* nr 8 1927, s. 193.
121. Formark 2010, s. 241.
122. Cirkulär nr 2: Sveriges Scoutförbund Jubileumsläget 1927. RA:SS, vol. NI:2.1 (Jublo, Lägerledning m.m.).
123. Ebbe Lieberath, "Det var klang- och jubeldagar", *Scouten* nr 8 1927, s. 176.
124. Arvid Lund, "TTT – några bilder ur minnet", *Scouten* nr 9 1938, s. 176.
125. Axel Haerberger, "Vanebildningens lagar", *Totem* nr 9 1929.
126. "Gosselynn", *Totem* nr 5 1929, s. 5.
127. "Vår flicka vill bli scout!", *Sveriges flick-scouters tidning* julnummer 1931, s. 9.
128. Dahlby 1939, s. 205.
129. "Diskussion: Lägerbål", *Totem* nr 10 1929, s. 17.
130. *Totem* nr 10 1929, s. 17. Min kursivering.
131. Wennerström 1928, s. 136.
132. Pierre Nora, "Mellan minne och historia", i Sverker Sörlin (red.), *Nationens röst*, Stockholm 2001, s. 386.
133. Wennerström 1928, s. 136.
134. Avsnittet fanns inte med i den ursprungliga utgåvan utan tillkom i en senare, reviderad upplaga. Här efter Robert Baden-Powell, *Scouting for boys*, Stockholm 1934 [1908], s. 157.
135. Abigail Van Slyck, "Connecting with the landscape: Campfires and youth culture at American summer camps, 1890–1950", i Marta Gutman & Ning de Coninck-Smith (red.), *Designing modern childhoods. History, space, and the material culture of children*, New Brunswick 2008, s. 35.
136. *Scouten* nr 3 1938, s. 55.
137. "Diskussion: lägerbål", *Totem* nr 10 1929, s. 17.
138. Wennerström 1928, s. 138.
139. Häringeläget: rapport från lägerbålsdepartementet. RA:SFS, vol. N1B 1928.
140. Wennerström 1928, s. 138.
141. Formark 2010, s. 277–283.
142. Mary Lagercrantz, "Scoutflickor!", *Sveriges flick-scouters tidning* nr 2 1928, s. 2.

143. Vallory 2009, s. 21.
144. Johnston 2015.
145. Se exempelvis Daniel Laqua (red.), *Internationalism reconfigured. Transnational ideas and movements between the world wars*, London 2011; Glenda Sluga, *Internationalism in the age of nationalism*, Philadelphia 2013.
146. Sveriges Scoutförbunds årsberättelse 1914. RA:SS, vol. AIII:1.
147. ”Förbindelser med utlandet”, Sveriges Scoutförbunds årsberättelse 1918. RA:SS, vol. AIII:1. Ett av besluten var att utge ett gemensamt ledarblad, *Nordisk Spejdersport*. Detta initiativ avslutades dock redan efter två år.
148. Från brittisk horisont menar Proctor att mellankrigstidens scoutinternationalism kan ses som en förlängning av imperialismen, som innefattade nya sätt att legitimera imperiet. Proctor 2002, s. 131ff. För scouting och förhållandet till fredsrörelsen League of Nations Union, se Helen McCarthy, ”The lifeblood of the League? Voluntary associations and League of Nations activism in Britain”, i Daniel Laqua (red.), *Internationalism reconfigured*, London 2011.
149. Formark 2010, s. 122ff. Den internationella flickscoutrörelsen var också representerad i Nationernas förbunds kommitté för barns välfärd. Se Cockburn 2012, s. 164ff.
150. Kopia av Årsberättelse för SFS året 1924–1925 (renskrift från 1994), RA:SFS, vol. AIII:1.
151. Notera att stavningen av ungerska ortnamnet Gödöllő markerar att den avslutande bokstaven är ett långt ö. Sveriges Flickors Scoutförbunds årsberättelse 1939, s. 3. RA:SFS, vol. AIII:1.
152. Louis Smith, ”Baden-Powell och freden”, *Totem* nr 6–7 1929, s. 15.
153. Ebbe Lieberath, ”Scoutrörelsen vill”, *Scouten* nr 5 1928, s. 93.
154. ”Förbindelser med utlandet”, Sveriges Scoutförbunds årsberättelse 1921–1922. RA:SS, vol. AIII:1.
155. Ingela Nilsson, *Nationalism i fredens tjänst. Svenska skolornas fredsförening, fredsföstran och historieundervisning 1919–1939*, Umeå 2015; Björn Hettne, Sverker Sörlin & Uffe Østergård, *Den globala nationalismen. Nationalstatens historia och framtid*, Stockholm 1998; Patricia Clavin, ”Introduction: Conceptualising internationalism between the world wars”, i Daniel Laqua (red.), *Internationalism reconfigured*, London 2011, s. 38.
156. Michael Billig, *Banal nationalism*, London 1995, s. 61. Min översättning.
157. Ebbe Lieberath, ”Till jamboreen”, *Totem* nr 4 1929, s. [1].
158. Ibid., s. 2.
159. Formuleringen är en vitsighet och syftade på att en scoutledare förväntades behålla sitt barnasinne. Baden-Powell använde ibland uttrycket *boy-man* som en ideal form av manlighet för en scoutledare, vilket också användes som titel på Tim Jeals omfångsrika Baden-Powell-biografi. Se exempelvis Jeal 1990, s. 498ff. För en betydligt mer utförlig diskussion om relationen pojkar–män i pojkscout-

- rörelsen, se Mischa Honeck, "The power of innocence: Anglo-American Scouting and the boyification of Empire", *Geschichte und Gesellschaft*, 42: 3 (2016).
160. Deltagarantalet gör detta till den hittills största internationella scoutsammankomsten.
  161. John Ericsson, "Med femtio tusen scouter i läger: minnen från världs-jamboreen 1929", i *Svenskt scoutliv* 1929, s. 57.
  162. Ibid., s. 65.
  163. Andersson 1942, s. 28.
  164. Nilsson 2015, s. 341.
  165. Nils Pahlsson, "Välkomna!", *Totem* nr 6 1931, s. 2–3.
  166. Hesselbyholmslägret 1933: Lägerbålsprogram. RA:SFS, vol. N:6.
  167. Per Fransson, *Landskapet som lärobok. Regionalitet och medborgarfostran i Jämtland kring sekelskiftet 1900*, Lund 2010.
  168. *Scouten* nr 8 1931, s. 173.
  169. "Det stora Jönköpingslägret", *Scouten* nr 8 1928, s. 194.
  170. I flickscouternas klassprov ingick kunskap om hemtrakten (se bilagan i slutet av boken). Jfr Sandell 1990, s. 20.

3. Unga Örnar före 1939

1. Bengt Schüllerqvist, *Från kosackval till kohandel. SAP:s väg till makten (1928–33)*, Stockholm 1992.
2. Gösta Esping-Andersen, "The making of a social democratic welfare state", i Klaus Misgeld et al. (red.), *Creating social democracy. A century of the Social Democratic Labor Party in Sweden*, University Park 1992; Urban Lundberg & Klas Åmark, "Social rights and social security: the Swedish welfare state, 1900–2000", *Scandinavian Journal of History*, 26: 3 (2001).
3. Eva-Mari Köhler, "Den proletära barnrörelsen i Sverige 1890–1917", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia*, 15–16 (1979b); Sidebäck 1992, s. 288; Johansson 1979, s. 16–35.
4. Carl-Gunnar Peterson, *Ungdom och politik. En studie av Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund*, Lund 1975, s. 25–34; Sidebäck 1992, s. 277ff.
5. Berggren 1995, s. III.
6. Citerad i Sidebäck 1992, s. 59.
7. Köhler 1979b.
8. Sidebäck 1992, s. 166ff.
9. Johansson 1979, s. 24.
10. Flygbladet finns återpublicerat i Ewald Johannesson, *Unga Örnar 30 år*, Stockholm 1960. Se även Sidebäck 1992, s. 275 not 11 samt Johansson 1979, s. 22–24.

11. Johansson 1979, s. 24; Sidebäck 1992, s. 436.
12. Protokoll fört vid Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbunds sjätte ordinarie kongress 4–8 november 1931, s. 97. ArAB:SSU, vol. AI:Ar. Se även Johansson 1979, s. 25. Sidebäck 1992, s. 283.
13. Slutsatsen ligger i linje med den maktresursteori utifrån vilken Göran Sidebäck tolkat de borgerliga barn- och ungdomsorganisationernas större kvantitativa framgångar i jämförelse med arbetarrörelsens. Borgerligt dominerade yrkesgrupper – såsom lärare, präster och officerare – besatt större materiella resurser, bättre kontaktnät och pedagogisk kompetens samt verkade inom en filantropisk tradition vilken kom scoutrörelsen och söndagsskolan till nytta. Det bör dock påpekas att även inom scoutrörelsen var ledarbrist en återkommande fråga. Ledarbristen inom Unga Örnar bör ses i ljuset av dess ställning som uttalat icke-politisk institution inom ramen för en politisk rörelse.
14. Skjöld (red.) 1934, s. 18.
15. Johansson 1979, s. 23f; Sidebäck 1992, s. 284. Eftersom scoutrörelsen var partipolitiskt obunden undgick den uniformsförbudet.
16. *Något om Unga Örnar*, Stockholm 1947, s. 6.
17. Frågan om uniformslagstiftningens betydelse för Unga Örnar har diskuterats av Götz 2009, s. 6; Sidebäck 1992, s. 284. Samtidigt som förmyndarskapet för Unga Örnar övergick från SSU till ABF stärktes banden till bildningsförbundets verksamhet.
18. Bo Sundin, "Ljus och Jord! Natur och kultur på Storgården", i Tore Frängsmyr (red.), *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, Stockholm 1984, s. 322.
19. Sundin 1984; Edling 1996, s. 302–312.
20. Emma Hilborn, *Världar i Brand. Fiktion, politik och romantik i det tidiga 1900-talets ungsocialistiska press*, Höör 2014.
21. Stolare 2003, s. 83.
22. Berggren 1995, s. 63ff, s. 88.
23. Ibid., s. 62–65; Stolare 2003, s. 74–76.
24. Per Sundgren, *Kulturen och arbetarrörelsen. Kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander*, Stockholm 2007, s. 42ff.
25. Lars Arvidson, *Folkbildning i rörelse. Pedagogisk syn i folkbildning inom svensk arbetarrörelse och frikyrkorörelse under 1900-talet – en jämförelse*, Malmö 1985; Bernt Gustavsson, *Bildningens väg. Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930*, Stockholm 1991; Marion Leffler, *Böcker, bildning, makt. Arbetare, borgare och bildningens roll i klassformeringen i Lund och Helsingborg 1860–1901*, Lund 1999; Jonas Åkerstedt, *Den litterate arbetaren. Bildningssyn och studieverksamhet i ABF 1912–1930*, Uppsala 1967.
26. Thomas Ginner, *Den bildade arbetaren. Debatten om teknik, samhälle och bildning inom Arbetarnas bildningsförbund 1945–1970*, Linköping 1988, s. 23ff.

27. Ronny Ambjörnsson, *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhälle 1880–1930*, Stockholm 1988; Arvidson 1985, s. 72; Gustavsson 1991, s. 67–84, 119; Sundgren 2007, s. 82–84.
28. Crister Skoglund, *Vita mössor under röda fanor. Vänsterstudenter, kulturradikalism och bildningsideal i Sverige 1880–1940*, Stockholm 1991, s. 225–257; Åkerstedt 1967.
29. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Sverges Socialdemokratiska Ungdomsförbund söndagen den 1 juni 1930, bilaga 5. ArAB:SSU, vol. AII:1.
30. *Vad är och vad vill Unga Örnar* 1934. ArAB:UÖ, vol. inv/277. Texten från pamfletten publicerades även i tidningen *Unga Örnar* nr 3 1936, s. 3.
31. *Vad är och vad vill Unga Örnar* 1934. ArAB:UÖ, vol. inv/277.
32. Ibid.
33. Ulla Ekström von Essen, *Folkhemmets kommun. Socialdemokratiska idéer om lokalsamhället 1939–1952*, Stockholm 2003, s. 135.
34. Ibid., s. 155.
35. *Vad är och vad vill Unga Örnar* 1934. ArAB:UÖ, vol. inv/277.
36. Gunnar Richardson, *Svensk utbildningshistoria. Skola och samhälle förr och nu*, Lund 2010, s. 119–122.
37. *Något om Unga Örnar* 1947, s. 7.
38. ”Lägerliv ute och inne i Norrköping”, *Unga Örnar* nr 10 1934, s. 3.
39. Se exempelvis *Unga Örnar* nr 8 1933, s. 2 och nr 8 1934, s. 3.
40. *Örnledaren* nr 8–9 1943.
41. Sidebäck 1992, s. 302.
42. Sammanställningen bygger på personernas förnamn. I de fall (2 av 43) där initialer använts framgår det inte om det rör sig om män eller kvinnor. I alla händelser var den manliga dominansen högst påtaglig. *Unga Örnars Falkenbergsläger 1939 – lägerbok*, Stockholm 1939.
43. I valet till riksdagens andra kammare 1936 var endast tio av 230 ledamöter kvinnor. Sex av dessa var visserligen socialdemokrater, men med sammanlagt 112 mandat till partiet innebar detta att även bland SAP:s riksdagsledamöter var 95 procent män.
44. Se Cajsa Widqvist & Marianne Adolfsson, *Unga Örnar inför ett nytt sekel*, Stockholm 1996, s. 15.
45. ”Scouting och politik”, *Totem* nr 1 1931, s. 8.
46. Se även *Totem* nr 1 1944, s. 17.
47. *Unga Örnar* årg. 1932. Jämför även Sidebäck 1992, s. 288.
48. Nils Goude, ”Förord”, i Hilding Skjöld (red.), *Handbok för Unga Örnar*, Stockholm 1934, s. 5.
49. Sidebäck 1992, s. 288 not 44.

50. *Örnledaren* nr 1 1932, s. [3].
51. *Något om Unga Örnar* 1947, s. 7. Spärkning omvandlat till kursiv.
52. Skjöld (red.) 1934, s. 7–10.
53. Nils Goude, "Upptåd som det anstår en Ung Örn", *Unga Örnar* nr 1 1931, s. 2.
54. Se exempelvis Ambjörnsson 1988; Björn Horgby, *Egensinne och skötsamhet. Arbetskulturen i Norrköping 1850–1940*, Stockholm 1993.
55. Jens Ljunggren, *Den uppskjutna vreden. Socialdemokratisk känslopolitik från 1880-till 1980-talet*, Lund 2015, s. 103–128.
56. Se "En god och trofast kamrat", *Unga Örnar* nr 2 1932, s. 2; "En ung örn är alltid villig och hjälpsam", *Unga Örnar* nr 3 1932, s. 2; "Vårda och skydda naturens värden", *Unga Örnar* nr 5 1932, s. 2.
57. Sixten, "Hur en Ung Örn uppfattar örnreglerna", *Unga Örnar* nr 9 1934, s. 4.
58. Ibid.
59. Jämför Sidebäck 1992, s. 289. Götz har betonat Unga Örnars ambivalenta förhållande till influenserna från scouting, vilket han tolkar som en vilja att hålla det scoutmässiga i schack, Götz 2009, s. 7.
60. Helena Henschen (red.), *Barn i stan. Från sekelskifte till nittiotial*, ny rev. uppl., Stockholm 1990, s. 109.
61. Ibid.
62. J. Landgren, "Framtidens ungdom", *Solglimten* nr 4 1928, s. 5.
63. Sidebäck 1992, s. 276; Henschen (red.) 1990, s. 113f; Sandell & Sörlin 2008b, s. 44.
64. J. Landgren, "Framtidens ungdom", *Solglimten* nr 4 1928, s. 5. Se även Johansson 1979, s. 21.
65. Protokoll fört vid sammanträde med styrelsen för Sverges Socialdemokratiska Ungdomsförbund söndagen den 1 juni 1930, bilaga 5. ArAB:SSU, vol. AII:1.
66. Citerad i Götz 2009, s. 8. Se även Henschen (red.) 1990, s. 132.
67. Götz 2009, s. 8.
68. *Vad är och vad vill Unga Örnar* 1934. ArAB:UÖ, vol. inv/277.
69. Frykman 1993, s. 167.
70. Ibid., s. 183.
71. Karin Johannisson, "Folkhälsa: det svenska projektet från 1900 till 2:a världskriget", *Lychnos* 1991, s. 184.
72. Ibid.
73. Verksamhetsberättelse Lunds Unga Örnar. SkA: Unga Örnars Lundakrets, vol. B1:1.
74. *Något om Unga Örnar* 1947, s. 37.
75. "Sommarens riksläger vid Vättern", *Unga Örnar* nr 8 1933, s. 2–3. Se även "Poängberäkningen vid Unga Örnars tiokamp", *Unga Örnar* nr 9 1932, s. 5.

76. Tillstånd att slå läger på godsets ägor gavs av ägarinnan Elisabeth Tamm, central figur i Fogelstadgruppen. Enligt Klas Sandell och Sverker Sörlin fanns det personliga kopplingar mellan Fogelstadgruppen och Sveriges Flickors Scoutförbund. Sandell & Sörlin 1994, s. 27.
77. Se exempelvis *Unga Örnar* nr 7 årg. 4 [1934], s. 3; "Vårt arbete", *Unga Örnar* nr 6 1935, s. 5; lägerboken *Venskabslejren ved Roskilde 9–18 juli 1946*, Roskilde 1946, s. 6. ArAB:UÖ, vol. inv/277; Pollák 1979.
78. Se exempelvis: Anders And, "Hänger du med?", *Örnledaren* nr 7 1946, s. 50. Sommarläger för barn och ungdomar hade arrangerats i Sverige sedan sent 1800-tal, bland annat i form av barnkolonier. Till skillnad från kolloverksamheten vilade inte scoutverksamheten på filantropisk grund och var inte knuten till skolväsendet. Men framför allt: scoutlägren skrev tydligt in sig i en friluftstradition. För barnkolonier i Sverige, se Münger 2000; Ingrid Söderlind, *Barnhem för flickor. Barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870–1920*, Stockholm 1999.
79. Först på 1970-talet utgav *Unga Örnar* egna mindre skrifter om lägerliv. Riktlinjer, praktiska råd samt förslag på lägerverksamhet ingick i *Handbok för Unga Örnar* 1934 och senare *Något om Unga Örnar* 1947.
80. De tidiga lägerrapporterna i *Unga Örnars* tidning betonade påfallande ofta matlagning och ätande. I en skildring av ett pingstläger som Katarina-Sofia Unga Örnar gjorde tillsammans med SSU-klubben Sofia SDUK 1931 berättas exempelvis att en pojke slog rekord i potatisätning genom att inmundiga 24 knölar. Även frukostgröten, köttpudding och falukorv omnämndes särskilt. Detta ligger i linje med viljan att mätta hungriga magar. "Katarina Unga Örnar", *Unga Örnar* nr 2 1932, s. 3. Det mätta barnet var på många sätt, även inom den tidiga scoutrörelsen, en symbol för ett framgångsrikt läger och en viktig social insats. Jämför barnkoloniverksamheten där barnen vägdes före och efter lägervistelsen, med viktuppgång som eftersträvat resultat: Münger 2000, s. 247–257.
81. Aina Hansson, "Minnen från fjolårets Riksläger", *Unga Örnar* nr 8 1933, s. 7.
82. Ingrid Millbourn, *"Rätt till maklighet". Om den svenska socialdemokratin läroprocess 1885–1902*, Stockholm 1990.
83. Millbourn 1990, s. 230–231.
84. Exempel på "camping": Gulli Hedin, "En campingvecka", *Unga Örnar* nr 11 1932, s. 3; "Högalids Unga Örnar", *Unga Örnar* nr 2 1932, s. 4.
85. Gulli Hedin, "En campingvecka", *Unga Örnar* nr 11 1932, s. 3.
86. *Vad är och vad vill Unga Örnar* 1934. ArAB:UÖ, vol. inv/277.
87. Skjöld (red.) 1934, s. 8.
88. Lunds Unga Örnar, Verksamhetsberättelse 1933. SkA: Unga Örnars Lundakrets, vol. B1:1.
89. *Unga Örnar* nr 7 1935, s. 6; *Unga Örnar* nr 8 1935, s. 3.
90. Skjöld (red.) 1934, s. 68.
91. Ibid., s. 71–72.

92. För bank, se exempelvis *Unga Örnars Falkenbergsläger 1939 – lägerbok* 1939. Daglig lägertidning förekom bland annat på Stockholmsdistriktets läger på Åland 1935, se "Ålandsrepubliken", *Unga Örnar* nr 8 1935, s. 9. Se även *Unga Örnar* nr 8–9 1937.
93. Norbert Götz har uppmärksammat att även studiecirklarna i Unga Örnar kunde beskrivas just som ett miniatyrsamhälle, vilket speglar synen på samhället som en i grunden social arena. Götz 2009, s. 8ff.
94. "I sommarens soliga dagar", *Unga Örnar* nr 8–9 1939, s. 4.
95. *Unga Örnars Falkenbergsläger 1939 – lägerbok* 1939, s. 17.
96. Skjöld (red.) 1934, s. 73–75, 83, 85–87. Visserligen avbildades ett tallriksställ i *Unga Örnar* nr 9 1935, s. 6 och i *Unga Örnar* nr 7 1936, s. 5 tipsades om "Några trevliga lägeranordningar" (papperskorg, muggställ, tallriksställ) men dessa exempel får betraktas som undantag.
97. Berättelse över verksamheten inom Unga Örnar omfattande tiden november 1931–december 1933. ArAB:UÖ, vol. inv/622; jämför även Sidebäck 1992, s. 274f samt Henschen (red.) 1990, s. 116.
98. "Riksdagsval i Örnstaten", *Unga Örnar* nr 8 1933, s. 6.
99. Ibid., s. 7.
100. Skjöld (red.) 1934, s. 65ff.
101. Landahl 2013, s. 344–345.
102. Se till exempel *Unga Örnar* nr 8 1935, s. 3, 4; *Unga Örnar* nr 8 1936, s. 3.
103. Jämför Pollák 1979, s. 43.
104. Landahl 2013, s. 35–38.
105. *Vad är och vad vill Unga Örnar* 1934. ArAB:UÖ, vol. inv/277.
106. *Unga Örnar* nr 1 1931, s. 3.
107. Margit Zetterling, "Unga Örnar", *Unga Örnar* nr [3] 1931, s. 7.
108. Sign. O. L-v, "Friska viljor", *Unga Örnar* nr 4 årg. 2 1932, s. 6.
109. "Scouting och politik", *Totem* nr 1 1931, s. 10. Med anledning av Unga Örnars tillkomst förnyades scoutrörelsens interna debatt om politisk neutralitet.
110. I Lunds Unga Örnars verksamhetsberättelse 1933 och 1934 nämns föredrag om "August Palm och arbetarrörelsen", "Fackföreningarnas insatser för att höja arbetarnas levnadsstandard" och "Karl Marx och Hjalmar Branting". SkA (Lund): Unga Örnars Lundakrets, vol. B1:1: Verksamhetsberättelser 1933 och 1934. I *Unga Örnar* nr 11 1946, s. 159 hyllades Per Albin Hansson efter sin död under rubriken "En hövding".
111. Sidebäck 1992, s. 288.
112. *Vad är och vad vill Unga Örnar* 1934. ArAB:UÖ, vol. inv/277.
113. Sandell & Sörlin 1994, s. 15; Pihl Atmer 1998, s. 174.
114. Johannisson 1991, s. 188.

115. *Unga Örnars sångbok*, Stockholm 1941, s. 25.
116. Ibid., s. 29.
117. H.S. [Hilding Skjöld], "Mot sommar och sol", *Unga Örnar* nr 4 1937, s. 2.
118. Boken gavs ut under pseudonymen Lars Anders Karlfors. En av romanens nyckel-scener utspelar sig på en kulle utanför samhället, dit protagonisten Axel Larsson gått för att se ut över landskapet som han älskar (s. 54): "De mäktiga i samhället ville gärna för egen del lägga beslag på hembygds känslan och kärleken till födelsebygden. Axel visste att detta var falska anspråk. Han kände med sig själv, att en fattig brukspojke kunde vara bunden till sin hembygd med lika starka band som någon kaxig herreman eller självägande, myndig bonde." Omslaget pryddes av en man i örndräkt som hissar Unga Örnars flagga. Lars Anders Karlfors [Rickard Lindström], *Örnen. Berättelsen om en ung socialist*, Stockholm 1933.
119. Thord Strömberg, "Historien om bostadsmarknadens politisering: socialdemokraterna och bostadsfrågan", i Klaus Misgeld, Karl Molin & Klas Åmark (red.), *Socialdemokratiens samhälle. SAP och Sverige under 100 år 1989*, Stockholm 1989, s. 157. I sin analys av folkhemmet lade Yvonne Hirdman tonvikten på slutledet "hem". Folkhemsprojektet handlade till stor del om bostäder och hemmets sfär. "Politikens tonvikt kom att förskjutas från parförhållandet arbete–kapital till paret arbete–hem." Se: Yvonne Hirdman, *Att lägga livet tillrätta. Studier i svensk folkhems politik*, 4:e uppl., Stockholm 2010, s. 92.
120. Pihl Atmer 1998, s. 174.
121. "Dålig luft – ett farligt gift", *Unga Örnar* nr 1 1932, s. 3.
122. Skjöld (red.) 1934, s. 10 och 73; "Mot sommar och sol", *Unga Örnar* nr 4 1937, s. 2. Se även *Örnledaren* nr 4–5 1944, s. 30f.
123. Anna Lindhagen, "Unga Örnar och naturen", *Unga Örnar* nr 9 [årg. 2] 1932, s. 4. Se även: *Unga Örnar* nr 1 1931, s. 8; "Vårda och skydda naturens värden", *Unga Örnar* nr 5 1932, s. 2.
124. "Unga Örnars riksläger till Sörmland", *Unga Örnar* nr 4 årg. 2 1932, s. 2.
125. "Sommarens riksläger vid Vättern", *Unga Örnar* nr 8 1933, s. 2.
126. *Unga Örnar* nr 2 1939, s. 6.
127. "Stockholmsörnarna på utflykt", *Unga Örnar* nr 10 årg. 2 1932, s. 3.
128. Åsa Linderborg, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, Stockholm 2001, s. 325.
129. Albin Lind, "Norberg: en minnesrik plats i Bergslagen", *Unga Örnar* nr 7 1935, s. 3.
130. Ibid.
131. Henrik Berggren, "'Min ras, min rot, min stam': Rickard Lindström och den svenska arbetarklassen", i Alf W. Johansson (red.), *Vad är Sverige?*, Stockholm 2001, s. 283.
132. Birgit [Magnusdotter-Hedström], "Hur var det? Hur är det? Hur blir det?", *Unga Örnar* nr 7 årg. 4 [1934], s. 3.

133. År 1969 avskaffades Unga Örnars uniform. Sidebäck 1992, s. 289.
134. Skjöld (red.) 1934, s. 20.
135. Hajo, "Örnrepubliken på Muskö.", *Unga Örnar* nr 8 1934, s. 3.
136. Krister Wahlbäck, "Rickard Sändlers nordiska politik", i Bo Huldt & Klaus Misgeld (red.), *Socialdemokratin och svensk utrikespolitik*, Stockholm 1990, s. 30.
137. Per T. Ohlsson, *Rickard Sandler*, Stockholm 2010; Wahlbäck 1990; Kersti Blidberg, "Socialdemokratin och Norden: synpunkter ur ett nordiskt samarbetsperspektiv", i Bo Huldt & Klaus Misgeld (red.), *Socialdemokratin och svensk utrikespolitik*, Stockholm 1990.
138. Esperantocirklar omnämns i Unga Örnars verksamhetsberättelser och i tidningen *Unga Örnar*. Se exempelvis Verksamhetsberättelsen 1947, ArAB:UÖ, vol. inv/622 och *Unga Örnar* nr 4 1933, s. 4.
139. *Unga Örnars sångbok* 1941, s. 11.
140. *Vad är och vad vill Unga Örnar* 1934. ArAB:UÖ, vol. inv/277.
141. Götz 2009.
142. *Unga Örnar* nr 9 årg. 4 1934, s. 3, 6.
143. Aina Hansson, "Minnen från fjolårets Riksläger", *Unga Örnar* nr 8 1933, s. 7.
144. "Sommarens riksläger vid Vättern", *Unga Örnar* nr 8 1933, s. 2.
145. Skjöld (red.) 1934, s. 88.
146. Ibid.
147. Ibid.
148. Ibid., s. 89.
149. Texten återfinns i Willy Frick, *Strukturuomvandling och social utslagning. En analys av sambanden mellan social struktur och social missanpassning och utslagning under perioden 1860–1975*, Umeå 1982, s. 159.
150. "Riksläget vid Årsta", *Unga Örnar* nr 8 1936, s. 2.
151. Ibid.
152. Ibid., s. 5.
153. Ibid.
154. "Vår viktigaste uppgift", *Unga Örnar* nr 10 1936, s. 3.
155. Ibid., s. 4.
156. Götz 2009, s. 8f.
157. "Vår viktigaste uppgift", *Unga Örnar* nr 10 1936, s. 4.
158. Kerstin Hed, "Studiecirkeln", *Unga Örnar* nr 10 1936, s. 8.

4. Lägerliv och beredskapsarbete 1939–1945

1. Johan Östling, "The rise and fall of small-state realism: Sweden and the Second World War", i Henrik Stenius, Mirja Österberg & Johan Östling (red.), *Nordic narratives of the Second World War. National historiographies revisited*, Lund 2011; Maria-Pia Boëthius, *Heder och samvete. Sverige och andra världskriget*, Stockholm 1991.
2. Se till exempel Klas Åmark, *Att bo granne med ondskan. Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och förintelsen*, Stockholm 2011.
3. Ett undantag rör i viss mån de finska krigsbarnen i Sverige. Se exempelvis Ann Nehlin, "Building bridges of trust: Child transports from Finland to Sweden during the Second World War", *War & Society*, 36: 2 (2017); Lillemor Lagnebro, *Finska krigsbarn*, Umeå 1994. Även skolornas värtjänstutbildning har berörts, se Esbjörn Larsson, "Att fostras för landets försvar – värtjänstutbildning för pojkar och flickor under andra världskriget", *Militärhistorisk tidskrift*, 1 (2015); Richardson 2003.
4. Berry Mayall & Virginia Morrow, *You can help your country. English children's work during the second world war*, London 2011. Se även R. J. Moore-Colyer, "Kids in the corn: School harvest camps and farm labour supply in England, 1940–1950", *The Agricultural History Review*, 51: 1 (2004); Lisa L. Ossian, "'Too young for a uniform': Children's war work on the Iowa farm front 1941–1945", i James Marten (red.), *Children and war. A historical anthology*, New York 2002; Barbara M. Tucker, "Agricultural workers in World War II: The reserve army of children, Black Americans, and Jamaicans", *Agricultural History*, 68: 1 (1994).
5. Det genomsnittliga antalet inkallade torde enligt Martin Fritz ha varit ungefär hälften så stort. Martin Fritz, "Vad kostade beredskapen?", i Carl-Axel Wangel (red.), *Sveriges militära beredskap 1939–1945*, Stockholm 1982, s. 655.
6. Johanna Overud, *I beredskap med Fru Lojal. Behovet av kvinnlig arbetskraft i Sverige under andra världskriget*, Stockholm 2005.
7. Jonas Frykman, *Dansbaneländet. Ungdomen, populärkulturen och opinionen*, Stockholm 1988.
8. Ibid.; Berit Wigerfelt, *Ungdom i nya kläder. Dansbanefröjder och längtan efter det moderna i 1940-talets Sverige*, Stockholm 1996.
9. Sveriges Ungdomsberedskap beskrivs, relativt kortfattat i Richardson 2003, s. 135ff; Johnny Wijk, *Idrott, krig och nationell gemenskap. Om riksmarscher, fältsport och Gunder Hägg-feber*, Eslöv 2005, s. 239f. Sveriges Ungdomsberedskap bytte 1949 namn till Sveriges Ungdomsorganisationers Landsråd och heter sedan 1983 Landsrådet för Sveriges Ungdomsorganisationer, LSU. Både Scouterna och Unga Örnar är fortfarande medlemmar. Det tycks vid den här tiden också ha funnits en ökad vilja till samarbete mellan scouter och Unga Örnar. I *Unga Örnar* nr 4 1941 rapporterade Faluns Unga Örnar att den lokala scoutkåren tagit Unga Örnars parti i en konflikt med KFUM:s scoutförbund. När Kävlinges Unga Örnar åkte på läger 1943 slog de läger i närheten av en grupp "klämmiga

- scouter” från Landskrona, som de roade sig med – bland annat genom att spela handboll och sjunga ”Du gamla du fria”; *Unga Örnar* nr 11 1943, s. 166f.
10. Sidebäck 1992, s. 75. 1939 års uppgifter kommer från *Svenskt scoutliv*, Stockholm 1940, s. 163–165.
  11. Sidebäck 1992, s. 298; *Unga Örnar* nr 2 1940, s. 2. Observera dock att siffrorna baseras på organisationernas egna uppgifter, vilket innebär en metodproblematik då det har funnits vissa incitament att redovisa så höga medlemstal som möjligt. 1939 beslutades att en del av ”tipsmedlen”, det vill säga överskottet från AB Tips-tjänst, skulle tillfalla det organiserade friluftslivet genom den nyinrättade Fonden för friluftslivets främjande. Till en början rörde det sig om tre miljoner kronor om året. Se Gråbacke 2008, s. 106–109. För scoutrörelsen innebär det pengar till lägerstipendier, som fördelades mellan de olika förbunden baserat på deras medlemstal. Se exempelvis *Svenskt scoutliv* 1940, s. 137, 148.
  12. Edwards 2013, s. 84.
  13. Citerad i *Totem* nr 1 1941, s. 11.
  14. Folke Bernadotte, ”S:t Georgsdagen 1940”, *Scouten* nr 4 1940, s. 59.
  15. Se exempelvis Karl Molin, *Försvaret, folkhemmet och demokratin. Socialdemokratisk riksdagspolitik 1939–1945*, Stockholm 1974.
  16. Tora Lindskog-Pavo, ”Flickscouter”, *Treklövern* nr 11 1942, s. 247.
  17. Folke Bernadotte, ”Sveriges Scoutförbund 1944”, i *Svenskt scoutliv*, Stockholm 1945, s. 59.
  18. Sveriges Scoutförbund årsberättelse 1937, s. 18. RA:SS, vol. AIII:1.
  19. ”Sveriges Scoutförbund under 1937”, i *Svenskt scoutliv*, Stockholm 1938, s. 128.
  20. Ibid.
  21. Folke Bernadotte, ”Till Distrikt- och Kårchefer inom Sveriges Scoutförbund”, B1, no 409, 11 oktober 1938, RA:SS, vol. PIII:2.
  22. ”Scouting under orostider: ett klarläggande från Svenska Scoutrådet”, *Totem* nr 8 1940, s. 116.
  23. Sveriges Flickors Scoutförbunds årsberättelse 1938, s. 6. RA:SFS, vol. AIII:1. Se även Overud 2005, s. 52ff samt *Kvinnorna och den passiva försvarsberedskapen*, Stockholm 1939.
  24. Rikstjänstmärket (i ”Luftskyddet, diverse handlingar”). RA:SS, vol. PIVJ:2.
  25. *SFS Ledarblad* nr 10 1939, s. 125.
  26. *Unga Örnar* nr 6 1940, s. 6; *Unga Örnar* nr 8–9 1944, s. 119; *Örnledaren* nr 2 1940, s. [1].
  27. I maj 1939 skickade SFS sekretariat ett cirkulär som skrev att flickor genom Riksförbundet Kvinnlig Samhällstjänst kunde få tillfälle att lära sig skötsel av ett lantbrukarhem, ”då i orostider kvinnornas viktigaste uppgift blir att överta ansvaret för jordbruket och djurens vård.” Se ”Cirkulär från Sekretariatet” (6 maj 1939), RA:SFS, vol. P:III:5.
  28. *Scouten* nr 6 1940, s. 101.

29. Gerda Bäckström, "Flickscouter!", *Treklövern* nr 8 1940, s. 169.
30. Sveriges Flickors Scoutförbunds årsberättelse 1940, s. 12. RA:SFS, vol. AIII:1. Se även "Jordbrukslägrens facit", *SFS Ledarblad* nr 8 1940, s. 130, där något lägre siffror nämndes: 1 319 deltagare respektive 47 510 arbetstimmar. Skillnaden kan eventuellt bero på att alla rapporter inte hade inkommit till ledarbladets oktobernummer.
31. *Scouten* nr 6 1942, s. 123.
32. Gerda Bäckström, "Flickscouter!", *Treklövern* nr 6 1942, s. 125.
33. *Scouten* nr 6 1940, s. 101.
34. "Beträffande jordbruksläger", SFS:s Lägerutskott mars 1940, RA:SFS, vol. PIII:5.
35. *SFS Ledarblad* nr 8 1940, s. 130; *Treklövern* nr 13 1940, s. 286–287.
36. Från Sveriges Scoutförbund var deltagarantalet 3 111, vilka tillsammans utförde 195 876 arbetstimmar. Någon motsvarande siffra för SFS rapporterades inte.
37. Sveriges Scoutförbund Årsberättelse 1942, s. 21f. RA:SFS, vol. AIII:1.
38. *Treklövern* nr 5 1942.
39. Årsberättelse för Sveriges Ungdomsberedskap 1944, s. 2. RA:SS, vol. PIVJ:1.
40. Årsberättelse för Sveriges Ungdomsberedskap 1945. RA:SS, vol. PIVJ:1.
41. Gunnar Ekholm, *Det svenska jordbruket och folkförsörjningen under andra världskriget*, Lund 1976, s. 127.
42. Nyttoläger var inte den enda formen. Scoutrörelsen ordnade också "vanliga" läger – särskilt under krigets sista somrar. Flickscouterna rapporterade på flera håll om läger till synes utan nyttoinslag. I *Svenskt scoutliv*, Stockholm 1944, s. 56, motiverades detta med att de vanliga scoutlägren för yngre eller oerfarna flickor utgjorde en viktig och motivationshöjande förberedelse för de arbetsläger som anordnades av Sveriges Ungdomsberedskap. För scoutavdelningar på landsbygden, där många även till vardags var sysselsatta inom jordbruket, ansågs det åtminstone i krigets slutskede berättigat med läger utan nyttoinslag.
43. *Treklövern* nr 16 1940, s. 347.
44. "Indianer på nyttoläger", *Scouten* nr 4 1943, s. 66.
45. Ett annat område där ungdomens ansvar och insatser framhölls ur nationell synvinkel var skolornas värntjänst, som i samband med skolornas friluftsdagar skulle innefatta militärt förberedande övningar. Värntjänstbetänkandet och dess implementering har behandlats av Larsson 2015, samt Richardson 2003, s. 20–37. Liksom i den av ecklesiastikminister Gösta Bagge ledda skolutredningen, vars betänkande "Skolan i samhällets tjänst" presenterades 1944 dominerade pedagogiska ideal som pliktuppfyllelse och karaktärsdanning. Gunnar Richardson, *Svensk skolpolitik 1940–1945. Idéer och realiteter i pedagogisk debatt och politiskt handlande*, Stockholm 1978, s. 117; Östling 2008, s. 153–157.
46. I "Motion i andra kammaren nr 110: om sänkning av röstrettsåldern vid politiska och kommunala val 1941" skrev motionärerna: "De omfattande beredskapsinkallelserna under det gångna året avslöja dessutom en bekymmersam disharmoni

- mellan vakthållningen kring vårt oberoende och vår demokrati å ena och den medborgerliga rösträtten å den andra sidan” samt att de yngre åldersgrupperna ”lägga i dagen sin mognad och medborgerliga arbetsvilja”. Jämför KU 1941:13; rskr 1941:261; KU 1945:18; rskr 1945:306. Se även Peterson 1975, s. 192ff.
47. Jämför Larsson 2015, s. 92.
  48. *Örnledaren* nr 1 1940; *Örnledaren* nr 2 1940, s. 1, 3; *Örnledaren* nr 3 1940. I verksamhetsberättelsen från 1940 omnämndes att både riksledaren Hugo Heffler och sekreterare Herbert Olsson varit i beredskapstjänstgöring från 13 april till 1 juni respektive 1 oktober. ArAB:UÖ, vol. inv/622: Verksamhetsberättelse 1940.
  49. Unga Örnar Verksamhetsberättelse 1940, s. 7; Verksamhetsberättelse 1941, s. 7. ArAB:UÖ, vol. inv/622.
  50. Detsamma konstaterades i verksamhetsberättelsen för 1942. ArAB:UÖ, vol. inv/622.
  51. *Unga Örnar* nr 8–9 1943, s. 125.
  52. *Unga Örnar* nr 2 1944, s. 24.
  53. Se exempelvis *Unga Örnar* nr 5 1943, s. 67.
  54. ”Tidö-lägrät”, *Unga Örnar* nr 7–8 1941, s. 99.
  55. *Örnstaden* 16 juli 1944. SkA: Unga Örnars Lundakrets: Publikationer L1:4: Se även *Unga Örnar* nr 8–9 1944, s. 115.
  56. *Unga Örnar* nr 8 1940, s. 3.
  57. Se *Unga Örnar* nr 8–9 1942, s. 141; *Unga Örnar* nr 8–9 1943, s. 116; *Unga Örnar* nr 8–9 1944, s. 117.
  58. *Unga Örnar* nr 8 1940, s. 3.
  59. *Unga Örnar* nr 7–8 1941, s. 99.
  60. *Unga Örnar* nr 2 1944, s. 24, samt *Unga Örnar* nr 8–9 1944, s. 119.
  61. *Unga Örnar* nr 8–9 1944, s. 115. Så småningom blev så kallade lägerkonsum ett stående inslag på större läger, det vill säga en handelsbod som drevs i kooperativ anda av lägerdeltagarna. Kooperativa Förbundet (KF) bildades 1899 och fick stark socialdemokratisk prägel, men var organisatoriskt fristående från partiet. Upplysnings- och folkbildningsarbete blev en av hörnstenarna i KF:s verksamhet och syftade till att skapa ”kritisk medborgaranda”. Se Peder Aléx, *Den rationella konsumenten. KF som folkuppföstrare 1899–1939*, Stockholm 1994, s. 63–78.
  62. Se exempelvis *Unga Örnar* nr 7–8 1941, s. 101; *Unga Örnar* nr 8–9 1944, s. 124.
  63. Verksamhetsberättelse 1944, s. 7–8. ArAB:UÖ, vol. inv/622.
  64. Astrid Sjöborg, ”Minnen”, *Unga Örnar* nr 6 1944, s. 91.
  65. *Unga Örnar* nr 8–9 1944, s. 114.
  66. Hugo Heffler, ”Ett ord till våra vänner”, *Unga Örnar* nr 10 1944, s. 139.
  67. ”I sol och regn på Fagerstälägrät”, *Unga Örnar* nr 8–9 1944, s. 119; ”Några vecko-slutslägrer”, *Unga Örnar* nr 8–9 1943, s. 130.

68. Minnen kunde exempelvis betraktas som grunden för erfarenheter och utvärdering av lägerverksamheten. ”Tag fram lägerminnena – men inte *bara* lägerhistorierna” uppmanade *Unga Örnar* exempelvis i nr 9 1941, s. 123. Se också *Unga Örnar* nr 8–9 1944, s. 126.
69. *Unga Örnar* nr 10 1940, s. 3
70. *Unga Örnar* nr 7–8 1941, s. 99.
71. *Unga Örnar* nr 5 1944, s. 70.
72. Citaten är från *Unga Örnar* nr 8–9 1943, s. 117 samt *Unga Örnar* nr 8–9 1944, s. 119. Bilden är dock inte entydig. Valet vid Ölandsläget 1944 beskrevs som ”en hård strid” med agitation och möten, se *Unga Örnar* nr 8–9 1944, s. 124.
73. ”Furuviksläget”, *Unga Örnar* nr 8–9 1943, s. 117.
74. ”Motalaläget 15–23 juli”, *Unga Örnar* nr 5 1944, s. 70.
75. *Örnstaden* 17 juli 1944. SkA: Unga Örnars Lundakrets, Publikationer (Lr:4).
76. *Unga Örnar* nr 8–9 1945, s. 127.
77. ”Furuviksläget”, *Unga Örnar* nr 8–9 1943, s. 120.
78. ”Eko från Fagersta”, *Unga Örnar* nr 11 1944, s. 163.
79. *Ibid.*, s. 164.
80. *Unga Örnar* nr 8–9 1944 s. 124.
81. *Unga Örnar* nr 8–9 1944, s. 116.
82. Peter Burke, *Folklig kultur i Europa 1500–1800*, Stockholm 1983, s. 228f.
83. Hugo Heffler, ”Jag minns”, *Unga Örnar* nr 2 1941, s. 19. Vad gäller konkreta resultat inom arbetarrörelsen kunde Heffler annars främst peka på ”en fackförbundsrevisor som tagit sina första stapplande steg i *Unga Örnar*”(!). Idealet om den självverksamme medborgaren skavde förstås ibland med verkligheten och all verksamhet på örnlägren bottnade givetvis inte i deltagarnas egna initiativ. En av deltagarna vid Fagerstäläget 1944, Maj-Britt Bark, skrev till exempel så här: ”Nästa dag hade vi ingenting att göra tills läget invigdes, men vår ledare Saxén sade åt oss att göra ett muggställ och en papperskorg, vilket vi gjorde.” ”Eko från Fagersta”, *Unga Örnar* nr 11 1944, s. 163.
84. Ljunggren 2015, s. 136ff.
85. Folke Bernadotte, ”Till Stockholms flickscouter och scouter!”, cirkulär 17 september 1940. RA:SS, vol. PIVj:2.
86. Folke Bernadotte, ”Meddelanden från Sveriges Scoutförbund: Nyttöarbeten”, Krc 9 1 augusti 1941. RA:SS, vol. PIVj:1.
87. ”Välj din uppgift”, broschyr utgiven av Sveriges Ungdomsberedskap 1943, RA:SS, vol. PIVj:1. Se även ”Vi samlar i ladorna! Ungdomens Rikssamling 1942”, broschyr, samma arkivvolym.
88. Notera att även insatser inom jordbruk således räknades in i tävlingen. RA:SS, vol. PIVj:1: Årsberättelse för Sveriges Ungdomsberedskap 1945: 20 453 458 liter kottar, 6 653 020 kilo järnskrot, 7 157 818 liter bär, 4 176 588 kvadratmeter potatisodling.

89. A. Zetterquist, "Våra scouter och luftskyddet", *Scouten* nr 3 1938, s. 50.
90. Sveriges Scoutförbund Årsberättelse 1942, s. 14. RA:SS, vol. AIII:1.
91. A. Zetterquist, "Våra scouter och luftskyddet", *Scouten* nr 3 1938, s. 50. Artikeln återfanns även i *Svenskt scoutliv* 1938, s. 34ff.
92. Gerda Bäckström, "Meddelande från Sveriges Flickors Scoutförbund" (cirkulär 3 september 1939), RA:SFS, vol. PIII:5. Jfr *Treklövern* nr 10 1941, s. 237.
93. *Treklövern* nr 11 1940, s. 240.
94. "På beredskapsläger", *Treklövern* nr 7 1940, s. 159f.
95. Gerda Bäckström, "Flickscouter!", *Treklövern* nr 5 1940, s. 101.
96. Låtens texttrad "någonstans i Sverige" återkom flera gånger i källmaterialet under kriget. Se exempelvis *Unga Örnar* nr 6 1940, s. 6 och "'Någonstans i Sverige' maj 1940", *SFS Ledarblad* nr 6 1940, s. 94.
97. Carl-Axel Wangel, "Luftvärn och luftbevakning", i Carl-Axel Wangel (red.), *Sveriges militära beredskap 1939–1945*, Stockholm 1982, s. 375–377.
98. Sundevall 2011, s. 57.
99. Ibid.
100. Kort orientering om frivillig luftbevakning utgiven i april 1943 av försvarsstabens luftförsvarsavdelning i samarbete med Statens arbetsmarknadskommission. RA:SS, vol. PIVJ:1.
101. Wangel 1982, s. 376.
102. Sundevall 2011, s. 65ff.
103. Fia Sundevall, "Tornsvalor och sothöns: försvarsfrivilliga beredskapsarbeterskor i andra världskrigets Sverige", i Klas Kronberg (red.), *Sömmerskor, tornsvalor och soldater. Kvinnors försvarsarbetet i Sverige sedan första världskriget*, Stockholm 2016.
104. Sveriges Flickors Scoutförbunds årsberättelse 1941, s. 12. RA:SFS, vol. AIII:1.
105. Jämför *SFS Ledarblad* nr 10 1941, s. 157; *Svenskt scoutliv*, Stockholm 1942, s. 44; samt *SFS Ledarblad* nr 2 1943, s. 27. Mot slutet av kriget avtog intresset. 1944 anmälde sig bara 50 flickscouter till luftbevakning, trots förbundets aktiva rekryteringsförsök. Se årsberättelsen: Sveriges Flickors Scoutförbund 1944. RA:SFS, vol. AIII:1, s. 16–17.
106. Cirkulär till kårledarna i Sveriges Flickors Scoutförbund, undertecknat Tora Lindskog maj 1942. RA:SFS, vol. P:III:5.
107. *Treklövern* nr 6 1941, s. 135.
108. "'Någonstans i Sverige' maj 1940", *SFS Ledarblad* nr 6 1940, s. 95.
109. Gerda Bäckström, "Flickscouter!", *Treklövern* nr 9 1944.
110. *Treklövern* nr 11 1943, s. 267.
111. Ibid.
112. Aina Carleson, "Luftbevakning", i *Svenskt scoutliv*, Stockholm 1941, s. 81.

113. Pojkscouterna hade däremot inga problem att ta initiativ till verksamhet som skulle kunna komma försvarsmakten till indirekt nytta. Sjöscoutverksamheten lyftes fram som en god förberedelse för tjänstgöring inom flottan. 1944 lanse-
rades också en ny scoutgren: flygscouting. Initiativet presenterades för *Scoutens*
läsare av flygvapnets chef B. G. Nordenskiöld, som skrev: "Scouter – Ni ha namn
om Er att ha hjärtat på rätta stället och kroppen i trim – en elitungdom. Det är
just vad flyget behöver." Folke Bernadotte förklarade lite mer försiktigt att skill-
naden från vanlig scouting inte fick bli för stor: "Vi hålla också styvt på att beto-
ningen skall ligga på *scouting*, inte på flyg." *Scouten* nr 2 1944.
114. Sundevall 2011, s. 82.
115. "Luftbevakningsrapsodi", *Treklövern* nr 8 1942, s. 182. Även i *Svenskt scoutliv* 1941,
s. 77–80 rapporterades om skjutövningar och att luftgeväret som tillhandahölls
av kompaniet "voro flitigt i bruk".
116. "Någonstans i Sverige' maj 1940", *SFS Ledarblad* nr 6 1940, s. 95.
117. Ibid., s. 94.
118. *Unga Örnar* nr 1 1940, s. 5.
119. Ibid.
120. *Unga Örnar* nr 2 1940, s. 7.
121. Verksamhetsberättelse 1940, s. 8; 1941, s. 6; 1942, s. 7. ArAB:UÖ, vol. inv/622.
122. *Unga Örnar* nr 6 1940, s. 6.
123. Årsberättelse för Sveriges Ungdomsberedskap 1945, s. 6. RA:SS, vol. PIVj:1.
124. *Unga Örnar* nr 5 1943, s. 67.
125. *Unga Örnar* julen [nr 12] 1940, s. 12.
126. "Härligt! Det regnar!", *Unga Örnar* nr 8 1940, s. 6.
127. Ibid.
128. Scoutrörelsen (och Unga Örnar) utmärkte sig i detta avseende inte från den all-
männa opinionen, där ett starkt stöd för Finlands sak mobiliserades. Se: Alf W.
Johansson, *Finlands sak. Svensk politik och opinion under vinterkriget 1939–1940*,
Stockholm 1973; Erik Carlquist, *Solidaritet på prov. Finlandshjälp under vinter-
kriget*, Stockholm 1971.
129. *Scouten* nr 12 1939.
130. "Till Sveriges scouter och flickscouter!", cirkulär april 1940, RA:SFS. vol. PIII:5.
131. *Sveriges Flickors Scoutförbunds historia 1913–1953* 1954, s. 53.
132. *Treklövern* nr 3 1940, s. 53.
133. *Treklövern* nr 2 1943.
134. "Tankar", *SFS Ledarblad* nr 1 1943, s. 7.
135. *Treklövern* nr 5 1944, s. 109.
136. Erfarenheterna av andra världskriget har beskrivits som avgörande för hur huma-
nitära ideal kom att praktiseras globalt. Michael N. Barnett, *The empire of huma-
nity. A history of humanitarianism*, Ithaca 2011, s. 102–103.

137. *Unga Örnar* nr 1 1940, s. 2; *Unga Örnar* nr 2 1940, s. 7.
138. *Unga Örnar* nr 1 1940, s. 2.
139. Hugo Heffler, "För de norska kamraterna", *Unga Örnar* nr 4 1943, s. 51. Unga Örnars bidrag till "Ungdomens Norgeinsamling" blev 17 000 kronor. Se *Unga Örnar* nr 8–9 1943, s. 127.
140. *Örnstaden* 21 juli 1944. SkA: Unga Örnars Lundakrets: Publikationer, vol. L1:4.
141. "Sparsamhet med fristunderna", *Unga Örnar* nr 10 1943, s. 150.
142. "Historia–Nuorten Kotkien Keskusliitto", från hemsidan för Nuoret Kotkat/Unga Örnars centralförbund, *Nuoretkotkat.fi*, <http://nuoretkotkat.fi/category/historia>, hämtad 2 januari 2017. I Unga Örnars verksamhetsberättelse 1944 nämns att Nuoret Kotkat bildades "under året", men den till synes felaktiga uppgiften kan vara ett resultat av de begränsade kontakterna till följd av kriget.
143. 1942–1943 slopades titeln *riksledare* till förmån för *ordförande*. Se verksamhetsberättelserna för respektive år.
144. Hugo Heffler, "Jul 1943", *Unga Örnar* jul [nr 12] 1943, opag. [s. 171].
145. Harald Elldin, "Den nye medborgaren", *Unga Örnar* nr 3 1941, s. 35. Artikeln publicerades ursprungligen i tidningen *Folklig kultur*.
146. Östling 2008, s. 36.

5. Unga Örnar 1945–1960

1. Östling 2011, s. 129.
2. SkA (Lund): Unga Örnars Lundakrets, vol. B1:1: Berättelse över Unga Örnars i Lund verksamhet tiden 1 januari 1933–31 december 1933.
3. Uppgifterna om Unga Örnars medlemstal är hämtade från verksamhetsberättelserna 1945–1960. ArAB:UÖ, vol. inv/622. Se även Sidebäck 1992, s. 298.
4. Sidebäck 1992, s. 303.
5. *Något om Unga Örnar* 1947, s. 16.
6. Se exempelvis "Solmättade dagar vid Roskilde fjord", *Unga Örnar* nr 8–9 1946.
7. "Vi kan bli störst", *Unga Örnar* nr 4 1950.
8. Unga Örnar – Verksamhetsberättelse 1 januari 1954–31 december 1956, s. 7. ArAB:UÖ, vol. inv/622.
9. Ibid., s. 8.
10. Sidebäck 1992, s. 303. 1960 fanns det enligt Sveriges officiella befolkningsstatistik 2 047 000 barn i åldrarna 0–17 år. Även om man räknar bort barnen i åldrarna 0–5 år bör Unga Örnars andel av den totala målgruppen inte ha uppgått till mer än ett par procent.
11. 1950-talets betydelse som ungdomskulturellt genombrott bör dock inte överdrivas. Forskningen har tydligt visat att de ungdomsproblem som formulerades under decenniet föregicks av liknande strömningar under 1930- och 1940-

talen, samt att den ungdomsidentitet som manifesterades inte var så ny som ibland hävdats. För en översikt, se Ulf Boëthius et al., "Utgångspunkter och tidssammanhang", i Mats Franzén (red.), *Från flygdröm till swingscen. Ungdom och modernitet på 1930-talet*, Lund 1998. Se även Frykman 1988; Björn Lundberg, "Njärskravallerna i Malmö 1946–47. Sveriges första ungdomsupplopp?", i Andrés Brink Pinto & Martin Ericsson (red.), *Politik underifrån. Kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal*, Lund 2016; Roddy Nilsson, "Kravaller i folkhemmet. Ligister, mods och kollektivt våld under efterkrigstiden", i Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg (red.), *Väld. Representation och verklighet*, Lund 2006; Wigerfelt 1996.

12. Olson 1992, s. 180–211.
13. SOU 1944:31, *Stöd åt ungdomens föreningsliv*; SOU 1947:12, *Ungdomens fritidsverksamhet*.
14. Olson 1992, s. 219.
15. *Örnledaren* nr 5 1952, s. 65.
16. Olson 1992, s. 149.
17. Sidebäck 1992, s. 300, samt Unga Örnars verksamhetsberättelse 1 juli 1957–30 juni 1958. ArAB:UÖ, vol. inv/622. Siffrorna är inte justerade för inflation.
18. Återpublicerad i *Örnledaren* nr 7 1944, s. 54.
19. *Unga Örnar* nr 7 1958, s. 11.
20. *Vad är och vad vill Unga Örnar* 1934. ArAB:UÖ, vol. inv/277.
21. Citerad i Sidebäck 1992, s. 295.
22. Unga Örnar vände sig bland annat mot sänkta anslag för fritidsgrupper och studiecirkclar, se "Örn-Extra", bilaga till *Unga Örnar* nr 2 1959 med rubriken "Unga Örnar till storms mot Edenman: bitterhet och besvikelse bland 1.000-tals ungdomar".
23. Verksamhetsberättelse 1959/1960. ArAB:UÖ, vol. inv/622.
24. Sidebäck 1992, s. 296.
25. *Unga Örnar* nr 10 1947, s. 144.
26. "Kamratskap – gemenskap", *Örnledaren* nr 10 1948, s. 71.
27. Ibid.
28. "Vi vill vara med om att skapa enkla naturliga människor, som kommer att kunna representera en ny tid." *Unga Örnar* nr 3 1952, s. 45.
29. *Örnledaren* nr 2 1952.
30. *Något om Unga Örnar* 1947, s. 13.
31. Ibid.
32. Norbert Götz för ett utförligt resonemang om detta, se Götz 2009, s. 4. Jämför även *Något om Unga Örnar* 1947, s. 11–19.
33. *Unga Örnar* nr 6 1958, s. 3.
34. *Något om Unga Örnar* 1947, s. 13.

35. *Unga Örnar* nr 7 1950, s. 171, 175. I sin dagbok beskrev statsminister Erlander besöket på örnläget utanför Växjö med en enda mening: "Besöket på Unga Örnars läger utanför Växjö däremot uppfriskande." Tage Erlander, *Dagböcker. 1950–1951*, Hedemora 2001, s. 116. För andra besök av socialdemokratiska politiker på Unga Örnars sammankomster, se exempelvis *Unga Örnar* nr 6 1955, s. 134; nr 7 1958, s. 10; nr 8 1959, s. 10. Detsamma gällde för övrigt de nordiska lägren. Roskildeläget 1946 besöktes av Norges utrikesminister Halvard Lange. Till Gjöviksläget 1949 kom Norges statsminister Einar Gerhardsen och det svenska statsrådet Sven Andersson (konsultativt statsråd). *Unga Örnar* nr 8–9 1946, s. 122; nr 7–8 1949, s. 104.
36. *Unga Örnar* nr 7 1950, s. 171.
37. Johannisson 1991, s. 188.
38. "Sol över Norden", *Örnledaren* nr 4 1946, s. 28.
39. Evald Fransson, "Vad vi ha att förvalta", *Örnledaren* nr 4 1946, s. 25.
40. *Bostadspolitik. Svensk politik för boende, planering och byggande under 130 år*, Karlskrona 2007; Johan Rådberg, *Drömmen om atlantängaren. Utopier & myter i 1900-talets stadsbyggande*, Stockholm 1997.
41. I verksamhetsberättelsen från 1957/1958 rapporterades inte mindre än 29 sådana cirklar. Verksamhetsberättelse 1 juli 1957–30 juni 1958. ArAB:UÖ, vol. inv/622.
42. *Örnledaren* nr 9–10 1946, s. 62. För samhällskunskap genom stadsplanering i praktiken, se till exempel även *Unga Örnar* nr 5 1952, s. 87, samt nr 4 1955, s. 82.
43. I anslutning till anläggandet av parker uppmanades kursdeltagarna diskutera "naturvett och naturskydd" – vilket i sammanhanget närmast framstår som ett pliktskyldigt tillägg.
44. Johannesson 1960, s. 14.
45. "Kamratskap – gemenskap", *Örnledaren* nr 10 1948, s. 71.
46. Gertrud Olsson, "Ingen mans land", *Örnledaren* nr 1 1952, s. 8.
47. Iakttagelsen kan jämföras med Sharon Walls historiska studie av sommarläger i Ontario, där hon finner att staden kom att förknippas med "den moderna kulturrens stress", i synnerhet under efterkrigstiden. Wall 2009, s. 252. Min översättning.
48. Karl-Erik Klingberg, "Vi gör ett örnläger", *Örnledaren* nr 4 1955, s. 46.
49. Hembygdkunskap förekom emellertid även inom *Unga Örnar*, men i mindre omfattning. Se exempelvis verksamhetsberättelsen 1947. ArAB:UÖ, vol. inv/622.
50. "På tal om läger", *Örnledaren* nr 5–6 1948, s. 38.
51. *Något om Unga Örnar* 1947, s. 35.
52. "Soliga dagar i vacker ådalsnatur", *Unga Örnar* nr 6 1947, s. 119.
53. Om Medborgarplatsen: *Unga Örnar* nr 7–8 1948, s. 99.
54. *Unga Örnar* nr 8–9 1945, s. 120; nr 8–9 1947; nr 7 1950, s. 186.
55. Lisbeth Söderqvist, *Att gestalta välfärd. Från idé till byggd miljö*, Stockholm 2008. Planerna på en välfungerande stadsmiljö i lägertappning möttes i detta fall dock

- av skoningslöst motstånd från vädrets makter. Tidningen *Unga Örnar* summerade: "Nordiska lägret 1960 kommer att gå till vår lägerhistoria som det mest regniga och strapatsrika lägret." Invånarna fick hjälpas åt att "läns pumpa" tält, gräva kanaler, torka kläder". *Unga Örnar* nr 6 1960, s. 3.
56. "Diskussion om scouting", *Örnledaren* nr 6–7 1949, s. 33.
  57. Ibid.
  58. Sven-Arne Stahre, "Kritisk syn på scouting", *Örnledaren* nr 1–2 1950, s. 11ff.
  59. "Vildmarksdrömmeri inte för Unga Örnar sa' Sven Arne Stahre", *Unga Örnar* nr 3 1954, s. 26.
  60. Det är emellertid värt att notera att Unga Örnar trots detta faktiskt lyfte fram indianteman under dessa år. I regel försökte sådana skildringar gå bortom de vanligaste klichéerna (exempelvis genom att tipsa om böcker som skildrade "indianerna som mänskliga varelser och inte som odjur, vilket annars inte är ovanligt i indianböckerna", *Unga Örnar* nr 6 1955, s. 136f. Se även "Vilda indianstammar!", *Unga Örnar* nr 2 1960, s. 1. Detta tycks även ha gällt lägerlivet. 1954 hölls ett läger på Slandö utanför Södertälje i "indianstil". Men i stället för "krigsmålning och sådant" lät sig lägerledningen inspireras genom att "organisation hade hämtats från indianerna, med en för varje dag vald hövding, 'de vises råd' och liknande". *Unga Örnar* nr 6–7 1954, s. 108ff.
  61. "Diskussion om scouting", *Örnledaren* nr 6–7 1949, s. 34.
  62. Det kan också vara värt att notera att Stahre i den ovanstående passagen hänvisade till plikten mot fosterlandet, men valde att i stället klä den i medborgarskapets språkdräkt. Handlingskraft och kunskap skulle tala, inte innehållslösa nationella symboler.
  63. Sidebäck 1992, s. 289.
  64. "Diskussion om scouting", *Örnledaren* nr 6–7 1949, s. 34.
  65. "Österskärsveckan: ett experiment som lyckades", *Totem* nr 8 1949, s. 142.
  66. "Uppfostran bör vara samhällsinriktad", *Örnledaren* nr 9–10 1946, s. 64.
  67. Ibid.
  68. Unga Örnars ledare ansåg därför inte heller att mindre avdelningsläger var överlägsna större läger ur fostranssynpunkt. Även om större läger medförde uppenbara utmaningar i fråga om planering och genomförande fördes kritiken mot dessa arrangemang inte utifrån möjligheterna till medborgarfostran. Där scouterna såg en fördel i kär- och avdelningslägrens småskalighet, utgick Unga Örnar i stället från lägets möjlighet till sociala kontaktytor och sammanhållning.
  69. Östling 2008, s. 201f. Linggymnastikens rötter i tysk 1800-talsidealism och naturromantik har beskrivits utförligt av Jens Ljunggren, *Kroppens bildning. Linggymnastikens manlighetsprojekt 1790–1914*, Eslöv 1999, s. 111–113. Linggymnastikens nedgång inleddes redan före kriget, men enligt Lindroth kan erfarenheterna av kriget ha påverkat upplösningen under tidig efterkrigstid. Jan Lindroth, *Ling – från storhet till upplösning. Studier i svensk gymnastikhistoria 1800–1950*, Eslöv 2004, s. 291.

70. Se exempelvis ”Svedjeläger på fåbodvall”, *Unga Örnar* nr 6–7 1954, s. 108ff där maten lagades i en skolbespisning 12 kilometer bort eller Framnäslägre 1955, där även den närliggande skolans matsal användes för måltider, *Unga Örnar* nr 6 1955, s. 134.
71. En tydlig parallell hade uttryckts av Ivar Lo-Johansson i *Jag tvivlar på idrotten*, Stockholm 1931.
72. Verksamhetsberättelse 1 juli–30 juni 1957/1958, s. 12. ArAB:UÖ, vol. inv/622.
73. *Vad är och vad vill Unga Örnar* 1934. ArAB:UÖ, vol. inv/277.
74. *Unga Örnar* nr 7 1950, s. 175.
75. *Unga Örnar* nr 8–9 1947, s. 120.
76. *Unga Örnar* nr 7–8 1949, s. 116.
77. ”Förnya örnlägren!”, *Örnledaren* nr 4 1955, s. 50.
78. *Unga Örnar* nr 7–8 1949, s. 102.
79. *Unga Örnar* nr 6 1956, s. 130.
80. *Unga Örnar* nr 6 1955, s. 136f.
81. *Örnledaren* nr 1 1956, s. 9.
82. *Venskabslejren ved Roskilde 9–18 juli 1946*, Roskilde 1946, s. 7. ArAB:UÖ, vol. inv/277.
83. Lars Werner, ”De bästa åren”, i *Från 30-tal till 90-tal. Unga Örnar Stockholm 60 år*, Stockholm 1990, s. 9f.
84. Barnett 2011, s. 102–103. Ann Nehlin har visat hur Rädda Barnen i Sverige växte explosionsartat efter andra världskriget. Ann Nehlin, *Exporting visions and saving children. The Swedish Save the Children Fund*, Linköping 2009.
85. Ulf Bjereld, Alf W. Johansson & Karl Molin, *Sveriges säkerhet och världens fred. Svensk utrikespolitik under kalla kriget*, Stockholm 2008, s. 205–223. För SSU:s förhållande till FN-frågorna, se Peterson 1975, 147–152. Se även Christoph Kalter, *The discovery of the Third World. The French Radical Left and the international struggle against colonialism*, Cambridge 2016.
86. Unga Örnars Riksförbund Verksamhetsberättelse 1946, s. 10. ArAB:UÖ, vol. inv/622. Vid den här tiden skilde Unga Örnar mellan nordiskt och internationellt samarbete, där det senare i praktiken betecknade de utomnordiska kontakterna.
87. ”Spänn vänskap över världen!”, *Örnledaren* nr 1 1949, s. 1.
88. Alf W. Johansson, *Den nazistiska utmaningen. Aspekter på andra världskriget*, Lund 2014, s. 243f.
89. Peterson 1975, s. 148.
90. Förstasidan av tidningen *Unga Örnar* nr 3 1958 pryddes exempelvis av ett fotografi av gatubarn i Neapel. Varför, frågade redaktören, publicera en så dyster bild? ”Ja, det kanske inte skadar att ibland få en liten påminnelse om hur barnen har det i andra länder, att få en glimt av det bekymmersamma internationella perspektivet.”

91. "Vi lever i ett rikt land", *Unga Örnar* nr 4 1958, s. 3.
92. Ingmarie Danielsson Malmros, *Det var en gång ett land ... Berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*, Höör 2012, s. 160.
93. *Ibid.*, s. 153.
94. *Unga Örnar* nr 1 1959, s. 2.
95. Unga Örnars verksamhetsberättelse 1952. ArAB:UÖ, vol. inv/622. Kanske är det ingen slump att mänskliga rättigheter omnämndes i ett internationellt sammanhang. Enligt Johan Östling slog naturrättsligt grundade rättighetstankar igenom på bred front i flera länder efter andra världskriget, främst uttryckt i FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna 1948, medan svensk juridisk diskurs förhöll sig kallsinnig till rättighetsbaserad juridik. Östling 2008, s. 181–189.
96. *Unga Örnar* nr 8 1958, s. 2.
97. Per Åke Nilsson, *Svenskt bistånd till den tredje världen. Dess uppkomst under 1950-talet*, Hammerdal 2004. Enligt Nilsson var Unga Örnars tidigare ordförande Sven-Arne Stahre också ordförande i Centralkommitténs upplysningsdelegation (s. 84). För en mer övergripande redogörelse för svenskt bistånd, se: Bertil Odén, *Biståndets idéhistoria. Från Marshallhjälp till millenniemål*, Lund 2006.
98. "Upprop", *Örnledaren* nr 1 1955, s. 3.
99. May-Britt Öhman, "'Sverige hjälper' – att fostra svenska folket till medvetenhet om sin egen storhet och andras litenhet", *Tidskrift för Genusvetenskap*, 1 (2008).
100. "Sverige hjälper!", *Unga Örnar* nr 2 1955, s. 26.
101. Ljunggren 2015, s. 183ff.
102. "Europa ropar – fantastiskt festspel", *Unga Örnar* nr 6 1958, s. 8.
103. *Unga Örnar* nr 1 1958, s. 1.
104. Unga Örnar Vår verksamhet 1958–1959. ArAB:UÖ, vol. inv/622.
105. *Örnledaren* nr 5 1956 [omslag]; *Unga Örnar* nr 6 1956, s. 147.
106. *Unga Örnar* nr 6 1959, s. 9. Riksläget i Stockholm 1956 hade haft en "FN-by", men av rapporten framgår inget om att byn till innehåll eller verksamhet skulle ha kretsat kring FN:s arbete. Se *Unga Örnar* nr 6 1956, s. 130ff.
107. "FN-läger i Örnregi", *Unga Örnar* nr 6 1960, s. 5.
108. *Ibid.*
109. *Ibid.*
110. Verksamhetsberättelse 1 januari 1954–21 december 1956, s. 61. ArAB:UÖ, vol. inv/622.
111. "10 vanliga fel på våra läger", *Örnledaren* nr 4 1955, s. 53.
112. Anders And, "Hänger du med?", *Örnledaren* nr 7 1946, s. 50.
113. "Ett ABF i miniatyr", *Örnledaren* nr 7 1943.
114. *Något om Unga Örnar* 1947, s. 11.
115. Verksamhetsberättelse 1959/1960, s. 16. ArAB:UÖ, vol. inv/622.

116. Tidningen *Kontakt*, odaterad 1947–1951. SkA, Unga Örnar distrikt Skåne, vol. F:I.
117. *Kontakt* nr 5, 20 september 1947. SkA, Unga Örnar distrikt Skåne, vol. F:I.
118. Verksamhetsberättelse 1958/1959. ArAB:UÖ, vol. inv/622.
119. Sandell och Sörlin skriver om Unga Örnars friluftsliv: "Kanske var friluftslivet något man fick med *på köpet* i och med inspirationen från bl a scoutrörelsen" och nämner att friluftsliv ströks ur förbundets målparagraf 1957. Sandell & Sörlin 1994, s. 35.
120. Verksamhetsberättelse 1959/1960. ArAB:UÖ, vol. inv/622.
121. Verksamhetsberättelse 1 juli–30 juni 1957/1958, s. 12. ArAB:UÖ, vol. inv/622. Notera att siffrorna anger antalet deltagare i någon aktivitet, exempelvis friluftsdagar, vilket ej ska förväxlas med antalet deltagare i *studiecirklar*. Där dominerade, som redan visats, bordtennis. Att idrotts- och friluftsverksamhetens omfattning började mätas i detalj hängde samman med de statliga bidragens krav på rapportering.
122. Å andra sidan kan dessa siffror jämföras med cirkelarna i lövsågning, som samma år var 66 till antalet, med 825 deltagare.

6. Scoutrörelsen 1945–1960

1. Sidebäck 1992, s. 75. Se även Georg Sterzel & Raoul Neveling, *Skördetid och framtidstro. Några glimtar från Sveriges Scoutförbunds historia 1945–60*, privattryck, Föreningen Scoutmuseets vänner årsskrift 21, Stockholm 2005.
2. Scoutgrupper i patrullåldern började integreras först under årtiondet efter förbundens sammanslagning.
3. *SFS Ledarblad* nr 7 1946, s. 99ff; *Totem* nr 7 1945, s. 136; *Totem* nr 6 1946, s. 115.
4. *SFS Ledarblad* nr 2 1946, s. 19.
5. [Lennart] Leppe Wennerström, "Gränsö 1946", *Totem* nr 7 1945, s. 136. Lägret samlade ungefär 8 000 deltagare.
6. Birgit Sondén, "En byäldstes funderingar", *SFS Ledarblad* nr 7 1946, s. 101.
7. Ebba Göransson, "Reflexionier från Pavos torg", *SFS Ledarblad* nr 7 1946, s. 104.
8. Gerda Bäckström, "Små läger – stora läger", *SFS Ledarblad* nr 9 1946, s. 131.
9. Ibid.
10. Margareta Bjerkö, "Lägersekreteraren har ordet", *SFS Ledarblad* nr 2 1948, s. 23.
11. Estelle Bernadotte, "Tromtö hägrar", *Treklövern* nr 9 1953, s. 157.
12. Margareta Bjerkö, "Lägersekreteraren har ordet: kris för lägeriden", *SFS Ledarblad* nr 2 1948, s. 23.
13. *Treklövern* nr 3 1950, s. 51.
14. *Flickscouterernas handbok*, Falköping 1954, s. 11. Jfr *Flickscouterernas bok*, Stockholm 1945, s. 87, 193.

15. Pojkscouterna av andra klass skulle bland annat till fots eller på skidor avklara 10 respektive 12 kilometer på mindre än tre timmar och kunna simma 50 meter. Scouter av tredje klass skulle känna igen internationella spårtecken, karttecken och väderstreck. Frithiof Dahlby, *Scouthandboken*, 4:e uppl., Stockholm 1946. Flickscouterna av andra klass skulle vid samma tid kunna simma 60 meter, kunna orientera sig utomhus, känna igen stjärnbilder och lövträd. Flickscouter av tredje klass skulle kunna följa spår i terrängen (300 meter), bestämma väderstreck med kompass med mera. *Flickscouternas bok* 1945. Sammanlagt innefattade varje klassprov 7–10 delområden och prövade färdigheter i exempelvis spårning, simning, hembygdskunskap, matlagning, sömnad, första hjälpen, personlig hygien och knopslagning.
16. Pojkarnas klassprov är hämtade från *Scouthandbokens* fjärde och sjätte upplaga: Dahlby 1946; Frithiof Dahlby, *Scouthandboken*, 6:e uppl., Stockholm 1952. Efter sammanslagningen av scoutförbunden påbörjades ett arbete för att skapa gemensamma klassprov. 1967 ersattes scoutproven av en ny uppsättning ”uppgifter”. Se Gerd Ek, *Från prov till uppgift*, privattryck, Föreningen Scoutmuseets vänner årsskrift 13, Stockholm 1996.
17. *SFS Ledarblad* nr 7 1950.
18. *SFS Ledarblad* nr 8 1951, s. 103.
19. Se *Treklövern* nr 4 1952, s. 58; *Flickscouternas handbok* 1954.
20. *Treklövern* nr 5 1949, s. 83. För en diskussion om att bygga och bo: se Formark 2010, s. 173, 246.
21. *Flickscouternas handbok* 1954, s. 141–142.
22. Margareta Puke, ”Flickscouter!”, *Treklövern* nr 5 1949, s. 81.
23. För ordets ursprung daterar *Nationalencyklopedins ordbok* ordet till 1935 och uppslagsverket knyter det specifikt till scoutrörelsen: ”inom scoutrörelsen benämning på utfärd [...]”. Se: *Nationalencyklopedin*, uppslagsord ”hajk”, <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/hajk>, hämtad 30 januari 2018.
24. ”Vad är hajk?”, *Scouten* nr 9 1943, s. 178.
25. Hans-Åke Jansson, *Blå hajken 50 år*, privattryck, Föreningen Scoutmuseets vänner årsskrift 15, Stockholm 1998.
26. ”Blå hajkerna”, *Scouten* nr 9 1949, s. 188.
27. Bengt Lorentzson, ”Den blå hajken”, *Scouten* nr 5 1948, s. 103. Dessa spår kompletterades senare även med ett tredje spår i form av forsfärd på Klarälven i Värmland.
28. Se Jansson 1998; Bengt Lorentzson [Blå skuggan], ”Blåprickar på hajk”, *Scouten* nr 1 1949.
29. *Scouten* nr 6 1950, s. 117.
30. *Treklövern* nr 4 1954, s. 57.
31. Dahlby 1946.
32. *Scouten* nr 5 1954–1955, s. 109.

33. *Seniorscouthandboken*, Stockholm 1951, s. 110.
34. *Ibid.*, s. 111.
35. Sandell 1990, s. 14.
36. Margareta Bjerkö, "Lägersekreteraren har ordet", *SFS Ledarblad* nr 6 1947, s. 83.
37. *Seniorscouthandboken* 1951, s. 111.
38. "Blå hajkerna", *Scouten* nr 9 1949, s. 188.
39. Bengt Lorentzson, "Högtidsstund och vardagslag", *Scouten* nr 9 1949, s. 181.
40. *Totem* nr 4 1954, s. 53.
41. Sveriges Scoutförbund, Verksamhetsberättelse 1956. Sveriges Scoutförbunds arkiv, Stockholm, AIII:2. Illustrationen som ett uttryck för scoutrörelsen som samhälls-stödjande snarare än samhällskritisk har lyfts fram av Sandell 1990, s. 32.
42. Puke 1982; Sterzel & Neveling 2005.
43. Sidebäck 1992, s. 84.
44. *Ibid.*, s. 288.
45. "Reflexioner kring en paragraf", *SFS Ledarblad* nr 7 1947, s. 105.
46. *Ibid.*; Frithiof Dahlby, "Några synpunkter på vårt arbete", *Totem* nr 2 1946, s. 43ff.
47. Långa Lassot [Torvald Wermelin], "Inför Gränsölägrets ledarforum: medvetet tillspetsat", *Totem* nr 6 1946, s. 125.
48. *Scouten* nr 3 1912, s. 41.
49. Björn Lundberg, "En fosterlandsälskande indian" – *Nationalism och kolonial diskurs i svenska scoutrörelsen*, opubl. magisteruppsats, Historiska institutionen, Lunds universitet, 2006. För en mer utförlig analys av stereotypisering av "indianen" i västerländsk kultur, se Deloria 1998. För ett annat perspektiv på indianromantiken i Europa, se Petr Jehlička & Matthew Kurtz, "Everyday resistance in the Czech landscape: The woodcraft culture from the Hapsburg Empire to the Communist regime", *East European Politics & Societies*, 27: 2 (2013).
50. Långa Lassot [Torvald Wermelin], "Gränsöglimitar", *Totem* nr 3 1946, s. 56.
51. *Totem* nr 5 1946, s. 110.
52. *SFS Ledarblad* nr 6 1946, s. 83.
53. Kl. 20.25 – efter "20 frågor" med bland andra Stig Järrel och Astrid Lindgren. För en radiotabla, se exempelvis *Expressen* 25 februari 1949, s. 19. Programmet finns tyvärr inte bevarat i Sveriges Radios arkiv, men refererades i bland annat *Expressen* (1 mars), *Svenska Dagbladet* (26 februari) och *Dagens Nyheter* (26 februari), som alla huvudsakligen uttryckte sitt stöd åt scouting. Se även Gösta Lundqvist, "Radiodebatten", *Totem* nr 3 1949, s. 47.
54. Gösta Lundqvist, "Radiodebatten", *Totem* nr 3 1949, s. 47.
55. *Svenska Dagbladet* 26 februari 1949, s. 11; *Dagens Nyheter* 26 februari 1949, s. 9.
56. Lunkan [Gösta Lundqvist], "Varför inte svensk stil?", *Totem* nr 2 1949, s. 31.

57. Wilhelm Schröder, "Har scoutrörelsen ett kulturprogram?", *Totem* nr 2 1949, s. 21–22.
58. Anders Blomgren, "Scouting och lägerliv – i svensk stil", *Totem* nr 5 1949, s. 79.
59. *Åvatyr 1950. Sveriges scoutförbunds förbundsläger vid Åva*, Stockholm 1950. Se även *Totem* nr 6–7 1950, s. 110.
60. Carl-Axel Moberg, *Bygden. ABC om minnesmärken i svenska jordbruksbygder*, Stockholm 1951.
61. Berta Stjernquist, "Carl-Axel Moberg som forskare", *Fornvännen*, 83 (1988), s. 52–56.
62. Se *Totem* nr 7 1951, s. 109; Moberg 1951.
63. Ann-Mari Rune, "Knyt vänskapsband vid Stråkens strand", *Treklövern* nr 5 1949, s. 83.
64. *Treklövern* nr 7 1954, s. 120.
65. Bengt Junker, "Hur kan scoutrörelsens ställning i samhället stärkas?", *Totem* nr 3 1950, s. 45. I originalet är passagen kursiverad.
66. *Ibid.*, s. 46.
67. *Totem* nr 9–10 1944, s. 208f; samt nr 1–5 1945. Se även "Scouting och medborgarkunskap", *Totem* nr 2 1942, för en diskussion om behovet av kunskap i ämnet för scouter.
68. Se exempelvis: Larsson 2001, s. 136–156.
69. Östling 2008, s. 66–98.
70. Bengt Junker, "Jubileumstal vid Sveriges scoutförbunds 40-årshögtid i Blå hallen den 17 nov 1951", i *Svenskt scoutliv*, Stockholm 1952, s. 21.
71. Wilhelm Schröder, "Har scoutrörelsen ett kulturprogram?", *Totem* nr 2 1949, s. 21f.
72. Trots dessa gränsdragningar fanns det ur Schröders synvinkel fortfarande ett behov av att värna det svenska: "[Scouterörelsens] internationalistiska inriktning får ej fördunkla det nationella draget." *Ibid.*
73. Verner von Heidenstam, "Scoutens självdisciplin", *Scouten* nr 1 1912, s. 3.
74. Långa Lassot [Torvald Wermelin], "Inför Gränsölägrets ledarforum: medvetet tillspetsat", *Totem* nr 6 1946, s. 125.
75. Torbjörn Nilsson, *Mellan arv och utopi. Moderata vägval under 100 år, 1904–2004*, Stockholm 2004; Rolf Torstendahl, *Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918–1934*, Stockholm 1969, s. 95ff.
76. Östling 2008, s. 166f.
77. Bengt Junker, "Jubileumstal vid Sveriges scoutförbunds 40-årshögtid i Blå hallen den 17 nov 1951", i *Svenskt scoutliv* 1952, s. 21. Jämför även *Totem* nr 3 1950, s. 45ff där Junker skrev att samhället "saknar kännedom om att scoutrörelsen vill vara en praktisk träning i demokrati, en skola för gemenskapsanda och samarbetsvilja."
78. Baden-Powell 1919.

79. Lennart Wennerström, *Lägerliv*, 5:e uppl., Stockholm 1952, s. 7ff.
80. Ibid., s. 7.
81. Ibid., s. 10.
82. *Totem* nr 4 1954, s. 59.
83. Robinson Kruse-dagarna diskuteras i Formark 2010, s. 241; och nämns även av Sandell 1990, s. 30.
84. Ek & Bergqvist 1992, s. 14.
85. Hackspettens loggbok. SkA: Eslövs Scoutkår (1928–1996), vol. D3:2.
86. Ibid.
87. *Dagens Nyheter* 24 juli 1950, s. 20.
88. *Dagens Nyheter* 25 juli 1950, s. 4
89. *Expressen* 25 juli 1950, s. 2.
90. *Dagens Nyheter* 26 juli 1950, s. 22
91. *Expressen* 26 juli 1950, s. 2.
92. *Dagens Nyheter* 27 juli 1950, s. 20.
93. *Expressen* 27 juli 1950, s. 2.
94. Baden-Powell 2004 [1908], s. 46.
95. *Svenskt scoutliv*, Stockholm 1947, s. 65.
96. Två samtida kulturella referenser kan vara värda att lyfta fram. Filmerna *Boys Town* (1938) och *Men of Boys Town* (1941), med Mickey Rooney och Spencer Tracy i huvudrollerna, var fiktiva skildringar av det reforminriktade ungdomshemmet Boys Town i USA där pojkar gavs ett stort mått av självbestämmande. William Goldings roman *Flugornas herre* (1954), där barns självstyre presenteras i mörkast tänkbara toner, låg ännu några år framåt i tiden.
97. Qvarsebo 2006, s. 69.
98. Bengt Junker, "Presstormen kring Åvatyr", *Totem* nr 6–7 1950, s. 123.
99. Se exempelvis Bengt Junker, "Underkänd samhällsfostran?", *Totem* nr 3 1951, s. 50.
100. Långa Lassot [Torvald Wermelin], "Kan vi växa?", *Totem* nr 1 1950, s. 14.
101. I årgång 1956–1957 av ledartidningen *Totem* rapporterades om den första PR-kursen för scoutledare i pojkscoutförbundet. "Scouting på väg upp ur källar-lokalerna", *Totem* nr 9 1956–1957, s. 171. Se även Sterzel & Neveling 2005, s. 33.
102. Dahlby 1946, s. 371.
103. *Seniorscouthandboken* 1951, s. 88.
104. Ibid., s. 156.
105. Ibid.
106. "Ungdomens parlament", *Totem* nr 4 1957–1958, s. 66.
107. *Scouten* nr 8 1957–1958, s. 237.

108. *SFS Ledarblad* nr 8 1956, s. 121.
109. Ibid.
110. Se till exempel *Treklövern* nr 5 1958, s. 94; "SFS:s språkläger 1959", *Treklövern* nr 7 1959.
111. "Vad gör vi?", *SFS Ledarblad* nr 1 1945, s. 10.
112. Margareta Puke, "SFS:s Efterkrigsinsamling 1945", *Treklövern* nr 2 1945, s. 23.
113. *Treklövern* nr 5 1945, s. 69.
114. *Treklövern* nr 6 1945, s. 87.
115. *Treklövern* nr 6 1947, s. 93.
116. Den svenska flickscoutrörelsens internationalism fokuserade huvudsakligen på Norden och Europa – vilket hängde samman med att det var i dessa länder den så kallade världsbyrån hade medlemsorganisationer. Bland annat som en följd av avkoloniseringen etablerades samtidigt flickscouting i en rad länder utanför Europa och Nordamerika. Nya medlemsländer som Mexiko och Costa Rica fick status som "ömfotingländer" – efter scoutrörelsens dåtida term för en person som aspirerade på att bli scout. Scouting som organisationsform skulle läras ut genom att internationella instruktörer sändes dit. Se *Treklövern* nr 2 1952, s. 25f.
117. Folke Bernadotte, "Scoutchefen talar", *Totem* nr 5 1945, s. 90.
118. *Scouten* nr 5 1945, s. 95.
119. Jennifer Helgren, *American girls and global responsibility. A new relation to the world during the early Cold War*, New Brunswick 2017, s. 25.
120. Ibid., s. 76.
121. "Internationellt på hemmaplan", *SFS Ledarblad* nr 1 1959, s. 4.
122. Kristine Alexander, "Similarity and difference at Girl Guide camps in England, Canada and India", i Nelson R. Block & Tammy M. Proctor (red.), *Scouting frontiers. Youth and the Scout movement's first century*, Newcastle 2009.
123. Estelle Bernadotte, "Flickscouter!", *Treklövern* nr 2 1949, s. 25.
124. Haja, "Med tretton nationer på Tromtö", *Treklövern* nr 7 1954, s. 114f.
125. *Flickscouternas handbok* 1954, s. 154.
126. *Treklövern* nr 9 1952, s. 155.
127. *Treklövern* nr 4 1953, s. 50.
128. *SFS Ledarblad* nr 5–6 1953, s. 63; nr 7 1953, s. 80–81. Se även *Treklövern* nr 1 1954, s. 5.
129. Om behovet och betydelsen av att skapa goodwill kring scouting, se exempelvis *Totem* nr 7 1955–1956, s. 126.
130. *Totem* nr 9–10 1952.
131. *SFS Ledarblad* nr 1–2 1954, s. 6. Se även *Treklövern* nr 2 1952, s. 22.
132. *Totem* nr 8 1956–1957, s. 126.
133. *Totem* nr 7–8 1957–1958.

134. *Totem* nr 8 1956–1957, s. 131.
135. ”Konfirmandhjälpen till flyktingar”, *Scouten* oktober 1960, s. 204.
136. *Ibid.*
137. ”Kan jorden föda oss längre?”, *Scouten* nr 9 1959–1960, s. 264.
138. *Ibid.*
139. Odén 2006, s. 31–32. Det är dock viktigt att påpeka att biståndets motiv först och främst formulerades utifrån en idealistisk ståndpunkt där solidaritet och medmänsklighet stod i förgrunden.
140. *Scouten* nr 9 1959–1960, s. 281.
141. Margareta Fromholtz, *Scouternas U-landsinsatser*, privattryck, Föreningen Scoutmuseets vänner årsskrift, Stockholm 1991.
142. Helgren 2017, s. 76.
143. På grund av det svåra ekonomiska läget i Europa fortsatte de svenska myndigheterna att värva ungdomar till jordbruksarbete och ännu 1947 publicerade flickscouttidningen *Treklövern* Statens arbetsmarknadskommissions upprop för jordbruksarbete. Se ”Planera för sommaren nu – anmäl dig till jordbruksarbete”, *Treklövern* nr 5 1947, s. 86.
144. Acke Leisner, ”Nyingscouten lär skogsteknik”, *Scouten* nr 8 1949, s. 166ff.
145. *Totem* nr 3 1953, s. 34.
146. *Totem* nr 2 1954. Se även *Scouten* nr 3 1955–1956.
147. *Scouten* nr 2 1955–1956, s. 38.
148. *Scouten* nr 12 1946, s. 305. Se även ”Svampen – en nationaltillgång”, *Treklövern* nr 4 1948, s. 51.
149. *Scouten* nr 3 1955–1956, s. 78.
150. *Scouten* nr 6 1949, s. 117; Aina Carleson, ”Flickscouter!”, *Treklövern* nr 6 1948, s. 71; Ulla Norrman, ”Naturskydd på Tromtöläget”, *Treklövern* nr 4 1954, s. 60. Jonas Anshelm har kommit till en liknande slutsats gällande synen på vattenkraftens utbyggnad i Naturskyddsföreningen under 1950-talet, där estetiska och ekonomiska värden stod i förgrunden. Se Jonas Anshelm, *Vattenkraft och naturskydd. En analys av opinionen mot vattenkraftutbyggnaden i Sverige 1950–1990*, Linköping 1992.
151. Se exempelvis Wennerström 1928, s. 122.
152. Jämför också Sandell 1990, s. 19.
153. Ulla Norrman, ”Naturskydd på Tromtöläget”, *Treklövern* nr 4 1954, s. 60.
154. Inger Sköld, ”Naturvärn”, *SFS Ledarblad* nr 3 1954, s. 43.
155. Märta Norrman, ”Flickscouter!”, *Treklövern* nr 7 1954, s. III.
156. Anshelm 1992, s. 22ff; Björn-Ola Linnér, *The world household. Georg Borgström and the postwar population-resource crisis*, Linköping 1998.
157. Donald Worster, *De ekologiska idéernas historia*, Stockholm 1996, s. 262–273. Enligt Jonas Anshelm skakade *Tyst vår* om den svenska naturvårds- och miljö-

- politiken under 1960-talets mitt. Jonas Anshelm, *Socialdemokraterna och miljöfrågan. En studie av framstegstankens paradoxer*, Stockholm 1995, s. 7. Se även: William Souder, *On a farther shore. The life and legacy of Rachel Carson*, New York 2012; John Robert McNeill, *Something new under the sun. An environmental history of the twentieth-century world*, London 2000, s. 337.
158. Det ekologiska genombrottet i slutet av 1960-talet samt forskningen om det samma diskuteras i David Larsson Heidenblad, "Ett ekologiskt genombrott? – Rolf Edbergs bok och det globala krismedvetandet i Skandinavien 1966", *Historisk tidskrift*, 95: 2 (2016a); idem, "Mapping a new history of the ecological turn: The circulation of environmental knowledge in Sweden 1967", opubl. antagen artikel i *Environment and History* (2016b).
  159. Sten Dahlskog, "Land i fara", *Scouten* nr 9 1956–1957, s. 276. Se även del 2 i *Scouten* nr 10 1956–1957.
  160. *Scouten* nr 6 1957–1958, s. 170. Se även *Scouten* nr 8 1957–1958, s. 231. Jfr Kaijser & Larsson Heidenblad 2017, som beskriver en av Fältbiologernas kampanjer 1966 där de rensar en strand från skräp. Perspektivet var inte att rädda en hotad natur, utan att återställa dess skönhet.
  161. Bengt Gustafson, "Allemansrätten i fara", *Samspel* nr 3 1958–1959, s. 50. Gustafson var bland annat författare och redaktör till Naturskyddsföreningens årsbok *Sveriges natur* 1959.
  162. Under åren efter andra världskriget slog begreppet allemansrätt igenom – och blev framträdande även i scoutrörelsen. Innehållet i allemansrätten har visserligen alltid beskrivits som en uråldrig svensk sedvänja, men ordet och dess innebörd är relativt sentida fenomen. Klas Sandell, "Naturkontakt och allemansrätt: Om friluftslivets naturmöte och friluftslandskapets tillgänglighet i Sverige 1880–2000", *Svensk Geografisk Årsbok* 1997, s. 31–65. Dess genomslag bör ses i ljuset av fritids- och friluftsutredningarna, liksom semesterlagstiftningen, under sent 1930-tal men också för ett bredare genomslag för rättighetsbegreppet under den tidiga efterkrigstiden. Liksom scoutlagen formulerades allemansrättens innehåll i positiva termer, i form av en uppsättning rättigheter, men presenterade indirekt vad som *inte* fick göras i naturen. I den nya upplaga av Lennart Wennerströms *Lägerliv* som gavs ut 1952 ägnades allemansrätten ett eget delkapitel. Det är också viktigt att påpeka att allemansrätten ofta framhölls som en rättighet att *känna tacksamhet* över. Genom allemansrätten fostrades svenska barn och ungdomar i att känna tacksamhet över ett förhållande till naturen som ställdes mot de begränsningar i möjligheterna till naturupplevelser som rådde, eller påstods råda, i andra länder. Att allemansrätten beskrevs som en rätt att vara tacksam över hängde också samman med utgångspunkten att tillgången till naturen på dessa villkor befann sig i fara.
  163. Bengt Gustafson, "Vi underutvecklar oss själva", *Samspel* nr 7 1958–1959, s. 160.
  164. Linnér 1998, s. 105–152. Sten Selander, *Det levande landskapet i Sverige*, Stockholm 1955, s. 442ff. Selander var inte först att ta ett samlat grepp på framtids- och naturresursfrågorna. Georg Borgströms *Jorden – vårt öde* (1953), Fairfield Osborns *Vår plundrade planet* (1948, på svenska 1949 med förord av Georg Borgström) samt

- William Vogts *Kan jorden föda oss?* (på svenska 1950) kan nämnas. Se även Martin Kylhammar, *Den okände Sten Selander*, Stockholm 1990, s. 177–200.
165. Att artikelförfattaren (eller redaktören) ansåg att begreppet ekologi måste förklaras för läsarna av ledartidningen, vittnar om att det ännu inte var allmänt vedertaget. Bengt Gustafson, "Vi underutvecklar oss själva", *Samspel* nr 7 1958–1959, s. 160.
  166. Ibid.
  167. Ulf Helters, "Skogen mänsklighetens räddare", *Totem* nr 4 1955–1956, s. 59. Se även nr 2 1955–1956, s. 26–27.
  168. Nisse Öberg, "Naturtävling på L-59", *Samspel* nr 2 1959–1960, s. 39.
  169. Ek & Bergqvist 1992, s. 14.
  170. Bengt Junker, "Hur kan scoutrörelsens ställning i samhället stärkas?", *Totem* nr 3 1950, s. 47.
  171. Satsningen på studiearbete bör dock också ses i ljuset av de statliga anslag för studiecirkel som infördes 1947. Junker tog över som chef för Sveriges Scoutförbund 1951. Sterzel & Neveling 2005, s. 16.
  172. Bengt Junker, "Jubileumstal vid Sveriges scoutförbunds 40-års högtid i Blå hallen den 17 nov 1951", i *Svenskt scoutliv* 1952, s. 24.
  173. Bengt Junker, "Mer om samarbete", *Totem* nr 3 1953, s. 33.
  174. Dahlby 1946, s. 20.
  175. Bengt Junker, "Mer om samarbete", *Totem* nr 3 1953, s. 34.
  176. Bengt Junker, "Kvinnligt – manligt – mänskligt", *Samspel* nr 5 1958–1959, s. 90.
  177. Estelle Bernadotte, "Samarbete", *Totem* nr 1 1953, s. 1.
  178. Ulla Östberg, "En viktig fråga – ännu en gång", *SFS Ledarblad* nr 8 1951, s. 99.
  179. Karl "Knäcken" Lundholm, "En aktuell fråga för scoutrörelsen", *SFS Ledarblad* nr 7 1950, s. 59. Rädslan för samscouting hade delvis varit en fråga om sexualmoral. Tillfälliga kontakter av amorös eller sexuell natur ansågs utgöra ett hinder för ungdomarnas karaktärsfostran och därför hade gemensamma läger eller utflykter med övernattnings bedömts vara olämpliga, medan arbete i exempelvis studiecirklar inte hade samma laddning. Sidebäck 1992, s. 131.
  180. *Totem* nr 9–10 1950, s. 171.
  181. Sveriges Flickors Scoutförbund 1953. Årsberättelse. RA:SFS, vol. AIII:1.
  182. *Seniorscouting*, Stockholm 1956.
  183. "Samarbete i framtiden vi vill", *SFS Ledarblad* nr 9 1952.
  184. 1962 fattade riksdagen beslut om nedläggning av flickskolorna. Ingela Schånberg, *De dubbla budskapen. Kvinnors bildning och utbildning i Sverige under 1800- och 1900-talen*, Lund 2004, s. 206–209.
  185. *Samspel* september 1960, s. 100.
  186. Ingvor Johansson, "Mammor på kurs", i *Svenskt scoutliv*, Stockholm 1956, s. 35; även föräldrarna uppmanades se de lekfulla inslagen i scouting: "Det var stor

- glädje, när mammorna fick leka blåvingar, och verklig iver, när de olika flickscoutproven förklarades.” Från ”Skärholmssommar – föräldrasommar”, i *Svenskt scoutliv*, Stockholm 1957, s. 37.
187. ”Ge mer åt fler!”, *Totem* nr 7 1954–1955.
  188. Ibid.
  189. Nils Öberg, ”Vuxenmedverkan på L-59”, *Samspel* nr 3 1959–1960, s. 58; ”Scout-föräldrar på sommarläger”, *Totem* nr 2 1954.
  190. Tammy Proctor har diskuterat scoutrörelsens betydelse för ungdomars, inte minst flickors, möjlighet att skapa självständighet från hemmet i mellankrigstidens England. Se Proctor 2002, s. 18f, 29.
  191. Rantatalo 2008, s. 143.
  192. Någon entydig process i denna riktning kan inte sägas ha ägt rum inom scoutrörelsen. Den tidigare omnämnda Blå hajken var till exempel snarast ett uttryck för det motsatta: en satsning på avskalat, hårdande friluftsliv. Men när det gäller lägerverksamheten gjordes likväl satsningar på scouting som ett familjeprogram.
  193. *Treklövern* nr 7 1953, s. 118. Se även Korgillägrets dossier RA:SFS, vol. N:6, 1951–1960.
  194. Bengt Kullström, ”Korgil – ett försök till samscoutläger”, *SFS Ledarblad* nr 8 1953, s. 95f.
  195. Yngve Flodquist, ”Var står vi i vårt samarbete SFS-SS?”, *SFS Ledarblad* nr 1–2 1954, s. 3.
  196. 1959 antogs gemensamma riktlinjer för pojk- och flickseniorscouter. 1958 fanns också ett särskilt formulär för lägeranmälan för gemensamma läger. RA:SFS, vol. L1:5. Se även Nils Söderberg, ”Flickor – pojkar”, *Samspel* juni, nr 4 1960, s. 80.
  197. Märta Norrman, ”Efter den 15 mars”, *Samspel* nr 2 1959–1960, s. 28; *SFS Ledarblad* nr 3 1959, s. 44; *SFS Ledarblad* nr 10 1959. Se även Puke 1982, 66ff, 88f.
  198. Se exempelvis Märta Norrman, ”Inför samgåendet”, *Treklövern* nr 8 1960, s. 123.
  199. Sveriges Scoutförbund och Sveriges Flickors Scoutförbund avvecklades formellt först 1973, men det rörde sig under de avslutande åren främst om en papperskonstruktion i syfte att underlätta en återgång till det gamla systemet om det nya samarbetet inte visade sig fungera som tänkt. Se Puke 1982, s. 105. Samgåendet mellan SS och SFS var en del av en vittomfattande förändringsprocess inom svensk scouting under dessa år. IOGT:s och NTO:s respektive pojk- och flickverksamhet hade integrerats redan 1959. KFUK:s och KFUM:s scoutförbund beslutade också om sammanslagning 1960, följt av Frälsningsarméns pojk- och flickscoutförbund 1961. Puke 1982, s. 125–132.
  200. *SFS Ledarblad* nr 7 1960, s. 105.
  201. *Samspel*, september 1960, s. 100.
  202. ”Med vemod och glädje”, *SFS Ledarblad* nr 10 1960.
  203. *SFS Ledarblad* nr 7 1960, s. 103–104.

7. Medborgarfostran i naturen – en avslutande diskussion

1. Jämför Sandell & Sörlin 1994, s. 31–35.
2. Andersson 2009, s. 232; Henrik Berggren, "The forward-facing angel: Nationalism and modernity in Sweden in the twentieth century", i Kurt Almqvist & Kay Glans (red.), *The Swedish success story?*, Stockholm 2004, s. 77–79.
3. Hirdman 2010.
4. Henrik Berggren & Lars Trägårdh, *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*, Stockholm 2006, s. 55–57.
5. Van Slyck 2006, s. 97–123; Miller 2007, s. 83–124.
6. Dean 2010, s. 42f; Ericsson 2015, s. 37f; Nilsson 2008, s. 84f.
7. Sidebäck 1992, s. 68.
8. Även om förhållandet har berörts i denna undersökning har framför allt de tidiga flickscouternas verksamhet diskuterats mer utförligt ur ett kvinno- och genushistoriskt perspektiv av Bodil Formark. Se Formark 2010, s. 287–302.
9. Östling 2008, s. 35.
10. Pojkscouternas norrländska skogsläger kan ses som ett undantag, men verksamheten var som visades i kapitel 6 begränsad i omfattning och formulerades mer i termer av yrkesförberedande arbete än som samhällsnyttig insats.
11. Larsson Heidenblad 2016b.
12. Sandell & Sörlin 1994, s. 38.
13. Ibid., s. 36.
14. Kaijser & Larsson Heidenblad 2017, s. 14–15.
15. Lister 1997b, s. 15, 22–27; Sverker Jagers, Johan Martinsson & Simon Matti, "Ecological citizenship: a driver of pro-environmental behaviour?", *Environmental Politics*, 23: 3 (2014), s. 434–453.
16. David Larsson Heidenblad, *Vårt eget fel. Moralisk kausalitet som tankefigur från 00-talets klimatlarm till förmoderna syndastraffsföreställningar*, Höör 2012.
17. Affrica Taylor, "Reconceptualizing the 'nature' of childhood", *Childhood*, 18: 4 (2011); Halldén 2009; Gunilla Halldén, *Barndomens skogar. Om barn i natur och barns natur*, Stockholm 2011; Richard Louv, *Last child in the woods. Saving our children from nature-deficit disorder*, Chapel Hill 2005.
18. "Vad är scouterna?", från hemsidan för Scouterna, *Scouterna.se*, <http://www.scouterna.se/om-scouterna/vad-ar-scouterna/>, hämtad 9 januari 2018.
19. Bronwyn Hayward, *Children, citizenship, and environment. Nurturing a democratic imagination in a changing world*, London 2012.
20. Francis Fukuyama, *The end of history and the last man*, New York 1992.
21. *Democracy index 2016*, rapport, The Economist Intelligence Unit 2017, s. 7, 17.
22. Jonathan Josefsson, *Children at the borders*, Linköping 2016, s. 23.

23. *Förordning om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet*, Statens skolverks författningssamling (SKOLFS 2010:37), oktober 2010, s. 3; samt *Förordning om läroplan för gymnasieskolan*, Statens skolverks författningssamling (SKOLFS 2011:144), september 2011, s. 2.
24. Exempelen är hämtade ur aktivitetsbanken på scouternas hemsida, från <http://www.scouterna.se/aktiviteter-och-lager/aktivitetsbanken/alla-aktiviteter/>, hämtat 9 januari 2018.
25. *Unga Örnars barnmanifest*, Stockholm 2014, från <http://ungaornar.se/material/material-barnrattspolitik/>, hämtat 26 januari 2018.

BILAGA. Klassprov för pojk- och flickscouter (1928 och 1930)

Klassprov för pojkscouter (1928)

III-klass scout:

1. Under minst två månader hava deltagit i en avdelnings eller patrulls övningar.
2. Äga nöjaktig kännedom om innebörden av scouternas valspråk, lag, scoutlöfte och tecken.
3. Känna den svenska flaggan samt rätta sättet att hissa och nedhala den.
4. Kunna slå följande knopar: råbandsknop, enkelt och dubbelt pålstek, enkelt och dubbelt skotstek samt dubbelt halvslag.

II-klass:

[...] hava gjort minst en månads tjänst som scout av III-klass och *därefter* hava avlagt följande prov:

1. Kunna hämma blödning och förbinda ytliga sår, anordna en bår, upplyfta och transportera en skadad.
2. Kunna simma 50 meter utan vila.
3. Kunna tillryggalägga 1 500 meter i scouttakt på 10 minuter.
4. Kunna i terrängen tillaga två av följande rätter, angivna av kontrollanterna: kokt potatis, ägg, stekt fläsk, gröt, välling, choklad.
5. Kunna slå och avläsa ett meddelande medelst semaforering eller morsering.
6. Kunna laga mindre hål å kläder, sy i knappar och stoppa strumpor.
7. Kunna spåra 1 200 meter på 30 minuter samt tillryggalägga 500 meter och nöjaktigt redogöra för därvid gjorda iakttagelser.
8. Känna de vanligaste karttecknen på 100 000-dels (200 000-dels)-kartan samt kompassens 16 viktigaste streck.

Klassprov för flickscouter (1930)

Prov för III klass:

- [...] hava fyllt 11 år och hava deltagit i en kårs övningar 2 mån. samt därunder hava avlagt följande prov:
1. Kunna scoutlagen, löftet och valspråket utantill och känna till deras innebörd.
  2. Känna till den svenska flaggans proportioner och kunna rätt hissa och nedhala den.
  3. Kunna nöjaktigt redogöra för gjorda iakttagelser under en sträcka av omkring 300 m.
  4. Kunna stoppa strumpor.
  5. Känna till kartan, hava ritat av omkring 50 karttecken och känna igenom dem på karta i skala 1:100 000 (1:200 000)
  6. Kunna slå följande knopar: enkel och dubbel överhandsknop, rännknut, två halvslag, två halvslag om egen part, pålstek, råbandsknop, enkelt och dubbelt skotstek med och utan ögla samt kunna tagla.
  7. Känna till sin kår och patrull samt bestämmelser för dräkt och hälsning.

II klass:

[...] hava deltagit i en kårs övningar minst 1 mån. och därefter hava avlagt följande prov:

1. Känna till sårbehandling, kunna lägga förband med gasbinda och vätvärmande omslag på olika kroppsdelar. Kunna upplyfta och transportera en sjuk. Kunna bina upp en arm samt veta, hur mitella kan användas som skydd utanpå ett förband, t. ex. på hand-, fot- och huvudförband.
2. Känna till hemtrakten.

9. a) Kunna stående klargöra livlinan för första kast på en maximitid av 35 sekunder samt för upprepat kast 20 sekunder efter kast om minst 15 m. längd. b) Kunna med fasthållen sladd och klar lina stående träffa ett 1,5 m. brett mål. *med bästa hand:* på 15 m. med 3 kast av högst 5. *med sämsta hand:* lika med föregående, men med avståndet minskat med 4 m. Samtliga erforderliga kast skola utföras i följd. c) Kunna redogöra för förfaringssätt vid livräddning ur vak medelst livlina samt kunna visa hur man därvid begagnar fotspjärn och spjärn med slidkniv.
10. På sparbanksbok hava minst 1 krona, förvärvat genom eget arbete.

I-klass:

[...] hava gjort minst 6 månaders tjänst som scout av II-klass samt *därunder* hava avlagt följande prov:

1. Kunna förbinda inträngande sår, anlägga stödjeförband och omhändertaga en avsvimnad, beskriva och visa sättet för återupplivning av skenbart drunknad, livräddning vid eldsvåda, drunkning, osförgiftning och svag is samt kunna redogöra för enklaste sätt att undvika smittas spridande vid smittosamma sjukdomar.
2. Kunna simma 50 meter klädsim och 200 meter sträcksim, bådadera utan vila.
3. Kunna ensam till fots eller på skidor tillryggalägga en av kontrollanterna angiven väg om 5 kilometer och åter under högst 2 ½ timme samt däröver nedskrivna rapport i kontrollanternas närvaro.
4. Kunna tillreda två av följande rätter, angivna av kontrollanterna: stekt eller kokt fisk, köttbullar, kolbullar, fruktsoppa, bröd.
5. Kunna slå och avläsa ett meddelande medelst semaforering med en medelhastighet av 35 bokstäver i minuten eller

3. Kunna simma 60 meter vari ryggsim bör ingå.
4. Kunna koka havregrynsgröt, välling, ägg, potatis, fruktsoppa och choklad samt steka korv.
5. Kunna sy i knappar och sy knapphål samt laga mindre hål på kläder.
6. Kunna angiva väderstrecken med ledning av kompass, solens ställning och andra i naturen förekommande kännetecken. Kunna orientera en karta.
7. Kunna följa ett utlagt spår i terräng en km. på omkring en halvtimme.
8. Kunna ifylla blanketter för telegram, postpaket, postanvisning och postgiro.

I klass:

[...] hava deltagit i en kårs övningar under 1 år och därunder hava avlagt följande prov:

1. Kunna lägga stödjeförband vid benbrott, taga hand om en avsvimnad, behandla bränn- och frostsador och taga bort smolk ur ögat. Kunna redogöra för blodomloppet och hämma olika slag av blödningar.
2. Kunna visa sättet för återupplivning av skenbart livlös. Kunna redogöra för livräddning vid eldsvåda, drunkning och osförgiftning. Kunna kasta livlina 12 m. i stående ställning och känna till bästa sättet att hjälpa en person ur en vak.
3. Hava sytt scoutblus, scoutklänning eller scouttytterplagg.
4. Kunna baka bröd, anrätta fisk, köttbullar, ärtsoppa, bruna bönor, rotmos, en stuvning, äppelris, pannkaka, fattiga riddare och kunna ordna matservringen praktiskt och trevligt.
5. Kunna fram och åter till fots eller på skidor tillryggalägga en sträcka på 5 km. på högst 2 ½ timme samt därefter omedelbart nedskrivna rapport.
6. Kunna simma 200 m. fritt simsätt, 50 m. ryggsim, 40 m. klädsim. Kunna kläda av sig i vattnet.

medelst morsering med en medelhastighet av minst 12 bokstäver i minuten.

6. Kunna uppvisa ett av honom själv och i för provets avläggande förfärdigat, för användning inomhus eller i läger lämpligt föremål av trä, metall, tyg eller läder.

7. Kunna använda karta rätt och rita en begriplig kartskiss, med tillhjälp av karta och kompass terrängledes taga sig fram till uppgiven, ej synlig plats, belägen på minst 5 kilometers avstånd från startplatsen, samt kunna ange väderstrecken utan kompass.

8. Kunna bedöma avstånd, storlek, höjd och antal med fel, ej överstigande 25 %

9. a) Kunna, springande till fots eller löpande på skridskor med en hastighet av omkring 60 m. på 25 sekunder, klargöra livlinan för första kast på en maximitid av 40 sekunder. b) Kunna i måttlig sid-, mot-, halv med- eller halv mot-vind med fasthållen sladd och klar lina träffa ett 1,5 m. brett mål från följande ställningar och avstånd: *med bästa hand*: stående på 17 m. med 4 kast av högst 6, liggande på 12 m. med 2 kast av högst 6; *med sämsta hand*: lika med föregående men med avståndet i varje ställning minskat med 4 m. Hela provet skall utföras vid samma provtillfälle och med alla för varje ställning erforderliga kast i följd. För bästa hand anslås högst 45, för sämsta högst 55 minuter. c) Kunna praktiskt visa hur man vid livräddning ur vak medelst livlina och vart och ett av minst fem för spjörn lämpliga föremål, under olika förhållanden, bringar en nödställd i säkerhet.

10. Hava uppövat en pojke till scout av III-klass samt till den färdighet, som erfordras i tre av II-klassproven.

7. Kunna gå efter karta i terräng.

8. Kunna bedöma avstånd och höjd med fel ej överstigande 25 %.

9. Äga nöjaktig färdighet i rodd eller velocipedåkning, skridskoåkning eller skidlöpning.

10. Kunna resa ett mindre tält, anordna en eldstad och visa, att den är effektiv.

Källa: *Handbok för flickscouter*, Stockholm 1930, s. 44ff.

Källa: *Handbok för scouter*, Stockholm 1928, s. 35ff.

SUMMARY. Natural citizens: Outdoor life and citizenship in the Swedish Scout Movement and Unga Örnar 1925–1960

The overall aim of this thesis has been to examine how outdoor activities and camping, framed within the Scandinavian notion of *friluftsliv* (“outdoor life”, literally “free-air life”), were used as methods for instruction in citizenship within two Swedish youth movements, the Scout movement (Boy Scouts and Girl Scouts) and Unga Örnar (“Young Eagles”), a leisure organisation for children and youth with ties to the Social Democratic party.

During the twentieth century, ideas about the health-giving powers of nature and ideal childhood became closely intertwined. This thesis has sought to analyse a specific aspect of the relationship between childhood and nature, namely citizenship education through outdoor practices. Why has it been considered beneficial for children to temporarily leave society behind in order to prepare for their future roles as citizens?

Earlier research in the field of the history of childhood and youth has clarified how industrialisation and urbanisation during the nineteenth century initiated a cultural movement to “save children” from urban environments. In Sweden, ideas of nature became closely tied to nationalism and national identity. However, research on twentieth-century Sweden and the emergence of the welfare state has not thoroughly discussed nature as a training ground for democratic citizens.

The study spans from 1925 to 1960. From a historiographical point of view, this period in Swedish history has often been described as the era of the People’s Home, marked by the emergence of the Social

Democratic welfare state, political stability and rapid economic growth. It also marked the decades following the breakthrough of parliamentary democracy (after the suffrage reform in 1918/1921), when citizenship had been a key concept in the struggle for political and social rights.

In order to examine citizenship as practical education from a historical perspective, the concept of citizenship must reach beyond rights assigned to citizenship *as status*. Following the work of Ruth Lister and others, I have discussed the importance of analysing citizenship *as practice*. *How*-questions are thus highlighted, such as how the virtuous citizen was expected to act and how the Scout movement and Unga Örnar conducted *friluftsliv* as a method to shape citizens.

Theoretical inspiration has also been found in the Foucauldian notion of governmentality. Most importantly, *friluftsliv* has been analysed as a *technology for citizenship* within the nexus of *liberal governmentality*. While studies of governance are closely associated with the state, the vantage point of this project has been to study how the governing of children and youth has taken place in areas not associated with the direct intervention of the state. The organisations that are included in this research have thus operated in the realm of civil society.

Scouting reached Sweden only a few years after its foundation in Britain around 1908. In 1912, Sveriges Scoutförbund, the Swedish Boy Scout Association, was formed, followed by Sveriges Flickors Scoutförbund, the Swedish Girl Scout Association, the following year. Unga Örnar was founded by SSU, the Swedish Social Democratic Youth League, in 1931. Like the Scout movement, Unga Örnar employed *friluftsliv* and camping as methods for training in citizenship.

The first empirical chapter presents an analysis of the early history of the largest Swedish Boy Scout and Girl Scout organisations in Sweden, Sveriges Scoutförbund and Sveriges Flickors Scoutförbund, before the outbreak of the Second World War. Earlier research on the Scout movement has often portrayed the organisation as disciplinary, militarist and nationalist. Other scholars, especially those who have studied Girl Scouting, have highlighted emancipatory or empowering aspects of its programme. By employing a perspective of governmentality, I have argued that the outdoor activities and camp culture of Scouting can be regarded as a *technology of citizenship*. By “roughing it” outdoors,

Scouts were trained to become active, self-reliant and self-disciplined, not because they would need to learn survival skills in nature per se, but rather because these practices enacted an ideal of active, self-regulatory citizens. This also serves to explain why Scouts ventured into nature to erect temporary tent camps that simulated many aspects of life in society. By becoming active participants in the formation of the camp community, Scouts were trained to act in active roles of citizens according to what I have described as civic participation.

While participation in patrols and other social groups was a part of the Scout method, the ideal citizenship envisioned by Robert Baden-Powell, founder of the Boy Scouts and Girl Guides in Britain, was based on ideas of improvement and self-regulation of *the self*. The law, oath and instructions of scouting emphasised character training and self-improvement. What distinguished scouting was its emphasis on improving personal *habits*. Thus, the activities of outdoor life were techniques of the body, teaching children not just *how* to do certain things, but also making these actions part of daily routines. This included doing “good turns” as well as managing personal health, keeping the campsite tidy, and so forth.

By contrast, Unga Örnar promoted an ideal of active citizenship that emphasised political participation. The second empirical chapter covers the emergence of Unga Örnar from its foundation in 1930–1931 to the outbreak of the Second World War in 1939. The organisation drew inspiration from the Scout movement by including *friluftsliv* and camping as important characteristics. However, the programme of Unga Örnar was also shaped by the educational ideals of Swedish Social Democracy. This became particularly evident after 1933, when Unga Örnar was organisationally detached from SSU and instead established formal ties to Arbetarnas Bildningsförbund, ABF, the Swedish Workers’ Educational Association. This educational idea of citizenship in this context focused on conveying knowledge about political and civil society in order to prepare individuals for their roles as participatory citizens. Through workshops and study circles, Unga Örnar were taught accounting, knowledge of municipal affairs, and so forth.

However, training in citizenship was also enforced outdoors. At its large camps, Unga Örnar often arranged parliamentary elections that were promoted as highlights of camp experience. By forming political

parties, campaigning and casting votes, the campers transformed the *heterotopia* of camp into a political space. However, it is also important to note that this political space was mainly constituted in *form* rather than *content*. The delegates of camp parliament often had limited possibilities and responsibilities as to the direction of the camps. Instead, the voting processes often became carnivalesque celebrations of the parliamentary system.

While Unga Örnar employed *friluftsliv*, I have also argued that the organisation had a more half-hearted relation to the technology of citizenship associated with self-regulation and self-reliance. While camp life also sought to accustom the participants to become active members of society, Unga Örnar also stressed the importance of recreation by relaxation. Unlike the ideal scout camp, with daily routines and schedules, being idle was part of camp recreation.

The following chapter discusses camping and citizenship training during the Second World War. While Sweden was not directly involved in the military conflict, the “years of preparedness” (as the period is known in Swedish historiography) marked drastic changes in all aspects of society, including the experiences of children and youth. Military mobilisation and drastically reduced import of food items resulted in programmes whereby young people were recruited for agricultural work. Unga Örnar as well as the Scout movement arranged and participated in agricultural camps, but it was most systematically done within Scouting. Youngsters aged 16 or above could also make a contribution by signing up for voluntary air surveillance. Earlier research has shown that this particular duty was made available for women and regendered during the war, in order to staff the extensive network of air surveillance towers. This was also evident in the Scout movement, where the Girl Scouts made air surveillance a key part of their preparedness efforts, despite the fact that it was a military duty under the command of the Swedish armed forces that also included rifle training. The somewhat surprising consequence was that the Girl Scout organisation took a more active role in military matters than the Boy Scouts. I have argued that this was also a result of earlier accusations against the Boy Scouts of being militaristic, which made the leaders of the organisation keen to stress the *civic* rather than *militaristic* engagements of Boy Scouts during the war. Swedish Girl Scouts,

on the other hand, had not been regarded as a potentially militaristic organisation by their adversaries during the previous decades, which enabled a more active role in air surveillance.

The active participation in “useful” work, economically and military, marked changes in the relation between childhood and citizenship. Duties on the home front made it possible for minors to act as useful citizens, not just training for future roles as citizens. The active contributions of children were also explicitly acknowledged in the parliamentary bills that resulted in the 1945 decision to lower the minimum voting age from 23 to 21.

The war also had another long-term effect on Swedish childhood. In this thesis, I have argued that the experience of war on children in the neighbouring Nordic countries was employed to make Swedish children aware of their privileged position. This sense of gratitude over being spared the horrors of war was morally tied to the obligation to help. This created an asymmetrical international relationship, where Swedish children were portrayed as privileged and morally responsible to make contributions for peace and rebuilding after the war ended.

The post-war era from 1945–1960 has been covered in the final two empirical chapters. During these years, asymmetrical Swedish internationalism took new forms. Transcending the Nordic context, an internationalism based on the commitment and moral obligation to help was opened to a global perspective, including children in so-called third world countries. Unga Örnar also took on an active role in early Swedish foreign aid campaigns. This marked a contrast to the internationalism that had been practised by the Scout movement and Unga Örnar during the inter-war years, which had framed international camps as spaces where understanding and friendship was to promote peace, while simultaneously, especially in the scout movement, highlighting international patriotic vigour.

The spirit of internationalism was also enacted at Unga Örnar summer camps. The citizenship ideal of political participation continued, but the carnivalesque parliamentary elections faced critique for lacking content. One of the alternatives put forward were “United Nations camps”, where the space of camp was divided into different continents and countries. Thus, the ideal of participatory citizenship was performed in a setting that simulated international politics.

While membership of Unga Örnar increased rapidly during the first post-war decade, the Scout organisations faced a period of stagnation. This helped to spark an internal debate concerning the educational ideals of scouting that had several similarities to the reforms that simultaneously took place in Swedish education. Instead of stressing duty and obedience, the new ideal of citizenship was based on democracy, cooperation and critical thinking. In the Boy Scout movement, this led to a critical re-evaluation of masculinity. Instead of teaching manliness, Boy Scout chairman Bengt Junker stressed cooperation with Girl Scouts as a way to promote an updated form of citizenship instruction. In 1953, Sveriges Scoutförbund and Sveriges Flickors Scoutförbund arranged their first co-educational camp. In 1960, the two organisations merged entirely, which paved the way for co-educational integration of Scouts of all ages during the following years.

To summarise, this thesis has engaged in the historiography of outdoor life and camping as well as citizenship as practice. By approaching the history of *friluftsliv* as a set of techniques associated with liberal rule, promoting habits of self-discipline and self-regulation, this thesis has contributed to historical scholarship of children's outdoor life in twentieth-century Sweden, linking spaces of nature to liberal rule and democratic participation.

Tack!

Att skriva en avhandling är, för att parafrasera Dante Alighieri, en vandring i en stor skog vars stigar kan te sig labyrintiska. Mina främsta ledsagare på vägen mot färdig bok har förstås varit mina handledare, Wiebke Kolbe och Per Eliasson. Wiebke, som varit min huvudhandledare, har visat stor tilltro till min förmåga och stöttat mig i kritiska situationer. Per har också axlat ett betydande ansvar och gett vägledning på friluftshistoriens stigar. Till er vill jag rikta ett innerligt tack!

Övärderlig och mycket konstruktiv kritik har jag även fått av min slutseminarieopponent Lars Edgren samt av Johan Östling som noggrant läst och kunnat ge förbättringsförslag i arbetets slutskede. Tack! Därtill har David Lindberg på Arkiv förlag med stilistisk säkerhet kommenterat texten och sett till att den till slut blivit en färdig bok, för vilket jag är mycket tacksam.

En avhandling i historia tillkommer i två olika miljöer. Den ena är institutionen, den andra forskarsalen. Min institutionella hemvist har varit Historiska institutionen vid Lunds universitet. Utan fantastiska doktorandkollegor och andra forskare i den intellektuella miljön hade tillvaron säkert upplevts som ensam. Ett av de roligaste projekten var att starta upp poddradioprogrammet Lite Passé med Kristoffer Ekberg och Emma Severinsson, vars vänskap också skänkt glädje i arbetet. Mina rumskamrater Johan Pries och Fredrik Egefur har erbjudit värdefulla kommentarer och många stimulerande samtalsämnen. Tack till er! Under det första året som doktorand hade jag förmånen att dela kontor med Marianne Sjöland, Kerstin Hundahl, Helén Persson, William Wickersham och Martin Möller Rasmussen.

Andra personer som bidragit med värdefulla kommentarer på mitt arbete eller på annat sätt berikat tillvaron som doktorand har varit David Larsson Heidenblad, Ragni Svensson, Karin Zackari, Martin Ericsson, Bolette Frydendahl Larsen, Emma Sundkvist, Frida Nilsson, Niklas

Svensson, Victor Pressfeldt, Andrés Brink Pinto, Johannes Ljungberg, Sune Bechmann Pedersen, Anna Nilsson Hammar, Isak Hammar, Emma Hilborn, Peter K. Andersson, Kajsa Brilman, Erik Bodesten, Bonnie Clementsson, Hugo Nordland och givetvis många fler.

Under mina år som doktorand haft jag också haft förmånen att tillhöra Nationella forskarskolan i historiska studier, där jag lärt känna kollegor från Göteborg, Södertörn, Växjö och Malmö. Tack till alla som bidragit med värme, humor och oförglömliga minnen! Genom forskarskolan fick jag även möjlighet att besöka Department of Childhood Studies vid Rutgers University. *I would like to thank everyone at the department for making my time in Philadelphia a great experience.*

I det forskningsarbete som ligger till grund för boken har jag fått mycket värdefull hjälp från personal på flera arkiv och bibliotek. Jag vill rikta ett särskilt tack till forskarexpeditionen på Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek i Stockholm samt Georg Sterzel, Christina Wolmer och övriga i Scouternas Arkiv- och Museikommitté. Den hjälp som bibliotekarierna vid LUX-biblioteket har bidragit med har varit av stor betydelse.

Ett stort tack vill jag också rikta till de stiftelser som bidragit till tryckningen av avhandlingen. Utgivningen har möjliggjorts genom generösa bidrag från Stockholms Arbetareinstitutsförening, Per Anders och Maibrit Westrins stiftelse samt Fil.dr Uno Otterstedts fond.

Jag vill givetvis tacka mina föräldrar Ingrid och Arne Lundberg, som alltid har trott på mig och peppat mig att skriva, tänka och forska om historia. Och ett särskilt tack till min allra käraste farmor Wera, vars tillit till min förmåga ibland förvånat men alltid inspirerat.

Mina avslutande ord går till dem som stått mig allra närmast. Med Sara har jag kunnat dela både arbetets och föräldraskapets vardaglighet, vedermodor och euforiska ögonblick. Och Leonard, Frank och Majken – tack för att ni aldrig låtit mig förledas att tro att arbetet med en avhandling, hur mycket det än betyder, är det viktigaste i livet.

Källor och litteratur

Arkivmaterial

Riksarkivet (RA)

Sveriges Flickors Scoutförbunds arkiv (RA:SFS)

Sveriges Scoutförbunds arkiv (RA:SS)

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ArAB)

Unga Örnars Riksförbund (ArAB:UÖ)

Skånes arkivförbund (SkA)

Unga Örnar Lundakretsen

Unga Örnar, distrikt Skåne

Eslövs scoutkår

Tidningar

Sveriges Flickors Scoutförbund

Sveriges flick-scouters tidning (1926–1933, följd av *Treklövern*)

Treklövern (1934–1960)

SFS Ledarblad (1929–1960)

Sveriges Scoutförbund

Scouten (1912–1914; 1925–1960)

Totem (1929–1958, följd av *Samspel*)

Samspel (1958–1960)

Unga Örnar

Unga Örnar (1931–1960)

Örnledaren (1932–1957)

Dagstidningar

Dagens Nyheter (26 februari 1949; 24–30 juli 1950)

Expressen (1 mars 1949; 24–30 juli 1950)

Svenska Dagbladet (26 februari 1949)

Offentligt tryck

Riksdagstrycket

Konstitutionsutskottets utlåtande nr 13, 1941 (KU 1941:13) och nr 18, 1945 (KU 1945:18)
Motion i andra kammaren nr 110, 1941

Proposition 2009/10:238, *Framtidens friluftsliv*, Stockholm: Miljö- och energidepartementet.

Riksdagsskrivelse nr 261, 1941 (rskr 1941:261) och nr 306, 1945 (rskr 1945:306)

Övrigt

Förordning om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet, Statens skolverks författningssamling, SKOLFS 2010:37.

Förordning om läroplan för gymnasieskolan, Statens skolverks författningssamling, SKOLFS 2011:144.

SOU 1944:31, *Stöd åt ungdomens föreningsliv*.

SOU 1947:12, *Ungdomens fritidsverksamhet*.

Handböcker och övriga tryckta källor

Andersson, Elis, *Scoutrörelsen. Vad den är och vad den vill*, Stockholm 1942.

Baden-Powell, Robert, *Aids to scoutmastership. A handbook for scoutmasters on the theory of scout training*, London 1919.

Baden-Powell, Robert, *Scouting for boys. A handbook for instruction in good citizenship*, återutgivning av den ursprungliga utgåvan från 1908 med inledning och förklarande noter av Elleke Boehmer, Oxford 2004 [1908], även 10:e uppl., London 1922; titel: *Scouting for boys. A handbook for instruction in good citizenship through woodcraft*, från 11:e uppl., London 1924. Svenska översättningar: (av Ebbe Lieberath) *Scouting for boys. En handbok för övning i god medborgaranda*, Göteborg 1910; (av idem) *Scouting for boys. En handbok för övning i god medborgaranda genom förtrogenhet med naturen*, Stockholm 1934; (av Frithiof Dahlby) *Scouting for boys. En handbok för övning i god medborgaranda genom förtrogenhet med naturen*, Stockholm 1943.

Bergvall, Erik (red.), *The official report of the Olympic Games of Stockholm 1912*, Stockholm 1913.

Boken om friluftslif. Upplysningar, råd och skildringar, Stockholm 1910.

Brügge, Britta, Glantz, Matz & Sandell, Klas, *Woodcraft. Naturnära scouting – en livsstil*, Stockholm 1995.

Dahlby, Frithiof, *Din pojke*, Stockholm 1944.

Dahlby, Frithiof, *Scouternas hobbymärken*, Stockholm 1952.

Dahlby, Frithiof, *Scouthandboken*, upplagorna 1, 2 4 och 6, Stockholm 1936, 1940, 1946 resp. 1952.

Dahlby, Frithiof, *Scoutledarhandboken*, Stockholm 1939.

Ditt läger i sommar. Lägeranvisningar, 2:a uppl., Stockholm 1945.

Erlander, Tage, *Dagböcker. 1950–1951*, Hedemora 2001.

Flickscouternas bok, Stockholm 1945.

- Flickscouternas handbok*, Falköping 1954.
- Från 30-tal till 90-tal. Unga Örnar Stockholm 60 år*, Stockholm 1990.
- Haerberger, Axel, *Scoutlagen i psykologisk, pedagogisk och etisk belysning*, Stockholm 1930.
- Handbok för flickscouter*, Stockholm 1930.
- Handbok för scouter*, Stockholm 1928.
- Instruktionsbok för ledare och scouter tillhörande Sveriges scoutförbund*, 2:a uppl., Stockholm 1918.
- Instruktionsbok för Sveriges flickscouter*, Stockholm 1924.
- Jansson, Hans-Åke, *Blå hajken 50 år*, privattryck, Föreningen Scoutmuseets vänner årsskrift 15, Stockholm 1998.
- Johannesson, Ewald, *Unga Örnar 30 år*, Stockholm 1960.
- Karlfors [Rickard Lindström], Lars Anders, *Örnen. Berättelsen om en ung socialist*, Stockholm 1933.
- Kvinnorna och den passiva försvarsberedskapen*, Stockholm 1939.
- Langseth, Sture & Perborn, Harry, *Lägerbål*, Stockholm 1945.
- Leissner, Axel, *Nyngar*, Stockholm 1948.
- Lieberath, Ebbe, *Scouter och scoutledare. Några vinkar och råd*, Göteborg 1913.
- Littorin, B. E., "Scouternas läger å kungl. Djurgården under olympiska spelen och scoutuppvisningarna i stadion", *Den femte olympiaden. Olympiska spelen i Stockholm 1912 i bild och ord*, (red. S. Hermelin & E. Peterson), Stockholm 1912.
- Lorentzson, Bengt, *Scoutrörelsen*, Stockholm 1953.
- Moberg, Carl-Axel, *Bygden. ABC om minnesmärken i svenska jordbruksbygder*, Stockholm 1951.
- Nägot om Unga Örnar*, Stockholm 1947.
- Philipps, Roland, *Patrullsystemet*, Stockholm 1928.
- Scouting och studier*, Stockholm 1952.
- Seniorscouthandboken*, Stockholm 1951.
- Seniorscouting*, Stockholm 1956.
- Skjöld, Hilding (red.), *Handbok för Unga Örnar*, Stockholm 1934.
- Svenskt scoutliv*, årsbok från Sveriges Scoutförbunds Garantförening/Scoutfrämjandet, Stockholm 1929–1960.
- Sveriges Flickors Scoutförbunds historia 1913–1953*, Stockholm 1954.
- Unga Örnars Falkenbergsläger 1939 – lägerbok*, Stockholm 1939.
- Unga Örnars sångbok*, Stockholm 1941.
- Vad är seniorscouting?*, Stockholm 1946.
- Vad vill flickscoutrörelsen?*, Stockholm 1949.
- Wennerström, Lennart, *Lägerliv*, upplagorna 1, 4, 5 och 6, Stockholm 1928, 1946, 1952 resp. 1958.
- Widqvist, Cajsa & Adolfsson, Marianne, *Unga Örnar inför ett nytt sekel*, Stockholm 1996.
- Åvatyr 1950. Sveriges scoutförbunds förbundsläger vid Åva*, Stockholm 1950.

Litteratur

- Alex, Peder, *Den rationella konsumenten. KF som folkuppfostrare 1899–1939*, Stockholm 1994.
- Alexander, Kristine, "Similarity and difference at Girl Guide camps in England, Canada and India", *Scouting frontiers. Youth and the Scout movement's first century*, (red. Nelson R. Block & Tammy M. Proctor), Newcastle 2009.
- Alexander, Kristine, "Can the Girl Guide speak? The perils and pleasures of looking for children's voices in archival research", *Jeunesse: Young People, Texts, Cultures* 4: 1 (2012), 132–145.
- Ambjörnsson, Ronny, *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhäll 1880–1930*, Stockholm 1988.
- Anderson, Benedict, *Den föreställda gemenskapen. Reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*, Göteborg 1992.
- Andersson, Axel, *Den koloniala simskolan*, Göteborg 2016.
- Andersson, Jenny, "Nordic nostalgia and nordic light: the Swedish model as Utopia 1930–2007", *Scandinavian Journal of History* 34: 3 (2009).
- Andolf, Göran, "Turismen i historien", *Längtan till landet Annorlunda. Om turism i historia och nutid*, Stockholm 1990.
- Anshelm, Jonas, *Vattenkraft och naturskydd. En analys av opinionen mot vattenkraftutbyggnaden i Sverige 1950–1990*, Linköping 1992.
- Anshelm, Jonas, *Socialdemokraterna och miljöfrågan. En studie av framstegstankens paradoxer*, Stockholm 1995.
- Ariès, Philippe, *Barndomens historia*, Stockholm 1982 [1960].
- Arvidson, Lars, *Folkbildning i rörelse. Pedagogisk syn i folkbildning inom svensk arbetarrörelse och frikyrkorörelse under 1900-talet – en jämförelse*, Malmö 1985.
- Axelsson, Thom, Balldin, Jutta & Qvarsebo, Jonas, *Styrningskonst på utbildningsarenan. Upphöjda begrepp i svensk utbildningsdiskurs*, Lund 2014.
- Barnett, Michael N., *The empire of humanity. A history of humanitarianism*, Ithaca 2011.
- Berggren, Henrik, *Seklets ungdom. Retorik, politik och modernitet 1900–1939*, Stockholm 1995.
- Berggren, Henrik, "Min ras, min rot, min stam: Rickard Lindström och den svenska arbetarklassen", *Vad är Sverige?*, (red. Alf W. Johansson), Stockholm 2001.
- Berggren, Henrik, "The forward-facing angel: Nationalism and modernity in Sweden in the twentieth century", *The Swedish success story?*, (red. Kurt Almqvist & Kay Glans), Stockholm 2004.
- Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars, *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*, Stockholm 2006.
- Billig, Michael, *Banal nationalism*, London 1995.
- Bjereld, Ulf, Johansson, Alf W. & Molin, Karl, *Sveriges säkerhet och världens fred. Svensk utrikespolitik under kalla kriget*, Stockholm 2008.
- Björck, Henrik, *Folkhemsbyggare*, Stockholm 2008.
- Björck, Staffan, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap*, Stockholm 1946.
- Björck, Gunnela, *Att förhandla sitt medborgarskap. Kvinnor som kollektiva politiska aktörer i Örebro 1900–1950*, Lund 1999.

- Blidberg, Kersti, "Socialdemokratin och Norden: synpunkter ur ett nordiskt samarbetsperspektiv", *Socialdemokratin och svensk utrikespolitik*, (red. Bo Hult & Klaus Misgeld), Stockholm 1990.
- Block, Nelson R. & Proctor, Tammy M. (red.), *Scouting frontiers. Youth and the Scout movement's first century*, Newcastle 2009.
- Boehmer, Elleke, "Introduction", *Scouting for boys. A handbook for instruction in good citizenship*, (förf. Robert Baden-Powell, red. Elleke Boehmer), Oxford 2004.
- Boëthius, Maria-Pia, *Heder och samvete. Sverige och andra världskriget*, Stockholm 1991.
- Boëthius, Ulf, Czaplicka, Magdalena, Franzén, Mats, Qvist, Per Olov & Sjögren, Olle, "Utgångspunkter och tidssammanhang", *Från flygdröm till swingscen. Ungdom och modernitet på 1930-talet*, (red. Mats Franzén), Lund 1998.
- Bostadspolitiken. *Svensk politik för boende, planering och byggande under 130 år*, Karlskrona 2007.
- Bowersox, Jeff, *Raising Germans in the age of empire. Youth and colonial culture, 1871–1914*, Oxford 2013.
- Burke, Peter, *Folklig kultur i Europa 1500–1800*, Stockholm 1983.
- Canning, Kathleen & Rose, Sonya O., "Introduction: Gender, citizenship and subjectivity", *Gender, citizenships and subjectivities*, (red. Kathleen Canning & Sonya O. Rose), Oxford 2002.
- Carlquist, Erik, *Solidaritet på prov. Finlandshjälp under vinterkriget*, Stockholm 1971.
- Clavin, Patricia, "Introduction: Conceptualising internationalism between the world wars", *Internationalism reconfigured*, (red. Daniel Laqua), London 2011.
- Cockburn, Tom, *Rethinking children's citizenship*, Basingstoke 2012.
- Cruikshank, Barbara, *The will to empower. Democratic citizens and other subjects*, Ithaca 1999.
- Cupers, Kenny, "Governing through nature: camps and youth movements in interwar Germany and the United States", *Cultural Geographies* 15: 2 (2008), s. 173–205.
- Danielsson Malmros, Ingmarie, *Det var en gång ett land ... Berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*, Höör 2012.
- Dean, Mitchell, *Governmentality. Power and rule in modern society*, Thousand Oaks 2010.
- Dedman, Martin, "Baden-Powell, militarism, and the 'invisible contributors' to the Boy Scout scheme, 1904–1920", *Twentieth Century British History* 4: 3 (1993), s. 201–223.
- Deloria, Philip Joseph, *Playing Indian*, New Haven 1998.
- Democracy index 2016*, rapport, The Economist Intelligence Unit 2017.
- Edling, Nils, *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*, Stockholm 1996.
- Edling, Nils, "The primacy of welfare politics: Notes on the language of the Swedish Social Democrats and their adversaries in the 1930s", *Multi-layered historicity of the present. Approaches to social science history*, (red. Heidi Haggren, Johanna Rainio-Niemi & Jussi Vauhkonen), Helsingfors 2013.
- Edquist, Samuel, *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918*, Uppsala 2001.
- Edwards, Sian, *Youth movements, citizenship and the English countryside, 1930–1960*, opubl. avhandling, University of Sussex, 2013 Brighton 2013.

- Eichberg, Henning & Jespersen, Ejgil, *De grønne bølger. Træk af natur- og friluftslivets historie*, Slagelse 1986.
- Ek, Gerd, *Från prov till uppgift*, privattryck, Föreningen Scoutmuseets vänner årsskrift 13, Stockholm 1996.
- Ek, Gerd & Bergqvist, Rolf, *Förbundsläger*, privattryck, Föreningen Scoutmuseets vänner årsskrift 9, Stockholm 1992.
- Ekberg, Kristoffer, *Mellan flykt och förändring. Utopiskt platsskapande i 1970-talets alternativa miljö*, Lund 2016.
- Ekholm, Gunnar, *Det svenska jordbruket och folkförsörjningen under andra världskriget*, Lund 1976.
- Ekström, Andreas, "Varning för barn", *Sydsvenskan.se*, publicerad 14 januari 2008, <https://www.sydsvenskan.se/2008-01-14/varning-for-barn>. (Hämtad: 30 januari 2018.)
- Ekström von Essen, Ulla, *Folkhemmets kommun. Socialdemokratiska idéer om lokalsamhället 1939–1952*, Stockholm 2003.
- Englund, Tomas, *Skolan och demokratin*, Uppsala 1985.
- Englund, Tomas, *Sambällsorientering och medborgarfostran i svensk skola under 1900-talet*, Uppsala 1986.
- Ericsson, Martin, *Exkludering, assimilering eller utrotning? "Tattarfrågan" i svensk politik 1880–1955*, Lund 2015.
- Erlandson-Hammargren, Erik, *Från alpromantik till hembygdsromantik. Natursynen i Sverige från 1885 till 1915, speglad i Svenska turistföreningens årsskrifter och Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige*, Hedemora 2006.
- Eskilsson, Lena, *Drömmen om kamratsamhället. Kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad 1925–35*, Stockholm 1991.
- Eskilsson, Lena, "Svenska turistföreningen från fjäll till friluftsliv: från den vetenskaplige vildmarksmannen till den cyklande husmodern", *Historisk tidskrift* 116: 2 (1996).
- Eskilsson, Lena, "Sommarsemester: idé, praktik och personliga perspektiv", *Efter arbetet. Studier av svensk fritid*, (red. Peder Aléx & Jonny Hjelm), Lund 2000.
- Eskilsson, Lena, "Fritid och demokratisering", *Friluftshistoria. Från "hårdande friluftsliv" till ekoturism och miljöpedagogik*, 2:a uppl., (red. Klas Sandell & Sverker Sörlin), Stockholm 2008.
- Esping-Andersen, Gøsta, "The making of a social democratic welfare state", *Creating social democracy. A century of the Social Democratic Labor Party in Sweden*, (red. Klaus Misgeld, Karl Molin, Klas Åmark & Jan Teeland), University Park 1992.
- Florin, Christina, *Kvinnor får röst. Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse*, Stockholm 2006.
- Florin, Christina & Kvarnström, Lars (red.), *Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800–1950*, Stockholm 2001.
- Formark, Bodil, *Den välsituerade flickan. Om den svenska flickscoutrörelsens historia 1910–1940*, Lund 2010.
- Foucault, Michel, "Nietzsche, genealogy, history", *The Foucault reader*, (red. Paul Rabinow), New York 1984 [1971].
- Foucault, Michel, "Of other spaces", *Diacritics* 16: 1 (1986 [1967]).
- Foucault, Michel, "Governmentality", *The Foucault effect. Studies in governmentality*, (red. Graham Burchell, Colin Gordon & Peter Miller), Chicago 1991.

- Foucault, Michel, *Security, territory, population. Lectures at the Collège de France, 1977–1978*, New York 2007.
- Fransson, Per, *Landskapet som lärobok. Regionalitet och medborgarfostran i Jämtland kring sekelskiftet 1900*, Lund 2010.
- Frick, Willy, *Strukturomvandling och social utslagning. En analys av sambanden mellan social struktur och social missanpassning och utslagning under perioden 1860–1975*, Umeå 1982.
- Frih, Anna-Karin, "Becoming healthy, free and physically active: Medical discourse on girls in Sweden c. 1880–1930", *Girlhood Studies*, 6: 2 (2013), s. 101–118.
- Fritz, Martin, "Vad kostade beredskapen?", *Sveriges militära beredskap 1939–1945*, (red. Carl-Axel Wangel), Stockholm 1982.
- Fromholtz, Margareta, *Scouternas U-landsinsatser*, privattryck, Föreningen Scoutmuseets vänner årsskrift, Stockholm 1991.
- Frykman, Jonas, *Dansbaneländet. Ungdomen, populärkulturen och opinionen*, Stockholm 1988.
- Frykman, Jonas, "Nationella ord och handlingar", *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, (red. Billy Ehn, Jonas Frykman & Orvar Löfgren), Stockholm 1993.
- Fukuyama, Francis, *The end of history and the last man*, New York 1992.
- Gillis, John R., *Youth and history. Tradition and change in European age relations 1770–present*, New York 1974.
- Ginner, Thomas, *Den bildade arbetaren. Debatten om teknik, samhälle och bildning inom Arbetarnas bildningsförbund 1945–1970*, Linköping 1988.
- Glacken, Clarence J., *Traces on the Rhodian shore*, Berkeley 1967.
- Granlind, Barbro, *Frustunaby*, privattryck, Föreningen Scoutmuseets vänner årsskrift 17, Stockholm 2000.
- Gråbacke, Carina, *När folket tog semester. Studier av Reso 1937–77*, Lund 2008.
- Gunn, Simon, *History and cultural theory*, Harlow 2006.
- Gustavsson, Bernt, *Bildningens väg. Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930*, Stockholm 1991.
- Götz, Norbert, "'Att styra och ställa på egen hand': Unga Örnar 1929–45", *Arbetshistoria* 33: 4 (2009), s. 4–12.
- Hailey, Charlie, *Camps. A guide to 21st-century space*, Cambridge 2009.
- Halldén, Gunilla, *Naturen som symbol för den goda barndomen*, Stockholm 2009.
- Halldén, Gunilla, *Barndomens skogar. Om barn i natur och barns natur*, Stockholm 2011.
- Hammar, Inger, "Kvinnokall och kvinnosak: några nedslag i 1800-talets debatt om genus, medborgarskap och offentlighet", *Kvinnor på gränsen till medborgarskap. Genus, politik och offentlighet 1800–1950* (red. Christina Florin & Lars Kvarnström), Stockholm 2001.
- Haraldsson, Désirée, *Skydda vår natur! Svenska Naturskyddsföreningens framväxt och tidiga utveckling*, Lund 1987.
- Harris, Jose, "Nationality, rights and virtue: Some approaches to citizenship in Great Britain", *Lineages of European citizenship. Rights, belonging and participation in eleven nation-states*, (red. Richard Bellamy, Dario Castiglione & Emilio Santoro), London 2004.

- Harrison, Dick, "Huvudredaktörens förord", *Sveriges historia. 1920–1965*, (förf. Yvonne Hirdman, Urban Lundberg & Jenny Björkman), Stockholm 2012.
- Hartog, François, *Regimes of historicity. Presentism and experiences of time*, New York 2015.
- Hayward, Bronwyn, *Children, citizenship, and environment. Nurturing a democratic imagination in a changing world*, London 2012.
- Helgren, Jennifer, *American girls and global responsibility. A new relation to the world during the early Cold War*, New Brunswick 2017.
- Henschen, Helena (red.), *Barn i stan. Från sekelskifte till sjuttital*, Stockholm 1979.
- Henschen, Helena (red.), *Barn i stan. Från sekelskifte till nittital*, ny reviderad uppl., Stockholm 1990.
- Hettne, Björn, Sörlin, Sverker & Østergård, Uffe, *Den globala nationalismen. Nationalstatens historia och framtid*, Stockholm 1998.
- Heywood, Colin, *Barndomshistoria*, Lund 2005.
- Hilborn, Emma, *Världar i Brand. Fiktion, politik och romantik i det tidiga 1900-talets ungsocialistiska press*, Höör 2014.
- Hingley, Richard, *Roman officers and English gentlemen. The imperial origins of Roman archaeology*, London 2000.
- Hirdman, Yvonne, *Att lägga livet tillrätta. Studier i svensk folkhemspolitik*, 4:e uppl., Stockholm 2010.
- "Historia – Nuorten Kotkien Keskusliitto", från hemsidan för Nuoret Kotkat/Unga Örnars centralförbund, *Nuoretkotkat.fi*, <http://nuoretkotkat.fi/category/historia>. (Hämtad: 2 januari 2017.)
- Honeck, Mischa, "The power of innocence: Anglo-American Scouting and the boyification of Empire", *Geschichte und Gesellschaft* 42: 3 (2016), s. 441–466.
- Horgby, Björn, *Egensinne och skötsamhet. Arbetarkulturen i Norrköping 1850–1940*, Stockholm 1993.
- Hunt, Lynn, "Modernity – are modern times different?", *Scandia* 81: 2 (2015), 19–25.
- Invernizzi, Antonella & Williams, Jane (red.), *Children and citizenship*, London 2008.
- Isaksson, Christer, *Stockholm 1912. Första moderna olympiska spelen. Människorna, idrotten och Sverige*, Stockholm 2011.
- Jagers, Sverker, Martinsson, Johan & Matti, Simon, "Ecological citizenship: a driver of pro-environmental behaviour?", *Environmental Politics*, 23: 3 (2014), s. 434–453.
- Jeal, Tim, *The boy-man. The life of Lord Baden-Powell*, New York 1990.
- Jeansson, Nils Ragnar, "camping" (uppslagsord), *Nationalencyklopedin*, <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/camping>. (Hämtad: 14 januari 2017.)
- Jehlička, Petr & Kurtz, Matthew, "Everyday resistance in the Czech landscape: The woodcraft culture from the Hapsburg Empire to the Communist regime", *East European Politics & Societies* 27: 2 (2013).
- Johannisson, Karin, "Det sköna i det vilda: en aspekt på naturen som mänsklig resurs", *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, (red. Tore Frängsmyr), Stockholm 1984.
- Johannisson, Karin, "Folkhälsa: det svenska projektet från 1900 till 2:a världskriget", *Lychnos* 1991.
- Johansson, Alf W., *Finlands sak. Svensk politik och opinion under vinterkriget 1939–1940*, Stockholm 1973.

- Johansson, Alf W., *Den nazistiska utmaningen. Aspekter på andra världskriget*, Lund 2014.
- Johansson, Per-Olof, "Socialistiska söndagsskolor, sagostunds rörelsen och Unga Örnar före 1940", *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* 3: 10 (1979), s. 14–35.
- Johnston, Scott, "Courting public favour: the Boy Scout movement and the accident of internationalism, 1907–29", *Historical Research* 88: 241 (2015), s. 508–529.
- Jordan, Benjamin R., *Modern manhood and the Boy Scouts of America. Citizenship, race, and the environment, 1910–1930*, Chapel Hill 2016.
- Jordanova, Ludmilla, *History in practice*, London 2000.
- Jordanova, Ludmilla, *The look of the past. Visual and material evidence in historical practice*, Cambridge 2012.
- Josefsson, Jonathan, *Children at the borders*, Linköping 2016.
- Kajiser, Anna & Larsson Heidenblad, David, "Young activists in muddy boots: Fältbiologerna and the ecological turn in Sweden, 1959–1974", *Scandinavian Journal of History* 5 oktober (2017), s. 1–23.
- Kalter, Christoph, *The discovery of the Third World. The French Radical Left and the international struggle against colonialism*, Cambridge 2016.
- Kessler-Harris, Alice, "Gender identity: Rights to work and the idea of economic citizenship", *Revue Suisse d'Histoire* 46: 3 (1996).
- Kilander, Svenbjörn, "En nationalriktedom av hälsoskatter". *Om Jämtland och industrisambället 1882–1910*, Hedemora 2008.
- Klöfver, Helena, "Miljö och livsstil", *Friluftshistoria. Från "hårdande friluftsliv" till ekoturism och miljöpedagogik*, 2:a uppl., (red. Klas Sandell & Sverker Sörlin), Stockholm 2008.
- Koselleck, Reinhart, *Erfarenhet, tid och historia. Om historiska tiders semantik*, Göteborg 2004.
- Kruskopf, Erik, *Boken om Ham. Tecknaren Signe Hammarsten Jansson*, Esbo 1994.
- Kylhammar, Martin, *Den okände Sten Selander*, Stockholm 1990.
- Kymlicka, Will & Norman, Wayne, "Return of the citizen: A survey of recent work on citizenship theory", *Ethics* 104: 2 (1994), s. 352–381.
- Köhler, Eva-Mari, "Arbetarrörelsearkiv och arbetarbarn", *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* 3: 10 (1979a).
- Köhler, Eva-Mari, "Den proletära barnrörelsen i Sverige 1890–1917", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 15–16 (1979b), s. 37–61.
- Lagnebro, Lillemor, *Finska krigsbarn*, Umeå 1994.
- Landahl, Joakim, *Stad på låtsas. Samhällssimulering och disciplinering vid Norra Latins sommarhem 1938–1965*, Göteborg 2013.
- Laqua, Daniel (red.), *Internationalism reconfigured. Transnational ideas and movements between the world wars*, London 2011.
- Larsson, Esbjörn, "Att fostras för landets försvar – värtjänstutbildning för pojkar och flickor under andra världskriget", *Militärhistorisk tidskrift* 1 (2015), 89–136.
- Larsson, Jonas, "Ordalek och styrningskonst", *Historisk tidskrift* 125: 3 (2005), s. 441–449.
- Larsson, Ulf, "Bilderna av Sverige: Värner Rydén's bok om medborgarkunskap", *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*, (red. Alf W. Johansson), Stockholm 2001.

- Larsson Heidenblad, David, *Vårt eget fel. Moralisk kausalitet som tankefigur från 1800-talets klimatlarm till förmoderna syndastraffsföreställningar*, Höör 2012.
- Larsson Heidenblad, David, "Ett ekologiskt genombrott? – Rolf Eddbergs bok och det globala krismedvetandet i Skandinavien 1966", *Historisk tidskrift* 95: 2 (2016a), s. 245–266.
- Larsson Heidenblad, David, "Mapping a new history of the ecological turn: The circulation of environmental knowledge in Sweden 1967", opubl. antagen artikel i *Environment and History* (2016b).
- Leffler, Marion, *Böcker, bildning, makt. Arbetare, borgare och bildningens roll i klassformeringen i Lund och Helsingborg 1860–1901*, Lund 1999.
- Lewén, Aurora, *Resfeber. Berättelser från semesterns barndom 1938–1959*, Stockholm 2017.
- Leydet, Dominique, "Citizenship", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, höstuppl. 2017, (red. Edward N. Zalta), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/citizenship/>.
- Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, Stockholm 2001.
- Lindgren, Anne-Li, "Att ha barn med är en god sak". Barn, medier och medborgarskap under 1930-talet, Linköping 1999.
- Lindroth, Jan, *Ling – från storhet till upplösning. Studier i svensk gymnastikhistoria 1800–1950*, Eslöv 2004.
- Linnér, Björn-Ola, *The world household. Georg Borgström and the postwar population-resource crisis*, Linköping 1998.
- Lister, Ruth, "Citizenship: Towards a feminist synthesis", *Feminist Review* 57: 1 (1997a).
- Lister, Ruth, *Citizenship. Feminist perspectives*, Basingstoke 1997b.
- Lister, Ruth, "Unpacking children's citizenship", *Children and citizenship*, (red. Antonella Invernizzi & Jane Williams), London 2008.
- Ljunggren, Jens, *Kroppens bildning. Linggymnastikens manlighetsprojekt 1790–1914*, Eslöv 1999.
- Ljunggren, Jens, *Den uppskjutna vreden. Socialdemokratisk känslopolitik från 1880- till 1980-talet*, Lund 2015.
- Lo-Johansson, Ivar, *Jag tvivlar på idrotten*, Stockholm 1931.
- Louv, Richard, *Last child in the woods. Saving our children from nature-deficit disorder*, Chapel Hill 2005.
- Lundberg, Björn, "En fosterlandsälskande indian" – Nationalism och kolonial diskurs i svenska scoutrörelsen, opubl. masteruppsats, Historiska institutionen, Lunds universitet, 2006.
- Lundberg, Björn, "Nyårskravallerna i Malmö 1946–47. Sveriges första ungdomsupplopp?", *Politik underifrån. Kollektiva konfrontationer under Sveriges 1900-tal*, (red. Andrés Brink Pinto & Martin Ericsson), Lund 2016.
- Lundberg, Urban & Åmark, Klas, "Social rights and social security: the Swedish welfare state, 1900–2000", *Scandinavian Journal of History* 26: 3 (2001), s. 157–176.
- Lundgren, Frans, *Den isolerade medborgaren. Liberalt styre och uppkomsten av det sociala vid 1800-talets mitt*, Hedemora 2003.
- Löfgren, Orvar, "Längtan till landet Annorlunda", *Längtan till landet Annorlunda. Om turism i historia och nutid*, Stockholm 1990.

- Löfgren, Orvar, "Nationella arenor", *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*, (red. Billy Ehn, Jonas Frykman & Orvar Löfgren), Stockholm 1993.
- MacDonald, Robert, *Sons of the Empire. The frontier and the Boy Scout movement 1890–1918*, Toronto 1993.
- Macleod, David, *Building character in the American boy. The Boy Scouts, YMCA, and their forerunners, 1870–1920*, Madison 1983.
- Markovits, Claude, Pouchepadass, Jacques & Subrahmanyam, Sanjay, "Introduction: Circulation and society under colonial rule", *Society and circulation. Mobile people and itinerant cultures in South Asia, 1750–1950*, (red. Claude Markovits, Jacques Pouchepadass & Sanjay Subrahmanyam), London 2006.
- Marshall, T. H., *Citizenship and social class and other essays*, Cambridge 1950.
- Mauss, Marcel, "Techniques of the body", *Economy and Society* 2: 1 (1973), s. 70–88.
- Mayall, Berry & Morrow, Virginia, *You can help your country. English children's work during the second world war*, London 2011.
- Maynes, Mary Jo, "Age as a category of historical analysis: History, agency, and narratives of childhood", *The Journal of the History of Childhood and Youth* 1: 1 (2008), s. 114–124.
- McCarthy, Helen, "The lifeblood of the League? Voluntary associations and League of Nations activism in Britain", *Internationalism reconfigured*, (red. Daniel Laqua), London 2011.
- McNeill, John Robert, *Something new under the sun. An environmental history of the twentieth-century world*, London 2000.
- McNeill, John Robert, "Observations on the nature and culture of environmental history", *History and Theory* 42: 4 (2003), s. 5–43.
- Millbourn, Ingrid, "Rätt till maklighet". *Om den svenska socialdemokratins lärprocess 1885–1902*, Stockholm 1990.
- Miller, Peter & Rose, Nikolas, *Governing the present. Administering economic, social and personal life*, Cambridge 2008.
- Miller, Susan A., *Growing girls. The natural origins of girls' organizations in America*, New Brunswick 2007.
- Mills, Sarah, "Be prepared: Communism and the politics of Scouting in 1950s Britain", *Contemporary British History* 25: 3 (2011), s. 429–450.
- Mills, Sarah, "'An instruction in good citizenship': scouting and the historical geographies of citizenship education", *Transactions of the Institute of British Geographers* 38: 1 (2013), s. 120–134.
- Molin, Karl, *Försvaret, folkhemmet och demokratin. Socialdemokratisk riksdagspolitik 1939–1945*, Stockholm 1974.
- Moore-Colyer, R. J., "Kids in the corn: School harvest camps and farm labour supply in England, 1940–1950", *The Agricultural History Review* 51: 1 (2004).
- Morris, Brian, "Ernest Thompson Seton and the origins of the Woodcraft Movement", *Journal of Contemporary History* 5: 2 (1970), s. 183–194.
- Mosse, George L., *The image of man. The creation of modern masculinity*, New York 1996.
- Münger, Ann-Charlotte, *Stadens barn på landet. Stockholms sommarlovskolonier och den moderna välfärden*, Linköping 2000.
- Nash, Roderick, *Wilderness and the American mind*, New Haven 1967.

- Nehlin, Ann, *Exporting visions and saving children. The Swedish Save the Children Fund*, Linköping 2009.
- Nehlin, Ann, "Building bridges of trust: Child transports from Finland to Sweden during the Second World War", *War & Society* 36: 2 (2017), s. 133–153.
- Nilsson, Bo, *Maskulinitet. Representation, ideologi och retorik*, Umeå 1999.
- Nilsson, Ingela, *Nationalism i fredens tjänst. Svenska skolornas fredsförening, fredsfostran och historieundervisning 1919–1939*, Umeå 2015.
- Nilsson, Per Åke, *Svenskt bistånd till den tredje världen. Dess uppkomst under 1950-talet* Hamnerdal 2004.
- Nilsson, Roddy, "Kravaller i folkhemmet. Ligister, mods och kollektivt våld under efterkrigstiden", *Väld. Representation och verklighet*, (red. Eva Österberg & Marie Lindstedt Cronberg), Lund 2006.
- Nilsson, Roddy, *Foucault. En introduktion*, Malmö 2008.
- Nilsson, Torbjörn, *Mellan arv och utopi. Moderata vägval under 100 år, 1904–2004*, Stockholm 2004.
- Nora, Pierre, "Mellan minne och historia", *Nationens röst*, (red. Sverker Sörlin), Stockholm 2001.
- Odén, Bertil, *Biståndets idéhistoria. Från Marshallhjälp till millenniemål*, Lund 2006.
- Ohlsson, Per T., *Rickard Sandler*, Stockholm 2010.
- Olson, Hans-Erik, *Staten och ungdomens fritid. Kontroll eller autonomi?*, Lund 1992.
- Ossian, Lisa L., "'Too young for a uniform': Children's war work on the Iowa farm front 1941–1945", *Children and war. A historical anthology*, (red. James Marten), New York 2002.
- Overud, Johanna, *I beredskap med Fru Lojal. Behovet av kvinnlig arbetskraft i Sverige under andra världskriget*, Stockholm 2005.
- Paris, Leslie, *Children's Nature. The Rise of the American Summer Camp*, New York 2008.
- Parsons, Timothy H., "Een-Gonyama Gonyama!: Zulu origins of the Boy Scout Movement and the Africanisation of imperial Britain", *Parliamentary History* 27: 1 (2008), s. 57–66.
- Parsons, Timothy H., *Race, resistance, and the Boy Scout movement in British Colonial Africa*, Athens 2004.
- Peterson, Carl-Gunnar, *Ungdom och politik. En studie av Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund*, Lund 1975.
- Pihl Atmer, Ann Katrin, *Livet som leves där måste smaka vildmark. Sportstugor och friluftsliv 1900–1945*, Stockholm 1998.
- Pollák, Tommy, "Något om Unga Örnars historia", *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* 3: 10 (1979), s. 36–50.
- Porter, Bernard, *The absent-minded imperialists. Empire, society and culture in Britain*, Oxford 2004.
- Potter, Simon J., "Empire, cultures and identities in nineteenth- and twentieth-century Britain", *History Compass* 5: 1 (2007), s. 51–71.
- Proctor, Tammy M., "(Uni)forming youth: Girl Guides and Boy Scouts in Britain, 1908–39", *History Workshop Journal* 45 (1998), s. 103–134.
- Proctor, Tammy M., *"On my honour". Guides and Scouts in interwar Britain*, Philadelphia 2002.

- Proctor, Tammy M., "Introduction: Building an empire of youth: Scout and Guide history in perspective", *Scouting frontiers. Youth and the Scout movement's first century*, (red. Nelson R. Block & Tammy M. Proctor), Newcastle 2009a.
- Proctor, Tammy M., *Scouting for girls. A century of Girl Guides and Girl Scouts*, Santa Barbara 2009b.
- Pryke, Sam, "The control of sexuality in the early British Boy Scouts movement", *Sex Education* 5: 1 (2005), s. 15–28.
- Puke, Margareta, *Scoutings historia*, Stockholm 1982.
- Qvarsebo, Jonas, *Skolbarnets fostran. Enhetsskolan, agan och politiken om barnet 1946–1962*, Linköping 2006.
- Rantatalo, Petra, "Skogsmulleskolan", *Friluftshistoria. Från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik*, 2:a uppl., (red. Klas Sandell & Sverker Sörlin), Stockholm 2008.
- Richardson, Gunnar, *Svensk skolpolitik 1940–1945. Idéer och realiteter i pedagogisk debatt och politiskt handlande*, Stockholm 1978.
- Richardson, Gunnar, *Drömmen om en ny skola. Idéer och realiteter i svensk skolpolitik 1945–1950*, Stockholm 1983.
- Richardson, Gunnar, *Hitler-jugend i svensk skol- och ungdomspolitik. Beredskapspedagogik och demokratifostran i Sverige under andra världskriget*, Uppsala 2003.
- Richardson, Gunnar, *Svensk utbildningshistoria. Skola och samhälle förr och nu*, Lund 2010.
- Riney-Kehrberg, Pamela, *The nature of childhood. An environmental history of growing up in America since 1865*, Lawrence 2014.
- Riordan, Jim, "The Russian Boy Scouts", *History Today* 38: 10 (1988).
- Rose, Nikolas, *Governing the soul. The shaping of the private self*, London 1989.
- Rosenthal, Michael, *The character factory. Baden-Powell and the origins of the Boy Scout movement*, London 1986.
- Rådberg, Johan, *Drömmen om atlantångaren. Utopier & myter i 1900-talets stadsbyggnad*, Stockholm 1997.
- Sandell, Klas, *Scoutings ekostrategi. Från "naturromantik" till "miljöproblem". Natur, miljö och friluftsliv under 1900-talet i Svenska Scoutförbundet*, Stockholm 1990.
- Sandell, Klas, "Naturkontakt och allemansrätt: Om friluftslivets naturmöte och friluftslandskapets tillgänglighet i Sverige 1880–2000", *Svensk Geografisk Årsbok* 1997, s. 31–65.
- Sandell, Klas, "Från naturliv till friluftsliv", *Friluftslivets pedagogik*, (red. Britta Brügge, Matz Glantz & Klas Sandell), Stockholm 2002.
- Sandell, Klas & Sörlin, Sverker, "Naturen som fostrare: friluftsliv och ideologi i svenskt 1900-tal", *Historisk tidskrift* 114: 1 (1994), s. 4–43.
- Sandell, Klas & Sörlin, Sverker (red.), *Friluftshistoria. Från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik*, 2:a uppl., Stockholm 2008a.
- Sandell, Klas & Sörlin, Sverker, "Naturen som ungdomsfostrare", *Friluftshistoria. Från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik*, 2:a uppl., (red. Klas Sandell & Sverker Sörlin), Stockholm 2008b.
- Sandell, Klas & Sörlin, Sverker, "Friluftsliv i välfärdssamhället: Inledning", *Friluftshistoria. Från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik*, 2:a uppl., (red. Klas Sandell & Sverker Sörlin), Stockholm 2008c.

- Sandgren, Petter, *Internatskolorna. Att fostra en elit*, Stockholm 2015.
- Schaanning, Espen, *Barneridderne. Baden-Powell og den norske speiderbevegelsen*, Oslo 2015.
- Schatzki, Theodore R., "Introduction: Practice theory", *The practice turn in contemporary theory*, (red. Theodore R. Schatzki, Karin Knorr-Cetina & Eike von Savigny), London 2001.
- Schmitt, Peter J., *Back to nature. The Arcadian myth in urban America*, New York 1969.
- Schüllerqvist, Bengt, *Från kosackval till kohandel. SAP:s väg till makten (1928–33)*, Stockholm 1992.
- Schänberg, Ingela, *De dubbla budskapen. Kvinnors bildning och utbildning i Sverige under 1800- och 1900-talen*, Lund 2004.
- Selander, Sten, *Det levande landskapet i Sverige*, Stockholm 1955.
- Sidebäck, Göran, *Kampen om barnets själ. Barn- och ungdomsorganisationer för fostran och normbildning 1850–1980*, Stockholm 1992.
- Sjöberg, Mats, "Arbete, pedagogik och plikt: om skolelevers plantering av skog i Sverige 1900–1930", *Historien, barnen och barndomarna*, (red. Judith Lind, Cecilia Lindgren, Mats Sjöberg & Karin Zetterqvist Nelson), Linköping 2009.
- Skoglund, Crister, *Vita mössor under röda fanor. Vänsterstudenter, kulturradikalism och bildningsideal i Sverige 1880–1940*, Stockholm 1991.
- Sluga, Glenda, *Internationalism in the age of nationalism*, Philadelphia 2013.
- Smith, Karen M., *The government of childhood. Discourse, power and subjectivity*, New York 2014.
- Smith, Michael B., "'The ego ideal of the good camper' and the nature of summer camp", *Environmental History* 11: 1 (2006), s. 70–101.
- Souder, William, *On a farther shore. The life and legacy of Rachel Carson*, New York 2012.
- Springhall, John, *Youth, empire and society. British youth movements 1883–1940*, London 1977.
- Springhall, John, "Baden-Powell and the Scout movement before 1920: Citizen training or soldiers of the future?", *The English Historical Review* 102: 405 (1987), s. 934–942.
- Stern, David G., "The practical turn", *The Blackwell guide to the philosophy of the social sciences*, (red. Stephen P. Turner & Paul A. Roth), Oxford 2008.
- Sterzel, Georg, *I begynnelsen var ... En berättelse om när scoutrörelsen kom till Sverige. Del 1*, Stockholm 2007.
- Sterzel, Georg & Neveling, Raoul, *Skördetid och framtidstro. Några glimtar från Sveriges Scoutförbunds historia 1945–60*, privattryck, Föreningen Scoutmuseets vänner årsskrift 21, Stockholm 2005.
- Stjernquist, Berta, "Carl-Axel Moberg som forskare", *Fornvännen* 83 (1988), s. 52–56.
- Stolare, Martin, *Kultur och natur. Moderniseringskritiska rörelser i Sverige 1900–1920*, Göteborg 2003.
- Strömberg, Thord, "Historien om bostadsmarknadens politisering: socialdemokraterna och bostadsfrågan", *Socialdemokratins samhälle. SAP och Sverige under 100 år*, (red. Klaus Misgeld, Karl Molin & Klas Åmark), Stockholm 1989.
- Sundberg, Marie & Öhman, Johan, "Hälsa och livskvalitet", *Friluftshistoria. Från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik*, 2:a uppl., (red. Klas Sandell & Sverker Sörlin), Stockholm 2008.

- Sundevall, Fia, *Det sista manliga yrkesmonopolet. Genus och militärt arbete i Sverige 1865–1989*, Stockholm 2011.
- Sundevall, Fia, "Tornsvaner och sothöns: försvarsfrivilliga beredskapsarbeterskor i andra världskrigets Sverige", *Sömmerskor, tornsvalor och soldater. Kvinnors försvarsarbetet i Sverige sedan första världskriget*, (red. Klas Kronberg), Stockholm 2016.
- Sundgren, Per, *Kulturen och arbetarrörelsen. Kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander*, Stockholm 2007.
- Sundin, Bo, "Ljus och Jord! Natur och kultur på Storgården", *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, (red. Tore Frängsmyr), Stockholm 1984.
- Surkis, Judith, *Sexing the citizen. Morality and masculinity in France, 1870–1920*, Ithaca 2006.
- Söderlind, Ingrid, *Barnhem för flickor. Barn, familj och institutionsliv i Stockholm 1870–1920*, Stockholm 1999.
- Söderqvist, Lisbeth, *Att gestalta välfärd. Från idé till byggd miljö*, Stockholm 2008.
- Sörlin, Sverker, "Norrlandsfrågan: idéer och debatt i samband med det industriella genombrottet", *Paradiset och vildmarken. Studier kring synen på naturen och naturresurserna*, (red. Tore Frängsmyr), Stockholm 1984.
- Sörlin, Sverker, *Framtidslandet. Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*, Stockholm 1988.
- Sörlin, Sverker, *Naturkontraktet. Om naturumgängets idéhistoria*, Stockholm 1991.
- Sörlin, Sverker, "Upptäckten av friluftslandskapet", *Friluftshistoria. Från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik*, 2:a uppl., (red. Klas Sandell & Sverker Sörlin), Stockholm 2008.
- Taylor, Affrica, "Reconceptualizing the 'nature' of childhood", *Childhood* 18: 4 (2011), 420–433.
- "The story of Scouting", från hemsidan för World Organization of the Scout Movement, *Scout.org*, <https://www.scout.org/scout-history>. (Hämtad: 1 december 2016.)
- Thompson, Andrew, *The empire strikes back? The impact of imperialism on Britain from the mid-nineteenth century*, Harlow 2005.
- Thorby, Mats, *Hjälpreda för scouthistoriker*, Föreningen Scoutmuseets vänner, rapportserie nr 1 (odaterad), digitalt kompendium, från <http://scouthistoria.ssf.scout.se/hjalpreda.pdf>. (Hämtad: 26 februari 2018.)
- Tilly, Charles, "Citizenship, identity and social history", *International Review of Social History*, 40: s3 (1995).
- Tingsten, Herbert, *Gud och fosterlandet. Studier i hundra års skolpropaganda*, Stockholm 1969.
- Tistedt, Petter, *Visioner om medborgerliga publikier. Medier och socialreformism på 1930-talet*, Höör 2013.
- Tolander, Bosse, *Scoutförlaget 1930–1989*, privattryck, Föreningen Scoutmuseets vänner årsbok, Stockholm 2011.
- Tornbjer, Charlotte, *Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*, Lund 2002.
- Torstendahl, Rolf, *Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918–1934*, Stockholm 1969.

- Tosh, John, *A man's place. Masculinity and the middle-class home in Victorian England*, New Haven 1999.
- Trepanier, James, *Building boys, building Canada. The Boy Scout movement in Canada, 1908–1970*, opubl. avhandling, York University, 2015.
- Tucker, Barbara M., "Agricultural workers in World War II: The reserve army of children, Black Americans, and Jamaicans", *Agricultural History* 68 1 (1994), s. 54–73.
- "Vad är scouterna?", från hemsidan för Scouterna, *Scouterna.se*, <http://www.scouterna.se/om-scouterna/vad-ar-scouterna/>. (Hämtad: 9 januari 2018.)
- Vallory, Eduard, "Status quo keeper or social change promoter? The double side of world Scouting's citizenship education", *Scouting frontiers. Youth and the Scout movement's first century*, (red. Nelson R. Block & Tammy M. Proctor), Newcastle 2009.
- Van Slyck, Abigail, *A manufactured wilderness. Summer camps and the shaping of American youth, 1890–1960*, Minneapolis 2006.
- Van Slyck, Abigail, "Connecting with the landscape: Campfires and youth culture at American summer camps, 1890–1950", *Designing modern childhoods. History, space, and the material culture of children*, (red. Marta Gutman & Ning de Coninck-Smith), New Brunswick 2008.
- Voeltz, Richard A., "The antidote to 'khaki fever'? The expansion of the British Girl Guides during the First World War", *Journal of Contemporary History* 27: 4 (1992), s. 627–638.
- Wahlbäck, Krister, "Rickard Sänders nordiska politik", *Socialdemokratin och svensk utrikespolitik*, (red. Bo Hult & Klaus Misgeld), Stockholm 1990.
- Wall, Sharon, *Nurture of nature. Childhood, antimodernism, and Ontario summer camps, 1920–55*, Vancouver 2009.
- Wangel, Carl-Axel, "Luftvärn och luftbevakning", *Sveriges militära beredskap 1939–1945*, (red. Carl-Axel Wangel), Stockholm 1982.
- Warren, Allen, "Sir Robert Baden-Powell, the Scout movement and citizen training in Great Britain, 1900–1920", *The English Historical Review* 101: 399 (1986), s. 376–398.
- Warren, Allen, "'Mothers for the Empire'? The Girl Guides Association in Britain 1909–1939", *Making imperial mentalities. Socialisation and British imperialism* (red. J. A. Mangan), Manchester 1990.
- Warren, Allen, "Foreword: Understanding Scouting and Guiding after a hundred years", *Scouting frontiers. Youth and the Scout movement's first century*, (red. Nelson R. Block & Tammy M. Proctor), Newcastle 2009.
- Watt, Carey A., "The promise of 'character' and the spectre of sedition: The Boy Scout movement and colonial consternation in India, 1908–1921", *South Asia* 22: 2 (1999), s. 37–62.
- Wells, Karen C., *Childhood in a global perspective*, Cambridge 2015.
- White, Lynn, "The historical roots of our ecologic crisis", *Science* 155: 3767 (1967), s. 1203–1207.
- Wicklin, Martin, "Den svåra konsten att ha semester: fritidens sociala ingenjörer", *Tvärnsnitt*, 3 (1997), s. 56–69.
- Wigerfelt, Berit, *Ungdom i nya kläder. Dansbanefröjder och längtan efter det moderna i 1940-talets Sverige*, Stockholm 1996.

- Wijk, Johnny, *Idrott, krig och nationell gemenskap. Om riksmarscher, fältsport och Gunder Hägg-feber*, Eslöv 2005.
- Wittemans, Sophie, "The double concept of citizen and subject at the heart of Guiding and Scouting", *Scouting frontiers. Youth and the Scout movement's first century*, (red. Nelson R. Block & Tammy M. Proctor), Newcastle 2009.
- Worster, Donald, *De ekologiska idéernas historia*, Stockholm 1996.
- Yttergren, Leif, *Friluftsförbundet 1892–1992. Från skidsport till skogsmulle*, Stockholm 1992.
- Åkerstedt, Jonas, *Den litterate arbetaren. Bildningssyn och studieverksamhet i ABF 1912–1930*, Uppsala 1967.
- Åmark, Klas, *Att bo granne med ondskan. Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och förintelsen*, Stockholm 2011.
- Ödmann, Ella, Bucht, Eivor & Nordström, Maria, *Vildmarken och välfärden. Om naturskyddslagstiftningens tillkomst*, Stockholm 1982.
- Öhman, May-Britt, "'Sverige hjälper' – att fostra svenska folket till medvetenhet om sin egen storhet och andras litenhet", *Tidskrift för Genusvetenskap* 1 (2008).
- Österberg, Eva, *De små då. Perspektiv på barn i historien*, Stockholm 2016.
- Östling, Johan, *Nazismens sensmoral. Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, Stockholm 2008.
- Östling, Johan, "The rise and fall of small-state realism: Sweden and the Second World War", *Nordic narratives of the Second World War. National historiographies revisited*, (red. Henrik Stenius, Mirja Österberg & Johan Östling), Lund 2011.

Plats- och namnregister

4H-rörelsen 48

ABF 25, 105, 108, 141, 176, 211–212

Abisko 258

Andersson, Elis 80, 148

Ariès, Philippe 13

Arrowe Park 95

Baden-Powell, Agnes 59

Baden-Powell, Olave 59, 245

Baden-Powell, Robert 10, 14, 21–23,
55–62, 65–67, 71, 84, 88, 91–92, 99,

195, 236, 238, 241, 244, 253

Baltiska utställningen (1914) 72

Bark, Hernfrid 117

Bergstedt, Harald 131

Bernadotte, Estelle 220, 247, 260

Bernadotte, Folke 148–149, 246, 249

Bernadotte, Lennart 97, 239

Billquist, Ulla 166

Bjerkö, Margareta 220, 222, 227

Björkö 219–222, 231, 233, 247, 254, 258

Blekinge 209, 233, 254, 258

Blomberg (gift Bäckström), Gerda.

Se Bäckström, Gerda "Ludde"

Blå hajken 225–228

Borgström, Georg 254, 257

Boy Scouts of America 24, 275

Brand, Jürgen 131

Brando, Marlon 183

Brandstorp, Ola 125

Branting, Hjalmar 129

Bremer, Fredrika 60

Broby 258

Brownsea Island 56, 275

Bäckström, Gerda "Ludde" 55, 70, 151–
152, 166, 168, 220, 245

Carson, Rachel 254

Centralkommittén för svenskt tekniskt
bistånd 207

Crystal Palace 58

Dahlby, Frithiof 230

Dahlskog, Sten 254

De Unges Idræt (DUI) 27, 137, 140,
176, 183, 203

Dean, James 183

Djurgården (1912) 71

Edenman, Ragnar 186

Elldin, Harald 176

Engelbrekt Engelbrektsson 134–135, 206

Ericsson, John 138

Erlander, Aina 181, 186

Erlander, Tage 181, 186, 189

Fagersta 159, 162

Falkenberg 112, 121, 125, 133–134, 136–
137, 175, 203, 206

Falsterbo 123

Fjärdlång 157

Flen 159

Fogelstad 121–122, 133, 139

Forsslund, Karl-Erik 105–106, 191

Foucault, Michel 32, 38–41

Foxlease 93

Framfylkingen 125, 137, 175–176, 203

Framtidens Ungdom 103–104, 117–118

Friluftsfrämjandet 14, 17–18, 48, 262

Frustunaby 74

Furuvik 161–162

Föreningen Norden 190

Gislaved 124

- Glan 68, 112
 Gotland 9, 187
 Goude, Nils 113, 115, 117–119
 Grén-Broberg, Emmy 55, 70
 Gränsö 218–219, 230–231, 241
 Gustaf Adolf, prins 152, 165, 171
 Gustafson, Bengt 256–257
 Gustav Vasa 135
 Gödöllő 93
 Göransson, Margit 173
- Hall, G. Stanley 57
 Hammarskjöld, Dag 204
 Hansson, Per Albin 102, 129, 178, 181
 Hed, Kerstin 142
 Hedin, Sven 61–62
 Heffler, Hugo 159, 163, 175–176, 185
 Heidenstam, Verner von 235
 Henricsson, Edde 207
 Hesselbyholm (Hässelbyholm) 82, 96
 Hitler, Adolf 175
 Hitlerjugend 15
 Häringe 46, 82–83, 89, 93, 98
 Höör 250
- International Falcon Movement 29,
 204, 272
 Ivön 256
- Jordbrukare-ungdomens förbund (JUF)
 18, 48
 Jublo (1927) 46, 81–82, 84, 93, 96
 Junker, Bengt 194, 231–232, 234–236,
 241, 250, 258–259, 262, 264–265
- Kalmarsund 202
 Key, Ellen 128
 Kinderfreunde 127
 Kipling, Rudyard 80
 Klingberg, Karl-Erik 192
 Korgil (1953) 263
 Kullalägrät (1931) 85, 96–97
- Lagercrantz, Mary 90
 Lieberath, Ebbe 55, 64, 74, 84, 93–94
 Lindgren, Astrid 248
- Lindhagen, Anna 132
 Lindskog, Tora 148, 220
 Lindström, Rickard 131
 Lindström, Ulla 186
 Lorentzson, Bengt 227
 Luftskyddsinspektionen 149, 165
 Lundholm, Karl 260–261
 Lundqvist, Gösta ”Lunkan” 232–233
 Långa Lassot. *Se* Wermelin, Torvald
- Mafeking 56
 Magnusdotter-Hedström, Birgit 135
 Magnusson, Astrid 264
 Marshall, T. H. 34, 36–37
 Marx, Karl 129
 Mauss, Marcel 30
 Moberg, Carl-Axel 233
 More, Thomas 32
 Motala 120–121, 158–159, 161, 163, 175
 Mölndal (1923) 81
 Mörtberg, Erland 232
- Naturskyddsföreningen 254, 256, 258
 Nockeby 134
 Norberg 124, 134
 Nordström, Ludvig ”Lubbe” 190
 Norrman Märta 254
 Nuoret Kotkat 137, 176, 203
 Nygren, Hildur 249
 Nyström, Anton 107
 Nytt Släkte 102
 Nästvattnet 159
- Olsson, Gertrud 192
 Olympia (London 1920) 91
 Olympialägrät (Stockholm 1912) 71,
 92, 273
 Ossiannilsson, Karl Gustav 101
- Paavolainen, Olavi 235
 Palm, August 107
 Palm, J. Paulus 71
 Philipps, Roland 82
 Puke, Margareta 244
 Pahlsson, Nils 96

- Robin Hood 231
 Robinson Kruse 232, 238
 Ronner, Gösta 141
 Roskilde (1946) 183, 203–204
 Rossnäs (Motalalägre 1933) 120–121, 126
 Rote Falken 103–104
 Rune, Ann-Mari 224, 233
 Rödö 256
- Sandler, Rickard 108, 138
 Schenk von Stauffenberg, Claus 175
 Schröder, Wilhelm 232, 235
 Selander, Sten 254, 257
 Seton, Ernest Thompson 65
 Skansen 181
 Skjöld, Hilding 131, 140–141
 Skutskär 158–159
 SSU (Sveriges socialdemokratiska
   ungdomsförbund) 25, 101–105, 110,
   205
 Stahre, Sven-Arne 183, 194–197, 214,
   231–234, 265
 Stockholmslägret (1956) 201–202, 209
 Stråken (1949) 233, 254, 258
 Svenska Naturskyddsföreningen.
   Se Naturskyddsföreningen
 Svenska Turistföreningen 13–14
 Svensson, Einar 159
 Sveriges Ungdomsberedskap 147, 152–
   153, 156, 164, 171–172
- Thompson Seton, Ernest. *Se* Seton,
   Ernest Thompson
- Tidö 157, 159
 Tjörn 194
 Tranemo 243–244
 Tromtö 220, 225, 233, 247, 254, 258
 Tullgarn 85, 88
- Ungdomsrörelsen 106
- Västgötaresan (1959) 258
 Växjö (1950) 181, 189
- Wallinska skolan 55, 70
 Weijne, Josef 187
 Wennerström, Lennart 46–47, 73–75,
   77, 85, 88, 90, 219
 Wermelin, Torvald ”Långa Lassot” 230–
   232, 235, 238–239, 241–242
 Werner, Lars 203
 Wien (1958) 208
 Woodcraft Folk 147
 Woodcraft Indians 65
 World Association of Girl Guides and
   Girl Scouts (WAGGGS) 50, 275
 World Organization of the Scout
   Movement (WOSM) 51
- Zetterquist, Alvar 165
- Ålborg (Aalborg) 194
 Åvatyr 225, 232, 238–241, 249, 256, 258,
   266
- Öland 159, 163

Doktorsavhandling från Forskarskolan i historiska studier

Denna avhandling är tillkommen inom ramen för Forskarskolan i historiska studier, tidigare Forskarskolan i historia. Forskarskolan i historia är en av de nationella forskarskolor som tillkom på regeringens initiativ hösten 2000. Forskarskolan genomfördes i samarbete mellan Lunds universitet, Linnéuniversitetet samt Malmö och Södertörns högskolor med Lunds universitet som värdhögskola. Från och med hösten 2011 ingår även Göteborgs universitet i samarbetet. 2014 breddades forskarskolan till ämnena idé- och lärdomshistoria, etnologi och historisk arkeologi samt från 2016 antikens kultur och samhällsliv. Forskarskolan i historia bytte namn 2016 till Forskarskolan i historiska studier.

Doktorsavhandlingar från Forskarskolan i historia/ Forskarskolan i historiska studier

- Stefan Persson, *Kungamakt och bonderätt. Om danska kungar och bönder i riket och i Göinge härad ca 1525–1640*, Makadam förlag, Göteborg 2005
- Sara Edenheim, *Begärets lagar. Moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi*, Symposion, Eslöv 2005
- Mikael Tossavainen, *Heroes and Victims. The Holocaust in Israeli Historical Consciousness, Department of History*, Lund 2006
- Henrik Rosengren, *"Judarnas Wagner". Moses Pergament och den kulturella identifikationens dilemma omkring 1920–1950*, Sekel Bokförlag, Lund 2007
- Victor Lundberg, *Folket, yxan och orättvisans rot. Betydelsebildning kring demokrati i den svenska rösträttsrörelsens diskursgemenskap, 1887–1902*, Bokförlaget H:ström – Text och Kultur, Umeå 2007
- Tommy Gustafsson, *En fiende till civilisationen. Manlighet, genusrelationer, sexualitet och rasstereotyper i svensk filmkultur under 1920-talet*, Sekel Bokförlag, Lund 2007
- Jesper Johansson, *"Så gör vi inte här i Sverige. Vi brukar göra så här". Retorik och praktik i LO:s invandrarpolitik 1945–1981*, Växjö University Press, Växjö 2008
- Christina Jansson, *Maktfyllda möten i medicinska rum. Debatt, kunskap och praktik i svensk förlossningsvård 1960–1985*, Sekel Bokförlag, Lund 2008
- Anne Hedén, *Röd stjärna över Sverige. Folkrepubliken Kina som resurs i den svenska vänsterradikaliseringen under 1960- och 1970-talen*, Sekel Bokförlag, Lund 2008
- Cecilia Riving, *Icke som en annan människa. Psykisk sjukdom i mötet mellan psykiatri och lokalsamhället under 1800-talets andra hälft*, Gidlund, Hedemora 2008
- Magnus Olofsson, *Tullbergsska rörelsen. Striden om den skånska fräsejorden 1867–1869*, Sekel Bokförlag, Lund 2008
- Johan Östling, *Nazismens sensmoral. Svenska erfarenheter i andra världskrigets efterdyning*, Atlantis, Stockholm 2008
- Christian Widholm, *Iscensättandet av Solskensolympiaden – Dagspressens konstruktion av föreställda gemenskaper vid Stockholmsolympiaden 1912*, Bokförlaget H:ström – Text och Kultur, Umeå 2008
- Ainur Elmgren, *Den allrakäraste fienden. Svenska stereotyper i finländsk press 1918–1939*, Sekel Bokförlag, Lund 2008

- Andrés Brink Pinto, *Med Lenin på byrån. Normer kring klass, genus och sexualitet i den svenska kommunistiska rörelsen 1921–1939*, Pluribus, Lund 2008
- Helena Tolvhed, *Nationen på spel. Kropp, kön och svenskhet i populärpressens representationer av olympiska spel 1948–1972*, Bokförlaget h:ström, Umeå 2008
- Lennart Karlsson, *Arbetarrörelsen, Folkets hus och offentligheten i Bromölla 1905–1960*, Växjö 2009
- Stefan Nyzell, *"Striden ägde rum i Malmö". Möllevångskravallerna 1926. En studie av politiskt våld i mellankrigstidens Sverige*, Malmö högskola, Malmö 2009
- Louise Sebro, *Mellem afrikaner og kreol. Etnisk identitet og social navigation i Dansk Vestindien 1730–1770*, Historiska institutionen, Lund 2010
- Simon Larsson, *Intelligensaristokrater och arkivmartyrer. Normerna för vetenskaplig skicklighet i svensk historieforskning 1900–1945*, Gidlund, Hedemora 2010
- Vanja Lozic, *I historiekansons skugga. Historieämne och identifikationsformering i 2000-talets mångkulturella samhälle*, Malmö högskola, Malmö 2010
- Marie Eriksson, *Makar emellan. Äktenskaplig oenighet och våld på kyrkliga och politiska arenor, 1810–1880*, Linnaeus University Press, Växjö 2010
- Anna Hedtjärn Wester, *Män i kostym. Prinsar, konstnärer och tegelbärare vid sekelskiftet 1900*, Nordiska museets förlag, Stockholm 2010
- Malin Gregersen, *Fostrandande förpliktelser. Representationer av ett missionsuppdrag i Sydindien under 1900-talets första hälft*, Historiska institutionen, Lund 2010
- Magnus Linnarsson, *Postgång på växlande villkor. Det svenska postväsendets organisation under stormaktstiden*, Nordic Academic Press, Lund 2010
- Johanna Ringarp, *Professionens problematik. Lärarkårens kommunalisering och välfärdsstatens förvandling*, Makadam förlag, Göteborg 2011
- Carolina Jonsson Malm, *Att plantera ett barn. Internationella adoptioner och assisterad befruktning i svensk reproduktionspolitik*, Lunds universitet, Lund 2011
- Fredrik Håkansson, *Standing up to a Multinational Giant. The Saint-Gobain World Council and the American Window Glass Workers' Strike in the American Saint Gobain Corporation in 1969*, Linnaeus University Press, Växjö, Kalmar 2011
- Christina Douglas, *Kärlek per korrespondens. Två förlovade par under andra hälften av 1800-talet*, Carlssons, Stockholm 2011
- Martin Kjellgren, *Taming the Prophets. Astrology, Orthodoxy and the Word of God in Early Modern Sweden*, Sekel Bokförlag, Lund 2011
- Anna Rosengren, *Åldrandet och språket. En språkhistorisk analys av hög ålder och åldrande i Sverige cirka 1875–1975*, Södertörns högskola, Huddinge 2011
- Åsa Bengtsson, *Nyktra kvinnor. Folkbildare och politiska aktörer. Vita bandet 1900–1930*, Makadam förlag, Göteborg 2011
- Anna Nilsson, *Lyckans betydelse. Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck*, Agerings bokförlag, Höör 2012
- Anna Alm, *Upplevelsens poetik. Slöjdseminariet på Nääs 1880–1940*, Historiska institutionen, Lund 2012
- Rasmus Fleischer, *Musikens politiska ekonomi. Lagstiftningen, ljudmedierna och försvaret av den levande musiken, 1925–2000*, Ink bokförlag, Stockholm 2012
- Andreas Tullberg, *"We are in the Congo now". Sweden and the Trinity of Peacekeeping during the Congo Crisis 1960–1964*, Lunds universitet, Lund 2012

- Matilda Svensson, *När något blir annorlunda. Skötsamhet och funktionsförmåga i berättelser om poliosjukdom*, Lund 2012
- Peter K. Andersson, *Streetlife in Late Victorian London. The Constable and the Crowd*, Lund 2012
- Mikael Häll, *Skogsrået, näcken och Djävulen. Erotiska naturväsen och demonisk sexualitet i 1600- och 1700-talens Sverige*, Malört förlag, Stockholm 2013
- Johan Stenfeldt, *Dystopiernas seger. Totalitarism som orienteringspunkt i efterkrigstidens svenska idédebatt*, Agerings bokförlag, Höör 2013
- Maria Nyman, *Resandets gränser. Svenska resenärers skildringar av Ryssland under 1700-talet*, Södertörns högskola, Huddinge 2013
- Kajsa Brillman, *Undersåten som förstod. Den svenska reformatoriska samtalsordningen och den tidigmoderna integrationsprocessen*, Artos, Skellefteå 2013
- Isak Hammar, *Making Enemies. The Logic of Immorality in Ciceronian Oratory*, Lund University, Lund 2013
- Emma Hilborn, *Världar i Brand. Fiktion, politik och romantik i det tidiga 1900-talets ungsocialistiska press*, Agerings bokförlag, Höör 2014
- Pål Brunnström, *Ågare och kapital. Klass och genus hos kapitalägare i Sverige 1918–1939*, Pluribus förlag, Lund 2014
- Joakim Glaser, *Fotboll från Mielke till Merkel – Kontinuitet, brott och förändring i supporterkultur i östra Tyskland*, Malmö 2015
- Bonnie Clementsson, *Förbjudna förbindelser. Föreställningar kring incest och incestförbud i Sverige 1680–1940*, Lund 2016
- David Rosenlund, *History Education as Content, Methods or Orientation? A Study of Curriculum Prescriptions, Teacher-made Tasks and Student Strategies*, Malmö 2016
- Kristoffer Ekberg, *Mellan flykt och förändring. Utopiskt platsskapande i 1970-talets alternativa miljö*, Lund 2016
- Robin Ekelund, *Retrospektiva modernister. Om historiens betydelse för nutida mods*, Malmö 2017
- Vahagn Avedian, *Knowledge and Acknowledgement. The Politics of Memory of the Armenian Genocide*, Lund 2017
- Johannes Ljungberg, *Toleransens gränser. Religionspolitiska dilemman i det tidiga 1700-talets Sverige och Europa*, Lund 2017
- John Hennessey, *Rule by Association: Japan in the Global Trans-Imperial Culture, 1868–1912*, Växjö 2018
- Björn Lundberg, *Naturliga medborgare. Friluftsliv och medborgarfostran i scoutrörelsen och Unga Örnar 1925–1960*, Arkiv förlag, Lund 2018

Vad behöver barn och ungdomar lära sig för att kunna bli goda medborgare? Frågan har återkommit i debatter om barnuppfostran, utbildning och demokrati i mer än ett sekel. I *Naturliga medborgare* undersöker historikern Björn Lundberg friluftsliv som metod för medborgarfostran i två svenska barn- och ungdomsverksamheter: scoutrörelsen och Unga Örnar. Varför ansågs det viktigt att barn och ungdomar gav sig ut i naturen för att fostras till medborgare? Vad skulle de lära sig där, bortom civilisationen, som de sedan kunde ha nytta av i vardagen?

Boken belyser en tidigare förbisedd arena för ungdomens demokratiska fostran. I blickfånget står perioden 1925–1960. Årtiondena efter den parlamentariska demokratins genombrott i Sverige fördes en livlig diskussion om farhågor och möjligheter knutna till medborgarskapet. Samtidigt blev friluftsliv en populär fritidssysselsättning i bredare folklager. I sin undersökning följer Björn Lundberg scoutrörelsens och Unga Örnars verksamhet från mellankrigstidens campingvåg via beredskapsårens nyttoinriktade arbete till efterkrigstidens debatt om vildmarksromantik och ungdomens fritid.